

UDK 808.1+881.09(05)

ISSN 0350-6894

SLAVISTIČNA REVIJA

ČASOPIS ZA JEZIKOSLOVJE IN LITERARNE VEDE
JOURNAL FOR LINGUISTICS AND LITERARY SCIENCES

ZBORNIK SLOVENSКИH PRISPEVKOV
ZA XI. MEDNARODNI SLAVISTIČNI KONGRES
V BRATISLAVI 1993

SLOVENE CONTRIBUTIONS TO THE XIth
INTERNATIONAL CONGRESS OF SLAVISTS
IN BRATISLAVA 1993

SRL 1993
I

IZDAJA – ISSUED BY: SLAVISTIČNO DRUŠTVO SLOVENIJE

SRL	LETNIK 41	ST. I	STR. 1–320	LJUBLJANA	JAN.–MAR. 1993
-----	-----------	-------	------------	-----------	----------------

UDK 808.1+881.09(05)

ISSN 0350-6894

SLAVISTIČNA REVIJA

ČASOPIS ZA JEZIKOSLOVJE IN LITERARNE VEDE
JOURNAL FOR LINGUISTICS AND LITERARY SCIENCES

ZBORNIK SLOVENSКИH PRISPEVKOV
ZA XI. MEDNARODNI SLAVISTIČNI KONGRES
V BRATISLAVI 1993

SLOVENE CONTRIBUTIONS TO THE
XIth INTERNATIONAL CONGRESS OF SLAVISTS
IN BRATISLAVA 1993

SRL 1993
1

IZDAJA – ISSUED BY: SLAVISTIČNO DRUŠTVO SLOVENIJE

SRL	LETNIK 41	ŠT. 1	STR. 1—220	LJUBLJANA	JAN.—MAR. 1993
-----	-----------	-------	------------	-----------	----------------

999400708

SLAVISTIČNA

Uredniški odbor — Editorial Board: France Bernik, Varja Cvetko-Orešnik, Aleksandra Derganc, Miran Hladnik (**tehnični urednik — Technical Editor**), Tomo Korošec, Janko Kos, Boris Paternu (**glavni urednik za literarne vede — Editor in Chief for Literary Sciences**), Aleksander Skaza, Jože Toporišič (**glavni urednik za jezikoslovje — Editor in Chief for Linguistics**), Franc Zadravec (**odgovorni urednik — Executive Editor**).

Časopisni svet — Advisory Council: Mirek Čejka (Brno), Zdzisław Darasz (Katowice), Gerhard Giesemann (Gießen), Franc Jakopin (Ljubljana), Rado L. Lenček (New York), Juraj Martinović (Sarajevo), Klaus Detlef-Olof (Celovec), Marija Pirjevec (Trst), Jože Pogačnik (Maribor), Erich Prunč (Gradec), Adam E. Suprun (Minsk), Jože Šifrer (**predsednik — President**).

Naslov uredništva — Address: Slavistična revija, Aškerčeva 2/II, 61000 Ljubljana, Slovenija.

Žiroračun pri Slavističnem društvu Slovenije: 50100-678-45265 (za SR).

Naročnina velja do odpovedi. Odpovedi le ob koncu leta. Cena letnika za posameznike 1100 SIT, za študente 800 SIT, za inštitucije 1500 SIT, za knjigarne 1600 SIT (minus 25-odstotni rabat). —

Price of yearly subscription for foreign countries 38 USA \$.

Natisnil — Printed by: Gorenjski tisk, Kranj.

Naklada — Circulation: 1300 izvodov — 1300 copies.

ISSN 0350-6894

Po mnenju Ministrstva za znanost in tehnologijo (415-12/92, 24. 4. 1992) šteje Slavistična revija med proizvode, za katere se plačuje 5-odstotni davek od prometa.

ISSUED BY: SLAVISTIČNO DRUŠTVO SLOVENIJE

ISSN 0350-6894	ANALITIK	REV. I. 1992	1. 12	1992	1992
----------------	----------	--------------	-------	------	------

KAZALO

RAZPRAVE

LITERARNE VEDE

Boris PATERNU, Poskus tipološkega modeliranja literarne evolucije (Ob slovenskem primeru)	5
France BERNIK, Književnost slovenske moderne v evropskem kontekstu	13
Franc ZADRAVEC, Recepcija vzhodno- in zahodnoslovanskih literatur na Slovenskem od 1918 do 1940 — Soglasja in nasprotja	25
Jože POGAČNIK, Pojem književne tradicije v znanosti o književnosti	55
Miran HLADNIK, Preštevna določila slovenske povesti	65
Igor GRDINA, Začetki slovenske književnosti med protestantsko in katoliško reformacijo.	77

JEZIKOSLOVJE

Jože TOPORIŠIČ, Periodizacija slovenskega knjižnega jezika.	131
Martina OROŽEN, Kontinuiteta starocerkvenoslovanskega besedišča v slovenskem jeziku	143
Ada VIDOVIČ-MUHA, Glagolske sestavljenke — njihova skladenjska podstava in vezljivostne lastnosti (Z normativnim slovensko-nemškim vidikom)	161
Zinka ZORKO, Daljšanje akuta v severovzhodnih slovenskih narečjih	193
Aleksandra DERGANČ, Spremembe nekaterih dvojninskih oblik in zvez v slovenščini in ruščini	209

CONTENTS

STUDIES

LITERARY SCIENCES

Boris PATERNU, An Attempt at a Typological Model of Literary Evolution.	5
France BERNIK, The Literature of the Slovene <i>Moderna</i> in its European Context	13
Franc ZADRAVEC, The Reception of East and West Slavic Literatures in Slovenia from 1918 to 1940 — Agreements and Oppositions	25
Jože POGAČNIK, The Concept of Tradition in Literary Study	55
Miran HLADNIK, Quantifiable Features of the Slovene Novel.	65
Igor GRDINA, The Beginnings of Slovene Literature between the Protestant and Catholic Reformations	77

LINGUISTICS

Jože TOPORIŠIČ, Periodization of the Slovene Literary Language	131
Martina OROŽEN, The Continuity of Old Church Slavic Lexicon in Slovene	143
Ada VIDOVIČ-MUHA, Verbal Compounds: Their Syntactic Base and Valency (From a Normative Slovene-German Viewpoint).	161
Zinka ZORKO, The Lengthening of the Acute in Northeastern Slovene Dialects.	193
Aleksandra DERGANČ, Changes in Certain Dual Forms and Constructions in Slovene and Russian	209

POSKUS TIPOLOŠKEGA MODELIRANJA LITERARNE EVOLUCIJE

(Ob slovenskem primeru)

V slovenski književnosti obstajata dva evolutivna modela: model upočasnjene in model pospešene razvoja. Referat je usmerjen k opazovanju slednjega in njegovih funkcij. V območja pospešene literarne evolucije sodijo štiri obdobja: protestantska reformacija, romantika, simbolizem z ekspresionizmom in modernizem po drugi svetovni vojni. Motivacijsko zaledje razvojnih vzponov je kompleksno, vendar je v ospredju osamosvajanje subjekta.

In Slovene literature there are two evolutionary models: the model of retarded and the model of accelerated development. This paper aims to observe the latter and its functions. There are four periods of evolution which are considered accelerated: the Protestant Reformation, romanticism, symbolism (with expressionism) and modernism after the Second World War. The motivational background for these accelerations is complex, though a primary factor is the liberation of the literary subject.

Iskanje instrumentarija za poseg v to tematiko ne more mimo nekaterih zanimivih mest, ki jih je dala slavistika 20. stoletja oz. njena literarna veda. Določneje: v njenih tokovih formalizma, strukturalizma in semiotike, s katerimi je prodrla v ospredje svetovne znanosti o literaturi, je nov in visok vzpon doživela tudi teorija evolucije. Na prvi pogled deluje to zadnje kot paradoks. Saj gre za tiste smeri literarne vede, ki so se odtrgale od tradicionalnega historizma in njegovega evolucionizma. Toda odstranitev evolucionizma ene vrste je nadomestil evolucionizem nove, zahtevnejše in intenzivnejše vrste. Na črti Tynjanov-Jakobson-Mukařovský-Lotman, če omenimo samo nekaj imen, je prišlo do nove oživitve evolutivne teorije in do izdelave njenih novih vidikov. Razlogi so razumljivi. Osamosvojitve literature v njeno avtonomnost, kot so jo videli formalisti, je postavila v ospredje imanentni razvoj literature same in njenih izraznih postopkov. Strukturalizem je odprl vprašanja evolucije na ravninah literarnih struktur in sistemov, pa tudi procesualne povezanosti teh sistemov z drugimi, neliterarnimi. Semiotika pa je s semantično dinamizacijo znaka in z njegovo odprtostjo različnemu opomenjanju s strani bralca, družbe in časa postavila literaturo v zelo raznovrstne komunikacijske procese in v njih odkrivala nova polja evolucije.¹

Toda ne samo novejša literarna veda, tudi literatura sama, ki je delovala ob njej ali izza nje, je stopnjevala evolutivno senzibiliteto. Spreminjanje in inovacija sta postala tako rekoč temeljna pojma modernistične in avantgardne umetnosti, vgrajena v vse njene smeri in programe. Od tod sta se prenašala tudi v literarno znanost. Ni naključje, da sta Tynjanov in Jakobson ravno leta 1928 in prav v Novem Lefu objavila svoj epohalni raziskovalni program *Problemy izučeniya literatury i jazyka*. In tudi ni naključje, da je v njem literarni evoluciji posvečena znatna pozornost.² Njune formulacije so postavile v ospredje dve območji evolucije: njeno smer (»vybor puti«) in

¹ Ob primeru češkega strukturalizma je glavne smeri razvoja evolutivne teorije zarisal Hans GÜNTHER v razpravi *Struktur als Prozeß* (München, 1973).

² J. TYNJANOV in R. JAKOBSON, *Problemy izučeniya literatury i jazyka, Texte der russischen Formalisten*, zv. II (München, 1972), str. 386–391.

njeno hitrost («temp evoljucii»). Pozornost do smeri ni bila nekaj novega. Nova in opazna pa je bila pozornost do hitrosti in dinamike razvoja. In prav sem se je nato obrnila pozornost moderne evolucijske teorije.

Pojem evolucijske dinamike je nadalje razvil Mukařovský (in njegova šola) in ga tudi uporabil ob zgodovini češke literature. Pri tem je prišel do razlikovanja dveh evolucijskih možnosti oz. modelov: na eni strani do modela »zavrte« in na drugi strani do modela »pospešene« literarne evolucije («zrychlené vyvojové tempo»)³. Razloge za tako dvojnost je iskal v smeri sugestij Tynjanova in Jakobsona, ki sta opozarjala na nujnost odpiranja literarne imanence v sociologijo. Našel jih je v dveh bistveno različnih družbenih položajih literature. Češka literatura 19. stoletja se mu je pokazala kot evolucijsko zavrtá, in sicer zaradi »podrtja ravnotežja njenih funkcij«, natančneje, zaradi njene preobremenjenosti z nacionalno funkcijo. Zato tudi ni mogla sprostiti »svoje lastne razvojne dinamike«.⁴ Do drugega modela pa je prišla z razvojem češke družbe proti koncu stoletja, ko je nastal nov položaj in je bila literatura postopoma prepuščena »svoji lastni nezavrti razvojni dinamiki«.⁵ Nadaljnji poskusi uporabe in razvijanja tega instrumentarija niso bili preveč številni, kolikor jih poznam, pač pa raznovrstni.⁶ Toda dejstvo je, da po Mukařovskem poleg tradicionalnega kroga vprašanj, ki zadevajo predvsem smeri literarnega razvoja, ni več mogoče prezreti novejšega kroga vprašanj, ki zadevajo dinamiko literarne evolucije. Pričujoči poskus naj bo obrnjen prav v to, v slovenski literarni zgodovini odprto področje.

Če na celotno slovensko književnost, od njenih začetkov do danes, pogledamo z vidika razvojne dinamike, se v njej zelo razločno pokaže obstajanje in menjava obeh evolucijskih modelov, statičnega in dinamičnega, oz. upočasnjene (v nekem smislu normalnega) in pospešene (v nekem smislu izjemnega). Obdobje upočasnjene razvoja so praviloma daljša, obdobja naglih premikov pa krajša. Tudi zastopstvo avtorjev je na prvi strani večje, na drugi manjše. Vendar so obdobja in segmenti, ki sodijo v stopnjevano ali zgoščeno razvojno dinamiko, opaznejši, tako na zgodovinski kot na umetnostni črti dogajanja. Ponavadi so to obdobja, ki — glede na splošne zakonitosti in vidnejše dosežke v razvoju evropskih literatur — opravljajo dvojno: izpopolnjujejo zamujeno in hkrati ujamejo sodobnost na ravnini njenih razvojno prednostnih procesov. Tako prihaja do spajanja dveh vrst produktivnih novosti: starih, se pravi tistih iz manjkajoče literarne preteklosti, in novih, tistih, ki jih poraja neposredna sodobnost v svojih razvojnih konicah. Posledica takega spajanja progresivnih

³ J. MUKAŘOVSKÝ, *Dialektické rozpory v moderním umění (1935)*, *Studie z estetiky* (Praga, 1966), str. 258.

⁴ J. MUKAŘOVSKÝ, *Začtování a výhledy (1946)*, *Kapitoly s české poetiky*, I (Praga, 1948), str. 238.

⁵ J. MUKAŘOVSKÝ, *Dialektické rozpory*, str. 258.

⁶ Na primer Felix VODIČKA, *Struktura vývoje (Praga, 1969)*, v nemškem izboru *Die Struktur der literarischen Entwicklung*, uvodna razprava Jurij STRIEDTER (München, 1976); ali G. D. GAČEV, *Uskorennoe razvitie literatury* (Moskva, 1964). O odmevih v slovenski literarni zgodovini gl. B. PATERNU, *Sodobna poezija kot evolucijski problem, Obdobja in slogi v slovenski književnosti* (Ljubljana, 1989), str. 195 sl. Tu je najti že tudi prvi zasutek pričujočega referata.

inovacij z retrogradnimi je pogosten stilni sinkretizem, značilen tudi za najbolj dinamična mesta slovenske književnosti.

Skratka, ob širšem ozadju zložnega, upočasnjenega ali zamudniškega spreminjanja književnosti gre za evlucijsko nagla in napeta, praviloma krajša obdobja, ki so v zgodovini slovenske književnosti že zaradi njene relativne konservativnosti zelo izrazita. Ne da bi podcenjevali dosežke, ki so jih dala počasnejša obdobja, saj so med drugim pripravila tudi pogoje in razloge za zagone naprej, pa ni mogoče prezreti dejstva, da vodilna in najbolj razpoznavna črta slovenske književnosti poteka po segmentih njene pospešene evlucijske dinamike. Zato kaže najprej opazovati ta mesta in njihov razvojni ustroj.

Če preletimo celoto, ugotovimo, da obstajajo štiri vidnejša obdobja, ki jih lahko uvrstimo v območje tako imenovanega pospešenega literarnega razvoja. To so: protestantska reformacija, romantika, simbolizem z ekspresionizmom in modernizem po drugi svetovni vojni.

Protestantska reformacija, ki stoji na začetku, je v drugi polovici 16. stoletja postavila slovenski književnosti temelj in odprla njeno nikoli več prekinjeno kontinuiteto. Dala je prvo slovensko knjigo — Trubarjev *Catechismus* (1550), prvi prevod svetega pisma — Dalmatinovo *Biblijo* (1584), prvo slovnico slovenskega jezika — Bohoričevo *Arcticae horulae* (1584), prvi večjezični (nemško-latinsko-slovensko-italijanski) slovar — Megiserjev *Dictionarium quatuor linguarum* (1592), prvo slovensko cerkveno ustavo s šolskim redom — Trubarjevo *Cerkouno ordningo* (1564), prve pesmarice in vrsto drugih del za verske in didaktične potrebe. Glede na to, da je od *Brižinskih spomenikov* naprej (iz 10. stol.) pa do 16. stoletja ohranjeno v slovenščini samo skromno število krajših rokopisnih obrazcev za cerkvene potrebe ali fragmentov posvetne vsebine, lahko rečemo, da je ob vdoru protestantizma prišlo do prave eksplozije slovenskega pisanja in tiska. V slabih petih desetletjih je do konca 16. stoletja izšlo okoli petdeset knjig, nakar je z zatrtjem reformacije in izgonom protestantov nastopila dolgotrajna razvojna stagnacija. Teza Franceta Kidriča, da so slovenski protestanti v nekaj desetletjih izpolnili »dobra del zamud osmih stoletij ter ustvarili pogoje za zdrav razvoj v bodočnosti«, ni pretirana.⁷

Drugi veliki in zelo strmi razvojni premik je slovenska književnost doživela v obdobju romantike v prvi polovici 19. stoletja. Tega vzpona seveda ni mogoče docela odtrgati od predhodnega razsvetljenstva, ki je v drugi polovici 18. stoletja opravilo prehod od cerkvene književnosti v posvetno in dalo prva poglavja posvetne poezije, proze, dramatike in literarne kritike. Šele od tod naprej poteka trdna kontinuiteta slovenske književnosti v sodobnem pomenu besede, to se pravi leposlovja. Vendar so dosežki razsvetljenstva razen redkih izjem ostajali še znotraj didaktike ene ali druge vrste. Do stopnjevanega razvojnega zagona je prišlo šele z romantiko, in to na zamejenem območju, v poeziji in v kritiki, in sicer v delu dveh osebnosti: pesnika Franceta Prešerna in teoretika Matija Čopa. Vsa ostala književna prizadevanja so ostala v toku zložne in počasne evolucije, tako da Prešernove *Poezije* (1846) daleč odstopajo od povprečja vsega drugega.

⁷ F. KIDRIČ, *Zgodovina slovenskega slovstva od začetkov do Zoisove smrti* (Ljubljana, 1929–1938), str. 65.

Prešeren je bil prvi, ki je slovensko poezijo suvereno osvobodil didaktike in napravil iz nje avtonomno umetnost. Njegova poezija je izrazit in v slovenski književnosti sploh najbolj razviden primer pospešene evlucijske dinamike. Gre za liriko in lirsko epiko, ki je v enem samem desetletju 1830 do 1840 v sebi uresničila oz. integrirala vase tako rekoč vsa zamujena obdobja od antike in renesanse do klasicizma, hkrati pa njihove sloge organsko in brez motečega eklekticizma amalgamirala v sodobno romantiko. Po tej poti je nastal prvi umetnostno dozoreli slog slovenske literature, ki ga označujemo s pojmom »klasična romantika«. Od tod naprej, to se pravi od prvega koherentnega pesniškega sloga, se je nato lahko začela pojavljati tudi že njegova opozicija v »antiklasično smer«, deloma že pri Prešernu samem.⁸

Tretji primer zgoščene evlucije predstavlja obdobje simbolizma in ekspresionizma, ki v tej naši shemi seveda pokriva še vrsto sosednjih in drugačnih pojavov stilnega pluralizma, ki je ob prelomu stoletja zajel tudi slovensko književnost in trajal tja do tridesetih let. V tem skupnem in velikem evlucijskem loku pa gre za dve zaporedni fazi razvoja. Prva je zbrana okoli simbolizma in je zelo vidna dve desetletji, od 1899 do 1918, njeni najvidnejši predstavniki so Ivan Cankar, Josip Murn, Oton Župančič in Dragotin Kette. Druga faza, ki zavzema naslednje desetletje, tja do izteka dvajsetih let, pa je zbrana okoli ekspresionizma. Njena najvidnejša imena so: Srečko Kosovel, Slavko Grum in Ivan Pregelj. V tej siloviti razvojni dinamiki je najbolj izrazit Srečko Kosovel. Umrl je zelo mlad (1926) v svojem triindvajsetem letu, vendar je v njegovi poeziji, nastali v nekaj letih, strnjeno tako rekoč celo dvajseto stoletje: od impresionistične »baržunaste« lirike mimo disonantnega ekspresionizma in futurizma vse do avantgardnega konstruktivizma in od tod k socialnemu realizmu. Poleg Prešerna predstavlja v slovenski književnosti prav Kosovel najbolj zgoščeno mesto evlucijske dinamike. V loku dogajanja od konca devetdesetih do konca dvajsetih let, ki se ujame z evropsko sodobnostjo, pa je očitna tudi črta retrogradnih inovacij, torej tistih, ki izpolnjujejo zamujeno iz predhodnih obdobj. Mišljeni so na primer pojavi, ki nosijo v sebi lastnosti bolj skrajne ali pozne evropske romantike in jih ponavadi uvrščamo v pojem nova romantika. Pri Murnu, Župančiču in tudi Cankarju ti pojavi niso redki, predvsem pa so značilni za poezijo Dragotina Ketteja.

Četrti evlucijski zagon je opazen po drugi svetovni vojni, in sicer v petdesetih in šestdesetih letih. To je vidno toliko bolj, ker je druga svetovna vojna literarni razvoj tako rekoč ustavila. Spričo skrajne ogroženosti Slovencev, obsojenih na nacionalno likvidacijo, je pretežni del njihove literature, ki je postala literatura odpora, prešel na obrambne in populistične pozicije. Kljub izjemam je to pomenilo njeno vsebinsko in jezikovno poenostavitev, v nekem smislu deliterarizacijo. V njej so močno prevladale nacionalne in revolucijske funkcije, najprej spontano, zatem vodeno. Po vojni je nato prišlo do ideološkega pritiska, ki je mobilizacijsko stanje literature propagiral tudi za naprej in ga usmerjal v svoje politične interese. Toda s strani pesnikov in pisateljev je sledil najprej postopen, že od začetka petdesetih let pa vse bolj nepopustljiv odpor. Tako je prišlo do zaustavljanega, vendar zmeraj bolj neustavljivega procesa, obrnjenega v čisto svojo smer. V smer duhovne in literarne avtonomnosti. Politično

⁸ Podrobneje v študiji B. PATERNU, *Konstituiranje slovenske poezije, Obdobja in slogi v slovenski književnosti* (Ljubljana, 1989), str. 69–71.

administrativni posegi in ukrepi dolgo niso ponehali, vendar je bilo na Slovenskem razmerje moči v resnici tako, da so ideološke restrikcije porajale zmeraj več duhovne moči kot obupa, več opozicije kot resignacije. In zgodilo se je, da je literatura dobila močna krila in v dveh desetletjih 1950–1970 preletela nenavadno dolgo pot: od poenostavljene, v nekem smislu didaktične osnove v zgodnjih povojnih letih, mimo mnogih in zelo raznovrstnih postaj osvobajanja do skrajnih oblik modernizma, doseženih že sredi šestdesetih let.⁹ V slabih dveh desetletjih se je zgodilo pravzaprav toliko kot nekoč na razdalji od razsvetljenstva do konstruktivizma in še naprej. Izstop iz ideološke shematike je bil v poeziji razmeroma lažji in hitrejši, proza in dramatika sta bili družbeno bolj občutljivi in zato bolj zavirani območji.

Našteti bi se dalo vrsto avtorjev, še živečih ali ne več, ki so bili nosilci tega pohoda literature v njeno prostost, med njimi tudi pesnike in pisatelje, živeče zunaj matične domovine. Toda najvidnejša osebnost povojne evoliucijske dinamike je bil Edvard Kocbek. Ujel je in izrazil nenavadne globine in razdalje svojih duhovnih izkušenj, ki so znale biti do kraja pogumne pa tudi do kraja obupane, vendar nikoli omrtvičene ali konvencionalne. Kocbek je sploh največji vernik in največji dvomljivec slovenske literature. Njegova duhovna kondicija je taka, da se lahko prosto giblje samo v poetiki paradoksa, odprtega v vse smeri. V jeziku arhaike se zato počuti prav tako doma kot v jeziku nadrealistične imaginacije in do kraja ozemljena beseda je prav tako njegova kot beseda mistične abstrakcije.

Toda v sedemdesetih letih že odpadajo razlogi za nadaljnji pohod literature v razvezanost, ki jo je scela dosegla in izkusila do dna, z njeno cono niča vred. Gibanje idej in stilov je bilo spet odprto v vse smeri, evoliucijski zagon se je umiril in postal v nekem smislu normalen.

Po vsem tem se ponuja vprašanje: kje iskati razloge za pojavljanje takih razvojno intenzivnejših obdobj in mest v zgodovini slovenske literature in kako najti njihovo pravo motivacijsko zaledje? Gre brez dvoma za več različnih vzrokov, ki jih je lahko opaziti, težje pa je med njimi vzpostaviti hierarhijo.

Najprej so tu seveda zunanji, družbeni razlogi. Vsako izmed naštetih štirih obdobj pospešenega razvoja ima v svojem zaledju neko pomembno družbeno in duhovno gibanje: protestantizem cerkveno, versko in moralno reformacijo, romantika narodno prebujo, simbolizem z ekspresionizmom duhovno in socialno prevratništvo, povojni modernizem pa spopad s totalitarizmom. Brez upoštevanja teh gibal si je težko pojasniti večje razvojne sunke v literaturi. Vendar motivacija te vrste sama po sebi ne zadošča in bi lahko vodila k sociološkim poenostavitvam. Tudi ona druga, upočasnjena obdobja so namreč motivirana, in včasih še očitneje, z družbeno-duhovnimi gibanji in procesi. To velja tako za protireformacijo 17. stoletja kot za stopnjevano narodno gibanje v drugi polovici 19. stoletja ali za socializem 20. stoletja. Toda čim bolj se je literatura notranje integrirala s temi družbenimi procesi, tem več možnosti za svoj avtonomni razvoj je odstopila drugim potrebam.

Za pojasnjevanje evoliucijskih vzponov literature torej družbeno dogajanje samo po sebi ne zadošča. Pozornost je treba usmeriti od sociološke še na drugo, antropološko

⁹ *Sodobna slovenska poezija kot evoliucijski problem*, str. 195–224.

stran, natančneje, k literarnemu subjektu in v njegovo notranjost. Slovenski primeri vseh štirih obdobj, ki smo jih izpostavili, razločno opozarjajo prav na to gibalno literarnega razvoja kot na zelo vidno in bistveno. Za vsa štiri strma obdobja je namreč značilno, da je v njih neko novo in pomembno vlogo zaigral prav subjekt. V protestantski reformaciji je bil to nakakšen začetni subjekt, ki je s pravico do neposrednega osebnega stika z evangeljsko besedo napravil prvi korak k osebnemu razmerju do Boga in sveta, pravzaprav prvi korak k personalizmu. V Prešernovi romantiki se je rodil novodobni, osamosvojeni subjekt, ki se je že odprl »peklju in nebu« osebne eksistence. V simbolizmu in ekspresionizmu se pojavi moderni, destabilizirani subjekt. V sodobnem modernizmu pa je proces subjektivizma dosegel tiste skrajnosti, ki so opozarjale na njegov novi konec in izbris na eni strani, na drugi pa na odprtost v nove, transcendentne možnosti.

Iz vsega tega je skoraj nujno potegniti sklep: slovenska literatura — kot literatura ogroženega in dolgo nekonstituiranega naroda, to se pravi literatura, ki je bila zato zelo močno vezana v svoje nacionalne, socialne in moralne funkcije — razločno kaže, da so bili njeni evolucionisti vzponi nenavadno močno vezani prav na osamosvajanje subjekta v ospredju in na osamosvajanje naroda v ozadju. Toda tudi to ozadje ni bilo brez pomena. Osamosvajanje k osebni prostosti se ni dogajala v osamitvi, temveč je bilo globinsko vezano tudi na hkratne procese družbenega osamosvajanja. Toda za razliko od dogajanj v upočasnenih obdobjih se je to dogajalo tako, da je v ospredje prodril subjekt. In naj bo dodano: kaj je bilo v slovenskih razmerah težjega, in to od nekdaj do danes, kot postati in ostati subjekt?

Tretje gibalno razvoja, ki je literarni zgodovini doslej še razmeroma najbolj evidentirano, pa je bil stik slovenske literature z Evropo in svetom.¹⁰ Vsa štiri obravnavana obdobja so bila obdobja izrazite odprtosti v Evropo in intenzivnih stikov z njo. O onih drugih bi se tega ne dalo reči, bila so bolj ali manj zaprta v narodni prostor in njegovo bolj pragmatično tematiko moralne, socialne in politične narave. Toda pojav zaprtosti ali odprtosti ponavadi ni bil vzrok, temveč že posledica subjekta in njegovega položaja, predvsem njegovega izbiranja med eno in drugo možnostjo. Obe sta bili odprti, čeprav je možnost prestopanja domačih okvirov večkrat nosila v sebi različna tveganja.

Naj tu končam pričujoči poskus posega v napovedano tematiko. Seveda z zavedanjem, da je do osvetlitve prišel en sam razvojni model slovenske literature. Toda zaradi svoje orientacijske zmožnosti najbrž zasluži, da ga postavimo na prvo mesto.

ZUSAMMENFASSUNG

In der slowenischen Literatur existieren und alterieren zwei Evolutionsmodelle: das Modell der verlangsamt und jenes der beschleunigten Entwicklung. Die Zeitabschnitte mit langsamer Entwicklung sind der Regel nach länger, diejenigen mit raschen Verschiebungen sind hingegen kürzer. Indes machen sich die letztgenannten sowohl auf der historischen wie auch auf der ästhetischen Ereignislinie deutlicher bemerkbar. Zum Bereich der gesteigerten Entwicklungsdynamik gehören vier Perioden: die protestantische Reformation, die Romantik, der Symbolismus zusammen mit dem Expressionismus sowie der Modernismus nach dem Zweiten Weltkrieg. Diese literaturhistorischen Epochen tragen eine

¹⁰ J. Kos, *Primerjalna zgodovina slovenske literature* (Ljubljana, 1987).

KNJIŽEVNOST SLOVENSKE MODERNE V EVROPSKEM KONTEKSTU

Referat primerja slovensko književnost ob koncu 19. in na začetku 20. stoletja z evropskimi književnostmi. Primerjanje je osredotočeno predvsem na uvajanje novih slogovnih smeri v slovensko književnost in ker avtor priznava soodvisnost slogov in literarnih zvrsti, obravnava razvoj novih slogov v okviru posameznih zvrsti: poezije, pripovedne proze in dramatike. S tem presega poenostavljeno kontaktološko primerjanje in se usmerja k tipološki metodi. Znotraj takega razpravljanja ga ne zanimajo toliko enostranski vplivi in posnemanja kot vsestranska komunikacija slovenskih literarnih del z evropskimi.

The paper compares Slovene literature from the end of the 19th and the beginning of the 20th c. with European literatures. The comparison concentrates primarily on the introduction of new styles into Slovene literature. Since the author recognizes the interdependence of styles and literary genres, he treats the development of new styles in the framework of individual genres: poetry, prose and drama. This way he overcomes the simplistic contactological method, being oriented rather towards the typological method. In the framework of this discussion the author is not interested in one-sided influences and imitations as much as in universal communication between Slovene and European literary works.

Slovensko književnost ob koncu 19. in na začetku 20. stoletja označujemo s pojmom »moderna«. Pojmu bi težko našli ustrezno zamenjavo, saj gre v slovenski književnosti fin de siècle za več umetniških smeri, za slogovni pluralizem, ki ima skupno izhodišče predvsem v novem razmerju do tradicije. In prav to enotnost v različnosti ustrezno izraža časovna oznaka »moderna«. Vendar je treba razmerje do preteklosti ob prelomu stoletja opredeliti previdno, saj so npr. avstrijski in nemški pisci manifestov in programskih sestavkov, med njimi zlasti Friedrich Michael Fels, Leo Berg, Michael Georg Conrad in Samuel Lublinski, spočetka uporabljali pojem moderna tudi za naturalizem.¹ Po vsem tem ni čudno, če se je slovenski naturalist Fran Govekar v prvih letih pisateljavanja uvrščal med novostrujarje ali moderniste.² Še bolj zapletena se nam pokaže moderna, če vemo, da realizem, njen predhodnik v slovenski književnosti, ni izkoristil vseh sporočilnih možnosti in izrazil vseh estetskih oblik, da sploh ne govorimo o nerazvitosti slovenske naturalistične proze, ki je bila še neprimerno večja. Slovenska književnost pred moderno torej ni izvršila globlje umetniške analize naše družbe, ni razčlenila socialne zavesti slovenskega človeka, ni razkrila ali poskušala razkriti njegove psihofizične narave v smislu pozitivističnega determinizma. Naša družba v drugi polovici 19. stol. očitno še ni bila tako razslojena in idejna diferenciacija v njej ne tako izrazita, da bi delovala kot nujen, neodločljiv izziv umetnosti. Šele ob koncu 19. in začetku 20. stoletja so slovensko politično resničnost zaznamovala globlja ideološka nasprotja in socialne razlike. Nastale so razmere, v katerih se umetnost ni mogla več umikati socialnemu življenju naroda. Zahteva po obravnavanju družbenopolitične in socialne tematike, značilna za književnost evropskega realizma in naturalizma, se je zato pojavila pri nas šele v obdobju moderne.

¹ Gotthart WUNBERG, *Die Literarische Moderne* (Frankfurt, 1971), 75–76, 79, 100, 235.

² Prim. Marja BORŠNIK, O slovenski »moderni«, *Slavistična revija* XVI (1968), 262.

In kar je bilo v literaturah večjih narodov že preseženo, se je v slovenski književnosti na prelomu stoletja pokazalo kot aktualno, razmeram ustrezno dogajanje.

Tako se je prenesla v čas naše moderne poglavitna funkcija realistične književnosti, ki jo je evropska moderna v programskih dokumentih in literarni praksi radikalno zavračala. Hermann Bahr, po katerem smo Slovenci prevzeli izraz moderna³ (prvi ga je uporabil leta 1886 Eugen Wolff),⁴ je npr. zanosno napovedoval konec starega sveta in rojstvo novega, od tradicije osvobojenega človeštva. Velika, pogosto tudi prijazna preteklost pa je po njegovem zaslužila samo še pogrebni govor, kajti tradicija pomeni prekletstvo, sodobnost je tista, ki prinaša človeku odrešenje. Samo brez starih nauk, brez stare vere, brez znanosti očetov je mogoče ustvariti novo umetnost, ki bo za človeštvo postala nova religija.⁵ Tako je pisal Hermann Bahr, protejska osebnost avstrijske moderne, kritik in pisatelj, ki sta ga Cankar in Župančič poznala, morda tudi Murn, manj verjetno Kette. Zastavlja se torej vprašanje, kako se je na Slovenskem uresničila težnja po radikalnem prelomu s tradicijo, če pomislimo, da se ta tradicija pri nas ni razvila do take mere, da bi sama izzivala k preseganju, morda celo k samozanikanju? Kako so se ob slogovni nerazvitosti slovenske realistične tradicije, ki je posledica nerazvite družbene zavesti, in ob podaljšanju te tradicije v 20. stol. uveljavile pri nas nove literarne smeri?

Znano je, da filozofske in svetovnonazorske razvojne tendence, različni literarni slogi, ki sestavljajo pojav moderne, v slovenski prostor niso vdirali postopoma, v takem zaporedju, kot so nastajali v zahodnoevropskih književnostih, zlasti v francoski, temveč so se pojavili istočasno,⁶ povezani med seboj v enotno dogajanje. Podoben je bil pred tem položaj v nemški in avstrijski literaturi,⁷ v kateri so se Cankar in drugi predstavniki našega mladega rodu prvič seznanili z literaturo moderne. Diahronija v nastajanju novih umetniških smeri se je tako razvila v sinhronično širjenje teh smeri po Evropi. V medsebojnem prepletanju slogov zato ni lahko razmejiti naturalistične umetnosti od impresionizma, dekadence od simbolizma, simbolizma od ekspresionizma, zlasti če se pojavlja več različnih ustvarjalnih postopkov v delu istega pisatelja ali celo v istem literarnem delu.

Dekadence kot posebna mišljenjska usmeritev oziroma posebno razmerje do življenja, ne kot umetniški slog, čeprav se je v Franciji imela tudi za posebno šolo,⁸ je v slovenski literaturi zapustila redke, vendar opazne sledove, največ pri Cankarju, manj pri Župančiču in Murnu. Edino Kette ji ni podlegel, tako globoko je njegova poezija temeljila v romantičnem izročilu, zlasti v Prešernu. Kettejeva poezija seveda ni preprosta obnovitev romantike, temveč se nam pokaže kot njeno nadaljevanje, v marsičem kot stopnjevanje romantične subjektivnosti in njena radikalizacija. V tem

³ Die Moderne, *Moderne Dichtung, Monatsschrift für Literatur und Kritik*, zv. 1, št. 1, sešitek 1 (1. januar 1890), 13–15.

⁴ *Die Berliner Moderne 1885–1914* (Stuttgart, 1987), 13, 1620 in *Die Wiener Moderne*, prav tam, 1984, 30.

⁵ Die Moderne, 1890, Gotthart WUNBERG, *Die Literarische Moderne*, 1971, 52–55.

⁶ Anton OCVRK, Slovenska moderna in evropski naturalizem, 1955 (*Literarna umetnina med zgodovino in teorijo* 1, 1978, 515–518); Dušan PIRJEVEC, *Ivan Cankar in evropska literatura* (Ljubljana, 1964), 168.

⁷ Dušan PIRJEVEC, *Ivan Cankar in evropska literatura*, 168.

⁸ Prav tam, 158.

pogledu bi Kettejevo poezijo lahko označili za novoromantično, če pojem nove romantike ne bi bil v literarnozgodovinski praksi tako nenatančen, da bi nekaterim pomenil impresionizem, drugim simbolizem, tretjim dekadenco in simbolizem hkrati.⁹ Kettejeva poezija je tudi sicer nasprotna dekadenci, saj se je dekadenca nepomirljivo spopadala z meščansko družbo in je zavračala njen način življenja, v zadnji skrajnosti življenje samo. Nasprotno pa Kette ni bil v načelni opoziciji do meščanske družbe in v njegovi poeziji ne najdemo motivov odtujenosti, ki bi izhajali iz socialnega, idejnega ali osebnega doživljajskega izkustva. Tudi na tej ravni je bila Ketteju dekadenca tuja, ne glede na to, da se nikoli ni istovetil z meščansko miselnostjo družbe.

Pač pa se je dekadenca kazala pri Cankarju, deloma tudi pri Župančiču in Murnu, z drugačne, precej bistvene plati. Pri Cankarju zasledimo v *Erotiki* in *Vinjetah* (1899) ter drugih zgodnjih pripovednih delih izraziti subjektivizem, povezan z etičnim relativizmom, celo imoralizmom, predvsem pa s senzualizmom kot temeljnim načelom življenja. Med take pojavne oblike človeške eksistence sodijo brezželje, naveličanost, skrajna ravnodušnost, gnus do življenja, duševna razrvanost, prefinjena, v bolezen stopnjevana, nenadzorovana čutna razdražljivost, »romantika živcev« ali »nervozna romantika«, kot bi dejal Hermann Bahr.¹⁰ Podobno je pri Župančiču, pri katerem se lirski subjekt povezuje z religioznimi motivi in religioznimi izraznimi sredstvi. Ljubezensko čutnost združuje pesnik s krščanskim odpovedovanjem telesnosti in njenim zanikanjem. Prav erotično-religiozna protislovnost doživljanja razkriva Župančičevo zvezo z evropsko dekadenco v zgodnjem obdobju njegovega pesniškega ustvarjanja. Seveda se je Župančič kmalu uprl dekadencnemu občutju življenja, pa tudi Cankar, čigar zanikanje dekadence ima še posebne razsežnosti, ki so poučne za razumevanje moderne evropske literature in njene recepcije pri Slovencih. Cankar se je približno takrat kot Župančič in Murn začel odmikati od dekadencnega subjektivizma in senzualizma, dokončno pa je zavrnil dekadenco leta 1900, ko je priznal, da ga je narcisoidno, esteticistično razmerje do življenja močno utrudilo.¹¹ Invazija socialnih motivov v njegovo pripovedništvo in dramatiko okrog leta 1900 je namreč pomenila začetek daljšega obdobja pisateljeve družbeno angažirane literature, v katero se dekadenca ni mogla vključiti, saj njen odpor do meščanske družbe ni izhajal iz utemeljenih idejnih pogledov na svet. Nasprotno se je Cankar v tem času opredelil za načelno kritiko meščanske stvarnosti, navdušil se je za tendenčno umetnost Gogolja in Tolstoja, za njune socialne, politične in filozofske ideje.¹² Socialna, družbeno reformatorska vloga umetnosti, ki se v slovenskem realizmu ni sprostila in se je

⁹ Ogladati si velja samo nekaj primerov. Miroslav ŠICEL piše: »impresionizam ili neoromantizam«, »simbolistička ili neoromantičarska stilska obilježja« (*Povijest hrvatske književnosti*, knjiga 5, Zagreb, 1978, 9, 13). Joža MAHNIČ: »simbolizem oziroma nova romantika« (*Zgodovina slovenskega slovstva* 5, Ljubljana, 1964, 18). Dušan PIRJEVEC: »v območje nove romantike, se pravi v območje dekadence in simbolizma« (*Ivan Cankar in evropska literatura*, 35). Janko KOS: »nova romantika v obeh oblikah, kot dekadenca in simbolizem« (*Pregled slovenskega slovstva*, Ljubljana, 1979, 269).

¹⁰ Dušan PIRJEVEC, *Ivan Cankar in evropska literatura*, 44, 161.

¹¹ Zofki Kvedrovi 8. maja 1900 (*Zbrano delo* 28, 1972, 136).

¹² Prav tam.

razmahnila šele v obdobju moderne, predvsem pri Ivanu Cankarju, je tako zavirala in zavrla dekadenco občutje življenja. Hote ali nehotje je posegla v našo moderno tako, da je krepila njeno nacionalno in socialnozgodovinsko naravnost, ta pa se je vezala predvsem z realističnim slogom umetnosti.

Hkrati z dekadenco se je v umetnosti moderne začel uvajati impresionizem, poseben ustvarjalni postopek ob koncu 19. stol., ki je izšel iz skrajnega realizma oziroma naturalizma, po njem prevzel materialistično pojmovanje sveta, ki pa ga je opustil, brž ko se je približal dekadenci in simbolizmu. Tako se nam impresionistična umetnost odkriva kot vmesna stopnja v razvoju tega obdobja. Po eni strani se navezuje na naturalizem, pomeni celo njegovo nadaljevanje, kolikor zagovarja načelo mimetičnosti in izraža čutno izkustvo človeka, oddaljuje pa se od naturalizma, ko obnavlja subjektivno gledanje na pojave, ko izbor čutnih vtisov in njihovo estetsko predstavitev utemljuje v individualnem odnosu do resničnosti. V luči takega nasprotja je impresionizem razumela avstrijska moderna, ki je impresionizem označevala za subjektivni notranji naturalizem, tako ambivalentna se je npr. zdela ta smer Hermannu Bahru.¹³ Razvoj tehnike ob koncu 19. stol. je tudi povzročil, da je umetnika zaposlovala begotnost in hitra minljivost dogajanja. Pojmovanje življenja je postajalo vse bolj pojmovanje časa to filozofijo trenutka, to neponovljivost pojavov je v evropsko umetnost prinesel impresionizem.¹⁴ Spričo čutnega razmerja do življenjske dinamike je postala umetnikova zavest fleksibilna, manj trdna, pogosto negotova. Spremlja jo občutek osamljenosti ali odtujitve, kajti umetnik se umika iz meščanske družbe, bodisi da ga motijo njene socialne razlike in napetosti, življenjska enoličnost, filistrstvo ali druge nelagodnosti. Čutno, hedonistično doživljanje realnosti je po vsem tem samo zunanji izraz brez odnosnega stanja med ljudmi, izraz prekinjene komunikacije kot temeljne izkušnje osamljenega človeka v odtujenem svetu.

V slovenski poeziji je impresionizem izzval razmeroma skromen odmev pri Župančiču. V *Čaši opojnosti* (1899) pesnik sicer označuje svoje zgodnje pesmi kot »hčerke trenutka«, vendar je samo za nekatere izmed njih v resnici značilna poetika impresionistične umetnosti. Redko se namreč lirik ustavi ob hipnih, begotnih vtisih iz zunanjega sveta in jih obdrži v središču estetskega doživetja ali izraža čustveno razpoloženskost, ki prav tako sodi v sklop impresionistične estetike. Bližji je bil impresionizem Cankarju, ki je v *Erotiki*, zlasti v *Dunajskih večerih*, najmodernejšem ciklu te zbirke, ljubezensko čustvo prenesel v območje drzne, skoraj programske poudarjene čutnosti in pesniški jezik razvezal v sproščeno, asociativno lirsko govorico. Najbolj impresionistična v naši moderni pa je lirika Josipa Murna, čeprav je tudi v njej močno prisotno izročilo romantičnega in postromantičnega pesništva. Številne Murnove pesmi o naravi imajo še tradicionalno obliko, realni pojavi so predstavljeni kot racionalno trdna prisposoba in alegorija. Tudi tam, kjer se lirski subjekt že osredotoči na zunanje pojave, kjer se izraža s čutnimi vtisi in predstavami, je stik z naravo omejen na prisposodabljanje ali antitezo. Samo pri manj številnih pesmih Murn preseže tradicionalno doživljanje resničnosti. Čutni vtisi iz narave in kmečkega podeželja,

¹³ Hermann BAHR, Die Überwindung des Naturalismus 1891, Zur Überwindung des Naturalismus (Stuttgart–Berlin, 1968), 84.

¹⁴ Arnold HAUSER, Socialna zgodovina umetnosti in literature II (Ljubljana, 1962), 369–378.

izjemoma iz mestnega okolja, so tukaj pomaknjeni v ospredje, empirično izkustvo postane predmet in cilj lirskega medija.¹⁵ V zunajumetnostnem kontekstu seveda tudi te pesmi niso brez zveze z bivanjskim izkustvom avtorja, saj njegov beg v naravo kaže, da pesnik ne najde več enotnosti s svetom, da izgublja zvezo z njim, v skrajnih primerih celo s samim seboj. Tako je od pesnikov naše moderne samo Murn razvil impresionistični ustvarjalni postopek do precejšnje razvidnosti, čeprav tudi njegova lirika v navzkrižju literarnih smeri ob koncu 19. stol. ni osvobodena slogovne hibridnosti.

Danes veljavne opredelitve impresionizma se v največji meri opirajo na liriko, na najbolj subjektivno literarno zvrst. Zato je razumljivo, da tudi med predstavniki impresionizma v književnosti najbolj pogosto srečamo pesnike, npr. Detleva von Liliencrona, Richarda Dehmela in zgodnjega Rainerja Mario Rilkeja. Mnogo bolj skope so informacije o impresionističnih pisateljih. Stroka v tej zvezi največkrat imenuje brata Edmonda in Julesa Goncourta iz francoske ter D. von Liliencrona in Arthurja Schnitzlerja iz nemške oziroma avstrijske književnosti. Zastavlja se vprašanje, kako se impresionistične slogovne posebnosti kažejo v Cankarjevi prozi, v njegovih romanih, ki so vsi razen enega nastali v pisateljevem dunajskem obdobju. Vprašanje je tembolj utemeljeno, če vemo, da evropski impresionizem ravno v pripovedni umetnosti ni vidneje uveljavil svojih slogovnih značilnosti.

Predvsem odkriva primerjalna literarna veda v Cankarjevi kratki in novelistični prozi povezave z ruskim psihološkim in etičnim realizmom (Nikolaj V. Gogolj, Fjodor M. Dostojevski, Lev N. Tolstoj), izjemoma z moderno nemško in avstrijsko književnostjo (Friedrich Nietzsche, Peter Altenberg).¹⁶ V Cankarjevi zgodnji, večidel kratki prozi pa najdemo tudi impresionistično pripovedno tehniko. V teh črticah prevladuje krhko lirsko vzdušje, čustveno razpoloženje ob vtisih iz mestnega sveta in pokrajine. Pripovedovalčeva pozornost hitro menjava svojo optiko, prehaja iz ene ravnine v drugo, od druge v tretjo in naslednjo, pripovedovalni postopek torej, ki se odvija brez jasnih prehodov in razmejitev. Motivne sestavine niso postavljene v logično zaporedje in učinkujejo kot mozaične podobe. Tok pripovedovanja je večkrat prekinjen, pripovedovalec se trga iz njega in nemirno posega k vzporednim ali obrobim motivom. Asociativno bogata domišljija si podreja zgodbo, ki ne more razviti epskih razsežnosti in razpada v mozaik trenutnih stanj.¹⁷ Tudi v obsežnejših besedilih, v novelah in povestih, je fabula razbita na posamezne, med seboj ohlapno povezane dele. Številne zastranitve vodijo pripovedovalca k notranjim monologom in spominjanju ali domišljijškemu predstavljanju, tako da daje osrednja téma vtis nestrnjene, neorganizirane pripovedi.¹⁸

Prvo večje Cankarjevo delo, ki po tehniki pripovedovanja spominja na impresionizem, je roman *Hiša Marije Pomočnice* (1904). V njem se pripovedovalec spretno giblje od motiva do motiva, od osebe do osebe. Rezultat takega načina pripovedovanja je raznorodna fiktivna resničnost, splet situacij, ki se po vsebini in času dogajanja

¹⁵ France BERNIK, *Impresionizem v slovenski liriki, XVI. seminar slovenskega jezika, literature in kulture* (Ljubljana, 1980), 100–105.

¹⁶ Janko KOS, *Primerjalna zgodovina slovenske literature* (Ljubljana, 1987), 173–180.

¹⁷ Prim. črtice Glad, Zadnji večer in Pismo iz leta 1897, Marta in Magdalena (1899) in Ob zori (1900).

¹⁸ Prim. povest Jesenske noči in novelo Smrt kontrolorja Stepnika, obe iz leta 1899.

močno razlikujejo. Pripomniti kaže, da je ljubezen, za slovensko tradicijo kočljiva tema, ki jo je v ospredje zanimanja postavil naturalizem in za njim dekadenca, v romanu prikazana v impresionistični tehniki. Erotika kakor tudi druge tematske plasti pa se v romanu ne vrstijo v logičnem zaporedju, vsaka zase in v celoti, temveč se drobijo v svoje sestavine, ki se kljub raznoličnosti med seboj prepletajo in ustvarjajo razčlenjeno, večrazsežno prozno strukturo. Še bolj dosledno kot v *Hiši Marije Pomočnice* je opisani model pripovedi uresničen v *Nini* (1906). Tudi *Nina* je prvoosebna pripoved, njen junak je pripovedovalec sam, poglavja so krajše novele ali črtice, in roman sestavljajo prav te razmeroma avtonomne pripovedne enote. Tako ciklusno zgradbo proznega dela najdemo že v romanu *Na klanecu* (1902), v *Nini* pa je samostojnost poglavij oz. novel ali črtic največja, zato je njihova medsebojna povezanost najšibkejša. Ker pripovedovalec večinoma pripoveduje o dogodkih, v katerih sam sodeluje ali jih doživlja, gre v tem primeru za položaj znotraj dogajanja, za tako imenovanega notranjega pripovedovalca. Taka perspektiva pogojuje visoko stopnjo pripovedovalčeve zavesti, njegovo razmeroma popolno vednost o stanju pripovedi. Ker pa je *Nina* oseba in hkrati poslušalec pripovedi oz. njen receptor, notranji pripovedovalec včasih pripoveduje tudi v dvojinski prvi osebi, nekajkrat celo v čisti drugoosebni obliki. V tej zvezi kaže pripomniti, da ima drugoosebna pripoved pogosto vprašalni ali velelni glagolski modus, saj je pripovedovalec z *Nino* v dialoškem razmerju. Ob različnih slovničnih oblikah pripovedi pa imamo tudi znotraj posameznih poglavij več prizorišč in več različnih, ne istočasnih dogajanj. In prav vzporednost menjajočih se prizorišč ter nesimultanega dogajanja predstavlja tipično impresionistično pripoved, v kateri je zunanje dejanje skrčeno na najmanjšo mero in hkrati razdrobljeno.¹⁹ Prevladuje lirizacija pripovedi, njena razpoloženska vsebina, deloma celo aktualna, v socialno problematiko naravnana meditacija. Za opisano pripovedno strukturo je značilno še nejasno, nedoločno, bolj ali manj nedorečeno izražanje. Nobeno Cankarjevo literarno delo nima toliko eliptičnih stavkov kot *Nina*, zato nobena druga njegova pripoved ne zahteva od bralca toliko aktivnega branja in na vse strani odprtega sodelovanja z besedilom.

Vsi Cankarjevi romani so razmeroma kratki teksti, *Nina* pa je od vseh proznih del, ki jih je pisatelj označeval za romane, sploh najkrajša pripoved. Kot taka nam vsiljuje misel, da impresionistična tehnika ni prikladna daljši pripovedni prozi. Razlaga za omenjeno nezdržljivost se verjetno skriva v samem značaju impresionističnega pisanja, v dejstvu, da je impresionizem ustvarjalni literarni postopek oz. metoda pisanja, ne literarni slog ali vsota tematskih, idejnovsebinskih in oblikovnih posebnosti. Ker pa je roman po svoji naravi, ali je vsaj bil ob prelomu stoletja, pripovedna totaliteta stvarnosti, totaliteta življenja, impresionistični ustvarjalni postopek ne more v celoti zadostiti njegovim zahtevam. In ta neskladnost med impresionistično tehniko pisanja in notranjo oz. globinsko strukturo romana se nedvomno kaže tudi v sorazmerni kratkosti Cankarjevih romanesknih del.

Središčno vlogo v obdobju moderne pa je imel v slovenski književnosti — kot tudi drugod — simbolizem. Z njim se je generacija naših mladih ustvarjalcev srečala

¹⁹ Wilhelm FÜGER, Zur Tiefenstruktur der Narrativen, Prolegomena zu einer generativen »Grammatik« des Erzählens, *Poetika* 1972, 3–4, 268–292.

že pred koncem 19. stol., v času torej, ko je bila ta smer v razvitih književnostih še v polnem razmahu. Simbolizem je tako prvo literarno gibanje, ki je Slovence uvrstilo v evropsko literarno sočasnost.

Za francoski in sploh zahodnoevropski simbolizem je značilno metafizično mišljenje. Ta literarna smer je obnovila in za svojo idejno podlago sprejela temeljne postavke idealističnega monizma, krščanstva in mistike. Kot reakcija na realizem in naturalizem in s tem na determinizem pozitivistične miselnosti vidi v svetu konkretnih, čutnih pojavov zgolj simbole večnih idej. Simbol je izrazno sredstvo, ki odkriva »ezoterične sorodnosti s prvobitnimi idejami«, ²⁰ je zapisal Jean Moréas, francoski pesnik grškega rodu in avtor programskega manifesta simbolistične poezije. Je izraz za tisto resnico, ki ni izrekljiva, temveč jo beseda zgolj nakazuje. Simbolizem pomeni torej nezadovoljstvo z realističnim jezikom in si prizadeva, da jezik osvobodi ustaljenih komunikacijskih modelov ter preseže njegovo nezadostnost. Tako smo priča paradoksalnemu položaju jezika, ki literarno umetnost omogoča, hkrati pa njene duhovne vsebine ne more ustrezno izraziti in se zateka k nedorečenosti, k zamolčevanju. Večpomenskega jezika simbolistov zato ni mogoče opisati brez poenostavljanja, brez ireduktibilnega presežka, ni ga mogoče prevesti v občevalni, referencialni govor. Simbol namreč ni nekaj racionalno oprijemljivega, z njim se literarna umetnost umika v svet neznanega in skrivnostnega, v svet iracionalizma.

Podobno kot francoski in drugi zahodnoevropski simbolisti, med katerimi naj omenimo zlasti Charlesa P. Baudelaira, Stéphana Mallarméja, Arthurja Rimbauda, Mauricea Maeterlincka in Oscarja Wilda, so bistvo simbolizma pojmovali avstrijski oz. nemški pesniki in pisatelji tega časa. Tudi za njih so bile zunanje, vidne stvari simboli Večnega in Neskončnega, čutnost pa zgolj posoda višjega duhovnega sveta, prispodoba metafizične misli. Slovenska literatura se je najprej srečala prav s posredniki francoskega simbolizma, z avstrijskimi in nemškimi simbolističnimi pesniki oziroma pisatelji: Hermannom Bahrom, Hugom von Hofmannsthalom, Stefanom Georgejem, Richardom Dehmlom, Gerhartom Hauptmannom in drugimi. Kljub temu velja, da gre v liriki slovenske moderne predvsem za zunanjo ali zgolj domnevno navzočnost francoskih simbolistov in njihovih predhodnikov, še posebej šibka je odmevnost pesnikov nemške moderne, kajti slovenska lirika fin de siècle je ostala močno povezana z romantiko, tudi domačo. ²¹

Pri mladem Župančiču se je močneje od impresionizma zasedel simbolistični pesniški slog. Že v *Čaši opojnosti* odkrijemo pesmi, katerih podobe sporočajo nekaj več ali nekaj drugega, kot bi izražale v neumetniškem, referencialnem jeziku. Namesto neposredne eksplicitnosti skrivajo v sebi nov pomen ali nadpomen. Simbolizem pa pri Župančiču največkrat ne obvladuje določene pesmi v celoti, temveč le njihove posamezne sestavine. Prav tako se duša pri njem navadno povezuje z erotičnim senzualizmom, kar dokazuje, da vsebuje Župančičev simbolizem spočetka še močne

²⁰ Jean MORÉAS, Un manifeste littéraire, *Figaro littéraire* (Pariz) 1886, 18. septembra.

²¹ Janko KOS, *Primerjalna zgodovina slovenske literature* (Ljubljana, 1987), 146–155, 192–199.

usedline dekadencega življenjskega občutka. Omenimo naj še eno netradicionalno lastnost Župančičevih zgodnjih pesmi, tisto, ki razkriva pesnikovo usmeritev v romanski duhovni svet, iz katerega je prišel simbolizem, njegovo naklonjenost do romanskih pesniških oblik: francoskega rondela, italijanskega soneta, španskih romanc in seguidill. Celo naslov lirsko-epskih pesmi v *Čaši opojnosti*, ki se je prvotno glasil *Romance in balade*, je Župančič v končni redakciji spremenil in črtal iz njega balade. Iz naslova je torej izločil germansko oz. nemško alternativo španskim romancam, kar spet kaže na prevladovanje romanske komponente v njegovi mladostni poeziji.

Podobno, čeprav ne enako sliko nam daje simbolizem pri Cankarju. Medtem ko je impresionizem kot pripovedna tehnika navzoč v njegovi literaturi približno do srede dunajskega časa, razkriva simbolizem pri našem pisatelju več vztrajnosti in ustvarjalne moči. Napoveduje se že v pisateljevi prvi zbirki kratke proze *Vinjete* in prisoten je še v njegovi zadnji knjigi. Čeprav je simbolnost značilna za vsa obdobja avtorjevega ustvarjanja, pa simbolizem ni enako močno zastopan v vseh zvrsteh Cankarjeve besedne umetnosti. Pri poeziji, njegovi tudi sicer obrobni zvrsti, o simbolizmu komaj lahko govorimo. Tudi v dramatici slovenske moderne, zlasti v Cankarjevi, ima najvidnejšo, čeprav ne edino usmerjevalno vlogo nesimbolistična umetnost, nordijska kritično realistična in naturalistična dramatika (Henrik Ibsen, August Strindberg).²² Simbolizem obvladuje samo del Cankarjeve dramatike, predvsem farso *Pohujšanje v dolini šentflorjanski* (1908) in dramsko pesnitev *Lepa Vida* (1912). Območje, kjer je simbolizem ves čas zastopan, čeprav v specifični obliki, kjer predstavlja pisateljevo slogovno konstanto, je proza.

Seveda se podobno kot pri slovenskih naturalistih tudi pri Cankarju in njegovih romanih omenja francoski naturalizem (Emile Zola, Guy de Maupassant), v manjši meri slogovno hibridna proza nemške, angleške in danske moderne književnosti (Gerhart Hauptmann, Oscar Wilde, Jens P. Jacobsen),²³ vendar najdemo pri Cankarju ob izraziti realistični slogovni naravnosti tudi močna prizadevanja v simbolistični smeri. Nedvomno je bil Cankar najbližje zahodnoevropskemu simbolizmu in njegovi poetiki v prvih dunajskih letih, od leta 1896 do 1899, ko se je s fleksibilnostjo mladostnega duha seznanjal z novimi tokovi literarne umetnosti. Tega ne dokazuje samo njegova izjava v *Epilogu k Vinjetam*, kjer obžaluje, da je v kratkem naturalističnem intermezzu izločil iz svoje literature »idejo«, »večnost« in »svetovno dušo«,²⁴ simbolizem je navzoč še drugod v pisateljevi prvi knjigi kratke proze. V povinjetni prozi pa je na Cankarjev simbolizem vplivala pisateljeva idejno-tematska preusmeritev. Njegova pripovedna resničnost se je zmeraj bolj podrejela socialni ideji ali miselni sporočilnosti. Vedno močnejša je postajala težnja po racionalizaciji simbolističnega jezika in v teh letih je pisatelj redko presegel alegorični besedni izraz in ga razvil v nakazujočo večpomenskost. Vzrok za tako slogovno naravnost je nedvomno iskati v krepitvi realističnih teženj Cankarjeve proze, v pisateljevem intenzivnem zanimanju za družbene, politične in narodne teme slovenske stvarnosti. Nekajkrat je Cankar

²² Prav tam, 181–191.

²³ Prav tam, 163–172.

²⁴ Ivan CANKAR, *Zbrano delo* 7, 1969, 195.

obravnava erotične prizore celo v naturalistični pripovedni tehniki, kar priča, v kakšnem navzkrižju literarnih slogov je njegova zgodnja proza iskala svojo umetniško identiteto.

Medtem ko se je simbolizem doslej pojavljal v Cankarjevi prozi kolikor toliko nepretirano, čeprav nekajkrat v manj čisti, alegorični podobi, bolj v posameznih sestavinah povesti in črtic, nikoli v celotnem ustroju del, je v romanu *Na klanecu* (1902) vloga simbolističnega oblikovanja snovi veliko močnejša. Morda se zdi malo verjetno, vendar drži, da se je simbolistični slog v zgodnji dunajski dobi najpopolneje izrazil prav v Cankarjevi obsežnejši prozi. V romanu *Na klanecu* je pisatelj s ponavljanjem nekaterih njegovih sestavin presegel realistično pripoved. S ponavljanjem teka za vozom je ta prizor dobil simbolno razsežnost, saj ponavljanje prizorov ali motivov pomakne v ospredje njihov pomen, njihovo idejno sporočilo. Pri tem je treba upoštevati še estetsko zgradbo motivov, estetsko simbolno tvornost. Povsod kjer se tek za vozom v romanu ponavlja, je ta prizor skrajšan, zarisan v najbolj bistvenih, skoraj shematičnih potezah. Pisatelj je odstranil iz njega več nadržanosti, močno skrčil konkretno resničnost, ki bi bralca lahko zapeljala v realistično branje, ter izpostavil smisel povedanega. Razen teka za vozom, ki ga imenujemo simbol motiva in vsebuje individualno človeško sporočilo, imamo v romanu še klanec siromakov ali simbol prostora, ki nosi širšo socialno idejo, in naposled križ, ki se kot simbol slike vključuje v globljo človeško, etično in eksistenčno usodo pripovednih junakov.

V drugih Cankarjevih romanih iz dunajskega obdobja zasledimo razmeroma manj simbolizma. V *Hiši Marije Pomočnice* (1903) so le posamezne motivne prvine oz. slike predstavljene simbolno alegorično. Pripovedovalec zgolj na nekaj mestih prekine impresionistično tehniko pripovedovanja, zapusti realistično, celo naturalistično snov in dejanje prikaže s simboliko ptičev, pa tudi človeških oseb. V *Križu na gori* (1904) je npr. križ osrednji simbol dela, bodisi da napoveduje trpljenje v neposredni zgodbi ali pesimistično prihodnost. Na koncu pa križ spet spremeni svoj pomen ter nastopi kot simbol upanja in vseodrešujoče ljubezni. Hkrati spregovori pripovedovalec tukaj s simbolom ptice, kakor že nekajkrat pred tem, da naznani disharmonično razpletanje dejanja. V romanu *Gospa Judit* iz leta 1904 izpolnjujejo večji del tematike socialno-politične razmere na Slovenskem, izražene z jedko, na vse strani ostro satiro. Ravno vdor socialne stvarnosti v roman nam pojasnjuje okoliščino, da je simbolizem tukaj še bolj kot v prejšnjih dveh delih okrnjen, skrčen na nekaj alegoričnih podob. Kako se je Cankar v tem času oddaljil od simbolizma in se približal realističnemu predstavljanju pripovedne tematike, dokazuje navsezadnje dejstvo, da je moral *Gospo Judit* braniti pred oznako Schlüsselroman. Še bolj prevladuje snov iz sodobnega družbenega življenja v romanu *Martin Kačur*, ki ga je Cankar napisal konec leta 1905 in v katerem je redko celo metaforično izražanje in poosebljanje. Če se po vsem tem zdi, da je stopnjevano zanimanje za družbene teme iz sodobnega življenja slabilo pisateljev simbolistični slog, pa *Nina* (1906) nasprotuje takšni domnevi. V izrazito impresionističnem romanu, v katerem najdemo vrsto fragmentarnih prizorov iz dna socialne stvarnosti, v tematiki, na katero je v vsej kompleksnosti opozoril šele naturalizem, so prvine simbolizma sicer maloštevilne, vendar dovolj opazne. Takó srečamo v Cankarjevi najbolj abstraktni pripovedi že znane simbole, npr. klanec kot simbol prostora ali butaro kot simbol slike. Simbolizem je prisoten v »četrti noči« romana, v opisu Cukrarne, ki pomeni simbol

silovitega, nikoli uresničenega hrepenenja. Takega pomena Cukrarna seveda nima samo za svoje stanovalce, pripovedovalec jo povzdigne v simbol hrepenenja vseh Slovencev. Velika, žalostna hiša je pojem za brezupno duhovno stanje naroda, ki mu ne moremo ubežati. Logična in nenaključna je slogovna podoba nedokončanega romana *Marta* (1906). Glede na to, da je pisatelj z glavno junakinjo pripovedi nameraval ustvariti radikalno nasprotje glavni ženski osebi iz simbolističnega romana *Na klancu*, da je hotel napisati pravi roman, ne Stimmungsbild, kakor trdi sam, ni čudno, da so simbolistične prvine v *Marti* neznatne, skoraj neopazne. Tudi za *Novo življenje* (1908) lahko rečemo, da v njem ne najdemo izrazitih simbolov. Tri vložne zgodbe v pripovedi imajo bolj ponazoritveno, pomensko dopolnjevalno vlogo kot vlogo simboliziranja.

Kakor smo videli, se pri Cankarju pojavlja iracionalna, neizrazljiva, v diskurzivni jezik neprevedljiva simbolika kakega Maeterlincka ali Verhaerena predvsem v zgodnji prozi, medtem ko postane po *Vinjetah* vedno močnejša težnja po racionalizaciji simbolističnega jezika. Simbolika se približa alegoričnemu ponazarjanju, poudarjeno je bolj ali manj natančno, enopomensko razmerje med čutno podobo in idejo. Mestoma izgubijo simboli s ponavljanjem celo značaj umetniške enkratnosti, nikoli pa se ne spremenijo v smislu semiologije iz estetskega simbola v simbol znak.²⁵ In nasprotno: Cankarjevi simboli ne učinkujejo kot samozadostne podobe, niti takrat ne, ko izražajo iracionalno, nepredvidljivo duhovno vsebino. Razen na nekaj mestih v *Vinjetah* pri njem sploh ne zasledimo metasimbolike. V Cankarjevi literaturi prevladuje krščanska alegorična simbolika, pogosti so arhetipski liki iz folklorne in mitološke tradicije, neredka je ponazoritvena simbolizacija ljudi, živali in pokrajine. Poudariti kaže, da so tudi politične razmere med prvo svetovno vojno zahtevale od pisatelja posreden, zastrt način izražanja. Zunajliterarna motivacija je tako dodatno spodbujala simbolizem, hkrati pa ga je poskušala obdržati v kar največji komunikativni odmevnosti. »Ideja naj udari, ne izraz«,²⁶ je bilo Cankarjevo načelo pisanja in če odmislimo najzgodnejše črtice, *Nino* in dramo *Lepo Vido*, je pisateljev simbolizem po občasni metafizični usmerjenosti ves čas ohranil vlogo odprte komunikacije.

Če se je v Cankarjevi ljubljanski dobi tudi na pritisk od zunaj okreplil simbolizem, pa odkrijemo v njegovi zadnji knjigi, v *Podobah iz sanj* (1917), nastavke ekspresionističnega sloga. V usodni preizkušnji prve svetovne vojne se je pisatelj zblížal z narodom, ki mu je bil sicer ves čas strog sodnik, in v trdnem prepričanju, da smo si »v tihih globočinah«²⁷ vsi ljudje bratje, proniknil v izmučeno dušo vseh in vsakogar. V tej zvezi in v primerjavi s Cankarjem je zanimiva knjiga Hermanna Bahra iz leta 1916, ki predstavlja diagnozo tedanjega stanja v avstrijski književnosti in dokončno potrditev ekspresionizma kot nove literarne smeri v evropskem prostoru.²⁸

²⁵ Carl H. HAUSMANN, *Art and Symbol, The Rewiew of Metaphysic* (New Haven 2), 256–270.

²⁶ France BEVK, *Zbrano delo* 23, 1975, 11.

²⁷ Ivan CANKAR, *Zbrano delo* 23, 1975, 11.

²⁸ Prim. Hermann BAHR, *Expressionismus* (München, Delphin-Verlag, 1920, 111): »Nikoli ni bil svet tako mrtvaško nem. Nikdar ni bil človek tako majhen. Nikoli mu ni bilo tako tesno. Radost ni bila nikoli tako daleč in svoboda tako mrtva. Zdaj kriči stiska: človek kriči po duši, vsa doba je en sam krik v stiski. Tudi umetnost kriči v globoko temo, kriči na pomoč, kriči po duhu: to je ekspresionizem.«

Podobno je Ivan Cankar pred Bahrom in neodvisno od njega prodril v duhovno bistvo človeka in izrazil protest proti vojni. Izpovedal je »silni krik človeka, ki je sam in v eni sami uri občutil vsega človeštva in vseh vekov gorje«. ²⁹ In to misel je pisatelj v *Podobah iz sanj* še nekajkrat ponovil. Tako se je Cankar brez vplivov od zunaj integriral v širši duhovni prostor in prispeval svoj delež k razvoju srednjeevropskih književnosti med prvo svetovno vojno.

Iz povedanega se ponujajo naslednja dognanja: Realizem v slovenski književnosti se je zakasnil iz socialnozgodovinskih razlogov in njegova družbenokritična funkcija se je prenesla v obdobje moderne. To je močno otežilo uveljavitev sodobnih slogovnih smeri, zato so bile ob koncu 19. in na začetku 20. stoletja zveze slovenske književnosti z evropskimi književnostmi v veliki meri retrogradnega značaja, pri tem pa so opazne razlike znotraj zvrsti in med avtorji. Tako si razlagamo zgolj zunanjo ali celo domnevno navzočnost francoskih simbolistov in njihovih predhodnikov v liriki slovenske moderne. Še posebej šibka je bila odmevnost pesnikov nemške moderne, kajti slovenska lirika fin de siècle je ostala tesno povezana z romantiko, tudi domačo. Kot že pri slovenskih naturalistih se tudi pri Cankarju in njegovih romanih omenja proza francoskega naturalizma, v manjši meri pripovedništvo drugih književnosti: nemške, angleške in danske. Romansko literarno sceno je zdaj zastopala francoska književnost, namesto italijanske, ki se je umaknila v ozadje. V Cankarjevi kratki in novelistični prozi pa odkriva primerjalna veda povezave z ruskim psihološkim in etičnim realizmom, izjemoma z moderno nemško in avstrijsko književnostjo. Navedene vzporednice je treba pojmovati v luči izvirne notranje strukture Cankarjevega pripovedništva in zanj značilne teme hrepenenja, ki jo je pisatelj razvil in razrešil na samosvoj način. V dramatik slovenske moderne, predvsem Cankarjevi, ima najvidnejšo usmerjevalno vlogo nordijska kritičnorealistična in naturalistična umetnost. Zanj kot za vse zvrsti književnosti naše moderne velja ugotovitev, da so slogovno sinkretistične, in to v širokem razponu od realizma in naturalizma mimo dekadence, impresionizma, novoromantike do simbolizma. Zaradi močnih realističnih temeljev se nobena izmed modernih smeri naše književnosti v tem času ni razvila v radikalnih pojavnih oblikah. To pa ne pomeni, da se znotraj omenjenih slogov niso mogle uveljaviti različne, tudi najbolj relevantne umetniške vrednote. Hkrati nas tako stanje prepričuje, da je slovenska književnost ob koncu 19. in na začetku 20. stol. presegla pasivno sprejemanje evropskih pobud in je do teh pobud začela uveljavljati estetsko produktivno razmerje. Tak položaj je slovenska literatura lahko dosegla zato, ker se je ves čas zavedala svoje narodne in socialnozgodovinske vloge, ki ji jo je narekovala zgodovina malega naroda.

ZUSAMMENFASSUNG

In der slowenischen Literatur verspätete sich der Realismus aus sozialhistorischen Gründen und seine gesellschaftskritische Funktion wurde in die Epoche der Moderne übertragen. Das erschwerte die Durchsetzung zeitgenössischer Stilrichtungen beträchtlich, deswegen waren Ende des 19. und Anfang des 20. Jahrhunderts die Beziehungen der slowenischen Literatur zu den europäischen in hohem Maße retrograder Natur, wobei Unterschiede innerhalb der Gattungen und Genres und unter den Autoren

²⁹ Veselejša pesem, *Dom in svet* XXVII (1915), 3, 86 (*Zbrano delo* 23, 1975, 52).

festzustellen sind. So erklärt man sich die lediglich äußerliche, oder gar nur vermutete Präsenz der französischen Symbolisten und ihrer Vorgänger in der Lyrik der slowenischen Moderne. Ganz besonders schwach war das Echo auf die Dichter der deutschen Moderne, denn die slowenische Lyrik des Fin de siècle blieb eng mit der Romantik verbunden, auch der einheimischen. Ebenso wie bei den slowenischen Naturalisten wird auch bei Cankar und seinem Roman die Prosa des französischen Naturalismus erwähnt, in geringerem Maße die Erzählkunst anderer Literaturen, der deutschen, englischen und dänischen. Die romanische Literaturszene wurde von der französischen Literatur besetzt, anstelle der italienischen, die in den Hintergrund geschoben wurde. In Cankars kurzer und novellistischer Prosa deckt die Komparatistik Verbindungen zum russischen psychologischen und ethischen Realismus auf, ausnahmsweise auch zur modernen deutschen und österreichischen Literatur. Die angeführten Parallelen müssen freilich im Lichte der originalen inneren Struktur der Narrativik Cankars und des für ihn typischen Themas der Sehnsucht betrachtet werden, das der Dichter auf eigenwillige Art entfaltet und gelöst hat. In der Dramatik der slowenischen Moderne, vor allem jener Cankars, kommt der nordischen kritisch realistischen und naturalistischen Kunst die evidenteste und richtungsweisende Rolle zu. Dafür, wie für alle literarischen Gattungen der slowenischen Moderne, trifft die Feststellung zu, sie seien einem Stilsynkretismus unterworfen, in der breiten Spanne vom Realismus und Naturalismus über die Dekadenz, den Impressionismus, die Neuromantik bis zum Symbolismus. Wegen des starken realistischen Untergrunds konnte sich keine der modernen Richtungen in der slowenischer Literatur jener Zeit in radikalen Erscheinungsformen entfalten. Das wiederum will nicht heißen, daß sich innerhalb der angeführten Stile verschiedene, auch die relevantesten ästhetischen Werte nicht durchsetzen konnten. Ein solcher Zustand läßt zugleich die Überzeugung zu, daß die slowenische Literatur Ende des 19. und Anfang des 20. Jahrhunderts die passive Rezeption europäischer Impulse überwunden hat und sich ihnen gegenüber ein ästhetisch produktives Verhältnis durchzusetzen begann. Eine derartige Position konnte die slovenische Literatur nur erreichen, da sie sich die ganze Zeit über ihrer nationalen und sozialhistorischen Rolle, diktiert von der Geschichte eines kleinen Volkes, bewußt geblieben war.

RECEPCIJA VZHODNO- IN ZAHODNOSLOVANSKIH LITERATUR NA SLOVENSKEM OD 1918 DO 1940 — SOGLASJA IN NASPROTJA

Predmet razprave so vzhodno in zahodnoslovanski pisatelji in literarna gibanja, ki tačas opazno odmevajo v slovenski literarni zavesti. Namen razprave pa je odgovoriti tudi na vprašanje, zakaj jih Slovenci tedaj tolikanj prevajajo in tudi študirajo. Pregled teh zvez kajpada ne išče slovenskih eklektikov ali kakršnega koli podrejanja slovanskim pisateljem, mestoma pa vendarle opozarja tudi na prepoznavne neposredne pobude, na pobude v literarni praksi, estetiki in kalistiki. Razprava se ravna po dialektični antinomiji, na kateri so po mnenju Jana Mukašovskega zasnovane vse velike umetniške in kritiške osebnosti: vplive sprejemajo, od njih pa se ne pustijo vsrkati in razosebniti.

The paper treats East and West Slavic writers and literary trends and responses to them in Slovenia from 1918 to 1940. The paper also attempts to answer the question of why Slovenes translated and studied this literature so intensively at that time. Naturally, the survey of these connections does not seek out Slovene eclectics nor does it point to subordination to non-Slovene Slavic writers, however, in some places it points up perceptible direct influences in literary practice and aesthetics. The approach here is dialectical antinomy on which — in Jan Mukašovský's view — all great artistic and critical personalities are founded: they are open to influences but do not allow themselves to become overcome and depersonalized by them.

Uvod. Slovenci so odprt in pozoren narod, ki rad sprejema kulturne vrednote, vsako individualizira na samosvoj način ter izide iz nje še bolj samosvoj. Geopolitična lega med romansko in germansko kulturo Slovence še posebej spodbuja za odprtost in hkrati zadolžuje za ustvarjalno samosvojost. Tenkočutna odzivnost na evropske literature in duhovne tokove ter poseben izbor iz njih označujeta tudi obdobje med 1918. in 1941. letom, ko nad večjim delom Slovenije preneha nemški jezikovni pritisk, naraste pa italijanski. Pozornost do germanskih in romanskih literatur se zaradi tega premika sicer ne zmanjša, močno pa se poveča do južno, vzhodno in zahodno slovanskih.

Predmet razprave so vzhodno in zahodnoslovanski pisatelji in literarna gibanja, ki tačas opazno odmevajo v slovenski literarni zavesti. Namen razprave pa je odgovoriti tudi na vprašanje, zakaj jih Slovenci tedaj tolikanj prevajajo in študirajo. Pregled slovensko-slovanskih literarnih zvez in medliterarnih procesov sicer ne išče slovenskih eklektikov, podrejanja in spremenljivosti pod vplivom slovanskih pisateljev, kdaj pa vendarle opozarja tudi na prepoznavne neposredne pobude, naj so prepoznavne v literarni praksi, ali pa v estetiki in kalistiki. Razprava se ravna po dialektični antinomiji, na kateri so po mnenju Jana Mukašovskega zasnovane vse velike umetniške in kritiške osebnosti: »vplive« sprejemajo, od njih pa se ne pustijo vsrkati in razosebniti.

Nacionalne odzivnosti na druge literature nemara ni dobro meriti s statistično metodo, ki natančno našteva vse prevode ter kritiške beležke in eseje o posameznih delih, pisateljih in literarnih gibanjih. Zanesljivejša je omejitev na najbolj relevantne, saj so edino ti merilo o vrednosti in smislu odzivnosti. Upoštevati je tudi, da odzivnost določajo tudi nazorske drže posameznikov in literarnih skupin, in še, da medliterarnih zvez ne oblikujejo le njihove idejno estetske težnje, ampak jih oblikujejo in določajo tudi vsakokratni mednarodni duhovni in družbenopolitični valovi, v obdobju med svetovnjima vojnoma tudi takšne ideološke formacije, kot so stalinizem, nacizem in fašizem od zunaj ter velikosrbska hegemonija navznotraj.

Razprava je razčlenjena po stopnji odzivnosti na posamezne nacionalne literature, posamezne pisatelje, na literarna gibanja in na umetnostnoteoretska vprašanja in teme.

1 Ruska literatura

1.1 Od ruskih klasikov zavzema prvo mesto Fjodor Mihajlovič Dostojevski, kar je docela v skladu z njegovo tedanjo odmevnostjo v Evropi. Kritiki Josip Vidmar namreč končuje leta 1931 svoje razglede po *Bratih Karamazovih* tudi z mislijo, da je Dostojevski »v svojem ideološkem in fanatično pristranskem načinu genialen pojav, ki že petdeset let fascinira svet s svojo globino in psihološko tajnovidnostjo« (Beležke o Karamazovih, LZ 1931). Med fasciniranimi so tedaj tudi številni slovenski pisatelji in znanstveniki.

Posebna naloga slovenske literarne vede je raziskati pobude Dostojevskega na črti tistega slovenskega romana, ki je nabit z umsko snovjo in z zahtevno moralno in filozofsko problematiko. Med take romane spadajo *Abaddon* (1893) Janeza Mencingerja, ki je nabit z modroslovnimi dialogi o religiji, znanosti, politiki, socializmu in liberalizmu pa tudi o filozofiji; roman *S poti* (1913) Izidorja Cankarja, ki poganja iz avtorjevega odpora do impresionistično-dekadentne duševnosti in v katerem ni mogoče preslišati glasu »psihologa-realista«, kakor taisti Cankar leta 1907. imenuje Dostojevskega, ki naj bi znal oblikovati »umska in moralna bitja, ki jih ni mogoče razumeti brez umskega dela in pri katerih je užitek nujno umski« (Dostojevski, Ponižani in razžaljeni. DS 1907); in še z versko, moralno filozofsko ter vladarsko problematiko nabiti roman *Alamut* (1938) Vladimirja Bartola.

Tudi slovenski avtobiografski roman tega obdobja, ki je nanj sicer vplival tudi francoski in nemški vojno-generacijski roman, ne taji zvez z Dostojevskim. Bratko Kreft si je za motto romana *Človek mrtvaških lobanj* (1929) izbral tale miselni motiv iz romana *Mladenič/Prodstok*: »Vidite, takrat bodo 'Zapiski', kakor so vaši, potrebni in bodo marsikomu rabili za gradivo, samo da so odkritosrčni, naj bodo sicer še tako zmedeni in slučajni. V njih se bodo hranile vsaj nekatere resnične poteze, iz katerih bo lahko uganiti, kaj vse se je skrivalo v srcu marsikaterega mladega človeka iz tiste nemirne dobe«. Juš Kozak pa zapiše v roman *Celica* (1932), v katerem pripoveduje o svojem zaporu leta 1914, miselni motiv iz *Zapiskov iz mrtvega doma*: »Čeprav sem življenje v celici težko prenašal, se mi je vendar tako godilo, kakor pravi Dostojevski nekje v 'Zapiskih': 'Osamljen po duši sem pregledoval vse svoje preteklo življenje, sodil samega sebe neizprosno in strogo ter včasih v nekaterih urah celo blagoslavljaj svojo usodo, da me je poslala v to samoto, brez katere bi ne bilo niti te sodbe nad seboj niti tega strogega pogleda na prejšnje življenje'«. «

Roman *Besi* pa večpramensko učinkuje na slovensko literarno, filozofsko in na politično zavest v dvajsetih letih. »'Tiskovna zadruga' ne bi mogla izdati boljše knjige ob primernejšem času, nego je danes prevod tega dokumenta k zgodovini križane Rusije«. S temi besedami postavi Bese v slovenski kulturni prostor njihov prevajalec Vladimir Levstik, ko ob prevodu napiše spomladi 1919 še esej *Revolucijski epos Dostojevskega (Slovenski narod, št. 122)*. Nekateri razlagajo roman kot diagnozo bolezni ruske duše, ki se je nujno končala z oktobrsko revolucijo; socialne razmere zamenjujejo z etnopsihiko, narodnim značajem, s slovansko raso, šigaljevščino pa imajo za nujni nasledek oblomovščine (Joža Glonar, *Boljševištvu in oblomovstvo, Slovenski narod* 1919, št. 115, 116). Besi jih opozarjajo tudi na nravni propad

posameznika, ki ne obvlada »notranje svobode«. Osrednji miselni motivi v njih, obsedeni v binomih čustvo—razum, bog—satan, bogočlovek—človekobog spodbujajo enaka nasprotja v slovenski ekspresionistični literaturi.

Prvi med umskimi navdih iz Besov je skepsa Šatova v znanost in razum, ki da igrata v življenju narodov in posameznika podrejeno in nevarno vlogo. Del slovenske ekspresionistične generacije pripisuje moralni propad človeka v prvi svetovni vojni prav njegovi pretirani razumarski, scientistični, civilizacijski zagnanosti. Vzorčni pesnik te vrste Miran Jarc se v korespondenci pogostoma sklicuje na Dostojevskega ter v prozi ponavlja, da je »človekova največja zmaga v tem življenju — premagati razum« (Črni čarodeji, 1922). Celo desetletje piše poetično dramo *Vergerij* (1927–1932), v kateri se pesnik, se čustveni etos bojuje z racionalističnim dvojnikom, s tehnikom/inženirjem, kulturni jaz s civilizacijskim jazom. Naj piše o Marcelu Proustu (*LZ* 1927), Franzu Kafki (*DS* 1931) in Andreju Gideu (Evropski duh v sodobni francoski književnosti, *LZ* 1927), zadeva Jarc zmerom znova tudi na Dostojevskega, ker se ne more ubraniti moči njegovega psihološkega »kaosa«, njegovih »alogizmov« ter »večnega obraza sveta z druge strani«.

Drugi umski navdih, podkrepjen tudi z Besi, je tedaj dilema, katera revolucija je bolj etična, ali proletarska ali personalna. Večina ekspresionističnih pesnikov se zavzema za personalno prenovo ter veruje, kakor Srečko Kosovel v sonetu *Revolucija*, da socializem lahko pride le iz osebne etične prenove. Ne samo pesniki, ampak tudi dostojevskologi, kakršna sta tedaj Janko Lavrin in Ivan Prijatelj, nahajajo v Besih žarišče personalizma in etičnega individualizma. Personalisti nahajajo v Besih tudi poudarke na duhovnih in religioznih načelih, ki nikakor niso sovražna revoluciji, kadar ta ne uničuje duhovnih vrednot. Srečujejo pa tudi Verhovskega, ki ruši zgolj zato, da poruši, torej radikalizem, nasilje, šigaljevščino in »svežo kri«, skratka, srečujejo način, ki »ne potrebuje žive duše« in ki ga Dostojevski zavrača, ker ne upošteva vse človeške narave, ker je torej le polresnica, polresnica pa je najhujši despot, saj zaslužni tudi znanost.

Tretji umski navdih iz Besov je razmerje človek — bog in bogočlovek, torej glavno bivanjsko vprašanje Kirilova. Religiozni pesniki ubesedujejo razdor med dušo in krvjo, bogom in demonom, razdor pa izpovedujejo ali v pesmih ali po epskih osebah, po duhovnikih na ozadju evropskih verskih spopadov v 16. stoletju. Ko jih muči vprašanje notranje svobode, ne gredo tako daleč kot Kirilov, ne gredo »skozi ognjeno peč dvoma«. Slovenski »borivec z bogom« je še zmerom verni borivec in upornik, načelo notranje svobode ga pripelje največ do izjave: oba sva »tajni, nerazrešljivi uganki«, hkrati pa boga priznava za odrešenika. En sam ekspresionistični pesnik se nazadnje odpove zaporedju bogočlovek, zdvomi v boga, dvoma pa ne potrdi na kirilovski način, ampak z odločno, protestno skepsjo in resignacijo v sonetu *Zavrženi angel*.

Kot odmev razdornega motiva o božjem in demonskem velja imeti tudi esejski dialog med Edvardom Kocbekom in Francetom Vodnikom, med esejema *Enemu izmed ozkih* (1935) in *Enemu izmed širokih* (1939), ki slonita na miselnem motivu M. Karamazova: »Človek z globoko dušo in srcem pričinja z idealom Madone in konča z idealom Sodome. Najstrašnejše pa je, da se človek, ki ima za ideal Sodomo, ne odpove Madoni. Njegovo srce se še vedno vnema zanjo prav kakor v dneh nedolžne

mladosti. Da, človek je širok, preveč širok. Bilo bi bolje, če bi bil ožji«. Kocbek se zavzema za odprto doživljanje usode, za vernikovo tveganje, za dinamično, široko osebnost, ki odklanja dogmatične resnice in taylorški red, mistiko in bogoiskateljstvo. France Vodnik pa sluti v tveganju, skepsi, odprtosti, širini nevarnost za odpadništvo katoliškega izobraženca.

Kakor v Rusiji in drugod po Evropi tudi na Slovenskem dramtizirajo romane Dostojevskega ali pa uprizarjajo tuje dramtizacije, obenem pa problematizirajo dramtizacijo kot nekakšen izrastek ali literarno paravrsto.

Prva pobuda pride z moskovskim Hudožestvenim teatrom, ki leta 1921/1922 ugledališči v Ljubljani Brate Karamazove in Selo Stepančikovo pa tudi v Mariboru uprizorijo februarja 1922 »Raskolnikova« Leva Birinskega (*Repertoar slovenskih gledališč 1867–1967*). Ljubljanska Drama se odloči še za dramtizacijo romana *Idiot*, pripravi pa jo ruski emigrant Boris Vladimirovič Putjata. Jeseni 1932 uprizori Drama še dramtizacijo *Zločina in kazni*, kakor jo pripravi Peter F. Krasnopoljski. Razmeroma ugodni kritični odmevi spodbudijo Cirila Debeveca za dramtizacijo *Bratov Karamazovih* (1934).

Ob tej priložnosti pa se zaostri vprašanje o smislu in o estetski oziroma neestetski naravi dramtizacije romana sploh. Filip Kalan pride do sklepa, da je »vsaka dramtizacija v svojem bistvu nesmiselna in v najboljšem primeru samo surogat, kastrat prvotne zamisli«, je usodna zmota o globokih, tipičnih razločkih epske in dramske umetniške zvrsti. Že dialog ima v romanu drugačno nalogo kakor v drami. Če služi v njem le kot bolj ali manj »ilustrativni poudarek pri posameznih prizorih, ki jih neka imaginarna oseba, pripovedovalec že ves čas pripravlja s svojo smotno urejeno pripovedjo«, je v drami »agens vsega odrskega dogajanja«. Oblika dramskega dogajanja je dvogovor med osebama, medtem ko pripovedna proza lahko isto dogajanje izrazi brez premege govora oseb. Junaki Dostojevskega sicer strastno govorijo, »in katastrofe med njimi se velikokrat razrešujejo v zgoščenih prizorih, ki sličejo dramskemu prizoru«, vendar bodi romaneskni prizor še tako napet in dramatičen, učinkuje v dramtizaciji »narejeno, improvizirano, premalo nujno«. Dramski dialog je boj med osebama, je igra in protiigra, močna dialektika dveh nasprotnikov, epske osebe pa v dialogih ne doživljajo neposrednih naskokov in umikov; govor epskega junaka je pravzaprav umikanje pred dejanjem, je le »ilustracija za latentno aktivnost« (Fjodor Mihajlovič Dostojevski, *Bratje Karamazovi: Osem slik iz romana*, za oder priredil Ciril Debevec, *Modra ptica* 1934/1935).

Kalanova estetsko kritična presoja dramtizacije se kaj dobro ujema s pogledom Dostojevskega nanjo, kakor ga je opisal 20. januarja 1872 v pismu neki ženi, ki mu je napovedala dramtizacijo romana *Besi*, ki ga je tedaj objavljial v Ruskem vestniku. Dostojevski jo opozarja na bistven razloček med epsko in dramsko umetniško obliko, pravi ji, da izvirata že iz pesniške misli same in da zato zelo ovirata, če ne že kar preprečujeta, da bi lahko dobil dobro dramsko obliko, kdor bi npr. le v vrsto nanizal glavne romaneskne prizore. »Neka skrivnost umetnosti je«, jo svari Dostojevski, »po kateri epična oblika ne bo nikoli našla česa nji odgovarjajočega v dramatični. Jaz mislim celo, da so različne umetnostne oblike tudi vrste odgovarjajočih pesniških misli, tako da se kaka misel ne da nikdar izraziti v drugi, nji neodgovarjajoči obliki. Nekaj drugega bi bilo, če bi roman kolikor mogoče predelali in izpremenili, da bi od

njega obdržali samo kako epizodo za predelavo v dramo ali, da bi uporabili prvotno idejo, docela pa spremenili subjekt ...» (Fran Albrecht, Dostojevski o dramatizaciji svojih romanov, *LZ* 1926).

Slovenci tačas veliko prevajajo romane Leva Tolstoja, vendar o njih in ob njih ne publicirajo toliko, kakor o delih Dostojevskega, velja jim za duševno in metodično premalo nenavadnega, zato pa za toliko bolj tipičnega realista. Ta naravni »čudoviti človek«, kakor ga imenuje Maksim Gorki, v dvajsetih letih manj ugaja zato, ker številni nagibajo k iracionalizmu, mistiki in fantastiki, nazorsko dogmatskim pa manj zato, ker se ni sprijaznil z nobenim filozofskim sistemom, nazadnje še s krščanstvom ne, saj je proti koncu svojih let tudi izjavljal, da mu je »ljubezen do evangelija omrznila«.

Nekateri pa v njegovih romanih vendarle nahajajo veliko pobud za »današnji čas«, ko prevladujejo kolektivistične ideologije, ki omejujejo vse osebno. Jakob Šilc nahaja posebno aktualnost npr. v romanu *Vojna in mir*: »Problem množinskega in osebnega človeka se odločuje pred našimi očmi, zato je roman aktualen kakor prvi dan, ne glede na njegov umetniški pomen« (*Vojna in mir*, *DS* 1934). Ob trideseti obletnici Tolstojeve smrti opisuje Josip Vidmar težišnice njegovega literarnega dela in ugotavlja, da v njem prevladujeta telo in narava, ne duh, ampak tisti del duše, ki je del telesnega bitja, npr. delo na polju, lov, ježa, vojna, elementarna bitnost; polna čutnost pa čustveno zdravje ter ljubezen so temeljne substance njegovega besednega umetništva; v skladu z njegovim umevanjem življenja je tudi popolno razčaranje ljubezni (Lev Tolstoj: Ob tridesetletnici smrti, *Sodobnost* 1940).

Kakor pa je Tolstoj odmev v slovenski literaturi nedvomno manjši, kakor je odmev Dostojevskega, in je le poredkoma srečati kakšen ženski lik v njej, za katerim je slutiti tudi ozadje Ane Karenine, je vendarle tudi res, da slovenska pripovedna proza pripoveduje v tridesetih letih predvsem o enakem »delu duše«, kakor Tolstojeva, npr. o delu na polju in drugod, o vojni, da enako strga ves čar z ljubezni, da se, skratka, razen redkih izjem, bolj ujema s Tolstojevim konceptom življenja, kakor s konceptom Dostojevskega, da ji je bližji Tolstojev realizem, kakor pa realizem, ki ga Dostojevski prepleta s fantastiko in grotesknim.

Medtem ko prevajanje pesmi Aleksandra Sergejeviča Puškina v dvajsetih letih umirja slovenski verz, ki sta ga močno sprostila futurizem in ekspresionizem, ga Slovenci veliko prevajajo in o njem pišejo sredi tridesetih let, ko ga ob stoletnici smrti častijo tudi v Sovjetski zvezi. Aktualizirajo njegovo sovraštvo do mračnjaštva in negativnih ideoloških moči, ki v tridesetih letih še kako grozijo evropski kulturi in še posebej slovanskim. Puškin obvelja na Slovenskem za simbol upornika proti teoriji manjvrednih in večvrednih narodov in ras (A. V., Aleksander Sergejevič Puškin, 1799–1837, *Sodobnost* 1937). Tine Debeljak ga šteje za velikega življenjskega realista, ki sicer ima teistične izjave, vendar se ne obremenjuje z mistiko in s posmrtnimi vprašanji, ne pozna obeh ruskih skrajnosti, namreč anarhističnega nihilizma in apokaliptičnega misticizma; je razumni stoik, pri katerem so »človek, zemlja, vest« edine trdne točke življenja in sveta (Problem Aleksandra Sergejeviča Puškina, *DS* 1937). Debeljak prevede tudi pesmi *Pesnik*, *Exegi monumentum* in druge pa tudi odlomek iz drame *Boris Godunov*. Dom in svet objavlja leta 1937 tudi študijo *Puškin — dramatik* Alfreda Bema.

Revija Ljubljanski zvon pa mu namenja desetino letnika 1937. Juš Kozak pravi, da je Puškin »bolj človeški, bolj domač ... kakor liriki romanske in germanske krvi. V njegovih verzih živi svetla radost in naj so še tako otožni, ob njih se celo starec pomladi«. Puškinovo poezijo ima za veliko korekturo vsakemu pesniškemu gibanju, ki razkraja pesniško obliko, nič manj pa za oviro vsakomur, ki terja od literarnega umetništva utilitarnosti, ali pa blodi, da se po načelih družbene teorije lahko vsakdo priuči tudi umetništva (Nekaj minut s Puškinom, LZ 1937). Puškinovo umetnost ima potemtakem za svarilo vsem, ki tedaj že tonejo v socialistični realizem, pišejo himne o množicah in za množice in so prepričani, da mora umetnik služiti bogovom in voditeljem. Kozak srečuje v Puškinu pomembnega nasprotnika vsakogar in vsake ideologije, ki ovira in zatajuje umetnikovo individualnost, a nič manj tudi nasprotnika larpurlartistov, ki vsakič terjajo, naj se umetnik ne vmešava v nevarne duhovne in ideološke tokove časa.

Mile Klopčič in Oton Župančič objavljata prevode trinajstih Puškinovih pesmi, zlasti aktualna je pesem *Čaadajevu*, ki spodbuja proti vsakršnemu nasilju in suženjstvu ter kliče po svobodi. Bratko Kreft objavlja študijo *Puškin kot dramatik*, Oton Berkopec *Puškinovo življenje*, Božidar Borko prevod študije *Razvojne poti Puškinovega genija* Vladimirja Franceva, Vera Šermazanova članka N. Bahtina *Puškinov konec* in A. Lunačarskega *Ob Puškinu kritiku* ter poročilo o Župančičevem prevodu *Pravljice o carju Saltanu*. Oton Berkopec pa poroča še o Klopčičevem prevodu Puškinovih *Pesmi*.

Puškinov življenjski realizem, njegov odpor do konservativnosti, do neizvirne osebnosti, do površnosti in papagajstva je videti tudi iz umevanja Tatjane Lavrinove v *Evgeniju Onjeginu*. Ona je tip pozitivne lepote, ravna dostojanstveno in v skladu z ljubeznijo, medtem ko je Onjegin skrojen po tujem vzoru, je abstrakten in brez duhovne in čustvene globine in samosvojesti; Tatjana je kristalizacija močnega duha, Onjegin pa komaj parodija velikega človeka. Tatjana je zgled samozavesti, pokončnosti, v tridesetih letih torej zgled, kako naj bi posameznik ohranjal svojo zasebno in nacionalno identiteto pred ogrožajočim ga tujstvom (Milena Mohoričeva, Larina Tatjana v *Jevgeniju Onjeginu, Modra ptica* 1936/1937).

Kritiški in esejski razgledi zaobsežejo v tem času tudi številna druga pomembna imena iz ruske klasične literature XIX. stoletja in še naprej do oktobrske revolucije, kakor so Lermontov, Gribojedov, Gogolj, Garšin, Gončarov, Turgenjev, Ščedrin, Nekrasov, Čehov, Blok, Andrejev in seveda Gorki. Opisujejo in razčlenjujejo njihovo liriko, koncepte epskih in dramskih oseb, njihova temeljna življenjska občutja, duhovnost, tehnopoetske značilnosti, skratka, kar največ tistega, kar je pri njih nacionalno in kar je splošno človeško, in kaj je umetniško ali oblikovno posebno, samosvoje, »rusko«. Nekaj domostrojčevščine iz Ščedrinovega romana *Gospoda Golovljevi* je srečati tudi v Kranjčevem romanu *Do zadnjih meja* (1940), brez otipljivih snovnih in oblikovnih impulzov pa ne ostajata tudi Gogoljev *Revizor* in drama Gorkega *Na dnu*.

Ruska literarna kritika je kdaj oporišče tudi za tedanja slovensko estetiko in kalistiko.

Potem ko od preloma stoletja hoče na Slovenskem vladati neotomistične estetika, ki umetniško lepoto zasidruje v mistično transcendenco, jo svobodoumniška pisatelj-

ska smer zavrača z načelom, da je tudi ta lepota človeška stvar, da izraža človekova nasprotja in združuje ideal Madone in ideal Sodome. Estetika »neba in pekla« se opira tudi na estetiški nazor Dostojevskega in jo praktično uveljavi Ivan Cankar, teoretska veja, zvezana z njim in Dostojevskim pa drži od Ivana Prijatelja preko Srečka Kosovela do Josipa Vidmarja in še koga. Estetiška misel v romanu *Bratje Karamazovi*: »Lepota — to je strašna in grozna stvar. Strašna zato, ker je neopredeljena. Tu se bregovi stikajo, tu protislovja skupaj žive ... tu se vrag z bogom bori in bojno bolje — so srca človeška« — je idejna os dveh pomembnih esejev Ivana Prijatelja: *Perspektive: Estetičen načrt* (1906) ter *Pesniki in občani* (1917).

Tudi pesnik Srečko Kosovel vgrajuje estetiko Dostojevskega v svojo lastno zato, ker je prepričan, da umetnik, ki doživi npr. vojne grozote, ne more gojiti le skladnih in popolnih oblik, ne more biti le blesteči artist, ampak se hočeš nočeš odloča tudi za vsebinsko, za »borbeno in temno umetnost«. Kosovel zares piše tudi borbeno in temno liriko in meni, da šele generacija »ekspresionistične dobe«, ki nosi »v sebi kaos«, »razkol« in »razdvojenost«, primerno razume Dostojevskega. Kakor Leonid Andrejev, ga Dostojevski prepriča in osvoji s svojim »groznim« življenjskim realizmom (*Kritika, gibalno življenje in umetnosti; Dve knjigi »Splošne knjižnice«: Tolstoj, Kreutzerjeva sonata, Andrejev, Črne maske — oboje v Zbranem delu, 1977*).

Dostojevski in Tolstoj pomagata slovenskim estutom in kritikom razlagati literarni realizem, fantastični realizem Dostojevskega razmejevati od tedaj modnega »konstruktivnega realizma«.

Tolstoj je po Vidmarju pravi realist, ker oblikuje življenjske in naravne pojave v naravni velikosti, naravni napetosti, v naravnih zvezah, medtem ko Dostojevski združuje takšen realizem še z grotesknim in fantastičnim. Razloček med njima izvira iz različnega umevanja sveta in iz duševnih moči, ki prevladujejo pri enem in pri drugem. Pri realistu Tolstoj »razum . . . čustvo in domišljijo smiselno obvladuje in razpredeljuje«, zaradi česar Tolstoj in realist njegovega kova sploh »oblikuje v mejah vnanje resničnosti, v soglasju z realnim svetom«, življenje predstavi »tako rekoč v naravni velikosti, v naravnem tempu in ritmu, v naravni napetosti, v naravno velikih in naravno razpoloženih ljudeh, v naravnih situacijah in v naravnem odnosu do prirode«. Dostojevski ravna tudi drugače, pogostoma namreč prepušča premoč domišljiji, fantastiki, ki daleč presega faktografsko gmoto in je bolj ali manj čista, očarljiva igra duha (Josip Vidmar, Ivan Prijatelj, *Predhodniki in idejni utemeljitelji ruskega realizma, Kritika* 1925).

Pisanje Dostojevskega je tudi podlaga za sintagmo »simbolični realizem« ter za realista v »višjem pomenu«, ki z življenjem ne ravna »kakor fotograf niti kakor mnogi romantiki, ki ga pačijo«. Njegova snov je aktualnost, vendar jo intuicija predeluje toliko časa, »da postane bolj realna, kakor je v dejanskem življenju« in je način, s katerim pride umetnik »per realia ad realiora« (Janko Lavrin, *Dostojevski in moderna umetnost, LZ* 1926). Evgen Spektorski pa loči »zgrešeni« realizem Balzaca in Zolaja od pravega, kakršen je po njegovem le realizem Dostojevskega. Francozom pa tudi Levu Tolstoj očitno, da obožujejo fakt, dejstvo »kot edino vsebino resnice«, prisegajo torej na pozitivistično resnico, medtem ko temelji realizem Dostojevskega na »neomajni veri v objektivno resnico«, na »metafizičnem patosu«. Pri Francozih, Tolstoju in tudi Turgenjevu ima svet svoje zakone, pri Dostojevskemu pa svetu »vlada Bog in

Njega zakoni«; tam determinizem, po katerem dobro in zlo temeljita v naravi in človekovi nesvobodi, pri Dostojevskem pa človek svobodno odloča o vsem in ravna po zakonih krščanskega dualizma:

Pri Dostojevskem temelji vsa teorija realizma na zahtevi po »resnici« (pravdi) v onem dvojnem ontološkem in etičnem smislu, kakor ga ima ta beseda v ruščini. Medtem ko je Tolstoj ves pogreznjen v življenje iskal izhoda iz njega, je premišljeval Dostojevski o življenju z zvišenega stališča one Resnice, ki jo je našel v krščanskem idealizmu.

Dostojevski ni posnemovalni ali takšen realist, ki si sicer prizadeva gledati človeka in razmere naravnost v oči, pa se zagledanega ustraši, ampak je »idealistični realist«:

Idealistični realizem motri življenje z višine. Odtod se mu odpirajo tako široki razgledi, da se prične raz nje ustroj stvarstva in metafizični pomen vesolja ... Resnično veliki so samo pisatelji, ki se povzpno do te višine. Le nje moremo označiti kot pristne realiste. In tak je bil predvsem Dostojevski. Zategadelj bo na vekomaj ostal eden največjih učiteljev resničnega realizma v književnosti.

Seveda je tako umevanje življenjskega koncepta Dostojevskega močno ideologizirano, njegov literarni realizem pa proglašen za svojevrsten krščanski, mistični obred, pa čeprav je znano tudi njegovo stališče, da je religija nujni pogoj nravnosti. Ta pogoj zavrne tedaj Josip Vidmar (Beležke o Karamazovih, LZ 1931), sicer pa se slovenska filozofska kritika ogiba njegovih pogledov na religijo. Predvsem molčijo katoliški filozofi, nemara zato, ker bi kljub zanje ugodnemu religioznemu pogojevanju nravnosti morali z njim polemizirati zaradi njegove filozofije zgodovine krščanstva (Veliki Inkvizitor!) in zaradi njegove rusko-pravoslavne mesijanske ideje o kulturni prenovi človeštva.

Eden največjih slovenskih kritikov dvajsetega stoletja Josip Vidmar preizkuša ob ruski predoktobrski literaturi tudi razmerja umetnost pa svetovni nazor, umetnost pa morala in podobna. V letih 1920–1922 preučuje svetovni in moralni nazor Tolstoja, Andrejeva, Čehova in Dmitrija Merežkovskega ter vpliv nazora na besedno umetnino (Svetovni nazor Merežkovskega, LZ 1920; — Tolstoj in njegov »krščanski nauk«, LZ 1921; — Bogoiskateljstvo Leonida Andrejeva, LZ 1922).

Ko ima literarno delo Čehova tudi za izraz pozitivističnega nazora, »andrejevsko grozo« tudi in predvsem za izraz svetovnega nazora Andrejeva, zagotavlja, da »tvorijo najvišjo možno vsebino umetnosti« razpoloženja, ki so že odvod nazora. Umetniško so produktivna seveda zgolj temeljna čustva in razpoloženja, ta so namreč prava življenjska resničnost, medtem ko »preveč intelektualski način opazovanja« zgolj pogloblja prepad med čustvi in med možnostjo, da se izoblikujejo v umetnino. Razum in nazor sicer sodelujeta pri oblikovanju epskih in dramskih likov, kadar pa jih oblikujeta predvsem sama, jih izrineta iz območja prave umetnosti.

Razmerje med umetnostjo in nazorom premišlja torej tako, da se vprašuje o naravi in posledicah nazorskih navdihov. Ob Bratih Karamazovih dokazuje npr., da je Dostojevski idejni pisatelj in pri vsej svoji veličini zato vendarle tudi opomin, da idejni navdih nikdar ne doseže kakovosti čistega umetniškega navdiha, ker še tako spretni ideolog, ki vsiljuje in dokazuje svojo oceno življenjskega pojava, tega ne more napraviti tako živo kakor nekdo, ki naravnost pokaže: takole sem občutil svet, takšno

je življenje, takšen sem človek. In ko sooča Leva Tolstoja in Dostojevskega s Čehovom, ugotavlja, da sta do svojih oseb nazorsko večkrat pristranska, medtem ko je Čehov pozitiven pozitivist ali čisti »verniki življenja«, je dramatik, ki oseb ne prikazuje »ne v bengalični in ne v reflektorski razsvetljavi idej«, ampak zgolj po njihovi naravi (Čehov, Striček Vanja, *Gledališki list*, Ljubljana, 1939/1940).

Ob teh klasikih se vprašuje tudi o razmerju med umetnostjo in moralo ter sklepa, da ima umetnost svojo posebno moralo, s katero počlovečuje. Sprejema misel Tolstoja in Andrejeva, da je človek po bistvu dobro bitje, da po Tolstoju »ni ne zver ne angel, temveč angel, ki se poraja iz zveri«, sprejema torej moralno dialektiko, po kateri je »človekovo življenje porajanje, je rast njegovega duhovnega bitja, razumne ljubezni, boga — v človeku samem« in da prav umetnost kot neizogibni človekov izdelek dokazuje njegov etični vzgon. Takšna umetniška morala služi vsemu človeštvu enako, medtem ko ideološke morale umetnost ovirajo in ji največkrat tudi nasprotujejo.

Da sta lepota in etos edina prava »koristi« umetnosti, si Vidmar potrdi tudi s prevodom dialoga Mozart in Salieri A. S. Puškina (*LZ* 1924). Ta dialog namreč pove, da umetnik ustvarja po zakonih umetnosti le, kadar sledi svoji »obsedenosti«/navdihu in ne po naročilu, pove, da torej umetnost ne koristi v smislu tega in onega nazora, ampak le kot izraz duhovnega in etičnega stremjenja. Koristnostni učinek umetnosti je torej rast iz nižje v višjo duhovno in moralno zavest.

1.2 Kakor o ruski klasični se obe desetletji vrstijo razgledi in eseji tudi po posameznikih in smereh rusko-sovjetske literature.

Med posamezniki so v ospredju imażinist Sergej Jesenin, futurist Vladimir Majakovski ter Maksim Gorki, vsak po svoje predstavnik ruske revolucijske književnosti.

Jesenin je pravzaprav tragični pesnik, saj ga ruska vas po revoluciji sprejema kot tujca, prepeva pa pesmi boljševiskega pesnika Demjana Bednega. Jesenin je vsekakor pripravljen prepustiti »vso dušo maju in oktobru, / a lire svoje vam ne izročim«, se pravi, da bi revoluciji hotel služiti s pesmijo o harmoniji in ljubezni na ruski vasi, ne bi pa upesnjeval politične tematike sovraštva in upora (Mile Klopčič, *Sovjetska Rusija*, *LZ* 1928).

Jeseninova pesnitev *Inonija* (1919) je poskus najti v revoluciji ostvaritev svojega vaškega ideala in je hkrati kmečka protiutež Blokovi pesnitvi *Dvanajsterica* (1919) (slovenski prevod 1929) (Lavrin, Sergej Jesenin: Študija o ruski revolucionarni književnosti, *MP* 1936/37). Ker ga vas odbije, industrializacije pa ne more opevati, postane poleg Borisa Pasternaka središčna osebnost imażinistov, a brez puhlih slikovnih ozaljškov, brez sentimentalnega kupa slik in primer brez notranje vsebine, medtem ko je Pasternakova tedanja poezija nekakšen »kinematograf, uklenjena v strogo, skoro klasično obliko« (Mirko Javornik, *O strujah v sodobni ruski literaturi*, *MP* 1930).

Jeseninova pesem *Pismo materi* (prevod Mile Klopčič, *LZ* 1939) odmeva v Kajuhovi *Kje si, mati?* Motiv o ločenosti, pomisel na morebitno smrt, dikcija in ritem obeh se precej prekrivajo:

Jesenin: »Predraga mati moja, si še živa?«

Kajuh: »Te morda v Šleziji je glad izžel?«

Razložek pa je v temeljnem sporočilu: Jesenin ji sporoča, naj ni zaskrbljena, ker so se mu podrli mladostni ideali, Kajuh pa ji sporoča svojo upornost in svetlo perspektivo: »A želel bi, da ne utihne prej mi glas, / dokler ne porečem: Glej, ta svet je tudi zate!«

Komisar za ljudsko prosveto Lunčarski ocenjuje tedaj Jeseninov samomor kot znamenje, »simbol duhovnega propada« ruskih intelektualcev in uvede za splošnejši pojav, ki mu podleže tudi Majakovski, ironični izraz »jeseninščina« (Tone Krošl, Sergij Jesenin, *MP* 1930/31).

O Majakovskem pišejo Slovenci razmeroma manj, kakor o Jeseninu. Dokaj izčrpno predstavi Bratko Kreft (Fragment o Majakovskem, *Književnost* 1934) njegovo futuristično poetiko, glavne motive in idejno protimarinettijevsko usmerjeni futurizem. O njegovi »poeziji s tendenco« piše tudi Janko Lavrin (Poezija ruske revolucije, *MP* 1940/41).

Načela Majakovskega »Kako se delajo pesmi« pa dobijo Slovenci v članku J. Rusa Misli Vladimirja Majakovskega (*Sodobnost* 1940), torej z dvajsetletno zamudo. Njegova poetika pravi, da je revolucija vrgla v ospredje grobi jezik množic, žargon iz predmestij je vdrl na glavne ulice, nežno šepetanje po kavarnah je strto. V poezijo je uvesti potemtakem to »novo obliko jezika«. Amfibrah je izgubil svojo ceno, »ne poznam ne jambov, ne trohejev, nikdar jih nisem razlikoval in jih nikoli ne bom«. Rabiti je zatorej »krik namesto napeva, grmenje bobnov namesto uspavanke«.

Kakšno strahotno nasprotje npr. stališču starejšega Konstantina Dimitrijeviča Baljmonta (N. Preobraženskij, *DS* 1929), ki leta 1929 predava v Ruski matici v Ljubljani in recitira svoje pesmi v Ljubljanskem gledališču, nasprotje s pesnikom, ki vpliva že na ruske simboliste s teorijo zvoka, naj pesnik skrivnostne glasove narave presaja v zvočne čare verza, naj miselne, duhovne, čustvene in druge prvine podreja blagozvočju. Baljmont sporoča slovenskemu poslušalstvu tudi svoje poetiško prepričanje, da je daktil »najbolj skrivnostna stopica«, da omogoča »enakomerno lirično čustvovanje« in da je ta stopica skladna z ruskim duhom in jezikom: »Ruska, podzavestno pojoča govornica rabi za vsako logično podčrtano besedo ali sklepno besedo na koncu stavka vedno daktil«. Obenem pa vprašuje, »katero stopico smatrajo Slovenci kot najbolj značilno za svoj jezik«. Preobraženski ne poroča, ali je dobil odgovor ali ne; vsakršen odgovor bi bil seveda le hipoteza.

Predstavljeni sta potemtakem nasprotni poetiki Baljmont — Majakovski: glasovi narave v verzu — grmenje bobnov; naravni ritem — gneča mestne ulice; zvočna, melodična beseda — groba, hreščeča beseda.

Dosti prepozno pride tudi informacija o ruskih konstruktivistih iz začetka dvajsetih let, namreč spet šele 1940. leta (Janko Lavrin, *Poezija ruske revolucije*, *MP*). Prepozno zato, ker pri Slovencih pesni konstruktivistično Srečko Kosovel sredi dvajsetih let, približno tedaj, kot Ilija Selvinski (avtor *Uljajeva*, epopeje o kmečki vstaji) in Edvard Bagricki. Lavrin pravi, da je konstruktivizem otrok futurizma. »Toda konstruktivizem poudarja izključno tehniko, ali bolje, konstrukcijo kot takšno in ji podreja vsa druga sredstva. Selvinski organizira svojo pesniško snov tako, da so videti njegovi eksperimenti (zlasti *Ciganske pesmi*) še veliko radikalnejši od futurističnih eksperimentov. Bagricki je subjektivnejši od Selvinskega, pesnik z močno romantično žilo, s katero obravnava nekatere motive iz državljanske vojne, kakor pesem o Opanasu,

Zmagovalci itd.« Kosovelova tehnopoetika »Integralov« je dovolj analogna konstruktom pesniške snovi Selvinskega, čeprav med njima ni dokazljivih medliterarnih ali drugačnih »korespondenc«.

In druge smeri iz dvajsetih let?

Akmeisti so reakcija na ruske simboliste, na ekstatičnost Andrejeva, demonizem Sologuba, okultizem Zinaide Hipius, in poskušajo tega tehnopoetsko združiti z realizmom v sintezo ali v »novi realizem«. Gumiljov, Mandelstam, Ana Ahmatova so torej reakcija na izrastke oziroma skrajnosti simbolizma.

»Proletkult« ali »monumentalno proletarsko umetnost« predstavljata deloma Majakovski in Aleksej Tolstoj, ki uporablja tudi sintagmo »monumentalni realizem«. Proletkultu se upira zlasti Lev Trocki, med drugim mu ugovarja z mislijo, da na račun novega ne gre pozabljati na klasično umetniško literaturo, ampak jo je nujno »kritično prisvajati«.

Novo realistično prozo pišejo tedaj »popučiki« Romanov, Nikitin, Zajfulina, Ivanov, Gladkov in drugi. Ko ti ne omejujejo stvarnosti, jo nekateri prepletajo s fantastiko in videnji, zlasti Remizov in Zamjatin stvarnemu dodajata izpesnjeno. Novorealisti v glavnem ohranjajo stvariteljsko subjektivnost. Njihovo središče je nemara Leonid Leonov z romanom *Jazbeci (Barsuki)*. Leonov ima nekaj po Dostojevskem, vendar mu posameznik komaj še kaj pomeni v strogem teku vseh stvari in družbe. Njegovo težišče ni na psihološki analizi posameznika, ampak na duševnih dramah mnogih ali množice. Franceta Koblarja spominja v neki pomembni točki na Reymontove *Kmete*: v njih »je pri vsem strastnem materializmu Bog blizu, v ruskih Jazbecih pa je kmečki veri daleč in molči« (France Koblar, *Jazbeci*, DS 1927).

V Sloveniji je precej znan tudi Ilja Erenburg, čigar konstruktivistična proza *Mercure de Russie (LZ 1925)* je najbrž okrepila eno od tematskih plasti Kosovelovih »konstruktov« ali »integralov«, vplivala pa nemara tudi na njihovo obliko. Erenburg je znan tudi po članku *Fašizem med francoskimi pisatelji (Književnost 1934)* in po nekaterih zapisih o njem. V njegovo bližino spadajo še Izak Babelj, Boris Pilnjak, Aleksander Fadjejev in Fjodor Gladkov, čigar roman *Cement* izvabi daljše in krajše analize (Koblar, Fjodor Gladkov, *Cement*, DS 1929; — Mirko Javornik, O strujah v sodobni ruski prozi, *MP 1930*; — Boris Ziherl, Nova ruska proza, *Književnost 1933*).

Slovenci so kmalu opozorjeni tudi na »kozaško epopejo Tihi Don« Mihaila Šolohova (*Književnost 1933*), Vera Šermazanova pa objavi Dva prizora iz Preorane ledine (*LZ 1939*), prizor, kako Nikita Hoprov roti kulake, naj končajo upor proti sovjetski oblasti, in prizor, kako kulak Polovcev ubije njega in njegovo ženo s sekiro. Realistično popisane strasti v dramatičnih dogodkih kolektivizacije predstavijo Šolohova kot psihološko in stilno pomembnega umetnika.

In Maksim Gorki? Slovenci ga poznajo že od konca XIX. stoletja, v našem obdobju pa močno odmeva njegova razlaga socialističnega realizma.

Ob 45. obletnici njegovega vstopa v literaturo opiše Josip Vidmar svoje prvo srečanje z njim, z njegovo črtico *Človek*. Pravi, da ga je ta himna človeku slovesno presunila in mu pomagala »do prvega in osnovnega, veselja in bolečine polnega stika z življenjem, s smrtjo in z vso to nerazumljivo stvarjo, ki je človeško življenje« (Iz dnevnika IV, *Modra ptica 1931/1932*). Ob smrti pa Gorkega označi za »talent«, čigar življenjsko čustvo je manj elementarno, umetniški vzgon manj silen, kakor pri

nekaterih ruskih klasikih, saj ga pri oblikovanju človeških usod vodi »tudi socialno kritična misel in socialno sočutje, vodi in omejuje«. Šteje ga za prvega predstavnika »bodrega pozitivizma« ali nazora, da je človeku prav zaradi smrtnosti »živeti lepo, pogumno in bodro«. Gorki je vzel rusko literaturo z meščanskih in gosposkih prizorišč in jo spustil v proletarski milje in še dalje »na dno«. Postal je inspirator in organizator nove ruske literature, ter jo rešil ozkih ideoloških spon, ko je opozoril na dragoceno tradicijo starejše ruske literature (Maksim Gorkij, *Sodobnost* 1936).

Leta 1934 se zgodi moskovski kongres ruskih pisateljev. Bratko Krefc opiše ta kongres kot dogodek, ki naj bi spravil dotlej različne literarne tokove v ZSSR in kot edino merilo postavil »idejno in umetniško vrednost besedila«. Zlasti Gorki naj bi s poudarkom na Shakespearu in na ruski klasični literaturi zavrnil vsakršno šabloniziranje epskega in dramskega junaka, zlasti »vsestransko dobrega« junaka. Po Gorkem bodi glavni junak »človek, ki so ga organizirali procesi dela« in ki tudi delo napravi lažje, »ga dvigne do stopnje umetnosti«. Krefc navaja tudi stališče Buharina in sklepa, da se je ob prisotnosti številnih zahodnoevropskih pisateljev zgodilo nekaj resnično pomembnega za književnost. Krefc ni vedel, da je novi realizem krstil Stalin že leta 1932, pisatelju dal ima »inženir duš«, tudi ne, kaj je takoj po kongresu zadelo Buharina (Kongres ruskih pisateljev, *LZ* 1934).

Jurij Oleša na kongresu še lahko vztraja pri epskem in dramskem junaku kot breznu dobrega in slabega, tedaj še lahko izjavlja, da bi se lagal, če bi šel v tovarno in pisal o delu, saj to ne bi bila snov, »ki bi izhajala iz moje krvi«, torej ne bi pisal iz pristnega navdiha, ampak bi si le izmišljal, saj mu je težko »razumeti tip delavca, tip junaka borca«. Buharin tukaj še lahko vztraja pri umetniški kakovosti in zavrača napake proletarskega pesništva, papirnato razreševanje vprašanj živega človeka, ugovarja črno-beli tehniki in brani literaturo, ki izraža človekova nasprotja, notranje konflikte, tragiko, poraze in zmagoslavja ter za vzor nove literature postavlja Fausta ali dramo »titanske ustvarjalne borbe človeštva, ki odpira v zaključnem aktu pogled v velikansko gradbeno delo bodočnosti« (V. Angeljev, *Pota nove ruske literature*, *Sodobnost* 1935). Zdaj tudi še lahko trdi, da noben pisatelj ne more postati malik, tudi npr. »klasik sovjetske poezije« Majakovski ne more, ki ga sicer »visoko ceni(m)«. Skratka, nič hudega sluteč zavrača vsakršno »agitko«, kakor jo načrtujejo soc-realisti in se poteguje za »kakovost pesniške proizvodnje« (Buharinova sklepna beseda, *LZ* 1935).

Gorkega Govor o literaturi na tem kongresu pa objavi Ljubljanski zvon šele 1937. Gorki priznava kritični realizem za nazaj, ne pa tudi za naprej, češ da ne more vzgajati individualnosti, kar je izrecna naloga novega socialističnega realizma, ki upošteva tudi »tretjo resničnost, resničnost prihodnosti«, ali človeka, kakršen bo v moralno uravnoteženi družbi; priznava torej metodo, ki združuje realizem in »revolucionarno romantiko«, je poseben patos in ton o »rasti novega človeka« in opisuje življenje predvsem kot dejavnost, kot razvoj osebnih sposobnosti za končno zmago nad naravo. Slovenski pisatelj zve tudi za njegove težke besede o Dostojevskem, češ da je našel resnico »v zverskem, živalskem načelu človeka, in našel je ni, da bi jo ovrgel, temveč da bi jo opravičil«. Z zaključno besedo Gorkega na kongresu, v kateri odklanja hiperbolizem Majakovskega in se zavzema za tragično literaturo, kakršna je ona antičnih tragedov, češ da »vstopamo v dobo

velikanske tragike« (Gorki, *O literaturi*, Ljubljana, 1952), o tej kar preroški napovedi tragične dobe in tragične literature pa se Slovenci tedaj ne seznanijo.

Iz opisov soc-realizma je razvidna nevarnost, da človeka bolj mistificira, kakor ga vsestransko razkriva, ga romantično poveličuje, heroizira ter njegova »brezna« zabrisuje s socialnim idealom, z utopijo o njem in o družbi. Prav pozitivno ga vrednoti le Boris Zihertl v eseju O novem realizmu (*Sodobnost* 1941).

V tridesetih letih se pojavijo tudi imena nekdanjega Opojaza, ruske formalistične šole. Iz slovaške revije Slovenské Pohl'adi prevede Bogomil Fatur študijo Borisa Eichenbauma Pisateljski obraz Maksima Gorkega (*Sodobnost* 1935).

V študiji Historizem v literarni zgodovini in njegovi nasprotniki (*LZ* 1938) navaja Anton Ocvirk še imena Viktor Šklovski, Osip Brik, Viktor Žirmunski in Viktor Vinogradov, mimo njih pa še Poljaka Romana Ingardna. Skupno tezo ruske formalistične šole povzema z besedami: besedna umetnina je le oblikovni, stilni, tehnično arhitektonski problem, zaradi česar je predmet literarne zgodovine razvoj oblik in slogov. Oblika je izhodišče literarne zgodovine, ker je pesem stvar besedne ustvarjalnosti, izvirna torej le kot tehnična novost, tehnična enkratnost.

V znanost o slovenskem verzju prvi od tujcev vreže brazdo ruski emigrant A.V. Isačenko s knjigo Slovenski verz (1939). Medtem ko svojo formalistično metodo oslanja predvsem na češko formalno šolo (Roman Jakobson, Jan Mukařovský), omenja iz druge generacije ruskih formalistov Borisa Tomaševskega. Isačenko raziskuje zlasti razmerje med ritmom in metrom, deloma tudi v duhu Župančičevega eseja Ritem in metrum (1917), ki je v skladu z rusko in češko formalistično šolo. V poglavjih Metrum kot osnova ritma, Ritem kot kršenje metra, Beseda in ritem, Ritmična analiza pesniškega jezika, Trozložna merila dokazujejo produktivna razmerja med ritmom in metrom.

2 Poljska literatura. Slovenski pisatelji so po letu 1918 močno obrnjeni tudi k poljski literaturi, v dvajsetih letih bolj k pripovedni prozi, v tridesetih pa tudi k liriki in še posebej k poljski romantiki.

Zavoljo slovenske narodne razčetrjenosti na štiri države je mit o meču Henrika Sienkiewicza še zmerom aktualen in ta avtor priljubljen pri prevajalcih in bralcih. Poljski zgodovinski mit še naprej podpira slovenski nacionalni navdih, pa čeprav Fran Saleški Finžgar v romanu *Pod svobodnim soncem* (1908) pokaže, da je slovenska mitska snov, na katero bi bilo moč prenesti poljsko formulo, dovolj romantična. Ivan Lah objavi leta 1922 zgodovinsko povest *Angelin Hidar*, zgodbo iz časa križarskih vojn in z namigi na poplebiscitno slovensko Koroško, vendar je to precej izmišljeni, pravljlični, na nič konkretnega postavljeni tekst. Tudi zgodovinska trilogija Franceta Bevka *Znamenja na nebu* (*Krvavi jezdec*, 1928, *Škorpioni zemlje* in *Črni bratje*, 1929) ne govori o kakšnem nacionalnem junaštvu, čeprav ne skriva simbolike o fašistični okupaciji slovenske Primorske. Klišejski motiv potujočega pevca spominja na pevce pri Sienkiewiczu in Finžgarju.

Slovenci tačas prevajajo tudi romane Štefana Žeromskega, ki je tekmeec Wladislava Reymonta za Nobelovo nagrado, oba pa sta iz rodu »Mlade Poljske«. Vojeslav Molè, slovenski pesnik in profesor v Krakovu pravi, da je sokandidat Žeromski odpadel nemara zato, ker ga kot oblikovalca »zlatega sna in meča« večkrat zanese iz epske države v lirsko in v skrajni subjektivizem, ki podre enotnost epske zamisli, medtem ko delni

naturalist Reymont človeka opazuje in izrisuje v njegovem okolju in mu je glavni estetski zakon in vodilo »kar se v poljskem življenju v resnici godi«, prav nič pa ga ne zaposluje sen o meču. Mickiewicz in Sienkiewicz sta ustvarila epe o poljskem plemstvu, Reymont pa je vstopil med ljudstvo in ustvaril »Iliado poljskega kmeta« (v. m., Reymont, LZ 1924).

Zahteven prevod *Kmetov* — pogovorni deli romana so namreč tudi narečni — opravi Joža Glonar (1929–1931). Ta roman je dogodek, ki poleg ruskih realistov podpre slovenska estetiška in poetiška pa tudi snovna stremjenja po ekspresionizmu. »Kmetje« pomagajo slovensko pripoved odvrčati od ekspresionističnih zasnov človeka, od religiozno-moralnih krčev, razdvojenosti pa tudi od oceana podzavesti k stvarjem, k tesnobam mestnega in vaškega življenja, k delu in naravi, od abstraktnega bogoiskateljstva k zemlji. Prevod se časovno ujema tudi z ruralistično ideologijo, ki se tedaj uveljavlja pri Čehih, Slovakah, Hrvatih in deloma tudi pri Slovencih in ki pravi, da mora vas nastopiti proti mestu kot samostojen kulturni organizem, slovstvo o vaškem življenju pa naj izrine abstraktni ekspresionistični humanizem ter marksistično podstavljeno proletarsko literaturo. Poleg mladih pri reviji Gruda idealizirajo kmetstvo življenje pesnik Jože Pogačnik, deloma Finžgar in mladi Miško Kranjec, ideolog Josip Jeraj pa v knjigi *Naša vas* (1933) »samoniklo vaško kulturo« poveličuje nasproti »mestni civilizaciji«.

Slovenska kritika najdeva v Kmetih premik od idealističnega tipa literature k naturalističnemu, od samoprojekcije duha k projekciji človeka. Ivo Grahor zapiše: »Dante prenaša življenje v dograjeno onostranstvo, Reymont ga prenese na socialno edinico, na vas.« Umetnost vrača »k ljudstvu, tja, od koder je prišla«, v dobi individualizma najde »rešitev na stezah najskrajnejšega objektivizma«. Grahor ne rabi termina kolektivni roman in trdi, da Reymont ni zmožen opisati »kolektivnega dejanja«, pač pa ustvarja le monumentalne posameznike in detajle. Ker ne pove, kaj mu pomeni »kolektivno dejanje«, skupna dejanja pa v Kmetih so, njegova oznaka ni sprejemljiva (W. Reymont, Kmetje, LZ 1932).

Pravi hommage pa doživi Reymont sredi tridesetih let, ko Tine Debeljak objavi disertacijo o poljski in mednarodni kritiki Kmetov, edino te vrste v Sloveniji doslej o kakem tujem romanu (Reymontovi »Kmetje« v luči književne kritike, Ljubljana, 1936). »Kmetje« so simpatični tudi krščansko socialnim intelektualcem, saj jih doživljajo kot nasprotje tisti poljski literaturi, ki je nastajala iz »plemiškosti« ter zanemarjala preproste sloje. Konec tridesetih let opozarja Viktor Smolej na paradoks, da Reymont ostaja na Poljskem še zmerom brez ugleda, saj Poljaki »ljubijo plemiče kot pisatelje in plemstvo kot snov za slovstvo« (Vtisi iz poljske, *Dejanje* 1938). Zato nemara ni naključje, da je Reymontov roman *Komedijantka* sprejet na Slovenskem zelo zadržano, namreč kot tuja, lokalna, zastarela snov iz varšavskega gledališkega življenja, ki Slovenecem ne pove ničesar (Radivoj Rehar, W. Reymont, *Komedijantka*, *Obzorja* 1938).

Kakšne so skladnosti in razločki med Kmeti in nekaterimi slovenskimi pripovedniki tridesetih let?

Kakor Reymont, so tudi ti pripovedniki sinovi bajtarjev in vaških obrtnikov. Zato je naravno, da je predmet njihovega umetništva orač, delavec, trdo kmečko in drugačno delo, saj je boj z zemljo, je delo sploh gibalna moč življenja, s kmečkim delom se prepletata ljubezen in smrt. Kmečki človek v slovenski prozi že dotlej ni predmet,

ki zbuja predvsem šale in veselost, kakršen je v poljski pred Reymontom. Toda tudi slovenski šele zdaj zaživi polno po naravi, celo tako naravno, da se nekateri kritiki bojijo novega naturalizma, kakor tisti Poljaki, ki so odpovedali Tygodnik ilustrirani, ker je objavljala Kmete, »tako brezbožni, brutalni in nemoralni roman« (Smolej, Vtisi iz Poljske). Tam kakor tukaj je konec brezgrešne vasi, vaška ljubezen je dezidealizirana, zamenja jo moralna moč narave kot take, nezakonske matere in žene so v slovenski noveli in romanu enako neugnane, kakor Jagna v Kmetih. Jagnina, Agatina, Radmančina naravna sproščenost ni pregrešna, le hinavska morala jo okliče za takšno. »Kmetje« so polni cerkvenih praznikov, procesij, vendar so verske svečanosti v njih bolj estetski užitek in ozaljšek, bolj vesela folklor, kakor pa kakšno asketstvo, ki naj »odvzame erotični zgodbi prvenstveno mesto« (Tine Debeljak, n. m., str. 94). Reymontovo župnik spusti celo nekaj ironije na pretirano konfesionalnost, in sicer tedaj, ko se in kako se poteguje za svojega bika, kakor tedaj, ko s kropilnico lovi čebele. Tudi Prežihovi in Kranjčevi kmetje niso zadržni verniki, njihove procesije, proščenja in nove maše so bolj veseli dogodki in shodi za zaljubljene, svečani oddihi v valovih fizičnega garaštva, kakor pa izbruhi verskega čustvovanja. Molitve za dež niso dokazi vere, ampak so dokazi strahu pred naravo, so zaklinjevalno, rotitveno, čarovniško in panteistično razmerje do narave. Reymontova pokrajina in veselje sta posebno estetsko tkivo romana, določata življenjski ritem in kompozicijo celotnega besedila. Reymont je zanosen, ekspresiven poetizator naravnih pojavov, Kranjec in Prežih sta mehkejša, bolj lirična, le včasih z enako močjo kot Poljak izdelata zvočne, barvne, dinamične pejsaže in vesoljske dogodke, Prežih s svojo planinsko, Kranjec pa z ravninsko perspektivo. Pri Reymontu in Kranjcu spremlja pripovedni lok tudi ljudska pesem, pri Reymontu kot element duhovnega življenja vasi, pri Kranjcu pa se kdaj vgradi tudi v duševni ritem, v razpoloženje epske osebe in je pesemski motiv tudi simbolično usklajen s tragiko novelske osebe. Na prehodih iz epske v lirsko držo je Kranjec bližji Žeromskemu kakor Reymontu (glej tudi Božidar Borko, O Reymontu in njegovih Kmetih, 1958).

In slovenski interes za druge poljske pisatelje sodobnike in za romantike?

Ivan Prijatelj zaključuje razpravo Poezija Mlade Poljske (LZ 1923) z mislijo na najmlajše pesnike, ki da so deloma futuristi deloma ekspresionisti. Slednji se po njegovi vednosti ne zamikajo toliko v osebne občutke, kolikor jih vabijo veliko »dejanje, upor in razmah v neposredno življenje in v podnebesne višine«, njihovo geslo je moč notranje ekspresije, s katero je ustvariti »nove vrednote in novi, boljši, lepši in višji svet za novega, boljšega, lepše čutečega in višje stoječega človeka«. Prijatelj ne imenuje nobenega od njih, tudi ne katerega starejšega, ki je po vojni ekspresionist.

Takšen je na primer Guillaume Apollinaire Albert, po materi s poljskim priimkom Kostrowicki. Slovenci pa vendarle vedo zanj vsaj že od leta 1914, od zbirke *Les Alcools* (1913), ki jo Albin Ogris imenuje za orfično, brezobzirno z »genialno razmetanimi, najheterogenejšimi idejnimi zvezami, vrtečimi se v divjem begu brez vsake interpunkcije in dispozicije« (Nove smeri. *Slovan* 1914), predstavi jo torej ko poetiko drznih asociacij, alogike in posebnih metaforških konstrukcij, kot literarni kubizem, ki se ironično igra z besedami in fantastiko in je pravi začetek surrealistične poezije.

Vojeslav Molè objavi leta 1922 esej Iz varšavskih zapiskov (LZ), v njem poleg drugega opiše tudi dve tragediji z biblijskim motivom o Judi in Magdaleni, namreč

Judasz z Kariothu (1913) Karola Huberta Rostworovskega (tragedijo omenja Franc Grivec, Poljska dramatika, *Čas* 1917) in *Judasz* (1917) Kazimierza Przerwe Tetmajerja. Ni še ugotovljeno, ali je Ivan Pregelj vedel za ti tragediji, ko je v *Času* 1919 zaočital, da so slovenski pisatelji preveč ujeti z nacionalnim navdihom, češ: »Vsi iščemo le iz principov nacionalistike. Bibličnih, antičnih, eksotičnih snovi se skoraj niti lotili nismo« (Misli o slovenskem slovstvu), kmalu pa še sam napisal dramo *Azazel* (1923) z istim motivom.

Kakor se v Sloveniji tedaj malo ve o poljskem ekspresionizmu, se ve malo tudi o literarni skupini in reviji Skamander (Julijan Tuwim, Jaroslav Iwaskiewicz, Kazimir Vierziński in dr.). V začetku tridesetih let se odprejo razgledi po nekaterih socialno radikalnejših pisateljih. Ivo Grahor opravi razgovor z Julijem Kaden-Bandrowskim, čigar roman *Črna krila* (1929) opisuje rudarsko življenje. In če se Emil Zegalowicz okrog leta 1920 v reviji *Zdrój* (Vir) zavzema za ekspresionizem, se okrog leta 1930 upre mednarodnemu intelektualizmu ter postane glasnik šlezijških kmetov, proletarcev, vrne se k zemlji, kakor storita v Sloveniji ekspresionista Miran Jarc in Edvard Kocbek (*Novembrske pesmi*, 1936, *Zemlja*, 1934). Tine Debeljak prevede leta 1931 zbirko *Človečanstvo: Moderne poljske proletarske novele*. Njegov namen je med drugim usmeriti slovenske poglede na aktualno snov, obenem pa pokritizirati tendenčne pripovednike, kajti poljska proletarska povest ni socialistično bojovita, tudi ni internacionalna in ateistična, ampak je poljska in religiozna; delavca opisuje v vsej njegovi veličini in tragiki, estetsko učinkovito, vendar netendenčno. Ročno delo opisuje kot etično in duhovno vrednoto, je slavospev delu, »spomenik človeške zmage nad uporom materije«. Debeljak omenja tudi poljske socialne romane, npr. *Obljubljeno deželo* W. Reymonta, podoba industrijskega mesta in nemoralo kapitalističnega sloja. O avtorju novele *Človečanstvo* Goetlu objavi tudi esej in pravi, da ta pisatelj išče »človeka kateksohen« in ga nahaja predvsem na vzhodu, v primitivcu; ta naj ozdravi zahodnjaka, duhovno vrednejši naj počloveči »strastneža« (Ferdinand Goetl, *DS* 1931). Skratka, poljska socialna povest naj Slovincem pokaže, kako je obravnavati aktualno družbeno snov, ker slovenska še ni popisala veličine in tragike ročnega delavca, rudarja, viničarja, fužinarja, saj o njem le »papirnato modruje in protestira iz Marksa«.

V tridesetih letih se zgodi tudi aktualizacija poljskih romantikov, obrat k njim pa opravijo predvsem nekdanji slovenski ekspresionisti, zlasti religiozni, ki se imajo tudi sami za romantike in za magike besede. Znano je, da so tudi poljski ekspresionisti povzdignili romantiko, poezijo Słowackega v pravcati kult, zlasti njihov prvak Zegalowicz.

Medtem ko France Vodnik leta 1929 obvešča, da na Poljskem na veliko razpravljajo o Adamu Mickiewiczu in ob njem (Literarna debata ob Mickiewicz, *DS* 1929), objavlja Tine Debeljak leta 1934 v *Domu* in svetu Odlomke iz I. speva epa *Pan Tadeusz*, tudi znameniti uvodni verz »O Litva, domovina, ti si kakor zdravje!«, Gospod Tadeja pa šteje za »najboljši slovanski ep«. Po napadu na Poljsko 1939 objavi še njegovo bojno pesem *Ordonova utrdba* (*DS*). Ob devetdeseti obletnici smrti Julija Słowackega prevede njegov lirični ep *Oče okuženih*, »žalostno dumo moje domovine« (Slovacki), Słowackega ima za pesnika mistika, ki postavi »svetopisemski babilonski stolp mističnega zanosa poljske trpeče duše, ki v nadzemskem svetu išče opore za

dosego narodne svobode«. Debeljak ne pozabi na pomen Očeta okuženih za zdajšnji trenutek, poudarja namreč, da je veliki vizionar stare poljske slave prav po okupaciji Poljske še kako aktualen. Lahko bi dodal, aktualen tudi za tedanjo Slovenijo (Tine Debeljak, *Dva poljska jubileja*, DS 1939).

Leta 1940 sledijo še Debeljakovi prevodi z uporniškimi motivi pesnikov izgnancev, med njimi Wierzińskiego *Zemlja, Seine, Via Appia* (ta z verzi: »Vžgal se je svet./Borimo se za ves svet./ Vojskujejo se poljski poljki ...«) in Tetmajerja, čigar motivi v pesmih *Angel Gospodov*, *Pesem o mojem sinu* in *Na skalnatem Podhalu* so prav tako tožba, upor in pogled v prihodnost.

Nekateri slovenski intelektualci leta 1939 ne skrivajo močne prizadetosti, zlasti starejši, ki so videli pravo slovanstvo prav na Poljskem. Umetnostni zgodovinar France Stelè priznava, da je »večji del (moje) njegove narodne in človeške samozavedi slonel prav na zvezah s Poljsko«, da ga je — in z njim druge — privlačeval zlasti njen »venec mučeništva« in njena »vera v bodočnost« (Zaton slovenske vzajemnosti, *Dejanje* 1939).

Nekateri iz mlajše generacije krščanskih socialistov pa niso navdušeni za poljski kult preteklosti, za sen o zlatem meču, za nekakšno junaško homersko zgodovino. Viktor Smolej piše na primer, da Poljska nikakor ni samo mučenica, ampak da je po letu 1918 tudi mučiteljica, ki na okupiranih področjih prepoveduje rabo litvanskega in beloruskega jezika, kar bi Slovenci morali vedeti toliko bolj, ker tudi sami še naprej doživljajo germanizacijo, italijanizacijo in po letu 1918 še srbizacijo. Razlikovati bi morali znati tudi med patetično katoliško zunanostjo poljskih veleposestnikov ter med množico bajtarskega ljudstva, ki se gospoda nič ne briga za njegovo izobrazbo. Skratka, Slovenci naj bi končno kritično sprejemali Sienkiewiczzeve fevdalne »zavojevalne« junake, ki brezobzirno vdirajo v Ukrajino (*Kje je resnična Poljska?* Na rob knjižnice *Poljska*. Ljubljana 1939, *Dejanje* 1940).

Na Slovenskem poznajo tudi teoretsko knjigo *Das literarische Kunstwerk* (1931) Romana Ingardna, zlasti misel iz nje, da umetnina živi le, kadar jo bralec konkretizira. Tone Šifrer opozori na stran »300 in dalje« te knjige, torej na trinajsto poglavje, na Das »Leben« des literarischen Werkes. V eseju *Ljudska povest* (LZ 1936) polemizira z literarno ideologijo, ki usmerja pripovedno prozo k »ljudstvu«, in tako imenovana »ljudskega pisatelja« tlači v tradicionalno, estetsko nezahtevno povestničarstvo, ki se zadovoljuje z opisi zunanjega, vsakdanjega življenja, rabi jezik, ki ni izviren, oseben, umetniško individualiziran, ampak splošen, vsakdanji in ki ni značilen niti za posamezno osebo niti za njeno okolje. Šifrer odklanja stališče, da je slovenski bralec po večini še naiven pa ne »razume« literature, ki se pogloblja v bistvo in v posamezne probleme življenja. Šifrer kajpada upravičeno trdi, da zna bralec, ki že prebira Cankarja, Tolstoja, Dostojevskega, Reymonta in njim podobne germanske in romanske umetnike, dobro konkretizirati različne vrednote besedne umetnine: tragično, komično, grozotno, vzvišeno, pretresljivo, nedojemljivo, očarljivo, da je zmožen gledati v »globine in bistvo bivanja, za katere smo sicer slepi, njihova konkretizacija pa nas tako prevzame in zaposli, da nimamo časa jih mirno in razumsko dojeti«, da hoče predvsem brati, česar v vsakdanjiku ne more doseči, hoče »mirno in bolj neosebno kontemplacijo imenovanih večnih vrednot«. Termin »konkretizacija« je, skratka, uporabljen za pridobivanje prostora zahtevni besedni umetnosti. Ingardna ome-

njajo tudi kot učenca ruske formalistične šole: Poljak se odvraca od psihološke razlage umetnine, ker je »za njeno zgradbo bistvena polifona harmonija estetskih vrednot« (Anton Ocvirk, *Historizem v literarni zgodovini in njegovi nasprotniki*, LZ 1938).

3 Češka literatura. Leta 1919 dobijo Slovenci prevod pesniške zbirke *Šlezke pesmi* Petra Bezruča — Vladimirja Vaška, opravi ga Fran Albreht v razmeroma neadekvatnem jeziku. Joža Glonar upravičeno trdi, da je prevod komaj »sled sence zarje«, saj je tudi metaforika slabokrvna. Neestetški prevod pa v povojnih slovenskih nacionalnih in socialnih razmerah vendarle ne ovira močnega učinka Bezručevih pesmi. Anton Tanc Čulkovski spomni na njegovo ime ob Seliškarjevi zbirki z motivi rudarskega življenja: »Tudi mi smo dobili svojega Bezruča« (Tone Seliškar, Trbovlje, *Kres* 1923). Bezruč pa odjekne zlasti v osrednjem pesniku generacije Srečku Kosovelu, odjekne v njem tako s svojo nacionalno prizadetostjo kakor s socialno kritičnostjo. Ko ta pesnik omenja nacionalno čustvo v pesmih Trinka-Zamejskega in ugotavlja, da pesnik ne sme zamolčati krivic niti želja, upov, ki tlijo »v polmrtnih očeh molčečega, umirajočega naroda«, pravi tudi, da Trinko po estetski moči sicer »ni Bezruč«, človeško in nacionalno pa je enako prizadet (Trinko-Zamejski, *Kosovelovo Zbrano delo III*, 1977). Bezručovo ime in njegovo temeljno nacionalno in socialno občutje pa je primerljivo zlasti s Kosovelovimi baladami, ki združujejo socialno in narodnostno misel. Čujem z obali, *Kdo je hodil*, *Pot ob Soči*, *Oče*, *Oreh* in *Peter Kamenar* vsebujejo globlja sozvočja in duhovni dialog med pesnikoma, Kosovel tudi naposredno nagovarja Bazruča: »Spomnil sem se na Bezruča, / in njegovega Andraža, / ko je pisal šlezke pesmi, / težje pesmi, svinca polne?« In še: »Peter Bezruč, čakaj! čakaj! / Tudi jaz imam ovratnik / kakor ti in tudi meni / kri curlja z razbitih usten!« Ujemanje je moč najti tudi med Seliškarjevo pesmijo *Kristus na Klečci*, ki je socialno poudarjena, in med Bezručovo prisposodbo s Križanim, s katero učinkovito upodobi narodno ogroženost Bezkidov in Šlezije — njegova simbolična stilizacija izvablja nazornost trpljenja in raznarodovanja. O Bezruču človeku in o njegovem drugem pesništvu pa so Slovenci več izvedeli šele leta 1938 iz študije Andreja Debenaka *Po Bezručevih stopinjah* (LZ).

Revolucionarni pesnik Jiří Wolker nima takšne resonance kot Bezruč, a slovenskim pesnikom socialne smeri še zdaleč ne ostaja tuj. Njegovi nagovori množicam v pesmi *Pridiga na gori*, njegovo prerokovanje sreče v prihodnosti, njegova humanistična zavest, da »kdor je živ, ve, da mora biti svet pravičen«, se še kako skladajo s socialno himniko slovenskih pesnikov. V obsežni študiji Ivana Laha Slovenci zvejo, da sodeluje s skupino Františka Götza, vendar ga kot humanista (pesniška zbirka *Gost v hišo!*) moti njen individualizem, pa stopi med člane Devětsila, med predstavnike nove revolucionarne umetnosti ter v krožku »Var« izpredava tudi svoj manifest *Proletarska umetnost* (Jiří Wolker, LZ 1926). Njegov manifest se v nekaj temeljnih točkah ujema z manifestom *Umetnost in proletarec* (1926) Srečka Kosovela. Oba odklanjata individualizem in se zavzemata za skupnost, oba odklanjata larpurlartizem ter se postavljata za pesem, za umetnost s tendenco, vendar s tendenco, ki ni nalepek na verzu, ampak je njegova umetniška substanca, kajti pesem bodi pesem, »potem pa še nekaj več«, več pa na zemlji, ne v nebesih; bodi razdor in optimizem, bolečina in upor, vera v človeka in svet, vera v stvarnost. Oba se odločata za »realistično«, ne za mistično, in za nesentimentalno pesem. Nekatere Wolkerjeve balade, npr. *Balado o*

kurjačevih očeh, *Balado o nerojenem otroku* (Mile Klopčič, LZ 1935), ter balado *Umirajoči* (Berkopec, LZ 1936) dobijo Slovenci šele v tridesetih letih. Po duhu, kakor ga izražata verza »smrti se ne bojim, saj smrt ni zla, / smrt je le del življenja težkega« in estetsko te in druge njegove balade nekoliko presegajo tedanjo slovensko socialno liriko, kolikor je vezana na rudnik, glažuto in železarno. Njegove duhovite, domiselne pa trdo stvarnost in fantastiko združujoče bajke in pravljice izda Silva Trdinova leta 1931 z naslovom *Pravljice*.

Kot zanimivost velja omeniti, da Wolker v gimnazijskih letih (okrog leta 1917) prevede 27 pesmi in Cankarjeve *Erotike*, 3 iz Kettejevih *Poezij* in 2 iz Gradnikovih *Padajočih zvezd*, prevode pa izda prof. Měrka z naslovom *Bratrska poesie* (Košice, 1925).

V dvajsetih letih s precejšnjimi simpatijami sprejemajo tudi starejšega Otakarja Březino. Igo Gruden prevede prozo *Množice*, Burian Václav objavlja študijo Otakar Březina, Ferdo Kozak pa esej *Pri Otakarju Březini*, vse v Ljubljanskem zvonu 1923. Kozak ugotavlja, da je Březinovo delo Slovincem še močno tuje, pa je pesnika obiskal na Češkem, da bi mu dovolil prevajati njegovo poezijo. Zavzeto piše o Březini človeku in umetniku. Slovincem ugaja Březinova misel o »bratih duhovnega rodu«, misel iz njegovega poetičnega esaja *Večno hrepenenje* (prevedel Borko, LZ 1928), da je »upanje zemlje v tem, da bi najvišji rod duhov prevzel vlado nad zemljo«. Fran Albreht prevede psalm *Graditelji svetišča*, ki govori o hrepenenju in padcih človeštva, o človekovi tragiki in moči, je pesnitev, ki objema ves svet. Březinov svobodni verz se zdi nekaterim zazrt v uganke vesoljstva, imajo ga za podobnega Whitmanovemu. V katoliški reviji ga ob smrti predstavijo kot pesnika vidca, ki prerokuje iz »svetih zamaknenj, je mistik, govoreč iz božjih ekstaz, psalmist, ki poje pod nogami Najvišjega« (Tine Debeljak, Otakar Březina, DS 1929).

Ime Josef Hora je v dvajsetih letih manj poznano, zato pa toliko bolj v tridesetih. Ta vrh tedanjega češkega Parnasa se sprva upre Verlainovemu geslu »musique avant toutes chausés!« s protitezo: »s to nežno godbo ne bo nič!« Kot vitalist zapoje slavospev velemestu kot kraju v prihodnost, ravna torej podobno kot Slovenec Oton Župančič v *Dumi*, nato pa se obrne k malemu človeku. Začuje ga Jiří Wolker, skupaj postaneta mojstra socialno-proletarske poezije in zagovornika vsebinske estetike in načela »Ne boj se tendence!«. Toda Hora je kmalu potem glasnik poetizma, estetičnega in poduhovljenega doživljanja, ter nasproti nadrealistu in larpurlartistu Nezvalu ostaja v obliki umirjeni klasik. Takšen je tedaj soroden Kosovelu, ki prav tako ume tradicionalne oblike napolniti z živo duhovnostjo. Kot pristaš konkretne sedanosti in kajpada tudi sanj, ali kakor pravi »ubežnik sanj in zemlje kos«, Hora zametuje struje in priznava le izvorni individualni pesniški navdih in njegovo smer. Njegovo načelo je: »Kрила, imeti krila!«, vzdigniti se iz gmote ter iz kakršnekoli snovi izoblikovati duhovne like. Še naprej je povezan z usodo malih ljudi, z njihovim vzgonom po lepoti, po dobrem in etičnem (Tine Debeljak, Josef Hora, *Obzorja* 1938).

Hora prevede Župančičevo *Dumo*, odo domačijstvu in svetovljanstvu, velemestu in vasi pa tudi pesniku kot socialno čutečemu subjektu. Ob njegovem obisku v Ljubljani leta 1938 mu Slovenci vrnejo to krettnjo s prevodom njegove ode *Spev češke zemlje* (lahko tudi *Pesem rodne zemlje*) (*Dejanje* 1938), ki značilno poantira tedanji evropski zgodovinski trenutek: »Iz burje, ki nad svetom drevi, / stopaš k nam, otok

sreče sveti, / spremljevalec naš do konca sveta, / kjer nam je rasti in cveteti, / in stati na straži mejá!« Oda je iz Horove zbirke *Domov* (1938), ki spada v sklop nove češke domoljubne lirike, ki je leta 1938 postala še kako aktualna. Ugotoviti velja, da nastaja v tem zgodovinskem trenutku tudi novo sozvočje med slovensko in češko poezijo (Miran Jarc, cikel *Slovenski soneti*, 1938). Hora je med ljubljanskim obiskom imel tudi nagovor ter bolj ali manj upravičeno trdil, da je bila in ostaja vloga literature pri obeh narodih enako narodotvorna. Slovenska publicistika mu tedaj pritrjuje ter njegov in nastop Karla Novega ocenjuje kot »iskreno manifestacijo zavesti, da so pota slovenskega in češkega naroda sorodna in skupna in da je Praga slovenskemu intelektualcu slej ko prej drugi dom«.

Slovenec je močno zanimiv tudi Ivan Olbracht (Kamil Zeman), čigar roman *Hajduk Nikola Šuhaj* prevedeta Oton Berkopec in Božidar Borko. O romanu pišejo domala navdušeno, zlasti o glavnem junaku, ki je menda izoblikovan po modelu, po ubežniku iz avstro-ogrske vojske. Gre za junaka iz ljudstva, ki se je pred madžarsko, češko in poljsko izkoriščevalsko gospodo umaknilo v planinske gozdove, kjer zdaj hrepeni po svobodi. Hajduk Šuhaj je bojevnik za svobodo in kot »prijatelj zatiranih in sovražnik gospode« že kar pravljlični, legendarni junak tega ljudstva. Borko pravi, da raste iz razmer »v duhu historičnega materializma, čeprav ni nikjer o tem besede in vnanjega sledu«, je »prenos čustvene in miselne zagrenjenosti zatiranega in izkoriščanega ljudstva«. Slovenci postavljajo Olbrachta v hierarhično vrsto takih imen, kot so Vladislav Vančura, Karel Čapek in Jaroslav Durych (Borko, Ivan Olbracht, *Modra ptica* 1937/1938). Bratko Kreft pa šteje njegov socialni roman za takega, kakor »ga slovenska literatura ni ustvarila niti o rokojnjačih, ki so šuhajščini soroden pojav naše preteklosti niti o danes že pozabljenih podvigih zelenega kadra« (Literarne beležke, *Književnost* 1935).

Slovenci aktualizirajo še eno substanco Olbrachtovega pisanja, namreč njegov odpor do madžarskega in vsakršnega imperializma. Janko Liška objavi odlomek iz zadnjega poglavja Dežela se nacionalizira iz knjige *Gore in stoletja* ter opozarja na madžarsko imperialistično nevarnost, ki grozi tačas Prekmurju (Nem, nem, soha! *LZ* 1938).

Ne da ne bi slišali za Karla Čapka, silovitega kritika scientizma, slepe zaverovanosti v znanost in vrednost tehničnega napredka, ki pa kot humanist vendarle ceni znanost kakor sovraži kult osebnosti, tedanje titanstvo in revolucionarno zanesenjaštvo, ne da torej ne bi že prej vedeli zanj, Slovenci vendarle več pišejo o njem šele v drugi polovici tridesetih let, pišejo o realistu, ki se dejavno udeležuje temeljnih stvari človekove in narodne skupnosti ter se ne umika niti v strmine mističnosti niti v duhovna samozrcaljenja in čiste estetske užitke.

Borko objavi informacijo o trilogiji romanov *Meteor*, *Navadno življenje* in *Hordubal* leta 1935 (Trilogija Karla Čapka, *LZ* 1935), ki opisujejo dušo povprečnega človeka, vendar se avtorjev prodorni duh obenem kaj rad »zaostruje v filozofske sklepe«. Čapek zavrača usmerjeno literaturo, socialna in drugačna naročila, posmehuje se kultu voditelja, titana, vsakršnega mita, kakor jih poveličuje povojna romantika. Je »humanistični realist«, oznanja vero v človeka, ki je sicer razdvojen na dobro in na zlo, a zmožen izpopolnjevanja in se skupaj z množico lahko razvije v boljše bitje. Ko Čapek smeši bogove, kakor so Država, Nacija, Družba in je v utopičnem spisu *Vojna*

z močeradi in v drami *Bela bolezen* zaradi teh bogov tudi pesimist, je v celoti pomemben »epik demokracije«, glasnik malih narodov in zagovornik humanih stikov med vsemi narodi. Čeprav bolj pisatelj bojevnik kot velik umetnik, je tipičen Evropejec, ki ima »prav zato tudi nam kaj povedati« (B. Borko, Literarni profil Karla Čapka, LZ 1937; — isti, V spomin Karlu Čapku, *Obzorja* 1939).

V letih od 1938 do 1940 se nadaljuje val domoljubne literature. Poleg Josefa Hore prevajajo Slovenci tudi številne druge pesnike, med njimi Františka Halasa pesem *Vernih duš dan*, Vilema Zavade *Groza pred nevihto*, ki vsebuje tudi verze: »Ali bom zvilil strelo z oblakov v zemljo in v kosti, / o domovina moja, strelovod groz in božje milosti«, pa Vladimirja Holana pesem *Parizu z močno kritičnimi toni o zahodni demokraciji*: »Dovolj govorjenja o bratstvu ... / Dovolj, podli svet, mahalo borz in zlata!« — in številnih drugih. Da je »otročka ljubezen do domovine leitmotiv vsega Parnasa«, da »sleherni teden prinese novo zbirko, včasih celo dve« in da nacionalni navdih polni tudi prozo in prevladuje tudi v ženskem pripovedništvu, ki se prav tačas močno razmahne (Maia Majerova, Jarmila Glazarova, Eva Vrhlická in druge) večkrat poroča Oton Berkopec (Najnovejše češke pesniške zbirke, LZ 1939; — Najnovejša češka lirika in proza, LZ 1940).

Domovinski navdih upravlja tudi prevedeno esejsko prozo, kakršna je *Češki oktober* Karla Novega (Berkopec), *V globinah vekov* Vladislava Vančure (Borko) ter *Prehodna doba* F. X. Šalde (Borko) — vse troje v LZ 1938. Šalda piše o tragični osamljenosti evropskega izobraženca brez domovine, ki pa pred »kanibalskim zmagovalcem« ostaja pokončen. Gre za tragedijo, v kateri je intelektualec »sam sebi zakonodajalec in sodnik, ko nima višje instance od sebe, da bi nanjo apeliral, ko je sam, čisto sam: pesnik, igralec, občinstvo in kritik svoje drame ...«, prav takšen, kakor Jacobsonov Niels Lyhne in kakršni so Stendhalovi junaki. Borko pripominja, da ta Šaldov esej iz leta 1911 objavlja zato, ker je njegovo sporočilo »v letu 1938 mnogo bolj žgoče, kakor je bilo v idilični dobi svojega nastanka«.

Od kritikov in literarnih teoretikov sta v ospredju František Götz in František Šalda, medtem ko je strukturalist Jan Mukařovský v publicistiki le omenjen (Borko, LZ 1937, ob Šaldi) oziroma ga vgrajuje v svoj sistem Isačenko v knjižici *Slovenski verz* (1939).

F. Götz seznanil Slovence z ameriško vitalistično, kritično realistično prozo ali s pesništvom »nove energije«, »nove resničnosti«, s tako imenovanim literarnim »amerikanizmom«, ki »prinaša odklon od abstrakcije in sentimentalnosti, glorifikacijo konkretnosti in življenja« in mu je »realni svet edina realnost«, kakor izostri njegovo estetiko Götz v eseju *Pritok nove življenjske energije* (LZ 1927, France Mesesnel).

Drugi njegov esej govori o krizi sodobnega evropskega romana. Ta po njegovem propada zato, ker razkraja človeško osebnost in uničuje »enoto notranjega človeškega bistva«, iz krize pa se bo rešil šele, ko najde »pot k novi človeški osebnosti in njeni usodi«. Pisatelji novega psihološkega romana posameznika razosebijo; ko z drobnogledom razkazujejo njegovo dušo in usodo, so novi naturalisti. Res je Dostojevski ubesedil nelogičnega človeka, živi kaos, pravo lavo strasti in nagonov, toda njegove osebe imajo monumentalne obrise, pri njem atomi ne spodrinejo človeka in njegovemu času primerne samobitnosti (Borko, František Götz, *Kriza sodobnega romana*, LZ 1930).

Vitalistični estet in kritik František Šalda dobi v teoretski literaturi zelo opazno mesto, prevedeni so njegovi eseji: *Kritika s patosom in inspiracijo* (LZ 1924, F. Mesesnel), *O tako imenovani nesmrtnosti pesniškega dela* (Janez Žagar, MP 1937/38), *Žena v poeziji in literaturi* (Meta Koren, MP 1939/40) ter *Dvogovor o umetnosti in naravi* (Borko, LZ 1940).

Med njegovimi kritiškimi načeli in načeli slovenskih kritikov je tedaj več skladnosti. Prva je ta, da kritika ne napravi nobena teorija in metoda, saj si prava kritična osebnost sama ustvarja metode po zahtevah svojega čuta in patosa. Tako imenovana »objektivna kritika« je zgolj fikcija, kajti prava kritika je po Šaldi »intuicija, velik strasten pogled na grozo dobe«. Kritik ima strastno razmerje do umetnosti, je tenkočuten, trpi in se silovito odziva na umetniške stvaritve, zna razlikovati, kaj je v umetnosti poštenost in kaj laž, kritizira »življenje avtorjevih čutov«, prisluškuje stavbi stavkov in celotnemu ritmu, in že najmanjša stavčna in ritmična disonanca ga pooblašča dvomiti tudi v vsebino. Pravi kritik se ravna po temeljnem zakonu umetnosti, o katerem je govoril tudi Goethe z besedami: »Kdor ne govori jasno čutom, tudi duši ne govori naravnost«. Kritik vrednoti »z vso kulturo svojega bitja, s slogom in polariteto svojega bitja«, medtem ko z razumom le presoja oziroma oblikuje sodbe. Seveda presoja predvsem obliko ali »delo«/izraz avtorjeve tvorne moči. In še enako veliko lastnost ima resnični kritik: da je namreč kakor umetnik, ki podira in hkrati gradi, navdihuje za novo, ker podirati in graditi sta v umetnosti dve besedi za isto stvar. Pravi kritik prenese umetnino tudi v višji duhovni tip, jo prepesni ali »prestilizira v višjo abstraktno sfero«, zajame jo kot celoto, domisli njen tip, izriše njene skrite razvojne možnosti. Kritika torej ni zgolj kontemplacija, ampak je patos, dramatično razmerje, je trpljenje in obup in predvsem hrabrost za trpljenje — je ustvarjanje. Šalda kajpada preseneča, ko med velike kritike inspiratorje šteje poleg Hipolita Taina in Carlyla tudi umetnike, kakor je Goethe pa Diderot in Nietzsche.

In vzmeti za dolgoživost umetniškega dela? Umetnina je dejanje cele osebnosti in ne »jaza«, ki je plitek, neustvarjalen in tipičen. Umetnina je resničnejša od stvarnosti in presega svoj čas, dokler se ne izžari, dokler se ne preživi. Popolne umetnine ni, Šalda opozarja tudi na »paradoks popolnosti«, da je namreč vse, kar je popolno, zapisano hitri smrti, ker dialektika ali razvoj prej ali slej odloži vsako »zaključeno obliko« oziroma obliko, ki ni odprta v prihodnost. Takšne so npr. Racinove in Ibsenove drame. William Shakespeare pa je nepopoln dramatik, je umetnik, ki ne dela s šestilom, ne brzda domišljije in ritma, ter bolj kakor k popolnosti, dognanosti in dogotovljenosti stremi po izraznosti, po titanskem zagonu. In prav zaradi te lastnosti je živ še danes, je požar, ki razpihava nove požare, ni ekstenziven, ampak je intenziven. Paradoks popolnosti torej strogo ločuje živo od preživetega in opozarja, da je samo tisto zares umetnina, kjer iščeš avtorja, najdeš pa človeka (Božidar Borko, F. X. Šalda, LZ 1937).

Slovenci prevajajo Šaldo potemtakem zato, da preskušajo in brusijo ob njegovih tudi svoja merila. Vidmar se npr. kar naprej sklicuje na »čut« in »okus«, na osebno pripravljenost in zgolj osebno metodo in odklanja vsakršno dogmatiko in profesorsko učenjastvo. Prav takšno je tudi njegovo načelo o »živosti« umetnine. Ob Šaldi nekateri tudi bolj trdno vejo — tudi s kratkotrajno revijo *Kritika* (1926), da je kritika

polnovredna literarna zvrst, da ima svoj smisel, svoje avtonomno mesto v kulturi, da je ustvarjalnost, ki ne odstopa od osebnega in se ne podaja nazorskim strujam časa. Pri Šaldi lahko študirajo tudi literarni esej, saj njegov združuje natančno pojmovano mišljenje z močnim umetniškim izražanjem, kar oboje je spet najti tudi pri Vidmarju in pri nekaterih drugih esejistih.

4 Slovaška literatura. Literatura maloštevilnega naroda se razmeroma težko prebija v mednarodno areno. Kar velja za slovensko, velja tudi za slovaško, za malorusko in celo tudi za ukrajinsko. Težko se prebija zato, ker so ti narodi še daleč v 20. stoletje nedržavni in zato tudi prizadeti v kulturnih stikih. Po prvi svetovni vojni objavijo Slovenci le nekaj pregledov o sodobni ali novejši slovaški književnosti, prevedejo tudi nekaj pesmi in pripovedne proze. Glavni posredovalci pa so Jan Šedivy ter pod konec tridesetih let Viktor Smolej in Avgust Gaberščik-Smolej.

Prvi pregled objavi Slovak Viljem Ries in sicer z naslovom *Mlado slovaško slovstvo* (DS 1928, 1929). Riesu se poleg nacionalnega »karakterja«, ki je menda romantičen, zdi pomembna še svetovnonazorska zasnova slovaške književnosti: je »mehka, čista in v svojem temelju religiozno uglašena. Veren odsev slovaške duše«. Ries obvešča, da v mladostni ljubezenski pesmi Emila Boleslava Lukača prevladuje tragični ton (*Spoved*, 1922), kasneje pa je vitalist in svetlogled (*Dunaj in Seina*, 1925) ter pripet na rojstno grudo. Lukač je protestantski duhovnik, vendar ga v evropski poeziji privlači predvsem katoliška literatura, med pesniki Paul Claudel in R. M. Rilke. Potemtakem je podoben slovenskim religioznim pesnikom, še najbolj Antonu Vodniku in Edvardu Kocbeku.

Viljem Ries piše leta 1929 o Janu Smreku, ki po odmiku od simbolizma upesnjuje ljubezenske pripetljaje in siceršnje radosti, kasneje pa se umika v tišino vasi. Drugače je naravnat Andrej Žarnov, v pesmih napada in je bojevit še zlasti, ko govori o slovaških narodnih pravicah, v osebno doživljajskih motivih pa je nežno razpoloženski in refleksiven. Tretji je Jan Poničan (Rob), proletarski pesnik, ki začena z zbirko *Som* (1923), z verzi »Sem, mislim, čutim in vidim, / ljubim vse, le temo sovražim«, končuje pa s pesmimi, prozo in dramami soc-realistične vrste. Med Slovenci so mu najbližji Mile Klopčič, Tone Seliškar in Miško Kranjec.

Mladi katoliški pisatelji začno leta 1936 izdajati revijo *Pramen*, njihovi nasprotniki pa jih zaničljivo imenujejo »slovaška katoliška moderna«. Ondotna katoliška hierarhija noče »moderne«, hoče le katoliško literaturo, pa jih zato ne podpira niti moralno niti gmotno. Ta hierarhija priznava za katoliškega le pesnika, ki »napiše pesmico v Kraljico rožnega venca ali v Koledar Družbe svetega Vojteha«, kakor jo v javnem pismu označuje frančiškan Rudolf Filon ob prenehanju *Pramena*. Skratka, gre za dogmatično nasilje nad umetniškimi ustvarjalci sploh in nad to smerjo (Koloman Geraldini, Pavol Gašparovič Hlbina, Dilon) še posebej (V. Smolej, *Slovaške različnosti*, *Dejanje* 1938). Smolej pravi tudi, da so Slovake do leta 1918 raznorodovali Madžari, poslej jih »bratje« Čehi in sicer s teorijo, da ni slovaškega, ampak je le »etnični narod češkoslovaški. Zato je seveda naravno, če se ob Češkem tedaj krepi tudi slovaški nacionalizem.

Seveda pa se Slovaki ne morejo ubraniti hudega paradoksa. Ko namreč upravičeno zavračajo češki nacionalizem, nimajo politika, ki bi znal leta 1938 pravilno oceniti danajski dar nemškega imperializma. Preprosti župnik Hlinka je namreč Hitlerju hvaležen za »svobodo«, kar je zabloda slovaškega katolištva v trenutku, ko so

slovaški protestanti strpnejši do Čehov. Hlinka ima tačas duhovnega sorodnika v prekmurskem župniku Jožefu Kleklu, ki pričakuje za Prekmurje avtonomijo od »svetoš Stefanske krone« in v svojem časniku *Novine Slovenske Krajine* ošvrkne Čeha pod naslovom *Češka kaže na Boga* (1938) z besedami: »Božji bič je počil, zato je razpadla cvetoča slovanska država . . . Vodili so ta nesrečni narod (= češkega) brezverci in prostozidarji, ki so povsod, kjer so le mogli, škodovali Kristusovi veri . . .« (Bratko Kreft, *Slovaške pisanice*, LZ 1939).

Značilnost tega paradoksa je tudi, da navidezna državna samobitnost prinese razcvet slovaške poezije, da lažna svoboda in paradržavnost pokliče slovaške pesnike iz subjektivizma in pesimizma k narodu, zemlji in mistiki. Ob Lukaču in Smreki je značilna osebnost nove domoljubne pesmi Valentin Beniak, njegova zbirka *Vigilia* (1939) je celo nekakšen brevir novega slovaškega nacionalizma (J. E. Bor, *Pregled slovaške književnosti v letih 1939/1940*, DS 1940). In dalje: Nekdanji davist ali socialni pesnik Laco Novomeský odstopa od poetistične in socialistične pesmi, Jan Kosta pa od poetizma, od spektra barv in miselnih prebliskov k domačiji in zemlji (*Moja rodna gruda*, 1940).

Z vodilnima slovaškima realistoma seznanita Slovence Fran Albreht in Viktor Smolej, prvi s prevodom romana *Leteče senice* (1933) Svetozarja Hurbana-Vajanskega, drugi s prevodom romana *Hiša v bregu* (1935) Martina Kukučina. S pesmimi Lukača, Žarnova, Hlbine, Beniaka in še nekaterih pa Avgusta G. Smolej v kratki antologiji *Iz povojne slovaške lirike* (*Dejanje* 1940).

Iz esejev in prevodov je videti, da so evropski slovstveni in miselni tokovi našli potov tudi do slovaške literature, da se ta sproti evropeizira: sredi dvajsetih let je nekaj socialne poezije, ki rezultira v zbornik *Dav* (od tod davisti, npr. nežen socialni pesnik Novomeský). Sledijo jim agraristi, kmečko socialna pesem združena s hrepenenjem po nacionalni svobodi, zlasti Žarnov upa na kulturno moč in ustvarjalnost vaške skupnosti, ki na Slovaškem tedaj prevladuje. Hlbina poveličuje tačas religiozne vrednote in hoče poduhoviti vse človeške stvari. Leta 1935 pa se pojavi še skupina nadrealistov, vodi jih Rudo Fabry, vendar kmalu zatone v pozabo, ker je brez umetniških talentov.

5 Ukrajinska literatura. Slovenci najbolj poznajo Tarasa Ševčenka, saj je Josip Abram prevedel njegovo zbirko *Kobzar* (1840) že leta 1907. V obsežnem Pregledu nove ukrajinske književnosti (DS 1928) pa ga Lubyneckij imenuje tudi oče ukrajinske književnosti. Spada med tiste evropske pesnike, ki so sovražili tlačanstvo in absolutistična vladarstva pa so jih zato preganjali. Nikolaj Preobraženski pravi ob 120. obletnici pesnikovega rojstva, da so ga ob izidu *Kobzarja* izgnali v Sibirijo (Taras Ševčenko, LZ 1934). V pesmi *I Arhimed i Galilej* (1860) Ševčenko prerokuje bratstvo vseh ljudi, v pesmi *Heretik* pa »verni Hus« moli, »ščob vsi Slavjani staly dobrym bratamy / i synami soncja pravdy«. Toda njegovo slovansko bratstvo nima ničesar skupnega z ruskim slovnofilskim mesijanstvom, gre le za vzvišeno svobodoljubno slovansko zavest, kakor jo izpove npr. tudi France Prešeren v *Zdravljici*. Slovanofili so Ševčenka sovražili, in celo Gogolj ni maral ukrajinskega jezika. Ševčenkova demokratična miselnost pa je med vojnama še kako aktualna, ne le za Ukrajino, ki je tedaj razčetrjena med Poljsko, Češko-Slovaško, Romunijo in Sovjetsko zvezo, ampak nič manj tudi za Slovenijo.

Tudi Nikolaj Bahtin pravi, da je še kako naravno, če je muza pesnika tlačanskega očeta tudi muza »maščevanja in žalosti«, če se pesnik ponižanega rodu upira absolutizmu (Taras Ševčenko, *LZ* 1936). In kako dobro se ujema njegova podoba ukrajinske tlačanske vasi: »Vas je kakor pogorela, / ljudje so kakor poblazneli — nemi gredo na tlako / in svoje otroke vodijo s seboj« s stalinističnim nasiljem, kakor je upovedeno v romanu Zorana ledina Mihaila Šolohova.

O ukrajinskih pesnikih zavzeto razmišlja zlasti France Bezlaj. Prevede tudi nekaj Ševčenkovih pesmi, med njimi *Molitev*. Pozoren je na njegovo poetiko ter ugotavlja, da je osnova pesmi ljudska pesem slepih pevcev Kobzarjev, tedaj igriva ukrajinska romanca in kazaška zamišljena duma. S kobzarskimi pesmimi ga povezuje tudi sovraštvo do duhovnega in fizičnega nasilja, tudi motiv: »Daj carju in vsem krvosesom / Cekinov, tolarjev vozove / In še verige in okove! / / Vsem tem zaslužnjem telesom / Iz naših bednih praznih koč, / Tem pošlji, Bože, svojo moč.« (Taras Ševčenko, *LZ* 1939).

Ob Molitvi poziva Bezlaj slovenske pisatelje, naj bolje spoznavajo slovanske literature, ker je pri večini več kolektivnega duha, več pesnikove vraščeni v usodo skupnosti in naroda, kakor pri zahodnih pisateljih:

Danes se pri nas malokdo zaveda, da imajo tudi slovanski narodi umetnike, ki zaslužijo, da bi jih poznali vsaj tako dobro kot zapadne, česar zapadna umetnost še danes ne pozna: ono objektivno, brezosebno resničnost, ki je posebno iz ruske literature ustvarila tako svojevrsten svet, ki nam je sicer tuj, toda človeško bližji kot zapadni individualizem. Tam v vzhodnih stepah je človek kot muha, mora na neki način pozabiti nase, in to, kar ostane, čutijo vsi.

Bezlaj obžaluje tudi, da Slovenci ne poznajo svetovno znanega epa *Mojzes* Ivana Franka (F. Bezlaj, Ivan Franko, *LZ* 1939). Napisan je v tercinah, njegov prvi verz intonira idejo celote: »O narod moj, izmučen in zatiran«. Bezlaj objavlja Uvod v ep z motivom, ki je tedaj še kako aktualen motiv tudi slovenske lirike in proze: »ko ne bodo več vladarji / nam drugi ... / ko bomo končno sami, / na svojem polju svoji gospodarji«.

Sodobni ukrajinski pesniki so deloma tudi revolucionarni, kakor Pavel Tyčina (*Sončni klarineti*, 1918; *Pljug*, 1920), ki prihaja iz simbolistične struje. Poleg proletarskih pesnikov delajo še kubofuturisti, zlasti Myhajlo Semenko idealizira stroj, mesto, goji kult kavarne in bara, odklanja preteklost (pasatizem), pravopisna pravila, rabi neobičajen besedni red in neologizme (cikel *Drznosti*). Pričenjajo nekakšno urbanizacijo literature v tako imenovani evropski žitnici; urbanizacija je bila tej literaturi še kako nujna, potem ko je Rusija leta 1876 zatrla vse ukrajinske revije in časnike. Slovenski pesniki pa prav tačas dovolj radikalno odčarajo mestno življenje, zlasti Božo Vodušek. V obeh literaturah se oglašijo tudi novoklasiki, v ukrajinski se zbirajo okrog Maksima Ryljskega in se v nasprotju s slovenskimi navezujejo tudi na ukrajinsko slovstveno tradicijo.

6 Beloruska literatura. Tudi Belorusi so med vojnama podobno razkosani kot Slovenci in tuji narodi tudi njim ovirajo normalen slovstveni razvoj. Slovence seznanijo z njihovo literaturo beloruski emigranti.

Prvi Pregled novejšega beloruskega slovstva objavlja Fr. Hryškiewič v Domu in svetu 1928; najbolj predstavi utemeljitelja novejšje beloruske književnosti, pesnika

Janka Kupala (= Ivan Dominkovič Lucevič) ter Jakoba Kólasa (Konstantin Mickevič). Učitelj Kolas je poznavalec vaškega življenja, hkrati pa v novelah in v povestni trilogiji *Na rostanjach* razkriva, kako zaradi nacionalne in gospodarske pokorjenosti propadajo najboljše beloruske duhovne in moralne moči. Kmetijski človek strastno hrepeni po koščku zemlje (*Novaja ziemia*), kakor v slovenski prozi pri Mišku Kranjcu; *V gluhoti Polesja* (Uzaleskoj hlušy) pa gre za tragiko učitelja, ki mora Beloruse poučevati v tujem, ruskem jeziku.

Po vojni se razmerja sicer izboljšajo, Belorusi imajo v Minsku več literarnih časopisov kakor nekoč, tudi oni iz Poljske se selijo na sovjetsko stran. Narod pa je še zmerom razdvojen: v Vilni izhajajo polonofilske revije, beloruska manjšina pa duhovno životari tudi v Rigi oziroma v Letoniji.

Jan Šedivy napiše esej o Janku Kupali in pravi, da bi »prevajanje njegovih del v naš jezik pomenilo za slovensko kulturo pridobitev svežih sokov zdravega, mladega slovanskega organizma«. Maksim Gorki ga prevaja tudi v ruščino. Kupala »ni klasicist, ne romantik, ne naturalist, ne simbolist, ne modernist, ampak z domačo zemljo zvezan samonikel poet, narodni in socialni buditelj, zvonar in prerok.« Šedivy vsebinsko povzema številne pesmi iz zbirke *Žalejka* (Piščalka), katerih osrednji motiv je življenje mužika, osrednja pesem pa *Mužik* iz leta 1905, menda »biser svetovne poezije«. Mužik je v družbi sicer osmešen, zaničevan, zgaran, izčrpan od gladu, vendar lahko s ponosom in uporno izjavlja: sem človek ... »ja budu žyč, bo je mužyk«. Znamenita je tudi pesem *A chto tam idzie* (Pa kdo gre tam): gredo nepregledne množice beloruskega ljudstva, prihajajo od vseh strani, na nogah jih žvenketajo verige, na plečih pa nosijo svojo krivdo. Pesimizem doseže vrhunec v dvanajstih slikah poeme *Adwiečnaja pješnja* (1910). V mučnih socialnih in nacionalnih razmerah se Kupala zateka v pesem in pesništvo poveljca, ker »Samo pesem lajša življenje, / goslim oblastnež ne more pisati zakonov« (*Hušljar* Janka Kupala: Ob jubileju največjega beloruskega pesnika, LZ 1932).

Slovinci ne prevajajo ne njegovih tlačanskih balad ne bajk in pripovedk s snovjo in simboli iz ljudske poezije, pa čeprav imajo sami sorodno zgodovinsko usodo in tudi nekaj podobnih motivov v svojem pesništvu. Najbrž manj čutijo svojo socialno sužnost in nacionalno zoževanje, ki jih tudi tačas gonita ali v emigracijo ali na sezonsko delo v tujino.

Dvajsetletna bilanca slovensko — slovanskih literarnih zvez preseneča po količini in po kakovosti. Utemeljujejo jo različni dejavniki — od zgodovinsko snovnih skladnosti in aktualnosti do resonance sorodnih pesniških duš. Na teh zvezah ni nič naključnega, ampak je vse podprto in zasidrano v oceanih posameznikove duševnosti ter valovih narodnih skupnosti.

Logika umetnosti narekuje Slovincem jemati pri vrhunskih umetnikih zadnjih sto let, torej pri romantikih, realistih in modernistih, ki dajejo posameznim nacionalnim literaturam značilne samosvoje obraze. Od ruskih umetnikov so v ospredju Puškin, Dostojevski, Lev Tolstoj, Turgenjev, Čehov, Blok, Andrejev, Jesenin, Majakovski, Gorki, Leonov, Erenburg in Šolohov; od poljskih Mickiewicz, Slowacki, Sienkiewicz, Żeromski, Reymont, Goetl in Wierziński; od čeških Bezruč, Wolker, Březina, Hora, Olbracht in Čapek; od slovaških Hurban-Vajanski, Kukučín, Lukač, Poničan, Žarnov in Beniak; od ukrajinskih Ševčenko, Franko in Tyčina ter od beloruskih Kupala in

Kólas. Od estotov in kritikov pa predvsem Götz, Šalda, Ingarden in Mukařovský ter estetiška in poetiška misel Puškina, Dostojevskega, Tolstoja, Majakovskega, Gorkega in še nekaterih.

Preводи, eseji in kritiške analize umetnin dokazujejo, da so enako kot klasiki ugodno sprejeti tudi sodobni umetniki ter literarni in estetiški tokovi. Prenos iz slovanskih literatur v slovensko umetniško obzorje in zavest je naraven in produktiven tako zaradi njihove umetniške potence, kakor zaradi vsebinskih globin in zaradi temeljne pesniško-idejne drže, ki je v individualnem, socialnem in nacionalnem smislu stvarna, svobodoljubna in svobodotvorna. Razumljivo je, da pri med štiri države razkosanem slovenskem narodu dobivajo pomemben odmev ukrajinska, slovaška in beloruska literatura, saj se jim v mednarodni areni godi enako, kakor slovenski: blokirane so tudi zato, ker nimajo svojih državnih, diplomatskih kulturnih izpostav.

Kritiki in prevajalci sprejemajo demokratično miselnost v slovanskih literaturah, opozarjajo na vraščenost umetnikov v življenje skupnosti, in zdi se jim, da v zahodnih literaturah obojega najdevajo manj, da v njih prevladuje individualizem. Narodno samosvoja umetniška kristalizacija duha v slovanskih literaturah je prav zaradi svoje demokratične substance hkrati tudi nadnarodna, je sozvočje slovenskemu pojmovanju, da literarna umetnost pogloblja osebno, socialno in narodno identiteto, samozavest in pokončnost. Slovanski pisatelji se zdijo tudi bolj domači in celo bolj človeški, kakor nekateri germanski in romanski, globlje grabijo v duhovne in čustvene snovi, razgibe in brazgotine, skratka, manj se posvečajo lepotnim pročeljem, kakor divjanju strasti za njimi, podzavestnemu, vitalizmu, intelektualskemu demonizmu, bogoborstvu, prodorom v mistiko in priklenjenosti na zemljo pa domostrojevščinam vseh vrst. Njihova umetniška beseda se spopada z novodobnimi titani, odrešeniki, voditelji, dogmatičnimi ustroji, Čapek npr. smeši sodobne mite, kot so Država, Nacija, Družba, ki zavestno pozablja na človeka kot subjektivno eksistenco. Slovencem ne uide tudi prenos ruske in poljske literature iz meščanskega in aristokratskega prizorišča v kmetško in proletarsko okolje in dalje »na dno«. Kar naprej izpostavljajo humanost kot osrednji glas teh literatur, pri tej literaturi srečujejo svobodoumni, pri oni krščanski, pri tretji marksistični humanizem. Svobodoumnikom je bolj po meri češka husitska humanistična tradicija in češka literatura, katolikom poljsko asketično krščanstvo, marksistom revolucionarne pesniške izpovedi in uporniški liki. Posebno vplivne umetnine so Besi, Bratje Karamazovi, Ana Karenina, Kmetje, saj so vzorci umsko, čustveno in seveda estetsko učinkovite proze. Če so liki Dostojevskega s svojimi razdori in bivanjskimi konflikti posebno privlačni za ekspresioniste, Tolstojev in Reymontov vitalizem odstranjujeta idealizacijo ljubezni nasploh in vaške ljubezni še posebej.

Slovanske literature so precej produktivno ozadje tudi za aktualne estetiške in poetiške teme. Slovenci premišljajo ob njih o realizmu in njegovih psiholoških in družbenih osnovah, o estetski naravi literarnega realizma, kadar se združuje s fantastiko in z grotesknim, deloma kritično deloma nekritično pišejo tudi o socialističnem realizmu. Obveščeni so tudi o drugih stilnih gibanjih, o konstruktivizmu, o poljskem in češkem nadrealizmu, o ruralistični literaturi. Ob slovanskih umetnikih si brusijo tudi vprašanja o razmerjih umetnost in svetovni nazor, umetnost in morala, umetnost in tendenca, umetniška lepota in koristnost umetnosti. Pri njih najdevajo iztočnice za vsebinsko estetiko in za upor proti neotomistični estetiki in Kantovi

kalistiki, proti mističnemu izvoru lepote ter proti odtrganosti umetniške lepote od smotrov stvarnega življenja. Iz slovanskih literatur veje življenjski realizem oziroma estetika pekla in neba, ki lepote ne trga od vsebine. En del slovenske estetike je sicer prokantovski, vendar ni hkrati tudi protivsebinski. Sprejet je tudi Ingardnov termin »konkretizacija« umetnine, in pomaga širiti prostor za pravo besedno umetnost pred ideologijo površinskega »ljudskega« pisateljstva. Zmaguje tudi načelo, da je objektivna kritika fikcija in da obstaja samo subjektivno, dramatično razmerje do umetnine, enkratni okus in čut za živost umetnine, s katerim kritik podira in gradi in, kakor pravi Šalda, prenaša umetnino v višji duhovni tip.

Pozornost velja tudi krizi evropskega romana: celovita osebnost v njem razpada v duševne kosce, ki jih nekateri opisujejo kar po naturalistično, dokler atomi ne spodrinejo človeka. Dostojevskemu se razpad kajpada ne pripeti, njegove epske osebe so psihološko celote izjemnih umskih in iracionalnih moči. Takšno stanje romana povečuje poleg sociološke tudi slovensko psihološko kritiko. Sprejeta je tudi poetiška misel Dostojevskega, da vsaka pesniška ideja prinaša tudi že samosvojo obliko, zaradi česar epične oblike, npr. romana ni mogoče umetniško enakovredno preoblikovati v dramo. V slovenski publicistiki se soočita tudi dve nasprotni ruski pesemski poetiki, Baljmontova in poetika Majakovskega. Prvi je prepričan, da je daktil organska stopica ruskega jezika in duha in vprašuje, kakšna neki je temeljna slovenska; Baljmont priporoča tudi zvočno in melodično besedo ter naravni ritem. Majakovski ne priznava ne daktila ne drugih stopic, upre se tudi melodični besedi: v pesem naj vstopijo jezik in gneča ulice ter krik namesto melodije.

Na podlagi ruske in češke formalistične šole zraste tudi prva knjižna razprava o posebnostih slovenskega verza v njegovih umetniških vrhuncih.

Bilanca, skratka, pove, da slovenski pisatelji vzpostavijo v dveh desetletjih obilno neposrednih in posrednih razgledov po besedni umetnosti in umetnikih vzhodnih in zahodnih slovanskih narodov. In ko jih sprejemajo daleč bolj odprto in množično, kakor te sprejemajo slovensko, se hkrati prav nič ne zapirajo pred romanskimi in germanskimi niti ne pred zunajevropskimi literaturami. Pogled na prenose le teh v Slovenijo pa presega okvir te razprave, kakor ga presega tudi pogled na sprejemanje dramatike iz slovanskih literatur. Recepcija dramatike je pač združena z gledališko umetnostjo in zato nemara tudi bolj predmet zgodovine gledališke kulture.

РЕЗЮМЕ

Подводя итоги двадцатилетнего периода словенско-славянских литературных связей, нельзя не удивиться их количеству и разнообразию. Различные моменты способствуют развитию межславянских контактов — от общности многих исторических и материальных аспектов жизни до созвучия родственных поэтических душ. В этих связях нет ничего случайного, они имеют глубокие корни, как в духовном мире отдельной личности, так и в близости народов.

Логика художественного творчества диктует словенцам черпать из сокровищницы большого искусства нашего столетия, усваивая достижения романтиков, реалистов, модернистов, давших черты своеобразия отдельным национальным литературам. Из русских художников на переднем плане здесь Пушкин, Достоевский, Лев Толстой, Тургенев, Чехов, Блок, Андреев, Есенин, Маяковский, Горький, Леонов, Эренбург и Шолохов;

из польских Мицкевич, Словацкий, Сенкевич, Жеромский, Реймонт, Гюетл и Вержински; из чешских — Безруч, Волкер, Бржезина, Гора, Ольбрахт и Чапек; из словацких — Хурбан-Ваянски, Кукучин, Лукач, Поничан, Жарнов и Бениак; из украинских — Шевченко, Франко и Тычина; из белорусских — Купала и Колас. Из работ по теории искусства и литературной критики это, прежде всего, труды Гетса, Шалды, Ингардена и Мухаржовского, а также мысли по поэтике Пушкина, Достоевского, Толстого, Маяковского, Горького и еще некоторых. Судя по наличию переводов, эссе, а также литературно-критических статей, значительный отклик вызывают наряду с классическими произведениями современных писателей, новые литературные и эстетические направления. Активное влияние славянских литератур на развитие словенского литературного процесса и художественного сознания столь продуктивно и естественно, благодаря большому художественному потенциалу этих литератур и, в особенности, глубине содержательного компонента, а также ведущей идейно-художественной позиции, которая в индивидуальном, социальном и национальном планах является активной, жизнеутверждающей и свободолобивой. Понятны причины, по которым особый отклик у словенцев, народа, разделенного границами четырех государств, получают литературы украинского, словацкого и белорусского народов, которые в международном плане переживают аналогичную судьбу, т. е., они как и словенцы обречены на своего рода культурную изоляцию, в том числе, вследствие своей непредставленности на государственном и дипломатическом уровнях. Словенские критики и переводчики особо выделяют демократичность, присущую славянским литературам, их укорененность, связанность с жизнью народов, что все реже, как им кажется, встречается в западных литературах, в которых преобладает индивидуализм. Национальное своеобразие, художественная кристаллизация духа в славянских литературах именно вследствие их демократичности, одновременно приобретает наднациональный характер, становится созвучной словенскому пониманию творчества, как средства углубления и роста индивидуального, социального и национального самоопределения и самосознания. Славянские писатели воспринимаются как более близкие и, даже, человечные, по сравнению с некоторыми германскими и романскими, они раскрывают более глубокие, скрытые движения души, „обнажая ее рубцы и раны“, одним словом, меньше внимания уделяют украшению фасада, нежели буйству страстей за ним, подсознательному, витальности, интеллектуальному демонизму, богоробчеству, мистике, приземленности и домостроевщине всех сортов. Художественное слово в славянских литературах противостоит разным новомодным титанам, спасителям, вождям и догматическим структурам. Чапек, например, смеется над современными мифами, такими как Государство, Нация, Общество, сознательно выпускающими из вида человека, его субъективное существование.

Не остался незамеченным для словенской литературы также переход русской и польской литературы с описания мещанского и аристократического общества к описанию крестьянской и пролетарской среды и далее — „дна общества“.

В качестве центральной линии этих литератур по-прежнему выделяется гуманистическая линия. В одной из них отмечают главенство свободомыслящего, в другой — христианского, в третьей марксистского гуманизма. Свободомыслящие люди предпочитают чешскую гуситскую гуманистическую традицию и чешскую литературу; католики — польское аскетическое христианство, марксисты — революционные поэтические исповеди и образы бунтовщиков.

Особое влияние оказали такие художественные произведения как „Бесы“, „Братья Карамазовы“, „Анна Каренина“, „Мужики“, являющиеся примером интеллектуальной, выразительной и, конечно, высокохудожественной прозы. Образы Достоевского с их раздорами и экзистенциальными проблемами особенно привлекательны для экспрессионистов; жизненность Толстого и Реймонта деидеализируют любовь, и деревенскую, в особенности.

Славянские литературы являются весьма благодатной почвой для разработки актуальной эстетической и поэтической проблематики. Словенцы на их примере размышляют о реализме и его психологических и социальных корнях, о эстетической природе реализма

в его соединении с фантастикой и гротеском, критически, а иногда и не очень, рассуждают о социалистическом реализме. Знакомы им также и другие направления: конструктивизм, польский и чешский надреализм, руралистическая литература. В обсуждении произведений славянских писателей оттачивается проблематика, связанная с соотношением искусства и мировоззрения, искусства и морали, искусства и тенденции, проблема прекрасного и полезного в искусстве. У них заимствуются главные направления содержательной эстетики и критики эстетики неотомизма и кантианства, борьбы против мистификации прекрасного, а также против художественного изображения прекрасного в отрыве от действительности.

Славянские литературы являются источником жизненного реализма, т.е. эстетики ада и неба, что не лишает их содержание прекрасного. Словенская эстетика является частично прокантовской, хотя и не антисодержательной. Принят также термин Ингардена „конкретизация“ художественного произведения, т.е. того, что оттесняя на задний план идеологию поверхностного „народного“ писательства, дает простор для истинного художественного слова. Побеждает также тезис о том, что объективная критика является фикцией, и, что существует только субъективное отношение к художественному произведению, особый вкус, свое восприятие живого творчества, с помощью которого критик разрушает и строит, „трансформирует“, по выражению Шалды, художественное произведение в высший образец духа.

Внимание заслуживает кризис европейского романа: целостная личность в нем распадается, отдельные ее части подвергаются иногда чисто натуралистическому описанию, пока личность не окажется окончательно вытесненной. Достоевского этот распад не захватил, его эпические персонажи психологически целостны и обладают исключительной мыслительной и иррациональной силой. Такое положение романа обуславливает рост словенской психологической критики, наряду с социальной.

Находит отклик и принимается мысль Достоевского о том, что любая поэтическая идея влечет за собой появление своеобразной формы, вследствие чего, эпическую форму, например роман, невозможно художественно равноценно трансформировать в драму. В словенской публицистике сталкиваются две противоположные русские стихотворные поэтики: поэтика Бальмонта и поэтика Маяковского. Первый уверен, что дактиль является наиболее органичным размером для русского стиха — возникает вопрос, какой стихотворный размер является наиболее адекватным для словенского языка. Бальмонт рекомендует звучное и мелодичное слово и естественный ритм. Маяковский же, не признающий ни дактиля, ни какого-либо иного размера, выступает против мелодичного слова — пусть в стих ворвутся гомон и крики улицы вместо мелодии.

На базе русской и чешской формалистической школы появляется первое исследование об особенностях словенского стиха и его художественных достижениях.

Подводя итог, можно сказать, что словенские писатели в течение двух десятилетий посвятили большое количество исследований и обзоров творчеству западно- и восточно-славянских писателей. Таких исследований появляется значительно больше, чем обзоров словенской литературы за рубежом. Это, конечно, не означает, что романская, германская и даже неевропейские литературы были забыты. Анализ восприятия последних в Словении не является задачей настоящего исследования, как и анализ драматургии в славянских литературах. Восприятие драматургии соединено с театральным искусством, поэтому является предметом исследования истории театральной культуры.

POJEM KNJIŽEVNE TRADICIJE V ZNANOSTI O KNJIŽEVNOSTI

Študija obravnava vsebinske določnice pojma tradicija, ki je pojav, v katerem se utemeljuje literarna veda. Za ugotavljanje lastnosti tradicije so pregledana ustrezna spoznanja bioloških znanosti (polimorfen pogled na človekovo osebnost), na tej podlagi je bilo lažje poenotiti določene aspekte lingvistike in kulturologije, od sodobnih postopkov pa zlasti raziskovalno izhodišče intertekstualnosti. Nova besednometnostna dela nastajajo in so sprejeta v kontekstu ali na ozadju določene književne tradicije, katera jim določa pomen in smisel. Elementi tradicije so vedno aktualizirani in integrirani v novi miselni kontekst s pomočjo jezika. Tradicijo določa torej samo tako imenovani »trenutek sedanosti«, ki ga je mogoče ugotavljati za vsakega avtorja in za vsako književnost posebej.

The study treats the semantics of the concept of tradition, the phenomenon on which literary criticism is founded. To reveal the characteristics of tradition the appropriate biological discoveries are surveyed (a polymorphous view of human personality), which facilitate the unification of certain aspects of linguistics and culture studies. Among more modern techniques the intertextual approach is particularly emphasized. New artistic texts arise and are received in the context or against the background of a particular literary tradition that determines its sense and meaning. Elements of tradition are constantly actualized and integrated in a new conceptual context with the aid of language. Thus it is "the moment" that determines tradition, and it is "the moment" that is possible to determine for each author and each literature.

V književnozgodovinski in književnokritični praksi je eden najbolj pogostih pojmov pojem tradicije. Ta pojem je, kar preseneča, hkrati eden od pojmov, ki so razmeroma redko predmet kritične refleksije. Njegove miselne razsežnosti so zato zelo poljubne, različne v različnih jezikovnih rabah in raznolike celo v dejavnosti enega in istega avtorja.¹

Omenjeni pojem, kakor je znano, izhaja iz latinskega etimona *trādō 3 didī, ditum*, ki ima, v globalnem smislu, vsaj štiri pomene: 1. predati, dati, izročiti, prepustiti, zaupati, 2. zapustiti (v dediščino, ki lahko preide tudi v navado ali običaj), 3. pripovedovati, poročati, 4. učiti.²

Pomenska mreža je torej sestavljena iz štirih pomembnih sememov. Prvi je, z besedo današnjega kibernetičnega jezika, pošiljalec, ki oddaja neko svoje sporočilo, kar je drugi semem, prejemniku. Emitiranje je lahko pasivno (avtomatično in brez posredovanja) ali aktivno (s posrednikom ali mediatorjem), kar je tretja sestavina pojma tradicije. Četrta sestavina izhaja iz dejstva, da je iz vsebin, ki se prenašajo, mogoče dobiti nova spoznanja ali širiti že znane izkušnje. Gre torej za pojav procesualnosti, ki ima empirično podlago, uresničuje se pa skozi bolj ali manj zakonite norme in forme.

¹ Pregled najbolj znanih enciklopedij ni dal ustreznega rezultata. Pojem se pojavlja pravzaprav le v *Enciklopediji slovenskega jezika* (Ljubljana, 1992); njen avtor J. TOPORIŠČ tradicijo razlaga takole: »Predajanje določenega tipa (knjižnega jezika) iz roda v rod na istem ali spremenjenem ozemlju oz. delovalnem območju /.../ izročilo je predvsem ohranjevalno, obnavlja pa se iz stika z živim govorom in novimi besedili, ki ju spreminjajoče se ubeseditvene potrebe zmeraj dalje razvijajo« (str. 69, *sub voce* izročilo v knjižnem jeziku).

² Prim. F. BRADAČ, *Latinsko-slovenski slovar* (Ljubljana, 1926) (*sub voce*).

I

K bolj resni določitvi pojma tradicije lahko prispevajo že premise sodobne biologije, v katerih se v zadnjem času vse bolj uveljavlja tako imenovani naravni polimorfni koncept človekove osebnosti.³ V tem gledanju, ki velja za veliko in pomembno konceptualno revolucijo v biologiji, gre za izhodišče, da imajo predstavniki iste vrste določeno število skupnih lastnosti; beseda teče o specifičnih posebnostih, ki se prenašajo iz roda v rod. Pojem vrste je klasifikacijske narave, njegove sestavine pa je mogoče ugotoviti z opazovanjem fizičnih lastnosti in obnašanja pripadnikov vrste. Pripadniki iste vrste, čeprav so si med sabo podobni, vendar niso popolnoma enaki. Tisti, ki sestavljajo isto vrsto, imajo še posebne lastnosti, ki so razlog, da je sleherni hkrati tudi individualnost. Individualnost je določena z okolico (do nje smo v bolj ali manj avtonomnem položaju), individuuum pa dobi svoje manifestativne lastnosti v odnosu do tistih, ki so nam podobni. Z drugimi besedami to pomeni, da individuuum v navidezno zelo heterogeni skupini individuov nikoli nima povsem istega porekla; vsakdo ima svojo lastno genetsko zalogo. Odkritja, do katerih so prišli v populacijski in biokemijski genetiki ter v imunogenetiki, so spodmaknila oporo tipološki (darwinovski) konceptiji in uveljavila populacionistično (heterogeno) vizijo. Ta vizija meni, da je celokupna populacija v naravi heterogena. Narava, ki je ustvarila gen A in njegovo mutacijo A₁ s selekcijo, ne ohrani samo te možnosti, to pa je nasprotno od tistega, kar je govoril Charles Darwin, da se ohrani le tista, ki bi imela največ prednosti. Narava zadrži oba genetska sestava. Ta pojav, ki je na prvi pogled presenetljiv, je odvisen od heterogenosti kakršnega koli biotopa, ki se spreminja v skladu s časom in prostorom. Brez težav si je mogoče zamisliti vrsto, ki se imenuje homo sapiens, sestavljeno od neomejenega števila posameznikov, vendar le-ti ne morejo imeti istovetne dednostne zaloge. Ko bi bilo to mogoče, bi vsi subjekti v določenem položaju imeli iste sposobnosti, enake možnosti in podobne želje, kar pomeni, da bi bili vsi istočasno aktivni, vsi bi hoteli isti prostor, iskali isto hrano in si želeli istega partnerja. V življenju to ni tako; narava je namreč ustvarila samo subjekte s poudarjenim genetskim polimorfizmom. V takem okviru vsakdo razpolaga le z lastno in izvorno dispozicijo, kar je genetičarje populacije privedlo do mnenja, da je biotop zgolj in samo objektivna projekcija populacijske dediščine. V polimorfizmu so občutno povečane možnosti biotopa, to pa pomeni, da se sile, ki jih ima vsak posameznik, lahko uresničijo močnejše in bolj izrazito, hkrati pa, in prav zaradi tega, vsakdo lahko najde čevljev za svojo nogo in živi na način, ki vsaj prehudo ne moti sosedov. Genetski sestav polimorfne populacije črpa iz svojih zalog, te zaloge pa se neprestano prilagajajo zahtevam okolice. Samo polimorfizem torej omogoča takšno prilagajanje, ki je, kakor vemo, garancija za življenje.

Populacionistična in polimorfna vizija (ta je zamenjala monomorfno in holotipsko) je zaradi omenjenih razlogov največji dosežek v biologiji 20. stoletja. Vanjo je mogoče integrirati sleherni izkušnji, saj je znano, da razen v primeru pravih dvojčkov, nista mogoča dva istovetna subjekta z enako genetsko zalogo. Vsak subjekt je enkratno pro-

³ Poročilo o delu francoskega biologa Jacquesa RUFFIÉJA je dostopno v *Novi reviji* IX/103 (1990), str. 1500-02 (v prevodu Jane PAVLIČ je objavljen zgoščen prikaz pglavitnih premis pod naslovom Biološka osebnost).

jekt tako na biološki kakor tudi kulturni ravni; nobena izkušnja in nobena zgodovina nikoli nista popolnoma enaki. Enota življenja, v kateri je na delu naravni izbor, ni ne gen in ne individuum, marveč populacija. Populacija ima prednost zaradi komplementarnosti posameznikov in ne zaradi njihove uniformnosti. Bogastvo je utemeljeno zgolj v različnosti; ker nismo enaki, je naša prednost. Enaki smo zato, ker smo različni. Vsak od nas je enkratna vrednost. Kljub temu ima genetski polimorfizem eno »napako«. Ta »napaka« je v svobodi, ki posamezniku edina dovoljuje, da se uresničuje in razvija v skladu z lastnimi tendencami in ustrezno svojemu osebnemu genu. Na tak način, iz veka v vek in ob pomoči vseh posameznikov, sta se razvijali tudi civilizacija in kultura, v njenem okviru pa se je oblikovalo tudi tisto, kar imenujemo tradicija.

V kulturi se dednostne zaloge prenašajo s pomočjo jezika. Med mnogimi definicijami jezika, ki so danes aktualne, navajamo tri, v katerih je omenjena zveza ugotovljena in definirana. B. Bloch in G. L. Trager, na primer, pravita: »Eine Sprache ist ein System willkürlicher Lautsymbole, mit deren Hilfe eine soziale Gruppe gemeinsam handelt.«⁴ R. A. Hall zastopa tezo, da je jezik »die Institution, mit deren Hilfe Menschen miteinander kommunizieren und unter Verwendung gewohnheitsmässig benutzter, oral-auditiver, willkürlicher Symbole in Interaktion treten«.⁵ R. H. Robins govori o jezikih, ki da so »Symbolsysteme, die fast ganz auf reiner oder willkürlicher Konvention beruhen«; za takšne simbolične sestave sta po njegovem odločilni predvsem dve lastnosti: fleksibilnost in sposobnost prilagajanja.⁶ Za navedene definicije je bistveno, da vežejo jezik na socialno področje, da ga definirajo kot konvencijo, ki je imanentno interaktivna, zaradi tega pa tudi spremenljiva in podrejena razvoju (zgodovini).

Opisani globalni aspekt pa je seveda treba dopolniti. Saussurovo razločevanje med *langue* in *parole* ali Chomskyjeve ravni performance in kompetence na področju jezika ugotavljajo mejo med splošnim in posebnim; ta meja je vidna v nasprotjih, kakršna so potencialno-konkretno ali socialno-individualno. Prav jezikovne ravni, ki jih predstavljajo pojmi književni jezik – dialekt – idiolekt, omogočajo variacije; le-te so izvir produktivnosti komunikacijskega sestava, katerega lastnost je, da omogoča nove tvorbe in nove interpretacije. Ti pojavi so podlaga jezikovnega razvoja, ki je univerzalen, kontinuiran in pretežno zakonit pojav.⁷

Jezik ima za kulturološke procese osrednji pomen (to je vidno tudi iz pojmov, ki so v praktični rabi: *langue de culture* ali *Kultursprache*). Bilo je že poudarjeno, da se dednostne zaloge prenašajo s pomočjo jezika, kar je pglavitna premisa sodobne kulturologije. Antropologija in celota družbeno-humanističnih znanosti danes spoznava, da ima sleherna družba svojo lastno kulturo, govore celo o obstoju subkulture, ki naj bi bila značilna za določene družbene podskupine. Herderjeva teza je, da sta jezik in mišljenje medsebojno odvisna, istočasno pa naj bi bila kultura in jezik nekega naroda izraz njegove posebne (genetske) mentalitete in celo narodne zavesti. Definicije

⁴ B. BLOCH – G. L. TRAGER, *Outline of Linguistic Analysis* (Baltimore, 1942), str. 4.

⁵ R. A. HALL, *An Essay on Language* (Philadelphia in New York, 1968), str. 158.

⁶ R. H. ROBINS, *General Linguistics* (London, 1979³), str. 9–14.

⁷ Otto JESPERSON je že 1922 ugotovil: »In der heutigen Auffassung der Sprachwissenschaft fällt als hervorragendster Zug ihr geschichtlicher Charakter auf«. Prim. John LYONS, *Die Sprache*, nemški prevod (München, 1990³), str. 196.

kulture so v sodobni znanosti enotne v pojmovanju, da beseda kultura pomeni predvsem v družbi podedovano (izročeno) vednost, kar pomeni, celovito in celostno izročilo (tradicijo), s katerim je posameznik povezan z določeno družbeno enoto.⁸ Konstatacijo je mogoče tudi obrniti in reči, da je znanje o maternem jeziku posredovano s kulturo, kar spet potrjuje premiso, da so biološki in kulturološki dejavniki v jeziku odvisni eden od drugega.⁹ Živo bitje, skozi katerega se lomi kultura, nikoli ničesar ne ponavlja ali reproducira; njegova lastnost je vedno le kontinuirana revizija ter preurejanje percepcije in spomina. Dve izkušnji v kulturi zato nikoli ne moreta biti enaki; izkušnja se spreminja kot Heraklitova reka, katero ni mogoče zvesti na mehanični model, saj lahko teče samo skozi bitje, ki se razvija.

T. S. Eliot je v svojem eseju *Tradicija in individualni talent* intuitivno izrekel bistvene razsežnosti vprašanja, o katerem gre beseda, s formulacijo o »sedanjem trenutku preteklosti« in s spoznanjem o zavesti, ki je aktualno »ne v onem, kar je mrtvo, temveč v tistem, kar je živo«. Sodobni status preteklega in zavesti o njem se seveda omejuje na obzorje jezika, ki je meja tako bitja kot tradicije. Takšne meje je poskušal začrtati H. Zeman v uvodnem delu velike kolektivne zgodovine avstrijske književnosti. V položaju glavnega urednika je svoj načrt utemeljil na pojmu »avstrijskosti« (*Autrichité*), njegove posebnosti pa je iskal na dveh ravneh, in sicer na ravni kulture in na ravni književnosti (njegovi pojmi so *Kulturraum* in *Literaturraum*). Prvi pojem je, po njem,

eine Zone spezifischer, hoher Verdichtung von menschlicher Interaktion, gestützt auf Siedlung und Wirtschaft, getragen von geschichtlicher »Erinnerung«, ja »Programmierung«, bewegt von verdichtetem Güter- und Informationstransfer, Verdichtung, die die Menschen zwingt, besondere Ordnung zu entwickeln; spezielle Kommunikationsformen und Interaktionsformen, die diese von einem Verkehrs-, Güter- und Informationsschwall heimgesuchte Welt verständlich und kalkulierbar machen und mit der Vergangenheit vermitteln.

V takem okviru obstajajo komunikacijski krogi, kakor na primer cerkev, redovništvo, cesarstvo, administracija, mesto, politika, religija, umetnost in gospodarstvo.

Pojem književnega ni povsem enak pojmu kulturnega prostora. Gre za pojem, ki vsebuje »ein regionales 'Repertoire' an geschichtlichsozialen Erfahrungen, kollektiven Erlebnissen, Defiziten, Traumata (ja auch Träumen)« pa še »regionale 'Sprachen' im weitesten Sinn, der alle denkbaren Verständigungs-, Denk- und Handlungsformen umfasst«. V aktualizaciji in rekonstrukciji takšnega repertoarja in takšnih jezikov »entsteht freilich keine 'Literaturgeschichte', wohl aber eine Geschichte der Verständigung über die 'Welt' mit den Mitteln der Literatur. Sinnvoll ist diese allerdings nur, wenn sie sich als Teil einer umfassenden historischen Kulturwissenschaft betrachtet«.¹⁰

Tudi Zemanovo premišljanje pojma avstrijska literatura opozarja na dejstvo, da je tradicija pojem z zelo širokimi vsebinskimi razsežnostmi, od katerih je med poglavitnimi razsežnost, ki jo označujemo kot občutek za zgodovino. Omenjeni T. S. Eliot

⁸ Prim. R. A. HUDSON, *Sociolinguistics* (Cambridge, 1980), str. 74.

⁹ Prim. J. LYONS, n. d., str. 296.

¹⁰ *Die Österreichische Literatur (Eine Dokumentation ihrer literarhistorischen Entwicklung), I: Ihr Profil von den Anfängen im Mittelalter bis ins 18. Jahrhundert (1050–1750)* (Gradec, 1986).

je v zvezi s tem zapisal: »No poet, no artist of any art, has his complete meaning alone. His significance, his appreciation is the appreciation of his relation to the dead poets and artists. You cannot value him alone; you must set him, for contrast and comparison, among the dead.« Eliot poudarja tudi dejstvo »that the whole of the literature of Europe from Homer and within it the whole of the literature of his own country has a simultaneous existence and composes a simultaneous order.«¹¹ To pa je spet različnost v enotnosti, ki potrjuje izhodišče tega prispevka – polimorfno koncepcijo kulture. Funkcionalna odvisnost nacionalne literarne tradicije in njenega konteksta, na primer književnosti zahodnoevropskega kroga, se v resničnosti obnaša tako, kakor se obnaša določen jezik do jezika nasploh. Določen jezik želi biti v razmerju do drugih jezikov izomorfen, hkrati pa ima vsak jezik neke globalne lastnosti, ki so značilnost vseh jezikov. Vedno in povsod torej delujejo tendence podobnosti in tendence različnosti, vendar pa je zgolj iz različnosti literarnih tradicij mogoče ugotoviti bogastvo in vrednost neke nacionalne književnosti.

II

Sodobna znanost o književnosti je sprejela premiso, da besednoumetnostna dela nastajajo in da jih tudi beremo v določenem kontekstu in na ozadju neke tradicije. To pomeni, da se tako ustvarjalec kot bralec postavljata v posebno razmerje do konteksta in tradicijskega ozadja; razmerje se utemeljuje ali v načelu kontinuitete ali pa v načelu diskontinuitete, vedno pa je dialektično gibanje, ki ga označuje tako naslanjanje na tradicijo kot tudi njeno prevladovanje (književnost oporeka zgodovinsko preteklemu modelu, z novimi strukturami pa ustvarja nov književni model). Z drugimi besedami, vsak avtor in vsak bralec se z vsakim svojim delom (branjem) vključuje in integrira v določeno književnozgodovinsko dinamiko, katero je mogoče spremljati v nacionalni književnosti, v književnostih različnih geografskih prostorov (za nas je pomemben predvsem zahodnoevropski civilizacijski krog) in v tako imenovani svetovni književnosti. Proces oblikovanja književnega dela, enako pa tudi vsakega branja tega dela, je povezan z vzpostavitvijo tradicijske vertikale, v kateri je najti vse, kar je v konstituiranju (izdelavi) in rekonstituiranju (branju) dela na kakršen koli način utegnilo biti aktualno in tvorno.¹²

Iz povedanega je že mogoče skleniti, da gre za poseben pojem tradicije, za poseben pojem in vlogo ustvarjalca in tudi za čisto posebno aktualizacijo preteklosti. Pojem tradicije je bil nekdanj kot skrinja, v kateri je le-ta spravljena, hkrati pa tudi vedno pripravljena, da se v celoti postavi na razpolago tako ustvarjalcu kot raziskovalcu. Takšno gledanje je omogočalo pozitivizem in historizem v literarni vedi; obe raziskovalni doktrini sta bili zainteresirani zgolj za genezo in njene določnice. T. S. Eliot pa je z idejo o »trenutku sedanosti« uveljavil vlogo individua, ki na podlagi izbire v ustvarjalnem procesu, čigar končna posledica je umetniško delo, aktualizira le tiste dele tradicije, kateri lahko najdejo oporišče v njegovi individualni zavesti. Tradicija je torej nekaj, kar obstaja, zaživi, kar pomeni, da se aktualizira, pa šele, ko se po določenih zakonitostih, ki jih je treba ugotoviti za vsak primer posebej, integrira s tistimi

¹¹ T. S. ELIOT, *The Sacred Wood: Essays on Poetry & Criticism* (London, 1967), str. 49.

¹² Prim. Jože POGAČNIK, *Književni susreti s drugima* (Reka, 1986), str. 9–23.

spoznavnimi, estetskimi in etičnimi razsežnostmi, od katerih je sestavljena nekogaršnja psihodinamična struktura. Vzročno-genetični način razlage književnih pojavov je s tem prešel v fenomenološki; le-temu pa gre za preučevanje razumevanja (spoznavanja in sprejemanja), ki je apriorno različno in odvisno od različno naravnanih recipientov.

Zgodba, o kateri gre beseda, se je seveda začela pri W. Diltheyu.¹³ Ta nemški filozof je proglasil subjekt za dejavno psihodinamično strukturo, katere poglavitna lastnost je interakcija. Dilthey je zoper pozitivistično-historično načelo kavzalno-genetičnih raziskav uveljavil pojem razumevanja, duhovne vede pa je utemeljil v subjektivni imantentni vsebini življenja. T. Virk v zvezi s tem povzema bistvo vprašanja, ko pravi:

Duh vedno spoznava samega sebe oz. svojo objektivacijo; objektivacija pa ima določen karakter občosti in predstavlja ravno tisti tako iskani most med individualnim in občim. Vsaka življenjska ali zgodovinska manifestacija, vsako umetniško delo je po Diltheyu razumljivo le zato, ker neka skupnost povezuje tistega, ki se manifestira, s tistim, ki to razumeva. Neko objektivacijo kot obče je možno razumeti le iz individualnega subjektivnega vživljanja vanjo. Prav tako pa je neko singularno mogoče razumeti le, če je v tem razumevanju prisotno obče znanje.¹⁴

Takšno spoznavanje je torej samorefleksija, ki se utemeljuje v interakciji, v njej pa se, po logiki stvari, najbolj uveljavljajo individualne in ustvarjalne posebnosti subjekta. Gre za dinamičen proces, v katerem sodelujejo življenje in mišljenje, v primeru literature pa tudi dela pomembnih umetniških ustvarjalcev. Književni tekst v sebi povezuje splošne pojme dobe s konkretnimi rešitvami in postopki literarne tehnike. V njem so sestavine kulture, znanosti, umetnosti in filozofije časa, v katerem je nastal; literarnozgodovinsko delo je potemtakem *per definitionem* interdisciplinarno.

V opisanem hermenevtičnem obzorju je, tudi na podlagi ugotovitev H. G. Gadamerja in J. Habermasa, odločilen korak napravil H. R. Jauss. Le-ta je prepričan, da umetniško delo lahko določimo samo z njegovim delovanjem, zgodovina njegovega obstoja pa je zgolj zgodovina njegovega sprejema med bralci. Književnost je torej pojmovana s stališča sedanjega trenutka, na vprašanje, kako je mogoče, da tudi traja, pa avtor odgovarja z razčlenbo treh relacij. Prva relacija obsega pojem recepcije in učinkovanja. Karakter dela je določen kot konvergenca med tekstom in recepcijo, je torej dinamična struktura, v kateri se dogaja zgodovinska menjava njenih konkretizacij. Ta ima dve ravni: kadar gre za tekst, govorimo o učinkovanju, če mislimo na bralca (adresata), tedaj gre za recepcijo. Umetniško delo je torej prostor za svobodna dialoška sporazumevanja; sleherna recepcija uresniči nov smisel (recepcija je lahko trajna ali obnovljena). Druga relacija se tiče tradicije in selekcije, postavlja pa vprašanje, če je reprodukcija minulega že tudi avtomatično in zavestno prisvajanje ali prevajanje v nov izkušenski krog. Književna dela iz preteklosti nedvomno lahko oblikujejo estetsko normo sodobnosti, toda to ne pomeni, da je tradicija nekaj organskega, kar obstaja samo po sebi; tradicija ni »substancialno samoohranjanje ali zgolj ohranjanje izročila«. Kadarkoli v sodobni književnosti delujejo prvine tradicije, gre vedno za izbiro, ki se dogaja v kontekstu trenutka sedanjosti. To dejstvo je razlog, da je reprodukcija minulega v sodobnosti lahko samo parcialna, kar pomeni, da

¹³ Prim. njegova dela *Einleitung in die Geisteswissenschaften*, 1883, in *Das Erlebnis und die Dichtung*, 1910³.

¹⁴ *Duhovna zgodovina* (Ljubljana, 1989; Literarni leksikon, 35), str. 17–8.

prihaja do redukcije v ustvarjanju smisla. Kadar se srečata preteklost in sedanjost, sedanjost iz preteklosti aktualizira samo natančno določene pomene, ki so oživiljeni in pomlajeni, toda vedno izvorno vključeni v novo ustvarjalno zavest.¹⁵

Tretja relacija preučuje horizont pričakovanja in komunikativno vlogo in je izrazito omejena samo na recipienta (bralca). Bralec namreč ni enostavno posameznik, ki bere, temveč je človek s svojo osebno izkušnjo. Ta izkušnja oblikuje in motivira njegovo obnašanje, zaradi česar je, na primer, estetska izkušnja troje vrste: predformativna ali normodavna, motivirajoča ali normotvorna in transformativna ali normolomna. Receptcija torej nikdar in nikoli ni samo naključna, temveč je rezultat tistih sil, ki so pogojile genezo in pomagale formaciji nekega kulturnega kroga ali določenega literarnega vzdušja. Vedno je podrejena ne samo položaju v intelektualni in kulturni zavesti, marveč tudi zakonom v razvoju zvrsti ali vrste, tematike ali motiva, in vedno izzove odgovor, ki je hkrati vrednotenje. Dejanje vrednotenja v recipientu (Dietrich von Hildebrand je to imenoval Wertantwort)¹⁶ je kakor klic, ki vabi recipienta in od njega zahteva, da oblikuje svoje stališče. Ako je književno delo, po J. M. Lotmanu,¹⁷ model sveta, potem drugi ali drugačen model sveta obstaja tudi v bralcu. Stik obeh modelov je proces, v katerem se nekaj zares dogaja šele, ko adresat (recipient) neko delo sprejme kot nekaj podobnega tistemu, kar je v sebi, vsaj fragmentarno, že imel.¹⁸ Recipient je torej hkrati tudi interpretant.

Če to prenesemo na vprašanje tradicije, bi se dalo reči, da med sodobnikom in preteklostjo obstaja dinamično razmerje, katerega pglavitna lastnost je spontanost. Slehera nova generacija ima nalogo, da svojo resničnost ponovno utemelji. Ko prevzema sestavine tradicijske preteklosti, vsak prevzeti drobec prinese s sabo svoje obzorje, hkrati pa se integrira v miselni kontekst dobe, ki ga je sprejela. V tem pogledu je vsaka prevzeta sestavina tematizirana najprej s stališča svoje epohalne resnice, nato pa tudi izmenjava s stališča mišljenjskega konteksta, v katerem je nastala. Umestitev določene sestavine iz pretekle tradicije v kontekst mišljenja svoje dobe je nasledek dejstva, da ista beseda, simbol ali sintagma v različnih časih ne pomeni enega in istega, temveč je isto na drugačen način.

Pri aktualizaciji tradicije se torej dogajajo stvari, ki jih je M. Bahtin, v drugačnem kontekstu in iz drugačne perspektive, imenoval dialog. Za obravnavano vprašanje sta zlasti pomembni dve njegovi premisi, in sicer dajanje prednosti sinhronemu kontekstu pred diahronim in premisa o »dvoglasni besedi« (direktna in predstavljena beseda). Bahtinovo teoretično premišljanje je rabilo predvsem za izdelavo izhodišč tako imenovane intertekstualnosti (medbesedilnosti), katere utemeljitelj je J. Kristeva.

Le-ta je že leta 1969 zapisala stavek, ki je praktično uporaben tudi pri iskanju določnic za pojem tradicije. Ta zgodovinska formulacija se glasi: »Tout texte se construit comme mosaïque de citations, tout texte est absorption et transformation d'un autre texte«. Ker je predmet definicije v našem kontekstu drugačen, so za

¹⁵ JAUSSOVE študije so izšle v srbščini: *Estetika recepcije* (Beograd, 1978; Kultura i civilizacija). Za obravnavano vprašanje pride v poštev predvsem Parcijalnost metoda estetike recepcije (str. 349–76).

¹⁶ Prim. Zdenko ŠKREB, *Studij književnosti* (Zagreb, 1976), str. 93 in 136–37.

¹⁷ J. M. LOTMAN je pojem razvil in izdelal v svoji knjigi *Struktura hudožestvennega teksta* (Moskva, 1970).

¹⁸ Tu je treba opozoriti na delo W. ISERJA (predvsem na njegovo študijo *Der Lesevorgang*).

raziskovanje pomembni le trije pojmi: mozaik, vpijanje in preoblikovanje.¹⁹ Lahko bi rekli, da je tradicija odprt prostor, v katerem so ohranjene za človeka pomembne norme in konvencije, s katerimi je le-ta živel na področju običajev, ustanov, verovanj pa intelektualnih in umetniških tvorb. Izbor iz tega prostora je vedno napravljen po načelih *per affirmationem* ali *per negationem*, nikoli ne zajema celote, temveč le tisti del, ki ga je mogoče integrirati v stanje zavesti tistega, kateri sprejema. Oboje pa hkrati določa tudi proces preoblikovanja, zaradi katerega vsaka sestavina izročila ob svojem prvotnem pomenu privzame tudi pomen v novem miselnem obzorju.

Tudi za pojem tradicije je torej bistven tisti, ki sprejema; realnost tradicijske sestavine mora biti ovrednotena, relativizirana in prilagojena modelu, v katerega se vmešča.²⁰ Tradicija se vzpostavlja samo s stališča sedanjosti, to pa pogojuje, da je sodobni trenutek tradicije sestavljen tudi iz elementov in struktur, kodov in konvencij, ki so prevzeti iz preteklosti. Prevzemanje, o katerem teče beseda, se dogaja po natanko določenih postopkih, ki jih je M. Juvan v razpravljanju o intertekstualnosti povzel v naslednje tri možnosti ali odnose:

1. Citacijski odnos, ki označuje sprejem samostojne tvorbe v neki metakontekst; v njem prevzeta sestavina dobi identiteto.

2. Transformacijski odnos, ki ga zanima, kako se neko tradicijsko izhodišče v novem kontekstu obnaša (spreminja); ta odnos je izčrpan s tremi različnimi načini, ki jih imenujemo opisovanje, prenašanje in posnemanje.

3. Bralčevo vzpostavljanje relacij, v katerem gre za sprejemnika, ki vzpostavlja odnos intertradicijske identitete (opazi ali spregleda prevzeto sestavino v novem kontekstu).²¹

Proizvodnja tradicije se potemtakem odvija samo na sinhroni osi; na tej osi se vse sestavine preteklosti neprestano modificirajo in spreminjajo, s tem pa nastajajo povsem nove norme in korelacije. Tradicija dobi smisel šele preko interpretanta, le-tega pa lahko predstavlja človeški posameznik, družbena plast, narod ali narodi določenega civilizacijskega kroga. Smisel je pogojen s kulturo, kar pomeni s posebnim stilom življenja, ki ga lahko razložimo kot obliko konkretnih proizvodov tehnike, običajev, ustanov in prepričanj. Omenjene zelo razsežne plasti oblikujejo koordinatni sistem značilnih vrednot, skozi katere, kakor skozi filter, poteka tako imenovana aktualizacija tradicije.

Ugotovljeno je že bilo, da vso človekovo tradicijo nosijo besede (jezik). Konotiranje pojmov, ki jih izražajo besede, je torej neke vrste strategija, ki usmerja interpretantovo oblikovanje smisla. Pojmi in funkcije tradicijskih sestavin imajo zato svojo vrednost v zgodovinskem kontekstu, v katerem so nastali, hkrati pa delujejo v

¹⁹ J. KRISTEVA, *Sémiotikè: recherches pour une sémanalyse* (Pariz, 1969), str. 146.

²⁰ Prim. R. GRÜBEL, *Die Geburt des Textes aus dem Tod der Texte*, objavljeno v *Dialog der Texte* (ur. Schmid-Stempel), 1983, str. 205–71.

²¹ M. JUVAN se je na Slovenskem z velikim uspehom ukvarjal z vprašanjem intertekstualnosti (medbesedilnosti). S tem v zvezi sta zlasti pomembna dva teksta, in sicer Teorije medbesedilnosti, *Primerjalna književnost* 1990, str. 27–46, in Vpliv in medbesedilnost, *Primerjalna književnost* 1991, str. 23–40.

zapleteni mreži relacij in stopajo v nove funkcije. E. Coseriu ta kompleksni svet imenuje evokacija.²² M. Juvan je ta pojem povzel takole:

Konkreten jezikovni znak je zanj evokacija razmerij do drugih znamenj, vrst in sistemov znakov, do neposrednega konteksta in situacije, do drugih besedil, do univerzumov diskurza kot različnih oblik in tematik interpretacije sveta. Na tej osnovi nastane ob pojmovnem pomenu znamenja še cela vrsta dodatnih pomenov, ki vsi prispevajo k bralčevemu vzpostavljanju smisla besedila.²³

Coseriu se sicer ukvarja z odnosi, ki vladajo med jezikom in pesništvom, vendar je njegova koncepcija evokacije uporabna tudi v obravnavi tradicije in problemov, ki so okrog tega pojma še vedno odprti.

Premislek o pojmu književne tradicije v znanosti o književnosti je tematiziral le nekaj globalnih vprašanj, ki lahko pomenijo samo uvod v pravo in temeljito razpravo o tem problemu. Že teh nekaj načelnih predpostavk pa razkriva, da gre za izredno pomembno temo, v katere luči postajajo bolj jasni in bolj razvidni problemi, ki se tičejo literarne zgodovine, jezikoslovja, predvsem pa kulturologije. Logično pre-mišljene določnice pojma tradicije bistveno pripomorejo k bolj preciznemu ugotavljanju procesov in kontinuitete tistih področij, ki jih praviloma označujemo kot duhovno zgodovino. Izredno praktične pa so pri ugotavljanju pripadnosti avtorjev in del k določenemu literarnemu korpusu, kar je v mnogih književnostih zahodno-evropskega kroga še vedno težavno in znanstveno premalo izdelano področje. Sodobna komparatistika svoje aspekte in metodologijo v današnjem času vse bolj utemeljuje na načelu dialoga;²⁴ razprava o bistvu, pomenu in delovanju tradicije razkriva in definira tiste, ki so udeleženci takšnega dialoga.

РЕЗЮМЕ

Понятие литературной традиции часто употребляется в литературоведении, однако, до сих пор у нас не создано специального исследования, более или менее полно раскрывающего значение этого понятия. В литературе существует слишком большая свобода в использовании этого термина, что ведет к значительным разночтениям в его дефиниции, а также нередко является причиной разного рода неясностей. В свете этого, настоящее исследование посвящено задаче детерминации и определения объема понятия литературной традиции с выделением, в частности, следующих вопросов: а) Обзор основополагающих тезисов так называемой полиморфной теории человеческой личности позволяет актуализировать некоторые заключения выработанные в русле этой биологической школы, что, в свою очередь, помогает раскрыть антропологические основы того, что именуется традицией и культурой. б) Рассмотрение имманентных основ культуры показало, что речь идет о пространстве, где традиция, в целях сохранения, как бы "складируется", до того момента, пока не будет востребован любой из ее элементов

²² Eugenio COSERIU, Thesen zum Thema »Sprache und Dichtung«, *Energieia und Ergon* I (1988), str. 291–94 (izhaja v Tübingenu).

²³ Prim. M. JUVAN, Pesmi v stereofoniji: skica za medbesedilne figure, *Slavistična revija* XL (1992), str. 46.

²⁴ To je, na primer, razvidno že iz naslova knjige, ki sta jo kot urednika pripravila Johann STRUTZ in Peter V. ZIMA, objavljena pa je pod naslovom *Komparatistik als Dialog* (Frankfurt–Bern–New York–Pariz, 1991).

отдельным индивидом, способным актуализировать и оживить с помощью языка эти традиционные элементы, поместив их в новый контекст. в) Обзор творческой практики показал, что новые произведения искусства слова возникают и воспринимаются в контексте или на фоне определенной традиции, которая определяет их смысл и значение. Для данной проблематики наиболее существенными являются теория и практика интертекстуальности, опыт применения которой уже принес результаты в уяснении процессов, посредством которых традиционные элементы включаются в условия новых контекстов. г) На основе теоретических положений можно прийти к важным для литературно-исторической практики выводам. Среди них, одним из важнейших является вопрос о принадлежности авторов и отдельных произведений к конкретному литературному или национальному ареалу. Таким образом, в настоящем исследовании рассматриваются не только теоретические положения, но и методологические аспекты важных практических задач.

PREŠTEVNA DOLOČILA SLOVENSKE POVESTI

Ob korpusu devetih daljših pripovednoproznih besedil z zgodovinsko tematiko prvega slovenskega romanopisca Josipa Jurčiča (1844–1881) so bila statistično preverjena določila slovenske povesti, ki le-to ločujejo od romana: dolžina besedila, dolžina dogajalnega časa, pripovedni tempo, število prizorišč in število govorečih oseb.

A statistical analysis of the features of the Slovene short story was carried out on a corpus of nine lengthy narrative texts with historical subjects written by the Slovene novelist Josip Jurčič (1844–1881). The features that distinguish the short story from the novel were the focus of the analysis; these included: the length of the text, the length of the events portrayed, the tempo of the narrative, the number of venues and the number of characters given speaking roles.

V konceptu izpred dveh let se je naslov tegale prispevka glasil *Empirična določila slovenske povesti*. Preden sem ga dokončal, se je v tisku pojavila kritika besede *empiričen*, ki sem jo uporabljal tudi na drugih mestih, da bi pokazal na prepoznavne lastnosti svojega literarnozgodovinskega pisanja, to je na statistično analitično obdelavo bibliografsko kar najbolj zaključenih korpusov besedil. Beseda *empiričen* je imela status gesla v polemичnem razmerju do tistega dela literarne vede, ki izhaja iz neprešteti in nepremerjenih količin, podobno kot se mi je tudi postopek analize postavljal v polemično opozicijo s postopkom interpretacije. Kritika trdi, da se izraz *empiričen* v literarni vedi prelahko uporablja, običajno kot sinonim analizi in kot opozicija hermenevtičnosti, kot da hermenevtika ne bi imela objektivni izkušnji dostopnega predmeta. Pod *empiričnostjo* se razume v humanistiki objektivnost in precizacija, oboje pa je v zavesti povezano s statističnimi postopki. *Empiričen* je v filozofiji obremenjen pojem, v humanistiki je torej za preštevalne in meritvene postopke bolje uporabljati izraza *statističen* oziroma *analitičen*.¹ Kritična opomba k izrazu *empiričen* je bila povod za spremembo naslova.

K metodi. Ovrednoteni bodo rezultati treh preštevanj. Ker razprava nima značaja sinteze, ampak je bolj metodološka sonda, je bilo za osnovni korpus izbranih zgolj devet besedil, ki pripadajo enemu žanru (zgodovinski povesti) in obenem enemu avtorju (Josipu Jurčiču). Ugotovitve iz tako omejenega gradiva so bile preverjene in dopolnjene z izidi manj popolnih in manj dolgotrajnih merjenj v okviru enega pripovednoproznega žanra, slovenske kmečke povesti, od njenega začetka do 1945, natančneje na 234 srednje dolgih do dolgih, to je nad 10.000 besed obsežnih besedilih, najsi so bila podnaslovljena kot povest, roman, novela ali kako drugače. Meritve so imele namen določiti prepoznavne lastnosti žanra kmečke povesti, mimogrede pa so pokazale tudi na razmerja med pripovednoproznimi vrstami roman, povest in novela, kakor jih je oblikovalo vsako obdobje po svoje. Za posamezne kategorije je

¹ Aleksander BJELČEVIČ, Dve knjigi o pripovedni prozi in kako se njuna metoda imenuje, *JiS* XXXVII/8 (1991/92), 235–36.

bila kot drugi kontrolni korpus prešteta vsa slovenska daljša pripovedna proza do 1945, ki se je v podnaslovu odločila za pripadnost tej ali oni vrsti. Strogo gledano veljajo rezultati natančnih preštevanj le za Jurčičevo zgodovinsko povest. Če bi hoteli dobiti statistično sliko cele slovenske zgodovinske povesti, bi morali seči pač širše, gradivo bi moralo obsegati vsaj vso daljšo pripovedno prozo z zgodovinsko tematiko iz tistih neslučajnih avtorskih opusov,² ki so v podnaslovih razlikovali med oznakama »povest« in »roman«. V poštev bi tedaj zaradi dokajšnje redkosti podnaslova roman v primerjavi s podnaslovom povest prišli le naslednji avtorski opusi: Josipa Jurčiča (1844–1881), Frana Detele (1850–1926), Miroslava Malovrha (1861–1922), Ivana Laha (1881–1938), Ivana Preglja (1883–1960), Franceta Bevka (1890–1970) in Ilke Vašte (1891–1967). Ker to pomeni blizu 50 dolgih besedil, se je bilo treba pri podrobni analizi za tole priložnost omejiti na obvladljivo število del. Zaenkrat lahko predstavim le metodološka vodila za analizo in prve primerjalne rezultate, kakor jih je pokazalo merjenje prvega od odbranih sedmih avtorjev, ki je obenem prvi slovenski romanopisec, Josipa Jurčiča.³

Preštevalna metoda ima namen preveriti merljiva, vendar nikoli natančno izmerjena določila tradicionalnih poetoloških definicij povesti, ki so se oblikovala zlasti ob primerjanju pripovednoprozskih vrst med seboj, in kot neuporabna izpostaviti tista določila, ki količinsko niso opredeljiva. V ozadju metode je prepričanje, da definicije literarne vrste ne določa t. i. idealno klasično besedilo, ampak jo določa statistično povprečje lastnosti celotnega korpusa besedil, ki so se izrecno (običajno skozi ustrezní podnaslov)⁴ prištevala vrsti.

²Pod neslučajnim avtorskim opusom razumem bibliografijo plodovitejših avtorjev z vsaj petimi kapitalnimi besedili.

³Gre za naslednja besedila: *Jurij Kozjak, slovenski janičar: Povest iz 15. stoletja domače zgodovine*, Slovenske večernice 1864 (naprej JKoz), Domen: *Domača povest iz prejšnjega veka, Slovenski glasnik* 1864 (naprej D), *Jurij Kobila: Izvirna povest iz časov lutrovske reformacije*, Slovenska vila 1865 (JK), Kloštrski žolnir: *Izvirna povest iz 18. stoletja, Slovenski glasnik* 1866 (KŽ), Hči mestnega sodnika: *izvirna zgodovinska povest iz 15. stoletja, Slovenski glasnik* 1866 (HMS), *Grad Rojnjne: Povest za slovensko ljudstvo*, Slovenske večernice 1866 (GR), Sin kmečkega cesarja: *Povest iz 16. stoletja, Besednik* 1869 (SKC), Ivan Erazem Tattenbach: *Izvirni/Historičen roman iz domače zgodovine, Slovenski narod* 1873 (IET), Lepa Vida: *Roman, Zvon* 1877 (LV). Nedokončani Slovenski svetec in učitelj in soavtorski Rokovnjači sta za analizo neprimerna. — Metodološki pomislek bi utegnil biti, da za analizo literarne vrste ne more biti smiselna organiziranost gradiva po avtorskih opusih. Ugovor je v načelu sprejemljiv, res pa je tudi, da se je izbira ene ali druge vrste, ki so jo izrazili v podnaslovu, dogajala bolj s stališča avtorjeve zasebne poetike (če ne le preproste navade) kot pa iz kakšnih splošnih predstav o vrstnih razlikah. Podvrženost nereflektirani časovni modi je vidna celo v okviru enega avtorja, če je le-ta pisal skozi daljši čas. Pregled po avtorjih bo dal torej najprej nekaj statističnih podatkov o avtorskih vrstnih poetikah, njihovo vsoto pa bo že mogoče razumeti kot slovensko vrstno poetiko. Zaradi skromnega števila analiziranih besedil smo žal prisiljeni svoje delo ponovno uvrstiti le med metodološke predloge in ne med prispevke, ki dajejo enoumen odgovor na sicer jasno zastavljeno vprašanje; tudi je treba razumeti pod »statistiko« le njeno najpreprostejšo, »humanistično« varianto.

⁴Statistična preštevanja so prisiljena upoštevati le enoumne vrstne samooznake v naslovnem delu besedil in spregledati vsebinske oznake, ki so jih dela dobila v sočasni kritiki ali v literarni zgodovini, še posebej zato, ker so te oznake le redko enotne. Statistična analiza povesti se zato ne nanaša toliko na strukturo predmeta kot na avtorjevo namero in sprotne refleksije vrstnosti.

Statistično precizirana definicija seveda ni več tako jasna, kot so bile normative, vrste ne določa zdaj prisotnost ali odsotnost neke lastnosti, ampak z odstotkovnim pasom izražen delež prepoznavne lastnosti. Tak pristop je nujen tudi zaradi specifičnosti predmeta, ki ga tradicionalna poetika z normativnimi določili nekako ni znala zgrabiti tako učinkovito, kot je to storila s sorodnima romanom in novelo. Največkrat sploh ni ponudila njene definicije, ampak se je izčrpavala v zavračanju neustreznih definicij. Tako je postala povest ime za sporno področje v okviru pripovedne proze, ki ni pripadalo niti noveli niti romanu. Bila je izraz zagate, ki jo je povzročalo stalno avtorsko kršenje vrstnih pravil. Zelo preprosto velja, da je danes povest po dolžini vrsta nekje med romanom in novelo (v prejšnjem stoletju je bila krajša od novele), o njeni strukturi pa moremo prebrati kaj različna mnenja. Ker v genologiji literarna vrednost ne more biti razlikovalno določilo, se je treba že na začetku odpovedati prepričanju, da bi bila povest neuspeh roman ali novela;⁵ vrsta povest sama ponuja enako možnosti za neuspeh kot drugi dve vrsti. Izraženo z drugimi besedami: povest ni slovenska, to je redukcionistična oblika evropskega romana. V najslabšem primeru (tako vsaj v 19. stoletju) je povest domače slovensko ime za evropski roman.

Povest je pri slovanskih literaturah v glavnem pogostejša kot npr. pri germanskih, sicer pa je vsaka nacionalna literatura oblikovala povesti specifičen pomen in mesto. Zato ne moremo govoriti o povesti nasploh, ampak je treba vedno povedati, katero nacionalno povest imamo v mislih. Roman in novela sta skratka bolj univerzalni, svetovni pripovednoprozni vrsti, povest je pripovednoprozna vrsta z večjim deležem nacionalno variabilnih lastnosti.

Mimo nacionalnih specifičnosti je vendar mogoče pokazati na vrsto sorodnosti, ki predmet obravnave, slovensko povest, približujejo povesti pri drugih narodih. Ruska povest ima slovenski podobno genezo. Izvirno je tako kot nemška beseda *Geschichte* v 19. stoletju pomenila vsako pričevanje o dejanskih dogodkih, pripovedovanje, ki ga zanima v prvi vrsti tema, ne pa retorična veščina, in so bili zato s povest podnaslovljeni tudi letopis, legenda, kronika, žitje, apokrif itd. Za ruske retorične tekste je nasprotno obveljal izraz slovo (ker je rojstni čas slovenske povesti šele sredina prejšnjega stoletja, se podobna opozicija pri nas ni mogla pojaviti). V 18. stoletju je ruska povest postala zbirni pojem za vsako pripovedno delo ne glede na dolžino, za prevode evropskih romanov kot krajšo in srednje dolgo izvorno prozo. Ko so se sredi 19. stoletja izvorna pripovedna besedila začela vedno bolj daljšati, so le-ta prevzela oznako povest (enako tudi na Slovenskem), za krajše tekste se je uveljavil termin *rasskaz*. Do nedavnega je ruska povest veljala za tradicionalni žanr, z avtorji, kot sta Valentin Rasputin ali Čingiz Ajmatov, pa se seli v moderno prozo, kjer dela družbo kratki zgodbi (*short story*). Tu pa je temeljna razlika med rusko in slovensko povestjo; slednja namreč v moderni prozi nima mesta.

V hrvaščini in srbsščini se povesti reče pripovijest oz. pripovetka; razlika med izrazoma ni vedno najjasnejša. Pripovetka je predstavljena kot oblika med ljudsko in umetno epiko ali po dolžini kot forma med kratko in srednjo prozo. Konkurenčni izraz pripovijest pa pomeni enkrat zgodovinsko povest, drugič kratki roman, obliko med

⁵Taka logika veje namreč iz pogostih kritičnih in celo literarnozgodovinskih sodb o posameznih besedilih, ki jim »ni uspelo prerasti« iz povestne v romanško obliko.

pripovedko in romanom, tretjič pripoved nasploh. Na Hrvaškem se po nemškem predlogu zadnje čase uveljavlja težnja zasidrati povest kot eno izmed oblik novele. Glavna razlika med pripovetko/pripovijestjo in slovensko povestjo je v tem, da pri slednji zgodovinska snov v glavnem ni odločilna za definicijo, čeprav ji nikakor ni tuja, in da je njena zveza s folklornim izročilom manj trdna.

Zdi se, da ima slovenska povest podobne lastnosti kot na Angleškem novelette in na Češkem romaneto (novelette ni nobena kratka ali skromna novela, novelica, kakor jo srečamo pri Ivanu Tavčarju, ampak je sinonim kratkemu romanu). Za romaneto ali mali roman (neologizem pripisujejo Janu Nerudi; napravljen je bil verjetno po angleškem vzorcu: novel–novelette=roman–romaneto) so značilni fantastični motivi, ki se realistično razrešujejo, podobno kot pri Edgarju Allanu Poeju. Razlika je v tem, da je bila povest na Slovenskem v prejšnjem stoletju centralni pripovednoprozni žanr, kar za novelette in romaneto v primerjanih literaturah ne bi mogli trditi.

Z nemško Erzählung povezuje slovensko povest v šolski poetiki uveljavljeno vrednostno prepričanje, da gre za umetniško manj pomembno pripovednoprozno vrsto s poudarjeno zgodbenostjo.⁶ Natančnejšo primerjavo onemogoča izraz Erzählung, ki kaže enkrat na pripovednoprozno vrsto povest, drugič pa je zvrstnopoetski izraz in kaže na pripovedno prozo v celoti, je torej zbirni izraz za vse oblike epskega proznega pisanja od najkrajših do najdaljših. Epska pripoved stoji v opoziciji do lirske izjave in dramskega prikaza. V slovenščini pravimo torej: roman je dolga pripoved, novela in povest sta srednje dolga pripoved, anekdota je kratka pripoved. Iz poimenovalnih težav se Nemci skušajo reševati tako, da se povesti kot samostojni pripovednoprozni vrsti izogibajo, v najboljšem primeru jo razumejo kot eno izmed oblik novele. Zato povesti v nemški leksikonski literaturi praviloma ne bomo našli pod samostojnim geslom, ampak pod poglavjem o noveli.

Za začetek je potrebno izločiti tiste elemente tradicionalnih definicij, ki za preštevanje in merjenje sploh ne pridejo v poštev. Joachim Müller⁷ npr. govori o »širokobokanem horizontu romana«, »jasno zamejenem horizontu novele« in »nihajočem horizontu povesti«, kar so za preštevanje neuporabne enote. Enako neuporabna je tudi definicija Nikolaja Pavloviča Utehina,⁸ po kateri se roman suče okoli značaja literarne osebe, povesti pa je važnejše okolje in objektivni prikaz časa; zato naj bi bil roman subjektivnejša vrsta kot povest. Definicije izražajo v prvi vrsti željo po klasifikacijskem redu, ki ga v vrstni poetiki nepoučeni avtorji nehote vedno znova porušijo ali pa to iz odpora do žanrskih okvirov in nagnjenja k eksperimentu učeni avtorji storijo nalašč. Neprijetna lastnost takih lepih definicij je, da veljajo le za reprezentativne primerke gradiva in veliko večino besedil, ki definiciji ne ustrezajo, enostavno izločijo. Moja kritika ni naperjena le proti medlemu terminu povest, ampak tudi proti navidez tako »trdnima« oznakama, kot sta novela in roman. Če je bilo v 19. stoletju še približno jasno, kje naj bi bila meja med njimi, je današnja literarna veda na tej fronti prisiljena priznati svojo nemoč — posebej roman je zaslovel kot ena najbolj protejskih vrst. Kakor se zdi na prvi pogled sprejemljivejši od omenjenih špekulacij

⁶Silva TRDINA, *Besedna umetnost* (Ljubljana, 1965).

⁷Novelle und Erzählung, Josef Kunz (ur.), *Novelle* (Darmstadt, 1968), str. 474.

⁸*Žanry epičeskoj prozy* (Leningrad, 1982), str. 150.

popolni relativizem Karla Konrada Polheima,⁹ ki trdi, da vsaj med novelo in povestjo ni nobenih strukturnih razlik, enačaja med njima vendarle ne moremo potegniti. Obe označujeta pripovedno prozo srednje dolžine. Edina tradicionalna razlikovalna lastnost med vrstama je, podobno kot prej med povestjo in romanom, kvaliteta (pod novelo si običajno predstavljamo umetniško, pod povestjo pa strukturno nejasno ali neuspelo srednje dolgo prozo), ki je v razlikovalno opozicijo ne smemo sprejeti. Enačaj odpravlja kategorija avtorjeve namere, kakor je ta zapisana v podnaslovu besedila. V preteklosti so namreč podnaslovi novela, roman in povest vsak po svoje usmerjali bralčevo recepcijo. Čeprav je včasih med pripovednoproznimi realizacijami težko razlikovati, pa je mogoče razlikovati med avtorskimi namerami: če je s podnaslovom povest avtor povedal, da je hotel napisati povest, se spodobi tej nameri verjeti in tekst potem pač razumeti kot povest.

Pogostnost povesti. V daljši prozi je do 1945 prvenstvo povesti pred romanom in novelo nedvomno¹⁰ pri vseh obsegih z izjemo kratke in zelo dolge proze. Po 1945 je dotedanji poimenovalni monopol povesti razpadel na račun univerzalnega podnaslova roman, ki je očitno začel ponujati večjo oblikovalno svobodo kot do tedaj univerzalna povest. Povest sta prehitela tudi izraza zgodba (posebej popularen po drugi vojni) in ekskluzivna novela, ki v slovenski literaturi nikoli ni bila pogosta. Do 1945 je povest do neke mere pomenila tudi prevod za novelo in roman, po 1945 se je njen pomen usodno skrčil v smislu, ki ga odslikava citirana šolska literarna teorija: povest je danes v splošni zavesti ne preveč ambiciozna, tradicionalna fabulativna daljša pripovedna proza. Danes le še sem in tja izide kakšno delo, ki si upa nadeti manjvredni podnaslov povest. Podnaslov povest je mišljen parodično ali pa se je preselil v estetsko manj ekskluzivistične vode mladinske književnosti.

V Jurčičevi zgodovinski pripovedi je v podnaslovu le dvakrat zapisano roman (IET, LV), obe sta bili objavljeni v sedemdesetih letih za razliko od povesti, ki so vse nastale v šestdesetih letih. Na prvi pogled gre lahko za novo poimenovalno modo ali za samozavest, ki je nastala ob vedno obsežnejšem avtorskem opusu. Drugo pomenljivo dejstvo je mesto objave: povesti so bile povečini objavljene v edicijah za preprosto ljudstvo (pri GR je namembnik vpisan celo v podnaslov), romani pa v meščanskih (liberalnih) publikacijah. Ker je podnaslov roman redek in zato zaznamovan, bo treba tod iskati tudi morebitno oblikovno odstopanje od pripovednoprozne norme.

Dolžina povesti. Zraven vrednostne sodbe, ki smo se ji uvodoma odpovedali, je eden temeljnih elementov definicije povesti dolžina. V šolski poetiki je uveljavljeno

⁹*Handbuch der deutschen Erzählung* (Düsseldorf, 1981), str. 9–16.

¹⁰Razmerja se nanašajo le na vrstno izrecno podnaslovljena besedila. Tu je treba upoštevati nekatere zakonitosti: verjetnost podnaslova raste z dolžino besedila (38% med kratkimi – 83% med zelo dolgimi), torej bodo podatki za daljša besedila natančnejši kot za krajša besedila. Verjetnost podnaslova s časom pada: v 19. stoletju je bilo podnaslovljenih nad 50 % besedil, v 20. stoletju v povprečju precej manj, podatki bodo skratka natančnejši za prejšnje kot za naše stoletje. Izogibanje podnaslovu dandanašnji priča o izginjanju vrstne zavesti in vrstnih pravil pri avtorjih in bralcih. To pomeni, da je vprašanje o razliki med novelo, romanom in povestjo danes le še akademsko vprašanje, ki aktualne literature in njenega razvoja ne prizadeva.

mnenje, da je povest po dolžini nekje med novelo in romanom. Merjenje dolžine je pokazalo naslednje: Povest je mogoče najti pri vseh dolžinah pripovedne proze, povsod podnaslov povest celo dominira nad alternativnimi podnaslovi (nekaj časa tudi v kratki pripovedi pod 10.000 besedami), največ pa je v pasu med 20.000 in 45.000 besedami, ki je značilen tudi za novelo, s to razliko, da je novela obsegovno bolj profilirana (zavzema neprimerno ožji obsegovni pas kot povest) in da teži novela k večji, povest pa k manjši dolžini. Povest nima prednosti le pri največjih dolžinah (nad 90.000 besed), kjer jo je prehitel roman.¹¹ Obsegi izvirne pripovedne proze so se vedno bolj daljšali. V začetku slovenske pripovedne proze je bilo srednjih besedil več kot vseh drugih daljših. V obdobju 1926–1934 je najprej povedla daljša pripoved (20.000–45.000 besed), med leti 1935 in 1945 pa je prišlo celo do izenačenja med številom srednjih (10.000–20.000 besed), daljših in dolgih tekstov (45.000–90.000 besed). Povest smemo prištevati med daljše pripovednoprozne žanre šele kvečjemu od 1925 dalje; v 19. stoletju je povest pripadala pretežno srednje dolgi prozi. Povest je torej obsegovno raztegljiva vrsta, vendar v povprečju v večji bližini novele kot romana, kar ne potrjuje današnje šolske definicije, po kateri je povest razumeti kot nekakšen preprosti roman. Ta definicija velja le za povest v 20. stoletju.

V povprečju je Jurčičev roman daljši od povesti, dobre polovice vsakega od obeh korpusov pa po dolžini ni mogoče razlikovati, ker pripadajo besedila isti dolžinski kategoriji med 20.000 in 45.000 besedami. To velja tudi za korpus njegove zgodovinske povesti. Ta je v celoti v obsegu med 14.300 in 27.600 besedami, povprečno 19.400 besed. Oba romaneskna teksta sta v povprečju za komaj 3200 besed, torej nepomenljivo daljša od povestnih. Najkrajše (SKC) in najdaljše besedilo (JKoz) sta povesti. Relativna dolžina je pri Jurčičevi zgodovinski povesti nerelevantna lastnost. Če ne gre le za slučaj, je mogoče romanu pripisati večjo obsegovno profiliranost (besedili sta si le za 2000 besed narazen), povesti pa večjo obsegovno svobodo.

Gospodarjenje s časom. Dogajalni čas. Ko je leta 1869 ob Stritarjevi Svetinovi Metki Janko Pajk pisal o razmerju med pripovednoproznimi vrstami,¹² je razliko videl v dolžini upovedenega časa: pri romanu naj bi bil dogajalni čas dolg eno človeško življenje, pri noveli toliko, kolikor ga vzame en dogodek, pri povesti neke vmes. Nekaj manj zaostreno časovno razlikovanje je mogoče prebrati tudi za angleško literaturo:¹³ romanu gre za oblikovanje življenja ali delov življenja, povesti (long short story) pa le za epizode iz tega življenja. Jurčič postavlja s svojimi besedili te načelne teoretske želje ven iz področja našega nadaljnega preverjanja: romaneskni dogajalni čas zaobsega pri njem namreč 3,1 leta, v povesti je za 42% daljši (4,4 leta).

Tempo pripovedi. O tempu pripovedi je razločno zapisal teoretik novele Joachim Müller v navedenem delu, da ima povest miren, upočasnjen tempo, da se odvija po-

¹¹Prim. Miran HLADNIK, *Povest* (Ljubljana: DZS, 1991; Literarni leksikon: Študije, 36), str. 50–53.

¹²*Slovenski narod*, št. 25, str. 1.

¹³Klaus LUBBERS, *Typologie der Short Story* (Darmstadt, 1977).

lagoma, da zavlačuje in predstavlja dogodke epizodno in vključeno v kakšno nedogodkovno strukturo, samostojno pa nerada.

Tempo pripovedi oziroma gostoto dogajanja označujemo z razmerjem med pripovednim časom, ki se meri s količino besedila, in dogajalnim časom. Razlikovati je treba med tempom celega besedila in tempom posameznega poglavja, saj se tu pokažejo pomenljive razlike med besedili. Merska enota za količino besedila oz. za pripovedni čas je beseda, merska enota za dogajalni čas je v celem delu po tradiciji leto, za posamezno poglavje pa je bila po izkušnji z Jurčičem izbrana minuta.

Pri nas je merila za tempo pripovedi skušal določiti Marjan Dolgan.¹⁴ Poleg tradicionalnega Seymourja Chatmana¹⁵ se je mogoče sklicevati tudi na dva manj znana poskusa, na Helmuta Bonheima in na Shlomith Rimmon-Kenan.¹⁶ Poskusi so želeli določiti »normalni tempo« pripovedi. Najhitrejši tempo prispeva panoramično pripovedno poročilo, nekje na sredini sta direktni in indirektni govor, deskripcija in komentar tempo pripovedi zaustavljata. Na prvi pogled bi se zdelo, da je »normalni tempo« v enakem trajanju pripovednega in pripovedovanega časa, torej v dialoški sceni. Bonheim je razdril to iluzijo z ugotovitvijo, da bralec bere dvakrat hitreje kot osebe govorijo, Rimmon-Kenanova pa je opozorila na dejstvo, da je bil v 19. stoletju pripovedni tempo v splošnem precej hitrejši, kot je v moderni prozi. Predlagala je dva kriterija, ki sta najbrž oba le delno ustrezna: »normalno« bi bilo napolniti dolžino romana z eno življenjsko usodo (kar je refleks stare teze o dolžini romana) oz. z učinkovitim časom (pripovedovanim časom) iz te usode, ki v enem romanu zaobseže nekako eno leto. Težave pri določanju merila povzročajo faze nepripovedovanega dogajalnega časa, oziroma časovni izpusti. Zaradi elips je iskano razmerje popolnoma drugačno, če ga merimo na celi dolžini besedila, skozi posamezno poglavje ali celo od odstavka do odstavka. Slednjo naporno možnost je demonstriral Bonheim tako prepričljivo, da jo je treba v korist preglednosti takoj zavrniti.

Ob Jurčiču smo za normalno hitrost v okviru celih besedil določili povprečno hitrost, to je 4700 besed za leto (ker je povprečni upovedeni čas dolg 4 leta). Glede na velikost Jurčičevega opusa smemo postaviti tezo, da velja ta hitrost tudi za standardno hitrost pripovedne proze 19. stoletja. V okviru poglavij je bil merodajen najpogostejši tempo, to je 28 besed za minuto, ki pokriva kar polovico vseh poglavij in je sestavljen iz dialoga in pripovednega poročila.¹⁷ Tudi to hitrost je mogoče razumeti kot standardno hitrost slovenske pripovedne proze 19. stoletja. Ker povest v približno enakem številu besed pripoveduje o širših časovnih izsekih, je torej njen tempo precej večji (hlastnejši) kot v romanu (4200 besed/leto : 7000 besed/leto).

¹⁴Kompozicija Pregljevega pripovedništva (Koper: Lipa, 1983), str. 56.

¹⁵Story and Discourse: Narrative Structure in Fiction and Film (Ithaca-London: Cornell U. P., 1978), str. 67-68.

¹⁶Helmut BONHEIM, *The Narrative Modes: Techniques of the Short Story* (Brewer, 1982); Shlomith RIMMON-KENAN, *Narrative Fiction: Contemporary Poetics* (London-New York: Methuen, 1983; zbirka New Accents).

¹⁷Dolganova preddogajalni in podogajalni čas v meritvah nista bila upoštevana.

Po poglavjih obvlada zgodnja slovenska fabulativna pripovedna proza 19. stoletja (sklepajoč po Jurčiču) naslednje hitrosti:

- 28 zmerna hitrost
- 4,5 pospešena hitrost (prevladuje pripovedno poročilo)
- 0,32 velika hitrost
- 0,05 zelo velika hitrost oz. zelo zgoščeno dogajanje

Razlika med povestjo in romanom se na tej ravni pokaže kar dvakrat. Najprej jo določi različno število poglavij. Pri Jurčiču ima roman kljub enaki povprečni tekstni dolžini večje število poglavij kot povest (21 : 11) in so zato le-ta nujno krajša. Zato razmerje med tempom celega besedila in tempom poglavij v povesti ni premo sorazmerno z enakim razmerjem pri romanu, torej ni v povesti dvakrat bolj zadihano kot pri romanu. V obeh vrstah v polovici besedila prevladuje zmerno tempo (v romanu je vendarle nekaj malega lagodnejši kot v povesti). Druga razlika se pokaže pri »nestandardni« polovici poglavij: pri romanu so dokaj enakomerno porazdeljena po preostalih hitrostih (22 % pospešenega, 14 % hitrega, 14 % zelo hitrega tempa), pri povesti pa gre večina na račun pospešenega tempa (34 %) in je drugega ustrezno manj (4,5 % hitrega, 11,2 % zelo hitrega). Razlike med povestjo in romanom na ravnini pripovednega tempa vsaj pri Josipu Jurčiču torej so, čeprav niso očitne na prvi pogled. Upočasnjene tempa, ki bi ga prispevali komentar, deskripcija, refleksija ali notranji monolog, pri Jurčiču ni. Za potrditev številok bo treba prešteti še druga Jurčičeva besedila.

Zgodovinska snov. Josip Jurčič je ob devetih nekratkih povestih napisal osem romanov: skoraj vse povesti imajo zgodovinsko snov, od romanov pa le slaba polovica, torej zgodovinska snov do neke mere le pomaga pri odločitvi za podnaslov povesti, tako kakor domneva definicija hrvaške oziroma srbske povesti. Nasprotno količina zgodovinopisnih odstavkov ne odloča o vrstni pripadnosti, saj je v nasprotju z uvodno ugotovitvijo o posebni afiniteti povesti do zgodovinske snovi s historiografijo najbolj nabit prav roman IET — celih 34 % ali ena tretjina besedila. Na nasprotnem koncu lestvice je z 0 % zgodovinopisnega prav tako roman (LV). Da ga vendar uvrščam med besedila z zgodovinsko snovjo, odloča njegova jasna časovna lokacija v zadnje leto 18. stoletja in skromnih 1,4 % folklorističnega diskurza, ki stoji na mestu, kjer bi pričakovali zgodovinopisje, in le-to na neki način nadomešča. Za druga besedila (povesti) je značilno povprečno 7,7 % zgodovinopisnega besedila.

V soglasju z večjim številom poglavij je prizorišč v romanu več kot v povesti (9:6), oseb prav tako (13 : 10), kvalitativno pa ne gre za bistvene spremembe. V obeh primerih je na prvem mestu grad, potem kmečki dom, samostan, krčma, tuje mesto, gozd. Če je pri IET še mogoče sumiti, da je za roman značilen družbenozgodovinsko pomemben prostor, se sum pri LV razblini, in s prizoriščem, razen količinsko, razlike med povestjo in romanom ni mogoče potrditi.

Količina direktnega govora. Direktni govor zaseda povprečno nekako 50 % besedila, sicer pa od najmanj 32 % (IET) do največ 66 % (LV). Obe skrajnosti pripadajo romanu, zato lahko postavimo tezo, da je roman v tem pogledu manj izravnana. Podobno sliko je pokazalo merjenje zgodovinopisnih pasaj — očitno je minimalna

količina dialoga v IET posledica presežka zgodovinopisnosti. Direktni govor je prevladujoča sestavina pripovedne scene, kar potrjuje našo odločitev, razumeti pripovedno sceno z večinskim deležem dialoga kot »normalni tempo« pripovedne proze 19. stoletja.

Število oseb je število govorečih oseb, pri čemer se anonimne ali redko nastopajoče osebe ali kolektivi združujejo pod ustrezne socialnoslojske oznake: prvi hlapec, dekla, drugi hlapec so dojeti kot ena oseba.¹⁸ Roman ima tu presežek na račun IET, ki je, zanimivo, obenem besedilo z najmanj dialoga. Zunaj zgodovinske tematike je oseb pri Jurčiču celo malenkost več, tako pri romanu kot pri povesti.

Druge avtorske vrstne poetike 19. stoletja je bilo mogoče pregledati bolj površno in le po nekaterih ravninah. Kljub temu poskušajmo s primerjavo med njimi priti do trdnega jedra pripovednoprozne norme v slovenski literaturi prejšnjega stoletja. Kersnikovo razločevanje med romanom in povestjo se zdi jasnejše kot Jurčičevo. Napisal je 6 dolgih besedil, med katerimi sta dve podnaslovljeni s povest in štiri z roman. Romani so bili romani zaradi dolžine, red kvari edino povest Rošlin in Vrjanko (1889, 28.000 besed), ki je daljša od kratkega romana Agitator (1885, 26.000 besed). Razlog za vztrajanje pri podnaslovu povest je bil tu v folklorni snovi; Jurčiča podobni folklorni vir nasprotno ni oviral, da LV ne bi imel za roman. Kersnikovi teksti predstavijo praviloma več oseb kot Jurčičevi (24 do 26), dejanje je z izjemo epiloga skoncentrirano na eno leto ali manj. Z večjim številom oseb je padlo število prizorišč na pet ali šest. Novela Gospod Janez (1884) je kot večina povesti srednje dolžine, vendar na spodnjem robu tega pasu in predstavlja dokaj ozek in dramatično zaostren izsek iz življenja s poudarjeno ljubezensko motiviko. Kersnik je pisal romane le na svojem literarnem začetku, po Ciklamnu so mu nastajali vedno krajši teksti in podnaslavljanje se je omejilo na povest.

Po Jurčiču in Kersniku so avtorski opusi v glavnem iz samih povesti, drugačni podnaslovi so redkost, zato je za prvo obdobje vsekakor bolj modro opazovati, v čem je bila izjemnost romana, kot pa iskati specifično povesti. Detela je z roman podnaslovil samo svoj zgodovinski tekst, za Finžgarja je očitno, da je roman povezoval z mestno snovjo za razliko od kmečke povesti. Pavlina Pajkova je napisala šest romanov, osem novel in osem povesti. Oznake ni izbirala toliko po dolžini kot po snovi in strukturi. Samo roman ima retrospektivne vložke, torej je dogajanje bolj umetelno komponirano, samo novele poznajo zelo pogosti ljubezenski trikotnik med osebami. Romani se dogajajo v podeželski graščini, novele v meščanski vili s parkom, povesti samo na vasi. Najjasneje se povesti razlikujejo od konkurenčnih vrst po socialnem statusu oseb, ki niso niti plemiči niti meščani, ampak vedno kmetje ali delavci, dogajanja pa ne poganjajo naprej spletke, kakor je običaj zlasti pri romanu, ampak junakinjin

¹⁸Modernistična proza bi zahtevala za določitev glavnih oseb pač še kak dodatni kriterij, saj v nefabulativni prozi ni nenavadno, če glavna oseba ne spregovori ali pa da govori minimalno. Dodatne težave pri določanju glavne osebe so tudi primeri, ko je neka oseba intenzivno prisotna le skozi pripovedovanje ali razmišljanje drugih. Direktni govor kot kriterij osrednosti bi postal vprašljiv tudi pri predrealistični fabulativni prozi, ki dialoga še ni obvladala v običajni meri.

poudarjeni občutek za moralno dolžnost.¹⁹ Miroslav Malovrh ima nekaj let kasneje le dva romana ob vrsti povesti, ki so praviloma celo daljše, zanimivo pa se obema naslov začena z Ljubezen. Tavčar se je pri zgodovinski pripovedi Izza kongresa (1903/5) odločil za podnaslov roman očitno le zaradi izjemne dolžine, sicer je bolj od povesti ljubil tudi pri daljših besedilih podnaslov novela (Janez Sonce, 1885) ali noveleta (Otok in struga, 1881). Ivan Pregelj je z romanom podnaslovil svoja daljša in kompaktno grajena besedila. Za obsege pod 30.000 besedami si je raje izbral podnaslov povest; za ta besedila je tudi značilno, da kompozicijsko niso strnjena (»zgodovinska povest« Zgodbe zdravnika Muznika, 1923).

Sklep. Povest je bila v 19. stoletju standardna oznaka za pripovednoprozna besedila, v prvi polovici 20. stoletja se je njena raba omejila na nazorsko konservativna, domačijska in preprostemu bralcu namenjena fabulativna dela, v drugi polovici 20. stoletja pa je skoraj docela izginila, v glavnem na račun univerzalne oznake roman. Taka zgodovinska usoda vrste je težko primerljiva s povestjo pri drugih nacionalnih literaturah. Na podlagi meritev pripovednoproznega opusa z zgodovinsko tematiko prvega in najbolj plodovitega slovenskega romanopisca 19. stoletja Josipa Jurčiča, ki je v podnaslovih razlikoval med povestjo in romanom, ugotavljam naslednja izhodiščna statistična določila obeh vrst: V povprečju so romani sicer daljši od povesti, vendar je kaka polovica romanov enako dolga ali pa celo krajša od povesti. Dogajalni čas je v romanu krajši kot pri povesti (3,1 leta : 4,4 let), število poglavij pa je večje. Pripovedni tempo je za polovico poglavij pri povesti in romanu enak (zmerni tempo, to je pripovedna scena s pripovednim poročilom), v drugi polovici poglavij pa je pri romanu večja uravnoteženost med pospešenim, hitrim in zelo hitrim tempom; pri povesti gre večinoma za pospešeni tempo. V romanu je oseb in prizorišč več kot v povesti. Nadaljnji avtorski opusi so Jurčičevo izhodiščno opozicijo roman : povest v glavnem prevzeli in jo individualno dopolnili, nepotrjena je ostala pri Jurčiču sicer predvidljiva zveza med zgodovinsko snovjo in povestjo. Kompozicija (epilog, retrospektivnost, uokvirjenost), tip ljubezenskega razmerja, socialni status glavnih oseb, socialno okolje in konec praviloma niso kategorije, ob katerih bi se enumno demonstrirala razlika med povestjo in romanom, čeprav so si kako izmed njih posamezni avtorji izbrali za vlogo vrstnopoetičnega kazalca.

ZUSAMMENFASSUNG

Povest, eine Erzählungsart, bildete im 19. Jahrhundert die Standardbezeichnung für erzählende Prosatexte. In der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts schränkte sich ihr Gebrauch auf weltanschaulich konservative, der Heimatkunst zugerechnete und dem anspruchloseren Leser zugeordnete narrative Werke ein, während sie in der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts fast gänzlich verschwand, vor allem zugunsten der universellen Bezeichnung Roman. Ein dergestalt historisches Schicksal des Genres Povest läßt sich kaum mit der Povestentwicklung anderer Nationalliteraturen vergleichen. Auf der Grundlage von Messungen, die anhand des narrativen Prosaopusses mit historischer Thematik aus der Feder des ersten und fruchtbarsten slowenischen Romanschriftsteller des 19. Jahrhunderts Josip Jurčič (1844–1881) durchgeführt wurden — er unterschied in den Untertiteln seiner Werke zwischen Povest und Roman —, ließen sich folgende statistische Ausgangsbestimmungen für beide Gattungen

¹⁹Prim. Miran HLADNIK, Slovenski ženski roman, SR XXIX (1981), str. 262.

ZAČETKI SLOVENSKE KNJIŽEVNOSTI MED PROTESTANTSKO IN KATOLIŠKO REFORMACIJO

Za vznik slovenske književnosti in njen značaj je bilo odločilnega pomena samosvoje sprejemanje načel protestantske reformacije pri humanistično izobraženem Primožu Trubarju. Začetek njene kontinuitete v 16. st. je povezan s prehodom slovenske protestantske reformacije v protestantizem luteranske usmeritve v redakciji Philippa Melanchthona (z ideološkim temeljem v Trubarjevih Artikulih, 1562, ter pravnim vodilom v njegovi Cerkovni ordningi, 1564, ki je bila prepovedana, vendar jo je nekako nadomestila Formula concordiae, 1581, če jo opazujemo v kontekstu določil notranjeavstrijske verske pomiritve v Brucku na Muri 1578), ohranitev njene tradicije pa je navezana na prakticistični pristop škofa Tomaža Hrena h katoliški reformaciji, ki ni bila le gola protiprotestantska protireformacija in tudi ne vrnitev na predreformski katolicizem.

The humanistically educated Primož Trubar's distinctive acceptance of the principles of the Protestant Reformation was decisive for the genesis and character of Slovene literature. The beginning of its continuous tradition in the 16th c. is connected with the transition from the Slovene Protestant Reformation to the Protestantism of Philipp Melanchthon (ideologically grounded in Trubar's *Artikuli* (1562) and the legal code in his *Cerkovna ordninga* (1564), which was censored, however, it was apparently replaced by the *Formula Concordiae* (1581) if it is observed in the context of the features of the Inner-Austrian religious reconciliation in Bruck an der Mur in 1578); the preservation of this tradition is connected with the practical approach of Bishop Tomaž Hren to the Catholic Reformation, which was not merely an anti-Protestant Counterreformation nor a return to pre-Reformation Catholicism.

Zdi se, da so raziskave začetkov slovenske književnosti že onstran kritične točke, do katere pomembnost odkritij upravičuje vrednost zanje porabljenega časa. Zahodni um je po Spenglerjevi neprekosljivo točni oznaki pač funkcijski¹ in to je kakor težnost, ki ji ni mogoče uiti; zato ni pričakovati, da bi katero koli zahodnjaško, torej tudi slovensko početje — pa naj bo še tako idealno humanistično — obšlo razmisleke o dovolj prozaičnih danostih oz. vsiljenostih bivanja, ki so jih v davnem Bizancu za nas nekoliko poetično, vendar še zmeraj docela razumljivo imenovali »taxis« in »oikonomia«. Redi našega življenja, ki — če govorimo v enostranskih ideoloških konotacij verjetno najbolj(e) osvobojeni terminologiji F. A. Hayeka — rasejo v veliki razširjeni red zahodne civilizacije, s svojimi standardi produktivnosti do neke mere celo objektivizirajo subjektivna občutenja takšne kaj nevesele stvarnosti. Tako je dandanes videti, kakor da so dejstva okoli nastanka naše literature v 16. stoletju bolj ali manj znana; razkrivanje novih bi se ne v dobesednem ne v prenesenem pomenu ne izplačalo: mogoče so potemtakem zgolj še kar najbolj duhovite ter potrebam, se pravi duhu aktualnega (ali pa tudi ne) časa ustrezajoče interpretacije obstoječe vednosti. To npr. dokazuje precej naključno odkritje edinega danes znanega primerka Trubarjeve Cerkovne ordninge 21. septembra 1971, za katerega je — nadvse značilno — zaslužen

¹Mislimo kajpak na poglavje O smislu števil v prvi knjigi Propada Zahoda, kjer Spengler najnatančneje opiše razlike med različnimi umi oz. pojmovanji ter pojasnjuje funkcijski način zahodnjaškega doživljanja sveta na primeru razumevanja števil.

oz. iz perspektive drugih, predvsem za to stvar najpoklicanejših slovenskih učenjakov kriv nemški raziskovalec Christoph Weismann:² še danes je najtemeljitejša študija o tem, kakor bomo v teku pričujočega razpravljanja na več mestih videli, ključnem spisu slovenskih protestantov, ki predstavlja poskus odločilnega koraka na poti naše protestantske reformacije v protestantizem, tista izpod peresa Franca Kidriča, nastala kot njegovo habilitacijsko delo za docenturo na dunajski univerzi (po zaslugi Matije Murka je bila izdana v Heidelbergu v vse daljnjšem letu 1919).³ Dragocena najdba niti tedaj niti pozneje ni resneje vznemirila domače znanstvene javnosti, ki še vedno živi le v medsebojnih bolj ali manj nevarnih razmerjih namesto v kar najvzpodbudnejših razmerah, čeprav ji je že čez dve leti sledil faksimilirani ponatis, katerega založnik dr. dr. Rudolf Trofenik je bil prepričan o izjemni pomembnosti omenjenega književnega podviga za celovito podobo ne le našega 16. stoletja, temveč vseh slovenskih časov:⁴ kar je ugotovil Kidrič na podlagi leta 1945. uničenega izvoda cerkvenega reda Primoža Trubarja iz saške kraljevske knjižnice, je radovednost Slovencev povsem zadovoljevalo ali jo celo presevalo.⁵

Na drugi strani je pomenljiva sorazmerno velika gostota razpravljanj, ki v dneh dramatičnega nastajanja slovenske nacionalne države iščejo v reformacijski dobi anticipirajoče prapodobe svojega časa, se pravi rojstvo naroda, domnevno izražajoče se skozi ustanovitev najbolj kontinuirano razvijajočega se slovenskega reda, tj. nacionalne književnosti. Ta naj bi bila po doživljanjih našega 19. stoletja — a tudi pretežnega dela 20. — za marsikatero obdobje edini pričevalec o obstoju skupnosti Slovencev, ki so v stereotipnih predstavah tudi uglednih poznavalcev, denimo angleškega zgodovinarja A. J. P. Taylorja, kaj hitro postali pesniški narod, čeprav njihovo življenje pogosto ni bilo niti najmanj poetično in tudi iz tega razloga ni moglo biti pesniška izmišljaja.⁶

V konstelaciji tako ustvarjenih kolektivnih podob resničnosti omenjena iskanja seveda ne presenečajo, čeprav noben narodov red ne more biti vsenarodni red in tudi ne edini pričevalec o njem (kar praviloma velja celo za pokopane kulture, o katerih

²Primož TRUBAR, *Cerkovna ordninga / Primus TRUBER, Slowenische Kirchenordnung* (Tübingen, 1564; München, 1973), VI.

³F. KIDRIČ, *Die protestantische Kirchenordnung der Slovenen im XVI. Jahrhundert* (Heidelberg, 1919).

⁴P. TRUBAR, n. d., V–IX.

⁵Izjemo od tega pravila predstavljajo edino jezikoslovne študije: T. LOGAR, Glasoslovne in oblikoslovne variante Cerkovne ordninge, *XII. SSJLK, Zbornik predavanj* (Ljubljana, 1976), 17–25; J. RIGLER, Problematika glasoslovnih in oblikoslovnih variant v Trubarjevi Cerkovni ordningi, *SR XXV* (1977), 456–490; A. VIDOVIČ-MUHA, Struktura glagolskih tvorjenk v Trubarjevi Cerkovni ordningi, *SR XXXII* (1984), 245–256; A. VIDOVIČ-MUHA, Neglagolske tvorjenke v Trubarjevi Cerkovni ordningi, *Obdobja 6* (Ljubljana, 1986), 349–374. Spremna beseda k popularni izdaji tega spisa (P. TRUBAR, *Slovenska Cerkovna ordninga*, Ljubljana, 1975), ki jo je napisal D. ŠEGA, v bistvu ne presega kidričevskih obzorij: njena vloga je v ohranjanju obstoječe vednosti.

⁶TAYLOR v svojem znamenitem delu *Habsburška monarhija* (slovenski prevod je izšel v Ljubljani 1956) zatrdi, da so mnoge narode v podonavskem imperiju ustvarili pisatelji — pesniki in zgodovinarji. Iz konteksta je očitno, da pri tem misli tudi na Slovence.

redko najdevamo samo besedne dokaze). Kako gre v navedenem primeru zares zgolj za stereotipno predstavo, dokazujejo dejstva, ki govore o obstoju slovenskega reda že pred začetki slovenske književnosti. Na ravni družbenih slojev je tozadevno omeniti predvsem koseze, ki niso znani nikjer drugje kot v neitalskih, torej etnično slovenskih krajinah t. i. Velike Karantanije. Nadalje je tu nemška landsknechtovska pesem iz leta 1515, ki je sicer znamenita zavoljo tega, ker vsebuje prve slovenske tiskane besede. Naslovljena je kot *Ain newes lied von den krainerischen baueren*,⁷ nanaša pa se na dogodke iz z izjemo dela Goriške, Istre in Trsta ves slovenski prostor zajemajoče kmečke vojne tistega leta. Toda v naslovu apostrofirani kmetje z geslom o stari pravdi in s klicem »leukhup, leukhup, leukhup, leukhup woga /= (u)boga/ gmaina« se v verzni »pripovedi« pojavljajo okoli Celja, kjer pa že od 1311. leta ni Kranjske oz. z njo združene Savinjske krajine, marveč Štajerska (z dvajsetletno medigro Celjske kneževine 1436–1456). To izpričuje, da oznaka Kranjec ne pomeni deželana Kranjske — saj je za vseslovensko kmečko vojno 1515 značilna samostojnost upornikov v posameznih zgodovinskih deželah ter njihovo nesodelovanje —, temveč je etnično poimenovanje nenemško govorečih prebivalcev jugovzhodnega roba Svetega rimskega cesarstva nemške narodnosti. Zanimivo vzporednico takšnemu stanju najdevamo na najvišjih klinih družbene lestvice: tudi koroški vojvoda, do leta 1414. slovesno umeščan v slovenščini skozi za srednjeveško Evropo edinstveni, družbeno pogodbo simbolizirajoči obred,⁸ v Avstrijski rimani kroniki Otokarja iz Guele ni označen z deželnim, temveč etničnim imenom, saj se v tekstu pojavlja kot »windische herre«.⁹

Takšno naddeželno oz. nadpokrajinsko poimenovanje ljudstva v Vzhodnih Alpah in Panoniji med furlansko nižavo in Jadranom srečujemo v spisih srednjeveške učene kulture že od pred leta 1000: tako se v Zgodovini Langobardov Pavla Diakona (nastala v 2. pol. 8. st.) in v spisu o spreobrnitvi Bavarcev in Karantancev (871) pojavlja ljudstvo Sclavov, poseljujoče omenjeni prostor. Da oznake te skupnosti nato skozi čas variirajo, segajoč od sclavskega do karantanskega ter pozneje slovenskega (nemško: windisch) in kranjskega imena, ni čudno; to izhaja iz različnih razmer in informiranosti včasih tudi zelo oddaljenih označevalcev (denimo kralj Alfred ali avtor t. i. Nestorjeve kronike). Je pa pomembno, da je ta slovanska etinja vsaj od 871. leta v srednjeveški učeni kulturi doživljana kot samosvoja glede na druge nanjo meječe Slovane (v Spreobrnitvi Bavarcev in Karantancev so Moravci jasno ločeni od ljudstva Sclavov kot njegovi severni sosedje; v smeri jugovzhoda, v Dalmaciji, pa okoli leta 880 nad tamkajšnjimi Slovani zavladajo Hrvatje, katerih ljudstvo se je najverjetneje — potegnjeno v tokove slovanskih razselitev — razbilo

⁷Faksimile dosegljiv v J. POGAČNIK, *Zgodovina slovenskega slovstva I* (Maribor, 1968), prva priloga med stranema 64 in 65.

⁸Obredi v tedanji Evropi, ki imajo posvetni javnopравни značaj, simbolizirajo v glavnem le fevdalno zvestobo; tudi zato je umeščanje na Gosposvetskem polju bilo tako tedaj kot pozneje (zlasti pri razsvetljencih) doživljano kot nekaj izrednega. J. Bodin v 16. st. o tem v *Six livres de la République* zapiše: »Koroški vojvodski obred nima para na svetu.«

⁹Odlomek v B. GRAFENAUER, *Ustoličevanje koroških vojvod in država karantanskih Slovencev* (nemški vzporedni naslov je drugačen: *Die kärntner Herzogseinsetzung und der Staat der Karantanerslawen*) (Ljubljana, 1952), 85-90.

na več medsebojno povsem nepovezanih delov, in dajo tamkaj nastajajočemu etnosu svoje ime).¹⁰

Tako je očitno, da v reformacijskem 16. stoletju ne gre za rojstvo slovenskega naroda v etničnem smislu, saj skupnost, ki se tedaj v svojem jeziku začne izpričevati kot slovenska, obstaja že od prej, vse od »rojstva Srednje Evrope«, če si priključimo v spomin metaforično oznako zgodnjega srednjega veka v Vzhodnih Alpah izpod peresa Herwiga Wolframa (oz. njegovega založnika).¹¹

Tudi ne gre za nastanek slovenskega naroda v kulturnem smislu: ljudska kultura Slovencev kaže na mnoge starejše, še čisto srednjeveške plasti,¹² medtem ko smo stanje v učeni kulturi že omenili. 16. stoletje tako pomeni »samo« začetek slovenske književnosti oz. točneje: začetek kontinuiranega razvoja učene kulture Slovencev v narodnem jeziku. Učena kultura našega prostora dotlej premore zgolj spomenike v nadnacionalnem latinskem idiomu učenjakov in v »nacionalnem« (seveda po sočasnem pojmovanju) jeziku države, se pravi v jeziku pretežnega dela plemstva (nemščina v naših osrednjih deželah, italijanščina na beneškem območju), z le

¹⁰Pradomovina Hrvatov je bila skladno z obvestili spisa De administrando imperio bizantskega cesarja Konstantina Porfirogeneta v Beli Hrvaški, ki jo je L. Hauptmann utemeljeno lociral v zgornje Povelje. Zajeti v vrtnec slovanskih razselitev, so se Hrvatje razdrobili in tako so njihovi drobci prišli tudi v Karantanijo in Dalmacijo. Njihov vzpon v Dalmaciji, kamor so se verjetno priselili s Slovani, bi mogel biti povezan z dinastičnimi spopadi (Trpimiroviči proti Domagoju in Branimirju; toda to je le del velikega boja za vpliv na zahodnem Balkanu med Zahodom in Romejskim cesarstvom) v tamkajšnji slovanski kneževini, ki so bili zlasti siloviti ok. 880. leta. Verjetno v teh prevratnih časih Hrvatje dobijo odločilen vpliv na življenje Slovanov v Dalmaciji in jim tudi vsilijo svoje ime. To se je očitno zgodilo za vlade kneza Branimirja, ki se imenuje tako »dux Sclavorum« (kakor se imenujejo tamkajšnji knezi dotlej), kot »dux Cruatorum« (kakor se poslej, tudi potem, ko se na prestol vrnejo Trpimiroviči).

¹¹B. GRAFENAUER, *Srednja Evropa? Zakaj ne preprosto Evropa?*, *Srednja Evropa*, Zbornik, izbral in uredil P. Vodopivec (Ljubljana, 1991).

¹²Npr. pesem o Lepi Vidi kot spomin na mavrske napade v zgodnjem srednjem veku; pesmi o kralju Matjažu, v katerih je skrito ljudsko videnje Matije Korvina in knezov Celjskih, pri čemer je lik Ulrika II. prav lahko bil kontaminiran z likom kralja Matije, ker sta oba imela istega nasprotnika, Habsburžana Friderika III. Friderikovi porazi v bojih s Korvinom so bili v ljudskih očeh nekakšno maščevanje za cesarjevo polastitev celjske dediščine in kralj Matija je postal Ulrikov maščevalec — čeprav je bil brat morilca poslednjega Celjana — oz. ponovno oživiljeni Ulrik (značilno se pričakuje ponovni prihod kralja Matjaža, velikega odrešitelja, ki le spi in ni mrtev, čeprav je v okvirih ljudskega izročila umrl — in to v Celju, kar je tudi glavna sled iz pesmi o kralju Matjažu, ki vodi k Celjanom; pogreb Ulrika II. je vsekakor bil nepozaben!). Nadalje je opozoriti še na to, da je kralj Matjaž v ljudski pesmi (preko sinu Matjažiča, ki se poroči z Marjetico, hčerko turškega vladarja) v sorodu s turškim sultanom, kar je bil tudi Ulrik II. (preko soproge). Tudi zgodba o bobnarici in kralju Matjažu je precej sorodna ljudski tradiciji o smrti Ulrika Celjskega (upesnil jo je v dramatski obliki verjetno M. Schneider v danes izgubljenem rokopisu iz leta 1817). Tako pod vlado Ulrika Celjskega kot pod kraljem Matijem je vladalo sorazmerno blagostanje, ki je značilno za dobo legendarnega kralja Matjaža: Turki so se celjskih posesti izogibali zaradi sorodstvenih zvez med sultanom in celjskim dvorom (preko Brankovičev), medtem ko jih je Matija Korvin z uspehom odbijal.

nekaj fragmenti v slovenščini znotraj kleriške (Brižinski spomeniki, Celovski, Stiški, Beneškoslovenski, Starogorski rokopis, posamezni stavki ali besede tudi drugod)¹³ in plemiške (Turjaški rokopis, večjezične verzifikacije Oswalda Wolkensteinskega, en verz »citat« Ulricha Lichtensteinskega) sfere. Vendar pa je pomembno, da je v slovenskih srednjeveških drobcih (zlasti v obrazcu Očenaša in Vere) moč ugotoviti sledove nadnarečnega značaja zapisanega jezika: ne gre za preproste zapise ljudskega govora, temveč za zapis kulturnega, nad ljudski idiom dvignjenega jezika, čeprav sta kultiviranost in umetelnost navzoči pri različnih besedilih v zelo neenaki intenziteti. Beseda bogastvo na mestu kraljestva v Očenašu Celovškega rokopisa govori tudi za zelo zgodnje, najpozneje karolinške začetke izročila omenjenega kulturnega jezika (beseda kraljestvo nastane iz imena Karla Velikega v 9. stoletju).¹⁴

Nadalje gre tudi poudariti, da ni mogoče govoriti o slovenskih srednjeveških fragmentih kot o samo preprostemu ljudstvu namenjenih tekstih in torej le kot o učeni kulturi, ki je naslovljena na nosilce ljudske, med katere potemtakem na neki način nasilno vdira (čeprav učena in ljudska kultura srednjega veka še zdaleč nista tako brez stikov in zvez, celo stičišč, kakor se je mislilo pred za to stvar temeljnimi študijami J. Huizinga ter M. M. Bahtina):¹⁵ takšna naslovljenost je v slovenskih spomenikih značilna le za besedila iz kleriške sfere, ne pa za primere našega Minnesanga, ki je izrazito plemiška vrsta pesnjenja tako v avtorskem kot recepcijskem pogledu. Vendar do pismenske kontinuitete med omenjenimi drobcu in začetki slovenske književnosti v 16. stoletju ni prišlo, saj Trubar v posvetilu k Ta celemu Novemu testamentu pravi: »Zakaj nam in vsakomur je znano, da ni bilo najti pred štiriintridesetimi leti nobenega pisma ne registra, nika knjige v našem slovenskem jeziku, ker so menili, da sta slovenski in ogrski jezik tako surova in barbarska, da se ne dasta ne pisati ne brati.«¹⁶

Tako postavljene besede ne izključujejo obstoja slovenskega kulturnega jezika v govorjeni varianti — celo na kakšne morebitne poprejšnje, a zamrle pismenske tradicije (ki pa je pri sedanjem poznavanju dejstev vendarle ni mogoče zagovarjati) —, ker je Trubar nedvomno zapisal stereotipno mnenje o barbarskosti in surovosti slovenščine in madžarščine (in stereotipi vselej le do neke mere držijo, pri čemer včasih zapeljejo v usodna nerazumevanja: to se je dogodilo tudi s stereotipom o barbarskosti madžarščine in njenih govorcev, ki je bil celo pri nas razširjen že vsaj stoletje pred Trubarjem, saj se je menda bil celjski knez Ulrik II. čutil poklicanega

¹³Opozoriti gre predvsem na najstarejše danes znane fragmente slovenskega jezika iz zadnje tretjine 9. st. v Clm 14008 (fol. 28^v), prim. B. BISCHOFF, Über Einritzungen in Handschriften des frühen Mittelalters, *Zentralblatt für Bibliothekswesen* LIV, 4. zvezek (1937), 173-177, zlasti 175 in 176 (bibliografski podatek dolgujem g. dr. Janku Kosu).

¹⁴Bogastvo se je na mestu kraljestva v slovenskih obrazcih Očenaša očitno ohranilo še v Trubarjev čas, saj 1575. leta ta piše o napačnosti takšne formulacije v molitvi (prim. M. RUPEL, *Slovenski protestantski pisci*, Ljubljana, 1966³, 221, 222).

¹⁵Mislimo predvsem na načelni Huizingov spis *Homo ludens* in Bahtinova razmišljanja o ljudski kulturi smeha in delu F. Rabelaisa.

¹⁶M. RUPEL, n. d., 274.

zatrei »ta pasji jezik«, kar ga je stalo glavo in uničilo celjsko dinastijo),¹⁷ ga pa seveda močno problematizirajo (izključujejo le kakšno močnejšo zavest o njem pred letom 1548., ko je po navedenem pričevanju morala začeti nastajati prva knjiga v slovenščini — najverjetneje takoj po Trubarjevem begu v nemške dežele).

Hipotetično bi bilo oblikovanje slovenskega kulturnega jezika v smislu evropske civiliziranosti mogoče postaviti že v čas pokristjanjenja, o njegovem samostojnem življenju in razvoju, na katerega po l. 1000 nastajajoča narečja sicer vplivajo, vendar niso njegov temelj, pa najmočnejše pričuje Celovski rokopis z arhaičnimi oblikami v Očenašu in Veri. Zaradi dejstva, da se je med Slovenci pokristjanjevanje začelo pri vrhnji družbeni plasti, bi bilo mogoče misliti na to, da se je slovenski kulturni jezik ob svojih začetkih naslonil prav na idiom tega sloja, ki se je moral ohraniti tudi v posvetnem obredju umeščanja koroškega vojvode kot naslednika karantanskega kneza. Ker se vsi viri o tem obredu strinjajo, da gre v njem za ritualni pogovor in ne za nepovezane nizanje obrednih znakov, je utemeljeno sklepanje, da sta tako deželni oblastnik kot umeščevalec govorila en jezik, česar ne gre razumeti le glede na nacionalni (slovenski), temveč tudi socialni idiom (ustoličevalec ni bil kateri koli »slovenski mož«; ta funkcija je, kakor poroča Avstrijska rimana kronika, »po starem pravu« pripadala najstarejšemu moškemu članu točno določenega rodu, ki je ravno zaradi obrednega pogovarjanja z vojvodom moral izhajati iz vrst tistega sloja, iz katerega se je prvotno izbiral karantanski knez, saj je le-ta v teku umeščanja zasedel ustoličevalčevo mesto in ga tako v nekem smislu samo nadomestil). Vendar se je skozi čas socialna zaznamovanost jezika ustoličevalca spreminjala, ker je umeščevalec postajal vse navadnejši kmet (t. i. vojvodski kmet), slovenščina pa na Koroškem jezik kmetov (koroško plemstvo 1338. leta izjavi, da je njegova materinščina nemščina).¹⁸ S tem je obred pridobil moč simbolizacije družbene pogodbe, ki pa jo je zaradi dejstva, da je deželni oblastnik zasedel mesto, na katerem je poprej bil zastopnik ljudi njegove bodoče vladavine, imel že od vsega začetka, torej že v staroslovenski zgodnjefevdalni družbi. Ustoličevanje na Gosposvetskem polju je tako vse bolj izstopalo iz poznosrednjeveške fevdalne tradicije — E. S. Piccolomini piše, da se o čem podobnem »ne sliši nikjer drugje«¹⁹ —, zavoljo predsodkov katere je tudi ugasnil (plemstvu se zdi smešno, da vojvoda sede na mesto, kjer je prej bil kmet).

V meglo čistih domnev je dandanes zavito razlikovanje jezika ljudstva in stebrov družbe (knez, kosezi, župani) v staroslovenski predkrščanski Karantaniji: nedvomno

¹⁷Stereotip o barbarskosti slovenščine je bil nedvomno mlajši kot oni o barbarskosti madžarsčine, saj se je bil cesar Maksimilijan voljan učiti, pri tem pa naj bi mu pomagali humanistični učenjaki (Pavel Oberstein), ki so se z gnusom odvrčali od vsega barbarskega. A že Žiga Herberstein poroča, da je bil zaradi učenja slovenskega jezika, ki mu je nato v diplomaciji prišel zelo prav, predmet posmeha vrstnikov. Očitno je mlada (Herbersteinova) generacija okoli l. 1500 imela že čisto drugačen pogled na slovenščino kot starejša (Maksimilijanova).

¹⁸B. GRAFENAUER, *Ustoličevanje*, 304. Treba pa je poudariti, kako je v Švabskem zrcalu ustoličevanje koroškega vojvode opisano tako, da vsi pri obredu navzoči (torej tudi plemiči!) pojo slovenski kirielejson.

¹⁹B. GRAFENAUER, n. d., 129.

je obstajal nek kultni in tudi posvetnoobredni (umeščanje kneza!) jezik, vendar se je do kulturnosti v evropskem smislu jezik Slovencev — kakor tudi drugih barbarov (tj. ne grško ali latinsko govorečih Evropejcev) — mogel razviti šele s sprejemom krščanstva. Kako pa le-to na slovenskih tleh ni prišlo v duhovno prazen prostor, dokazuje dejstvo, da so bili nekateri starejši obredi le preobraženi v novemu času ustrezajočo obliko, kar je mogoče domnevati predvsem za ustoličevanje karantanskega kneza oz. koroškega vojvode. Stari kulturni običaji zavoljo svoje utrjenosti niso mogli biti odstranjeni, na drugi strani pa zaradi irsko-anglosaške metode kristjanizacije našega prostora težej po čem takim niti ni bilo. Zaradi silovitih protikrščanskih uporniških izbruhov jih tudi ni smelo biti. Celotni nekateri posamični elementi davnih obredij so bili toliko ustaljeni, da se niso mogli zavreči oz. prilagoditi duhu novih časov, čeprav so skozi stoletja postali »nepraktični«:²⁰ tako nikoli ni bilo mogoče obiti slovenskega ustoličevalnega jezika, ki ga vojvoda večkrat ni razumel, saj se je mogel rešiti tožbe »slovenskega moža« — in to je bila edina mogoča tožba zoper njegovo ravnanje s strani ljudi nižjega družbenega položaja od njegovega — z zelo povednim izgovorom: »Ne vem, dragi prijatelj, kaj meniš, ne razumem tvojega jezika.«²¹

Vendar je tudi omenjeni izgovor, ki dokazuje posebne, dasi povsem nepraktične privilegije »slovenskega moža« in njegovega jezika na Koroškem, bil do določene mere pomensko izpraznjen, saj vemo, da je vojvoda Bernard Spanheimski sredi prve polovice 13. st. slovenščino uporabljal v formalnem protokolarnem položaju izven obredja umeščanja.²² Verjetno predvsem zato, ker je bila najočitnejše znamenje edinstvenosti njegove oblasti med državnimi vojvodi.

Tako torej 16. stoletje Slovincem v resnici in zares prinese »zgolj« začetek nacionalne književnosti, ki se odtlej bolj ali manj poudarjeno kontinuirano razvija; nič znamenitejšega ali prelomnejšega ne predstavlja. Sicer pa je to dovolj velik dosežek in vedno vnovičnega spominjanja vreden dogodek, čeprav manj spektakularen kot rojstvo naroda, ki je potopljeno v manj razvidne čase in obsega več stoletij dolga obdobja, katerih meja ni vselej mogoče določiti z letnicami, služječimi toliko in toliko let pozneje le še pompozijem in simpozijem proslavljanjem.²³

Čeprav rojstvo slovenske književnosti, kot smo že poudarili, ne pada na duhovno neobdelana tla — kakor praktično nobena nacionalna literatura, tudi slovenska ni spisana samo v nacionalnem jeziku, pri čemer imata nadnacionalna latinščina učenjakov

²⁰Npr. slovensko ustoličevanje glede na izjavo o nemški materinščini koroškega plemstva iz l. 1338. Zanimivo pa še E. S. Piccolomini v spisu *De Europa* piše, da so Korošci Slovani.

²¹B. GRAFENAUER, n. d., 183, 184. Očitno je obtožba »slovenskega moža« mogla biti izrečena edino v slovenščini, prav tako pa tudi omenjeni vojvodov odgovor nanjo, ker bi drugače bil nerazumljiv.

²²Prim. odlomek iz pesnitve *Vrouwen dienst* Ulricha Lichtensteinskega o sprejemu v Vratih 1227 (*Srednjeveško slovstvo*, Izbrano delo, Ljubljana, 1972, 281).

²³Iz množice spisov, nastalih okoli 400. obletnice Dalmatinovega prevoda Biblije in smrti P. Trubarja, gre zaradi tehtnosti izpostaviti študije Jožeta Rajhmana in delo J. ROTARJA *Trubar in Južni Slovani* (Ljubljana, 1988), medtem ko mnoga druga razpravljanja in celo celi simpoziji v raziskave zadevne problematike ne prinašajo ničesar bistveno novega, kar dokazuje tudi usoda III. Trubarjevega zbornika, ki po govorni predstavitvi referatov sploh ni izšel.

in vrhov rimske cerkve ter plemiški in ljudski jezik največjega dela Svetega rimskega cesarstva nemške narodnosti (nemščina) pri nas v srednjem veku in še pozneje posebno ter zgodovinsko povsem razumljivo vlogo —, ni zato ta podvig nič manj veličasten. V 19. stoletju, ko se Slovenci na podlagi jezika in kulture oblikujejo v moderno narodno skupnost, si je celo pridobil posebno težo prelomnice v narodovi zavesti, točneje v njegovih kolektivnih predstavah. Seveda pa Slovenci že pred Trubarjem vedo, da so Slovenci oz. vsaj, da niso čisto običajni »Nemci« (tj. v historični perspektivi: podložniki Sv. rimskega cesarstva nemške narodnosti): sredi 15. stoletja tako Matevž Pečahar na Moravskem izjavi: »Carniolae genitus, natio zlava mea est,«²⁴ 1463 pa Franciscus de Pavonibus v Dubrovniku pove, da je »natione sclavus...de Lubiana« in pojasni, da ne zna govoriti tamkajšnjega slovanskega jezika, a dokaže, da ga razume.²⁵ Tudi diplomatskemu poslanstvu nemškega cesarja pod vodstvom Jožefa Lamberga se na poti k turškemu sultanu v Carigrad pripeti v Bosni, Srbiji in Bolgariji nekaj podobnega: čeprav so »Nemci«, prav dobro komunicirajo z lokalnim prebivalstvom, kar nato nadrobno opiše Benedikt Kuripečič²⁶ in s tem opozori na pomembnost slovenščine v diplomaciji, ki doživi še večjo afirmacijo s habsburškimi poslanstvi v Moskovi in Rusiji, najbolj z Žigo Herbersteinom, verjetno pa tudi z Janezom Cobenzlom.

Če smo še natančnejši: 16. stoletje ne pomeni začetka slovenske književnosti v modernem smislu, se pravi književnosti, ki je zavezana predvsem estetskim kriterijem. To hotenje se v slovenščini pojavi šele konec 18. stoletja ter še v 19. redkokdaj uspe. Zgolj verskim namenom služeča, torej nekako pragmatična — čeprav v tem poduhovljena — literatura je pač samo eden izmed segmentov razvite nacionalne literature. Poleg tega od protestantov večini že tako maloštevilnih branja zmožnih Slovencev 17. in 18. stoletja ne ostane drugega kot prevod Biblije. Tako se ves dosežek naše reformacijske dobe v očeh literarne vede izkaže kot skrajno omejen, če ne celo problematičen, saj se, realno gledano, skrči bolj ali manj le na ustvaritev nacionalnega knjižnega jezika²⁷ in prevod knjige knjig civilizacijskega kroga, ki mu Slovenci kot

²⁴Zgodovina Slovencev (Ljubljana, 1979), 262.

²⁵I. VOJE, Dubrovniški arhiv kot vir za slovensko glasbeno zgodovino, ZČ XLII (1989), 193, 194.

²⁶B. KURIPEČIČ, *Putopis kroz Bosnu, Srbiju, Bugarsku i Rumeliju 1530* (Sarajevo, 1950). O tej poti je pisal v svojem verzificiranem življenjepisu tudi Jožef Lamberger (dosegljiv v 9. knjigi Valvasorjeve Slave vojvodine Kranjske). Zanimivo tudi nekateri turški sužnji v Sarajevu 1557 in 1566 povedo, da so slovenskega porekla (V. BOŠKOV — J. ŠAMIČ, *Turški dokumenti o slovenačkom roblju u Sarajevu u 16. vijeku*, ZČ XXXIII (1979), 5–11).

²⁷Še ta dosežek pa so pozneje rojeni skušali razveljaviti: Stritar je v svojem znamenitem uvodu v PREŠERNOVE *Poezije* (1866) zapisal, kako se slovenska literatura od drugih razlikuje po tem, da njen vrhunski mojster Prešeren od predhodnikov ni dobil preizkušenega literarnega jezika, kar pa ne drži, saj se je v 2. pol. 18. st. o kulturni zmožnosti slovenščine laskavo izrazila ena največjih avtoritet tistega časa, dvorni pesnik Trapassi Metastasio. Potem, ko mu je ljubljanski kanonik Ricci zapel neko Linhartovo pesem, je veliki melodramatik dejal, kako v spevu ni njemu neprijetnega glasu. Celo Italijani torej niso vsi imeli našega jezika za strahoten koncert najbolj grozljivih samoglasnikov. Navsezadnje je bila literarna zmožnost predprešernovske slovenščine dokazana tako avantgardno (Dev, Linhart, Vodnik, Zois) kot retrogradno (Ruplova priredba Držičevega Dunda Maroja v jezik Svetokriškega pod naslovom Boter Andraž).

prvi Slovani pripadajo že od druge polovice 8. st. Takšno videnje utemeljuje tudi ponatiskovanje in prirejanje edinega dela naših protestantov v dveh stoletjih po njihovem izgonu iz domovine, Bohoričeve latinsko pisane slovnice *Arcticae horulae* (izdaji: malo prirejena Hipolitova 1715; temeljita priredba ter prevod v nemščino 1758), torej jezikovnega priročnika, ki v duhu aktualnega renesančnega in baročnega časa, se pravi glede na standarde novolatinskega humanističnega gramatičnega izročila, obravnava slovenski jezik. Iz perspektive poznejših časov se potemtakem kot osrednji dosežek našega 16. stoletja kaže nek onemu času drugoten pojav, ki je pa bil »conditio sine qua non« za tisto, kar se je zdelo tedanji sodobnosti bistveno, tj. za oznanjanje in razlaganje religiozne vere; hkrati je to seveda tudi »conditio sine qua non« vsake in vsakršne književnosti.²⁸

Izročilo knjižnega jezika je edino ostalo, čeprav se je pozneje do določene mere spreminjalo — toda to je vselej bilo opredeljevanje med govorom in že navzočo tradicijo, ki predstavlja književni standard, ne več med govorom in njegovim zapisom, kakor do Trubarjevega nastopa.²⁹

Niti ideološki nasprotniki slovenskega protestantizma se temu civilizacijskemu podvigu osovraženih tekmecev niso mogli izogniti; njegovo trdnost, ki je izhajala iz religioznost presegajoče kulturnosti, morda najlepše izpričuje celjski epigrafski spomenik: gre za nagrobnik v zidu katoliške opatijske cerkve iz leta 1653, torej iz časa popolnega triumfa rimske cerkve na veliki večini slovenskih tal. Prav na koncu omenjenega spomenika stoji vklesano: »BVG IEM DAI TA VEZHNI MYR«, kar se bere (tudi) kot najlepši epitaf slovenskim protestantom. Prva citirana beseda napisa izpričuje knjižnost njegove slovenščine (razumljivo gre za epigrafsko običajno odstopanje od pisanja na mehke materiale), ki je sicer značilna za celoten fragment. Dobrih dvesto let prej je Oswald Wolkensteinski za svojo visoko kultivirano rabo slovenščine pri besedi Bog³⁰ mogel (verjetno celo moral) konzultirati živi govor Slovencev okoli Bleda, kjer se je najverjetneje tudi osebno³¹ mudil; če bi ustvarjalec celjskega epigrafskega spomenika storil enako, bi moral kritično mesto zapisati kakor Oswald, torej Bog, vendar je to storil drugače, tako, kot je terjalo izročilo knjižnega

²⁸To je seveda treba razumeti relativno: do velikega zasuka v predromantiki lahko velja po sočasnem pojmovanju za literaturo zgolj ustvarjanje pismenstva znotraj učene kulture, ki potrebuje knjižni idiom, vse drugo pa ne. Pozneje je literatura vse, kar je vanjo kanonizirano (tudi retrogradno) iz območja prejšnje učene in ljudske kulture: slednja knjižnega jezika vsekakor ne potrebuje, kakor ga v novejšem času ne potrebuje (ali pa ga potrebuje le za negacijo) subkultura.

²⁹V tem smislu je imel F. Kidrič povsem prav, ko je dobo pred 1550. letom imel za čas brez slovenske literarne tradicije: neprekinjene tradicije pismenstva zares ni bilo. To pa seveda ne pomeni, da je slovenščina do Trubarjevega književnega nastopa obstajala le kot ruralna podložniška govornica; obstajala je tudi v podobi kulturnega jezika, dvignjenega nad vsakdanjo govornico in je bila uporabljana tako v kleriški kot plemiški družbeni sferi.

³⁰Verzifikacija z začetkom Bog de p(ri)mi — *Die Lieder Oswalds von Wolkenstein* (Tübingen, 1987⁵; *Altdeutsche Textbibliothek* 55), 305.

³¹Na to bi lahko kazalo dejstvo, da je Wolkensteinski bil eden od porokov pri zastavitvi gradu Bled s posestvom Gotharta von Kreyga brixenskemu škofu. O tem pričuje listina z dne 6. septembra 1421, izdana v Brixnu (original v Arhivu Slovenije); za podatek se zahvaljujem g. dr. Božu Otorepcu.

jezika, ki so ga ustvarili Trubar in njegovi. Ta tradicija je bila očitno močnejša instanca kot ljudski govor, ki je ponekod močno odstopal od knjižnojezikovnega standarda protestantov. Do Trubarja se je slovenščina zapisovala, od Trubarja se je pisala.

Da se je rojstvo naroda pri Slovencih iskalo v začetku nacionalne literature, po levstikovski redukciji narodove zavesti, ki je našim ljudem sčasoma uspela dopovedati, kako ni zgodovine — je pa zato literatura (in sicer le tista za »(pri)prosti narod«, ki še edini ni potujčen) in praktično nič drugega, kar neko etnijo dela za novodoben (tj. v terminologiji 19. st. politični) narod —, ni čudno in drugače tudi biti ni moglo.³²

Nadalje gre reči, da so se s slovenskim 16. stoletjem in njegovimi literarnimi problemi zelo dosti ukvarjali tudi raziskovalci, ki jim t. i. starejša slovenska književnost ni bila osrednje delovno področje (od Prijatelja do Paternuja); tudi to ob že omenjenih obletničnih tematizacijah dosežkov naše reformacije govori, kako se dejstva štejejo za v kar največji meri znana in razkrita — celo do stopnje strokovne občnosti, ki ji ni treba specializacije. Tako je postalo ukvarjanje z začetki slovenske književnosti do neke mere že kar prestižno vprašanje naših literarnih zgodovinarjev, skoraj v prav tolikšni meri kot pisanje o Prešernu ali Cankarju. Vendar mimo Pogačnikovega načelnega poudarjanja razvojne (čeprav deloma v drugačnih obsegih duhovne kot slogovne) enotnosti fenomena, ki se mu pravi slovensko slovstvo, in Kmečlovega razkritja tudi že predliterarnega razvoja nekaterih narativnih struktur proze našega 19. stoletja (kontinuiteta sega po njegovi slikoviti oznaki kar »od pridige do kriminalke«), vidnejših prebojev oz. rezultatov vsega tega ukvarjanja že od časov Matije Murka in Franca Kidriča — z delno ponovitvijo in razširitvijo pri Mirku Ruplu — ni bilo.³³

³²Tu je tudi razlog, zakaj slovenski literarni zgodovinarji po vsej sili skušajo odkriti literarne vrednote v slovenskih srednjeveških tekstih, kar pa je precej brezupno početje; omenjena besedila premorejo neko umetelnost, običajno za svoj žanr in čas, in danes določeno patino, vendar to še ni literarnost. Slovenski narod pač ni proizvod literature in njegova nacionalna zgodovina ni zgodovina njegove literature, čeprav je naše litera(tu)rno zgodovino pisje bilo v 19. in 20. st. nekaj nadomestek za obče nacionalno zgodovino pisje.

³³M. KMEČL, *Od pridige do kriminalke* (Ljubljana, 1975); J. POGAČNIK, *Zgodovina slovenskega slovstva I* (Maribor, 1968). Ob že navedeni knjigi J. ROTARJA *Trubar in Južni Slovani* je treba omeniti predvsem študije J. RAJHMANA, ki zaobsegajo predvsem teološke vidike (npr. *Prva slovenska knjiga*, Ljubljana, 1977; *Pisma Primoža Trubarja*, Ljubljana, 1986 — komentarji, razprave o Trubarjevem teološkem razvoju, zlasti sumarična *Razvoj Trubarjeve teološke misli 1557–1575*, zbornik simpozija *Slovenci v evropski reformaciji*, Ljubljana 1986, 165–172), saj prinašajo opazen napredek v našo vednost. Od poljudnejših spisov je navesti predvsem J. JAVORŠKA biografijo P. Trubarja (Ljubljana, 1977; 1986²). POGAČNIKOVA knjiga *Starejše slovensko slovstvo* (Ljubljana, 1990), ki naj bi bila »sklepni del avtorjevih raziskav« (n. d., 383) starejše slovenske književnosti, kljub pomembnim novim idejam in pobudam ne zadovoljuje zavoljo mnogih stvarnih napak; tako ostaja piščev osrednji sintetični dosežek za to obdobje naše literature prvi del njegove in ZADRAVČEVE *Zgodovine slovenskega slovstva*. Opozoriti je še na študije J. KORUZE o slovenskem književnem 16. stoletju (*Slovstvene študije*, Ljubljana, 1991: Pogledi na slovenski protestantizem v sodobni literarni vedi, 47–51; Programska utemeljenost književne dejavnosti slovenskih protestantov, 53–65; Pomen protestantizma za nastanek in razvoj slovenske književnosti, 67–77; zaradi prve izmed navedenih razprav v pričujočem pisanju opuščamo poseben pretres dosedanjih raziskav naših problemov, ker bi v veliki meri šlo za nepotrebne podvojitve).

Na načelni ravni je še potrebno poudariti, kako se je v dosedanjih pretresih slovenskega 16. stoletja zanemarjalo dejstvo, da reformacija ne zajame samo protestantskega duhovnega prostora, ampak tudi katoliško doživljanje vere, sveta in življenja. Šele iz medsebojnega razmerja obeh reformacijskih polov je mogoče pojasniti nepretrganost v razvoju slovenske literature ob koncu omenjene dobe. Omejevati katolicizem 2. pol. 16. st. na zgolj protireformacijo, je preozko; to bi bilo zoževanje tedanjih prizadevanj rimske cerkve na čisti negativni program in v tem primeru bi ne bilo mogoče pojasniti kontinuitete slovenske književnosti potem, ko je naš prostor po protestantski medigri spet postal katoliški. Potridentinski katolicizem ima nedvomno tudi svoj pozitivni program, ki bistveno spreminja versko življenje na območju vpliva rimske cerkve; glede na razmere v poznem srednjem veku in v renesančnem Quatro- in Cinquecentu ga izrazito zaostrojuje, tako do vernikov kot klerikov. Razmerje med protestantsko in katoliško versko reformo ni bilo samo boj za prevlado, ki bi se omejeval na spopad protestantske reformacije in protiprotostantske katoliške protireformacije: s takšnim zgodovinskim (ne)razumevanjem ne bi mogli razložiti uspešnega prizadevanja škofa Tomaža Hrena za tudi katoliško (sicer res samo duhovniško) uporabo Dalmatinove Biblije (brez predgovora), kar je bilo odobreno v Rimu 1602. leta. Hrenovo ravnanje je ravnanje katoliškega reformatorja, ki ne izhaja več le iz potreb protireformacije — ta ima za cilj pač le izkoreninjenje vseh sledov protestantske reformacije in protestantizma. Reformacija je splošno evropski pojav, ki zajame v 16. st. vso zahodno civilizacijo, vendar se razlikuje glede na protestantski revolucijski in katoliški evolucijski pristop k spremembam v doživljanju vere in v organizaciji cerkve. Protestantska reformacija izhaja iz 95 tez Martina Luthra, ki so, kakor ve povedati tradicija, bile dane med ljudi 31. oktobra 1517 v Wittenbergu, katoliška pa iz dela Tridentinskega koncila, ki zaseda 1545–1548, 1551–1552 in 1562–1563. Takratnega dogajanja v rimski cerkvi nikakor ni moč razlagati zgolj kot reakcijo na protestantske smeri reformacije: prav toliko kot one so velike novosti v katoliškem duhovnem prostoru izraz časa, ki ga Jean Delumeau nekoliko metaforično imenuje civilizacija renesanse.³⁴ Ta pojem označuje čas velikih sprememb na evropskem Zahodu: konec je tako z zlatim kot črnim, v veliki meri pa tudi resničnim in zaresnim srednjim vekom, ki se vse bolj seli v legendarnost.

Stvari okoli katoliške reformacije pri nas gre — ob dopustitvi nekoliko shematizacije — videti takole: Iz potreb predreformskega katolicizma izhaja protiprotostantska akcija škofa Urbana Textorja, ki se v času, ko so bila izdelana le teoretska izhodišča katoliške reformacije, more naslanjati samo na surovo policijsko silo. Te seveda ne zanemarjata niti poznejša ljubljanska škofa Tavčar in Hren, vendar se njuna dejavnost ne omejuje le na to raven. Celó Textor že čuti nujno dolgoročno neuspešnost svojih sredstev boja zoper protestantsko reformacijo, zato želi za svojega naslednika nekoga iz vrst Družbe Jezusove, ki so predhodnica in udarna pest reformiranega katolištva (Textor se zanima zlasti za Diega Laíneza, bodočega drugega generala jezuitskega reda, za Klavdija Jaya in Nikolaja Bobadilla — vsi trije so tesni sodelavci Ignacija Loyolskega — ter hoče, da bi eden izmed njih zasedel po Bonomovi smrti tržaški, po

³⁴J. DELUMEAU, *La civilisation de la renaissance* (Pariz, 1984).

njegovi pa ljubljanski škofijski sedež, vendar so ti duhovni raje ostali zvesti načelom Ignacijevga reda;³⁵ 1552 se tudi po Textorjevem prizadevanju jezuitje ugnezdiijo na Dunaju). Značilno pa Textor sam ne zasnuje nikakih daljnosežnih načrtov v smislu reformskega katolištva, kakor pozneje Tomaž Hren (tiskarstvo, delo za književni repertorij v ljudskem jeziku, intenzivno vizitiranje); videti je, da kot človek starega reda kljub védenju o njegovi preseženosti sam ni sposoben slediti znamenjem novega časa, ki ga v rimski cerkvi napovedujejo jezuitje. Ti nato tudi poskrbe za prvo slovensko katoliško knjigo, za natis katekizma cistercijana Pachemeckerja v Gradcu 1574.

Čisto protiprotestantsko fazo katoliške reformacije, ki bi jo edino mogli pogojno (glede na protestantsko reformacijo) imenovati protireformacija, na Slovenskem poosebljajo ljubljanski škof Janez Tavčar ter njegova nadpastirska vrstnika, sekovski Brenner in lavantinski Stobej. Vsi vneto vizitirajo in reformirajo katoliško versko življenje v smislu vodil Tridentinskega koncila, hkrati pa tudi z najradikalnejšimi sredstvi preganjajo in onemogočajo protestante, kar je tudi glavni namen njihovih podvigov. Vendar bi v primeru, da bi se rimska cerkev zadovoljila s tem, ne prišlo do kontinuitete slovenske književnosti, kar se je zgodilo s Hrenom, v čigar času je pozitiven program katoliške reformacije že presegel negativnega, se pravi onega, ki se je omejeval le na zatrtje protestantizma. Do književne kontinuitete je najprej seveda prišlo na pragmatični ravni — s tem, ko se duhovnom rimske cerkve dovoli uporaba Dalmatinove Biblije in ko le-ta postane izhodišče jezika slovenskih katoliških knjig in drugih, zlasti pravnih spisov 17. in 18. stoletja —, na nivoju teoretiške zavesti pa se navezava na delo protestantov pojavi mnogo kasneje, šele v karlinski in terezijanski dobi, s ponatiskovanjem in prirejanjem Bohoričeve slovnice, tega religiozno najmanj zaznamovanega in torej najbolj čisto humanističnega spisa našega 16. stoletja. To je bilo mogoče zaradi zadovoljevanja v času nastanka in tudi pozneje običajnega standarda humanistične učenosti, ki ga ni bilo lahko doseči (o. Hipolit se tako 1715. leta odpove pisanju slovnice slovenskega jezika in z nekaj prireditvenimi posegi ponatisne Bohoričeve Zimske urice). Razumljivo pa do navezav na misel protestantskega 16. st. ni moglo priti v sferah, ki so se tedaj zdele bistvenejše in so razločevale religiozne duhovne prostore. Kljub temu pa ne gre spregledati, da so prekmurski protestantje 18. st. vedeli za podvige Trubarja in njegovih: tako je morebiti mogoče razpravljati celo o določeni kontinuiteti tudi na ravni verske teoretiške zavesti.³⁶

Potemtakem za prihodnost še zdaleč ni bilo izgubljeno vse, kar je ustvarila naša protestantska reformacija in iz nje izšli slovenski protestantizem v 16. st. Največja

³⁵P. BELIČ, Prva tri desetletja Družbe Jezusove in Slovenci (1546–1569), ZČ XLIII (1989), 206–209. Glede Bonomovega in svojega naslednika Tekstor noče ničesar prepustiti naključju, saj zagotovo enako dobro kot Trubar ve, kako predreformski katolicizem ni zadovoljeval niti njegovega predhodnika Franca Kacijanarja.

³⁶Seveda osrednjeslovenski protestantski spisi v Prekmurju niso prihajali v poštev kot zgled jezikovnega standarda, bili pa so zanimivi kot primer na istih idejnih temeljih zgrajene cerkvene literature. Tako morda ne gre le za negativno (jezikovno) kontinuiteto (Števan Kūzmič govori o tujosti jezika ogrskih Slovencev »med drugimi«; zato Trubarjevi in Dalmatinovi tiski v Prekmurju ne zadovoljujejo), temveč tudi za določen izrazito retrogradno (po skoraj 200 letih!) vzpostavljen stik z duhovnimi sorodniki, morda v kakšni posameznosti celo predniki).

zasluga za to paradoksalno pripada vodilnemu slovenskemu katoliškemu reformatorju, »kranjskemu apostolu«, 9. ljubljanskemu škofu Tomažu Hrenu, ki se je zavedal pomena »našega slovenskega jezika« in »našega slovenskega naroda.«³⁷ Ti dve oznaki izpod njegovega peresa očitno zaznamujeta predmet posebne Hrenove ljubezni, saj je tudi snoval podjetje za tiskanje knjig z zanj značilno motivacijo »v večjo čast domačega jezika«,³⁸ čemur je služila tudi 1602. leta v Rimu izposlovana ohranitev Dalmatinove Biblije v katoliški duhovniški uporabi.³⁹

Seveda »kranjski apostol« ni bil edinstven v dopuščanju branja protestantskih spisov (vendar le s strani posebej trdnih in ideološko neoporečnih katolikov) — to je na naših tleh izpričano ob posebnem dovoljenju toleriral tudi škof Brenner⁴⁰ —, je pa nekaj posebnega zato, ker se je zavzemal za slovenske protestantske tiske, ki so bili vsaj v jezikovnem smislu celo izhodišče njegovih književnih prizadevanj. Kajpak so se dejanja kontinuitete mogla izvršiti šele potem, ko je bil kar najradikalneje onemogočen konkurenčni koncept: škof Hren piše v Rim za ohranitev Dalmatinove Biblije šele 1602. leta, ko so pri nas protestantje legalno lahko le še plemiči, ti pa nedvomno toliko obvladujejo nemščino, da jim more služiti Luthrov nemški prevod Sv. pisma.

Pomenljivo se je Trubar najbolj bal jezuitov, ki so bili znanilci katoliške reformacije in poleg škofov tudi njeni glavni nosilci. Toda medtem ko se škofje niso izogibali nasilju in so se vezali na aparat državne prisile, v katerem so pogosto tudi zasedali visoke položaje, jezuitje niso čutili potrebe po tovrstnih sredstvih zavoljo svojega intelektualističnega pristopa k problemom življenja vere. Jezuitje niso hoteli le zmagati, temveč tudi prepričevati, kakor je to skušala tudi protestantska reformacija (za razliko od protestantizma, ki mu je bila dovolj zmaga — in te ni zagotavljala cerkev, temveč deželni knez, kar je kriterij, na katerega so v augsburškem verskem miru 1555 pristali tudi pristaši rimskega papeža, ki so se s sprejetjem pozneje v znamenito geslo zajetega načela *Cuius regio, eius religio* vse do nastopa verske tolerance oz. svobode v bistvu odpovedali vesoljnosti svoje cerkve). Očitno je Trubar vsaj instinktivno čutil, kako gre pri jezuitih za konkurenčno reformacijo s času primernimi in učinkovitimi sredstvi, ne pa za onemoglo, nujno zgolj nasilniško obrambo nečesa starega in preživelega, kakor pri Textorju.

Rimska cerkev se je v polni meri zavedala ključnosti pomena slovenskega ozemlja v primeru protestantske prevlade v vseh treh Avstrijah (Zgornji, Spodnji, Notranji) oz. širše v srednjeevropskih deželah pod habsburškim žezlom, saj bi s tem bil katoliški svet razcepljen na ogrsko-poljsko-litvanski vzhod (v II. pol. 16. st. že prepreden s trdnimi protestantskimi postojankami) ter pretežno romanski zahod. Po prodoru protestantizma na južne evropske obale bi vzhod, stisnjen med kladivo protestantov s severozahoda in nakovalo mohamedanskih Turkov z jugovzhoda, kaj hitro podlegel. Podobno zavedanje pomena slovenskih dežel izpričuje tudi ravnanje protestantov. Trubarjev zadnji obisk na domačih tleh 1567 je bil namenjen zbiranju informacij o evropskem jugovzhodu in njegovi tedaj vodilni sili Turčiji (v Nemčijo naj bi imel

³⁷Zgodovina Cerkev na Slovenskem (Celje, 1991), 133, 134.

³⁸Prav tam, 134.

³⁹I. GRAFENAUER, *Kratka zgodovina starejšega slovenskega slovstva* (Celje, 1973), 124.

⁴⁰Zgodovina Cerkev na Slovenskem, 139.

nalogo prinesiti Koran),⁴¹ torej o prostoru, ki naj bi v kratkem postal začasna meja zmagovitega protestantizma, nato pa tudi področje njegove ekspanzije. Še prej je v ta namen Flacius Illyricus snoval protestantsko visoko šolo v Regensburgu (z izpostavo v Celovcu — začetek 60. let 16. st.).⁴²

Očitno je bil iz perspektive nemških protestantov kljub izgubljeni schmalkaldski vojni prodor na jug, vse do sredozemskih obal, in nato na vzhod, do turške meje, videti zagotovljen, saj se je tja že uspešno prebilo njihovo najmočnejše orožje, evangelijska beseda v narodnem jeziku. Da je to orožje tisti čas bilo zares učinkovito, je potrjevala že omenjena schmalkaldska vojna: rimski cerkvi zvesti cesar Karel V., v čigar imperiju sonce nikoli ni zašlo, kljub vojaški zmagi nemškemu severu ni mogel vsiliti katolicizma, celo več, protestantizem se je tudi po porazu na bojnem polju širil in razraščal vse globlje na jug... V vizijah nemških protestantov, zlasti württemberških, ki so bili najjužnejša luteranska kneževina v Cesarstvu in so zatorej bili najbolj zainteresirani za razvoj protestantizma na evropskem jugu — ni zaman vojvoda Krištof za svetovalca vzel poznavalca jugovzhodnega roba nemške države P. P. Vergerija ml., ki se je že kot diplomat papeške kurije zanimal za ta prostor in za jezikovne razmere vse do Carigrada⁴³ —, so bile slovenske dežele zanimive kot odskočnica za širitev protestantizma na Balkan. Trubar je bil že v obdobju prvega pregnanstva na Nemškem zaposlen v uraškem bibličnem zavodu, ki je skrbel za tiske, namenjene temu območju (glagolski, cirilski, latinični hrvaški tiski, komaj trije slovenski, pet italijanskih). Peter Pavel Vergerij ml. je v času, ko je zapustil koprski škofijski sedež in postal ugleden diplomat württemberškega vojvode Krištofa, gledal na Trubarjevo poslanstvo samo v širšem kontekstu protestantskega prodora na jug in jugovzhod. S tem je le nadaljeval načrte iz svojega zgodnejšega katoliškega razdobja, saj ga je očitno obsedala ideja krščanske prevlade na Balkanu. Trubar mu je veljal za praktičnega poznavalca evropskega jugovzhoda, kjer je osmanski imperij po vrhuncu pod sultanom Sulejmanom Veličastnim že kazal prva znamenja utrujenosti in pešanja. Kako je ravno

⁴¹J. JAVORŠEK, *Primož Trubar* (Ljubljana, 1986²), 208, 209.

⁴²I. GRAFENAUER, *Kratka zgodovina*, 107.

⁴³Zanimanje za to območje se je v Württembergu ohranilo tudi po Vergerijevi smrti 1565. leta; nadaljeval ga je zlasti Jakob Andreae preko P. Trubarja. Po izdaji slovenske verzije Augsburgske veroizpovedi (Artikuli, 1562) je Andreae Trubarja nagovarjal k prevodu celotnega zbornika Concordia (Trije simboli, Augsburgska veroizpoved, njena apologija, Schmalkaldski artikli, oba Luthrova katekizma in Formula Concordiae — prim. M. RUPEL, *Primož Trubar in Formula concordiae, II. Trubarjev zbornik*, Ljubljana, 1952, 65 in dalje) z motivacijo, da bi ga lahko bral tudi Turek v Carigradu (n. d., 67). A Trubar je prevedel le Formulo concordiae oz. Bergensko knjigo — le-ta je nastala iz Torgauske (1576), pri kateri je sodeloval tudi Andreae —, ki je bila zborniku dodana 1577. Celoten zbornik Concordia je bil razglašen 25. junija 1580 ob petdesetletnici Augsburgske veroizpovedi v Dresdnu kot kodeks pravovernega filipansko doživljanega luteranstva, zlasti proti kalvincem. Andreae je po Vergeriju očitno podedoval tudi dokaj približno predstavo o jezikovnih razmerah na evropskem jugovzhodu (spraševal je celo, če nista slovenščina in češčina eno). V hrvaški prostor in še dlje v smeri proti Carigradu sta mogli seči le glagolska in cirilska verzija Trubarjevih Artikelov, ki sta jo pripravila Anton Dalmatin in Stipan Istrijan.

slovenski reformator bil ključna oseba ne le Vergerijevih, temveč vseh resnih tosmernih protestantskih prizadevanj, dokazuje hitro propadanje uraškega bibličnega zavoda po njegovem odhodu iz podjetja.⁴⁴

Ni pa opaziti, da bi nemški protestantje v naših deželah videli odskočnico za razširitev v Italijo, od koder je pravzaprav prihajala zanje osrednja nevarnost: uraški biblični zavod je sicer natisnil nekaj italijanskih knjig (celo več kot slovenskih!), a to je bilo tudi vse luteransko prizadevanje, priti v domovino rimskega papeža iz severovzhodne, tj. slovenske smeri (morda so bili omenjeni tiski ustvarjeni bolj z mislijo širjenja protestantskih idej v Dalmaciji kot v Italiji). Povedno tudi P. P. Vergerij ml. beži na sever iz tedaj beneškega Kopra preko Italije in Švice, ne skozi notranje-avstrijske dežele: med njimi in italijanskimi pokrajinami je za protestante očitno tekla zelo čvrsta meja. Trubar razen v uraškem bibličnem zavodu — a še tu, kot smo rekli, morebiti ne — ni bil nikoli zaposlen z logistiko protestantskega pritiska proti Italiji; na Goriškem na njenih furlanskih vratih se je mudil le enkrat (1563) in od tam so se protestantje pustili izgnati že 1579. leta, kar pomeni, da v tej deželi niso imeli mnogo trdnih pristašev in ji niso pripisovali kakšnega posebnega pomena.⁴⁵

Toliko zanimivejše je to zato, ker bi luteranci lahko v Italijo prodirali pravzaprav le preko habsburških dednih dežel v Srednji Evropi: v osrednji Švici so jim pot proti jugu zapirali protestantski zvinglijanci, še dlje proti zahodu pa kalvinci (1549. leta se zvinglijanci z njimi združijo). Tako je bila protestantska reformacija v Italiji odvisna samo od svojih šibkih moči in je kmalu podlegla premoči svoje katoliške tekmice, ki je tamkaj imela svoje središče (pečat ji je dajal milanski škof ter poznejši svetnik Karel Boromejski).

Silno pomembno je tudi ločevanje med protestantsko reformacijo in protestantizmom. Protestantizem je cerkev z izdelano doktrino in ideologijo pravovernih, ki se sklicuje zgolj na evangelijsko oznanilo (za razliko od katolicizma, ki ob tem prisega še na cerkveno tradicijo), medtem ko je protestantska reformacija revolucijski koncept sprememb v doživljanju vere in z njenim razumevanjem povezanih stvari v evropskem 16. stoletju. Da je bil tovrsten pristop k perečim religioznim problemom v odločnem nasprotju z evolucijskim modelom reformacije rimske cerkve, je odveč poudarjati; protestantska reformacija vodi v ustanovitev nove cerkve, medtem ko je katoliška le obdobje velikih preobrazb znotraj že obstoječe cerkve pod pritiskom znamenj renesančnega časa, ki terjajo predvsem individualizacijo vsega človeškega, od umetnosti do gospodarstva, od strahov do upanj.⁴⁶

Tudi verovanje postane izrazito individualno in zadeva vsakega posamičnika, le da v katoliški cerkvi ostaja pod strogim nadzorom kleriške hierarhije, medtem ko je v

⁴⁴Zavod po Ungnadovi smrti dokončno propade, vendar značilno ne zaradi pomanjkanja denarja, kar pomeni, da mu je tal zmanjkalo pri organizaciji slovstvenega dela, za katerega je prvotno skrbel Trubar. Po njegovem odhodu se delo uraškega podjetja vse bolj navezuje le na hrvaški prostor (z mislijo na ekspanzijo na Balkan), vendar takšna ozka repertoarna politika, ki je očitno nekaj drugega od Trubarjevega širokega slovstvenega programa za več južnoslovenskih literatur, ustanovi ne omogoča preživetja.

⁴⁵To dokazuje tudi dejstvo, da na Goriškem postane protestantski pridigar minorni Tomaž Osterman, ki vsekakor ne sodi v prvo gamituro slovenskih luterancev.

⁴⁶Glej DELUMEAU, n. d., zlasti tretji del.

protestantskem svetu stvar vernikov samih — ob razumljivi pomoči strokovnjakov, se pravi duhovnikov (saj po Luthrovem nauku o opravičevanju z vero in ne z deli ter še strožjem Calvinovem mnenju o izvirnem grehu ni svobodne volje; ker po sodbi rimske cerkve ta obstaja, je zelo logično, da je čvrsta hierarhija potrebna, saj nekdo vendarle mora bdeti nad pravovernostjo ljudi s takšno voljo). Renesančni čas ne prinese osvoboditve subjekta, kakor se tako pogosto misli — pravzaprav je redkokje subjektivnost toliko poudarjena kot v srednjeveški plemiški in ljudski kulturi, kjer kar mrgoli najrazličnejših subjektov, tako junakov kot njihovih inventivnih zoprnikov —, temveč osvoboditev individualizma:⁴⁷ subjektivizem in individualizem pa sta nedvomno dve različni stvari.

Lahko je pojasnjivo, zakaj je protestantska reformacija zgodnejša od katoliške in zakaj se časovni obseg obeh ne prekriva: protestantska reformacija je odgovor na zahtevo po reformi s stališča evangelija nevzdržnih razmer v poznosrednjeveški in renesančni zahodni cerkvi, medtem ko je katoliška reformacija ne le odgovor na omejenjene razmere — ki naj bi bil v skladu tako s svetopisemskim sporočilom kot izročilom vesoljne cerkve —, ampak tudi odgovor na protestantski odgovor, ki je bil s stališča tradicije rimske cerkve nesprejemljiv. Zelo značilno katolicizem s svojo reformacijo do srede druge polovice 16. st. vsaj deklarativno odpravi večino slabosti, ki jih je njegovemu življenju od 1517 do sežiga papeške bule 10. decembra 1520 oz. izobčenja iz cerkve rimskega papeža 3. januarja 1521 očital Luther, a kljub temu od Erazma Rotterdamskega toliko priporočana pomiritev (razprava O slogi cerkve) ni bila mogoča, in to iz razloga, ker je tedaj že bil oblikovan protestantizem s svojimi cerkvami ter občestvi vernikov in je bila protestantska reformacija že končana. Protestantska reformacija je bila v času največjega vzpona katoliške večjidel že izvršeno in dovršeno dejstvo, vsaj v svojih žariščnih deželah Nemčije, Švice in na poseben način tudi Anglije vitalnega Henrika VIII. ter njegovega prišepetovalca Thomasa Cromwella. Tudi na Slovenskem je protestantska reformacija tedaj že končana; iz nje vsaj *via facti* izide samosvoja slovenska cerkev (de iure zavoljo čvrstega katolištva deželnega kneza na Kranjskem, Štajerskem in Koroškem ne more; njen statut, Trubarjev cerkveni red, je 1564. leta kar najradikalneje onemogočen). Tako razcvet katoliške reformacije že pada v čas iz protestantske reformacije izšlega protestantizma, kakor je poprej protestantska reformacija naletevala na predreformski katolicizem. Za posamezne dežele so časovne meje, ki označujejo konec predreformacijskega katolicizma, začetek protestantske reformacije, njen prehod v protestantizem, začetek katoliške reformacije (ter v nje okvirih tudi protiprotestantske protireformacije) in njen prehod v reformirani katolicizem, kjer se razvije in zmaga katoliška reformacija, različne, v splošnem pa je mogoče reči, da pripada protestantski reformaciji obdobje od Luthrovega nastopa 31. oktobra 1517 do srede tridesetih let 16. st. v severni in do konca šestdesetih let v južni Evropi, medtem ko njeni katoliški tekmici druga polovica stoletja po zaključku dela

⁴⁷To na ravni anekdote najdrastičneje izpričuje papeževa (Julij III., 1554) dovolitev opustitve postnih meniških zapovedi za cesarja Karla V. potem, ko je vstopil v samostan. Tudi izjeme so postale docela individualne, medtem, ko so prej bile kolektivne (npr. obhajanje pod obema podobama s strani čeških utrakvistov).

Tridentinskega koncila. Najzgodnejša je katoliška reformacija seveda v osrednjih papežu zvestih deželah in pokrajinah, ki mejijo na protestantski prostor. Reformirani katolicizem v glavnem nastopi z uveljavitvijo stilne formacije baroka v posameznih deželah. Toda »ecclesia triumphans«, ki se tedaj pojavi, postane kaj kmalu potrebna nove reforme. To ji vsilijo ali razsvetljenski vladarji, kakor pri nas Jožef II., ali meščanska revolucija, ali pa liberalizem 19. stoletja.

Znotraj takšnega razumevanja velikih premikov 16. st. gre uvidevati tudi takratne slovenske razmere, kar velja tako za obče zgodovinske pretrese kot za zadeve literature: rojstva slovenske književnosti si ni mogoče predstavljati brez protestantske reformacije; brez prehoda v protestantizem si je težko razložiti začetno fazo njene kontinuitete z razširitvijo repertorija na vse za verskim potrebam služeče slovstvo bistvene spise (prevod Sv. pisma, različni katekizmi, od velikih duhovniških do najmanjših otroških, pesmarica, postile, s cerkvenim letom povezani koledar, cerkveni red itd.) — ob nastavkih drugovrstnih (bolj avtorskih) besedilnih poskusov, zlasti znanostnih (Bohoričeva slovnica, Megiserjevo slovaropisje in zgodovinopisje), bibliografskih (Register und summarischer Inhalt 1561 za Trubarjeva dotedanja dela), didaktičnih (Trubarjevi abecedniki, Kreljeva Otročja biblija, Bohoričevi učbenik Elementale Labacense, Frischlinova dramatika, namenjena šolskim predstavam v latinščini), »časnikarskih« (Zeitung in Neue Zeitung) in biografskih (še v retorično-oratorskem okviru: Trostov prevod Andreaejevega govora za Primožem Trubarjem z latinskimi verzifikacijami v njegovo čast in slavo) —, medtem ko gre ohranitev dela tega izročila in nadaljevanje književnih prizadevanj na njegovih jezikovnih (a tudi tekstnih — evangeliji!) temeljih pripisati katoliški reformaciji v redakciji škofa Tomaža Hrena.⁴⁸ Ta je zaradi sorazmerne šibkosti in ranljivosti nasprotnika, ki ni imel podpore deželnega kneza, zadosti hitro zmagovito prešla fazo čiste protiprotestantske protireformacije in tako ni uničila vseh književnih podvigov osovraženih drugovercev.

Čas je odločil, da je najtrajnejši dosežek protestantske reformacije in protestantizma na Slovenskem postal začetek slovenskega književnega jezika. Trubar zapiše o njegovem značaju v nemškem posvetilu k Ta prvemu dejlu tiga Novega testamta v letu 1557 sledeče kaj znamenite vrstice:

Pri tem prevajanju sem se potrudil glede besed in sloga, da bi ga utegnil razumeti vsak Slovenec, bodisi Kranjec, Spodnji Štajerec, Korošec, Kraševce, Istran, Dolenjec ali Bezjak. Zaradi tega sem ostal kar pri kmečkem slovenskem jeziku, kakor se govori na Raščici, kjer sem se rodil. Nenavadnih in hrvaških besed nisem hotel primešati niti si novih izmišljati. /.../ Če sem pa nekatere besede nenatančno prevedel, se je zgodilo, kakor je zgoraj povedano, zaradi pomanjkanja slovenskih besed ali pa utegne biti tudi, da jih nisem znal, ali pa mi morda tedaj niso prišle na misel.⁴⁹

Poudarjanje truda okoli sloga, ki bi mogel biti umljiv vsem rojakom (Trubar pomenljivo ne pravi, da bi ga pa vsakdo bil sposoben doseči, celo ne, da bi

⁴⁸Seveda pa je bil književni koncept protestantizma razširjanje tradicije, medtem ko reformiranega katolicizma ožitev (glede na obstoječe stanje, za katerega je bila zaslužna luteranska konkurenca) ter poudarjanje stanovske razslojenosti v recepcijski namenjenosti posameznih spisov. To je močno zaznamovalo značaj celotne slovenske književnosti tudi v poznejšem času, ko se je že konstituirala na podlagi estetskih teženj in vrednot kot moderna noveška nacionalna literatura.

⁴⁹M. RUPEL, *Slovenski protestantski pisci*, 80, 81.

moral biti razumljiv vsakemu Slovencu), moremo imeti za opazen odmev ne le jezikovnih, temveč tudi drugovrstnih humanističnih idej, ki jih je naš reformator spoznal v krogu škofa Bonoma, medtem ko izhaja še pomembnejše in primarnejše prizadevanje glede rabe vsakomur znanih besed iz reformacijskih hotenj. Humanistična razsežnost Trubarjeve misli je v službi reformacije:⁵⁰ slog ni samostojna vrednota, temveč je podrejen razumljivosti v okvirih vsakemu Slovencu sprejemljivega jezika, točneje besed, zakaj naš reformator značilno sodi, da se morejo prevajati le-te, ne pa tudi stil. To dokazuje njegovo pismo vojvodi Ludviku Württemberškemu z dne 19. marca 1584, kjer se opravičuje za svojo okorno nemščino, ki da je izvedena »nach dem windischen stylo«:⁵¹ Trubarjev slog je torej vselej en sam, slovenski, ne glede na jezik, v katerem piše. Še najbolj čisto humanistična je Trubarjeva vnema za razvoj šolstva. O tem govori pasus iz Cerkovne ordninge: »Obena Deshela, ne meifto ne Gmaina, ne mogo pres Shul, pres Shularieu inu pres vuzhenih ludy biti, ne Deshelskih ne Duhouskih rizhy prou rounati ne obdershati. Tu v faki fa stopni zhlouik more lahku fa stopiti.«⁵² Toda vidimo, da ima ta humanizem, ki se zavoljo reformacijskosti ne more ustavljati niti pred »Gmaino«, zelo pragmatične razloge, ki zadevajo pravo ravnanje v posvetni in verski sferi življenja: gre torej za reformacijski humanizem, humanizem kot po sebi umljiv standard miselnih voditeljev tistega časa.

Ograjevanje od hrvaških besed v letu 1557. v bistvu ne pomeni nič drugega kot ograjevanje od hrvaškoglagolske tradicije. Trubar ve, da je 1550 leta ustanovil novo

⁵⁰Da humanizem ni vrhovno vodilo Primoža Trubarja, na svoj način pričuje tudi njegov rokopis, ki predstavlja zelo izpisano gotsko kurzivo 16. st. (le posamezne naslove spisov piše s humanistiko). To dokazuje veliko konservativnost njegovega elementarnega šolanja. Celó Luthrova pisava je manj koservativna in vsebuje mnoge elemente kurzivne humanistike (v osnovi je seveda kurzivna gotica). V Trubarjevi generaciji naših protestantov sta s humanistiko pisala L. Budina in A. Bohorič (posvetilo v kostanjeviškem primerku Zimskih uric!). V drugi generaciji slovenskih protestantov se je humanistična pisava že povsem uveljavila (po vsem videzu Krelj, zagotovo Dalmatin). Tudi Khislov (prvi danes znani slovenski) razglas iz leta 1570 je pisan v humanistiki, kar pomeni, da se je do tedaj v Ljubljani vsaj do določene mere »prijela« in bila običajna. Za razliko od tega je ljubljanska protestantska matična knjiga spisana v kurzivni gotici, ki je po mnenju humanistov predstavljala najbolj izprieno in sprevrženo pisavo, vendar jo je v nemškem pisanju zatrl šele Hitler, medtem ko se za zapis latinščine od humanizma naprej načeloma ni več rabila (z izjemo bullatice oz. črk sv. Petra v papeških listinah, ki je/so derivat gotice), po l. 1550 pa tudi za slovenščino ne. V I. zvezku *Zgodovine slovenskega slovstva* J. POGAČNIKA je pismo P. Trubarja z dne 1. avgusta 1565 (priloga pred stranjo 97) napačno pripisano roki avtorja teksta; gre namreč za spis v humanistiki, ki ga je, kakor je iz dokumenta na koncu razvidno, zapisal Krelj; vendar v ohranjeni verziji ne gre za original, temveč za sodobni prepis, ki bi ga tudi mogel narediti Krelj (to je celo najverjetnejše).

⁵¹J. RAJHMAN, *Pisma Primoža Trubarja*, 290.

⁵²P. TRUBAR, *Cerkovna ordninga*, 78, 78^r. Ob tem se velja spomniti zapisa E. S. Piccolominiya o naših deželah z dne 16. aprila 1444, ko je zatrdil, da so »barbarske in neomikane«. Treba pa je poudariti, da je tudi Luther mnogokrat opozarjal na pomen šol (spisa: Svétnikom vseh mest nemške dežele, naj ustanove krščanske šole, 1524, in Da je treba otroke šolati, 1530). Prim. še pismo P. Trubarja A. Bohoriču z dne 1. avgusta 1565 (J. RAJHMAN, *Pisma P. Trubarja*, Ljubljana 1986, 198, 199).

književno izročilo⁵³ in se sedem let pozneje jasno zamejuje glede na jezikovno najsorodnejšo že poprejšnjo literarno tradicijo, ki jo tudi praktično pozna vsaj iz svojega šolanja na Reki.⁵⁴ Zanimivo ima v podobnem, vendar slovenskem pasusu v predgovoru k Matejevemu evangeliju (1555) poleg zgoraj naštetih Kranjcev, (Spodnje)Štajercev, Korošcev, Kraševcev, Istranov, Dolenjcev in Bezjakov med Slovenci oz. govorniki slovenskega jezika navedene tudi »Krovate«, torej Hrvate;⁵⁵ ker to nasprotuje tako poprejšnjim kot poznejšim njegovim izjavam in ker je z inicialko pod omenjeni tekst podpisan tudi Vergerij, gre nedvomno za odmev idej slednjega o Trubarjevem pisanju za širši (južno)slovanski prostor od notranje-avstrijskega. Trubar po posvetovanju s kranjskimi deželnimi stanovni, ki mu sporoče, da hočejo imeti prevod Sv. pisma v lastnem jeziku in da mu ni treba skrbeti za »obogatitev« le-tega z elegantnejšimi besedami, razumljivimi vsem Slovanom,⁵⁶ takšno misel tedaj že uglednega protestantskega diplomata dejansko zavrne takoj, ko se pojavi (in tudi v omenjenem predgovoru k prevodu Matejevega evangelija, izdanega v družabništvu z bivšim koprskim škofom, piše posebej o prevajanju Sv. pisma v slovenski in posebej v hrvaški jezik, na kar je moral zavoljo svojega neznanja obeh jezikov pristati nekdanji Trubarjev Savel in tedanji Pavel,⁵⁷ čeprav so mu po glavi očitno rojile drugačne ideje).⁵⁸ Toliko trdnejši so stanovi in naš reformator mogli biti zato, ker je knjižni jezik, za katerega so se potegovali in ga imeli za svojega, 1550. leta dobro prestal preizkušnjo prakse, čeprav se slovenski jezik »prej ni pisal«.⁵⁹

⁵³Že v svoji prvi knjigi zapiše. »Da je v tej knjigi nekaj napak v besedah in črkah, izvira od tod, ker se ta jezik prej nikoli ni pisal niti tiskal.« Prim. M. RUPEL, n. d., 60.

⁵⁴Prim. pasus iz nemškega posvetila v *Ta prvi dejl tega Novega testamenta* (1557) o tem, kaj je pred 36 leti »večkrat slišal« o prevodu Biblije v hrvaščino pod patronatom grofa Bernardina Frankopanskega (RUPEL, n. d., 79).

⁵⁵M. RUPEL, n. d., 65. Na drugem mestu omenjenega dela pa Trubar jasno ločuje med Slovenci in Hrvati, saj pravi, da se dotlej slovenski jezik ni pisal, za razliko od hrvaškega, ki se je — a le s hrvaškimi črkami. (RUPEL, n. d., 67) Trubar torej 1555 še ne ve ničesar o kakršnem koli hrvaškem latiničnem pisanju; torej je nujno, da s hrvaškimi (zapisanimi) besedami tega leta misli glagolsko slovstvo. Da je vir prištevanja Hrvatov k Slovencem leta 1555 v resnici pri tedanjem Trubarjevem družabniku Vergeriju, dokazuje ob drugem tudi poznejše Trubarjevo zavračanje neznanega — morda je bil to Skalić — presojevalca njegovih spisov, ki jim je očital, da okoli Zagreba niso razumljivi. Trubar zelo točno ve, da to za njegovo pisanje ni nikakršno merilo, saj je namenjeno le ljubim Slovencem, ne pa tudi Hrvatom in drugim Slovanom (kajti čeprav sta tedaj Zagreb in njegova okolica pripadala Hrvaški, se tamkajšnji prebivalci etnično niso šteli za Hrvate — in kljub temu Trubar ni imel niti najmanjšega namena biti razumljiv v tistih krajih, saj niso bili slovenski! Prim. Trubarjevo pismo vojvodi Krištofu Württemberškemu z dne 8. marca 1560!). Po vsem videzu Vergerij vsaj v začetku ni ločeval med oznakama Slovenec in Slovan, ki sta v starejših tekstih pogosto izpričana kot homonima.

⁵⁶F. KIDRIČ, *Zgodovina slovenskega slovstva* (Ljubljana, 1929–36), 29–32.

⁵⁷J. RAJHMAN, *Pisma Primoža Trubarja*, 23.

⁵⁸Glej op. 74.

⁵⁹Glej op. 53.

Lahko pa si je predstavljati predloge druge strani, P. P. Vergerija ml. oz. koncept knjižnega jezika vsega slovanskega juga, kamor je omenjeni vidni diplomat protestantizma želel prodreti z evangelijskim tiskom: praktično niso mogli biti drugačni, kot so bili. Vergerij, ki nikoli ni bil protestantski reformator, temveč samo protestant (pomenljivo je po razcepu luterancev na večinske filipance — pristaše Philippa Melanchthona — in manjšinske flacijance — pristaše Flacija Ilirika — potegnil z močnejšimi, ne pa s tistimi, ki jih je vodil njegov istrski rojak, čigar bolj lutersko razlaganje protestantizma od Luthra samega ni imelo nikakršnih možnosti, da bi prevladalo), in v Padovi temeljito humanistično izobražen mož, predestiniran za kariero vrhunskega diplomata — značilno najprej papeške kurije —, je, kakor je poudarjal tudi Franc Kidrič, poznal ustvaritev italijanskega, španskega, francoskega knjižnega jezika ter si je razvoj na vzhodnih jadranskih obalah zamišljal nekako analogno.⁶⁰ Z južnoslovanskimi etničnimi razmerami kot rojen Italijan, ki ni znal ne slovensko ne hrvaško, čeprav se je z znanjem teh dveh jezikov hvalil, ni mogel biti dobro in natančno seznanjen, kljub občasnemu bivanju v Kopru. Šele Trubar bi mogel s svojimi temeljitimi praktičnimi poznavanjem dejanskega stanja vnesti več realizma v Vergerijeve tozadevne misli. Kako Vergerijeve ideje o knjižnem jeziku na slovanskem jugu niso bile identične s Trubarjevimi, jasno pričuje tudi sicer lažno zatrjevanje bivšega koprškega škofa, da je slovenski reformator njegov prevod delov Sv. pisma, ko ga je objavil, samo pokvaril.⁶¹ Vergerijev ideal ni bil, kot Trubarjev, razumljivost vsem Slovencem, temveč elegantnost, po možnosti z naslonitvijo na že starejše književno izročilo, kar bi morda pomenilo razumljivost učenjakom širšega južnoslovanskega prostora, oddaljilo pa bi evangelijsko besedo od ljudstva, ki se pač že tedaj ni imelo ne volje ne časa ukvarjati s filološkimi kapricami ter jezikoslovnimi zdrahami. Da je Vergerij zares mislil na nekakšen skupni slovensko-hrvaški knjižni jezik, posredno potrjuje že omenjena sprememba v naštevanju razumevalcev slovenskega jezika pri Trubarjevih tiskih med letom 1555, ko je bil v še neskaljenem družabništvu z bivšim koprskim škofom, in v letu 1557, ko se je njuno sodelovanje že lomilo.⁶² Tudi se Trubar 1557. leta pomenljivo strastno ograjuje od hrvaških besed, ki niso v isti kategoriji neustreznosti njegovim ljubim Slovencem kot nerazumljive — tem se je odpovedal že leta 1555 in jih označil kot »lepe, gladke, visoke, kunštne, nove oli /= tj./ neznane« —,⁶³ temveč so drugo književno izročilo. O zelo natančnem Trubarjevem ločevanju med Slovenci in Hrvati, ki je zamajano samo 1555. leta in to v tekstu, ki je podpisan z njegovo in Vergerijevo inicialko, kar, kot smo že rekli, jasno kaže na vir omenjenega izjemnega primera,

⁶⁰Prim. F. KIDRIČ, Prof. Murko o »početkih jedinstvenega književnega jezika Hrvatov in Srbov«, LZ 1922, 188-190.

⁶¹J. JAVORŠEK, *Primož Trubar* (Ljubljana, 1986²), 109.

⁶²Vendar se njuni odnosi kljub hudi krizi ne zlomijo dokončno: Vergerijev vnuk Lodovico piše, da je bil ob smrtni postelji njegovega deda »rojak« Primož Trubar in mu pomagal z duhovno tolažbo (1565). Tako je tudi ob koncu bleščeče kariere ta izvoljenec Fortune bil navezan na slovenstvo: ni bil le Pier Paolo Vergerio il giovane, temveč tudi Peter Pavel Vergerij mlajši.

⁶³M. RUPEL, n. d., 65.

pričuje pozneje, v letu 1562., tudi njegovo nemško posvetilo k prvemu delu glagolskega Novega testamenta.⁶⁴

Ze leto poprej pa v nemškem posvetilu v glagolski katekizem glagoliske črke izrecno označi za hrvaške, kar dokazuje njegovo zavedanje razlik med slovensko in hrvaško književnostjo, ki se ločita že po pisavi.⁶⁵ Trubar nikoli ni mislil, kakor pozneje Valvasor in Linhart, da se je za slovenščino kdaj koli rabila glagolica, na drugi strani pa kot izjemnost 1557. leta omenja hrvaško knjigo, natisnjeno z latinskimi črkami v Benetkah.⁶⁶ Očitno se nanjo tudi nanaša pasus v posvetilu k prvemu delu Nove zaveze o pretirano veliki rabi črk za konsonante v bezjaščini, ki je tam izenačena s hrvaščino,⁶⁷ kajti kajkavskega latiničnega pismenstva — vrhu tega se njegovi nosilci naslovniki etnično tedaj ne prištevajo k Hrvatom! — tisti čas še ni bilo, saj ga je šele 1578. leta začel štajerski Slovenec Anton Vramec, rojen v Ormožu in še pozneje službujoč tudi med rojaki (Brežice!).⁶⁸ Zato je še toliko točnejša Trubarjeva trditev iz leta 1557, da Hrvatje pišejo s posebnimi hrvaškimi črkami.⁶⁹ S tem ko je naš reformator menil, da je v pisani bezjaščini preveč konsonantov (tj. črk zanje) — leta 1555 piše le o tovrstni češki pretiranosti, medtem ko dve leti pozneje tako o češki kot bezjaški (1550 govori le o bezjaškem izgovoru l, nič pa o pisanju!), kar pomeni, da se je s hrvaškim latiničnim pismenstvom seznanil šele po izdaji Matejevega evangelija, kajti na cirilično ali glagolsko pisanje se pasus o odvečnih bezjaških konsonantih ne

⁶⁴M. RUPEL, n. d., 119–133, še posebej 127: »Poleg tega pa je treba še vedeti, kar je že povedano v nemškem predgovoru k slovenskemu novemu testamentu, da se prej slovenski jezik nikoli (!) ni ne pisal in ne bral in da je bil prvič šele pred desetimi leti napisan in natisnjen z latinskimi in nemškimi črkami katekizem, nato novi testament, loci theologici in postila. Te knjige bero zdaj, hvala Bogu, tudi slovenski kmetje in otroci dobro in gladko. Hrvati, Dalmatinci, Bosenci, Srbi in Bolgari imajo prav tako svoj (!) jezik, pisan z dvojno pisavo ali črkami...« Prim. še op. 69.

⁶⁵M. RUPEL, n. d., 110–111: »Zatem bomo, ako Bog da, natisnili in izdali v imenu Vašega kr. veličanstva prvi del novega testamenta najprej s hrvatskimi in nato s cirilskimi črkami.«

⁶⁶M. RUPEL, n. d., 77. Kidrič ugotavlja, da bi moglo iti le za 2. izdajo lekcionarja Bernardina Splitskega iz leta 1543, ki pa je Trubarju očitno prišla v roke šele po dokončni redakciji knjig iz leta 1555, saj pred tiski iz leta 1557 v njegovih spisih ni zaslediti vednosti o tem, da bi se hrvaško pisalo še drugače, ne le s hrvaškimi (tj. glagolskimi) črkami. Edini problem takšne Kidričeve identifikacije predstavlja dejstvo, da Trubar govori o hrvaški knjigi v latinskih črkah, medtem ko frakturo praviloma označuje kot nemški črkopis (za latinskega ima pri tisku humanistično antiquo), kajti tudi druga, Zborofčičeva izdaja lekcionarja Bernardina Splitskega je natisnjena v gotici (V. JAGIĆ, Zwei bibliographische Seltenheiten, *Archiv für slavische Philologie* II, Berlin 1877, 721).

⁶⁷Še danes nekoliko skrivnostni Bezjaki so kot begunci pred Turki bezljali tako po Hrvaškem kot po slovenskih deželah in je zato Trubar ene štel k Hrvatom, druge pa k Slovencem.

⁶⁸S tega stališča je zanimiva tudi ikonografska podoba naslovnice Vramčeve kronike, ki ne vsebuje nikakih hrvaških simbolov, so pa na nji grbi, ki se navezujejo na slovenski prostor (kranjski, ljubljanski itd.). Na to je opozoril že J. Rotar, ki je poudaril tudi odločilne Vramčeve zveze s slovenskim prostorom v njegovem drugem tisku, v postili.

⁶⁹M. RUPEL, n. d., 72. Trubar tedaj še piše o dvojih hrvaških črkah, kar se nanaša na glagolico in cirilico, pozneje, v 60. letih, pa o hrvaških in cirilskih črkah, kar dokazuje, da si je medtem pridobil novo vednost o značaju cirilice, se pravi o tem, kako njeno težišče ni na Hrvaškem.

more nanašati —, je zavrnil vsako pomisel na kakršno koli slovensko slovstveno naslanjanje na hrvaški prostor, tudi v pravopisu.⁷⁰

V začetku družabništva z Vergerijem je Trubar intenzivno premišljeval o pravopisnih vprašanjih, saj 1555 pravi: »Mi smo, Bug vej, dosti zmišlovali, s kakovimi puhštabi to našo besedo bi mogli prov po tej ortografiji, štaltno inu zastopno pisati.«⁷¹ Ker je misel zapisana v množini in ker Trubar zase ne uporablja majestetičnega ali retoričnega plurala, je jasno, da je v teh razmislekih sodeloval še nekdo drug, predvsem Vergerij (s svojimi smernicami tudi kranjski deželni stanovi): rezultat je bil opustitev gotice in uvedba humanistike v slovenski tiskani knjigi. Da pa se je misel sukala tudi okoli glagolice, ni nobenega dvoma: Trubar 1557 obsežno elaborira stanje na Hrvaškem in ugotovi nerazumljivost mašnih knjig in brevirjev v hrvaških črkah ne le na Slovenskem, kjer se hrvaščina le za silo razume, temveč tudi med samimi Hrvati (celo med njihovimi duhovniki),⁷² katerih slovstveni delavci so do takšnega sklepa glede svojega gagolskega pismenstva — da namreč ni prav nič porabno za njihovo novoveško literaturo, ki mora biti razumljiva tudi ubogim in preprostim — prišli nekaj stoletij pozneje. Kako je ravno Vergerij moral biti iniciator razmišljanja o morebitni določeni vlogi glagolskega slovstva v Trubarjevih tiskih, je moč domnevati iz dejstva, da le na vrhuncu zveze obeh mož, 1555. leta, najdemo v spisih našega reformatorja med Slovenci našete tudi Hrvate; ker do priprave prevoda prvega dela Nove zaveze, ki izide leta 1557, Trubar, kakor smo pokazali prej, ne pozna nobenega hrvaškega tiska v latinici, je vse, kar se v njegovih spisih do tedaj apostrofira kot hrvaško slovstvo ali hrvaški jezik, povezano z glagolskim pismenstvom. Ob Vergerijevem pomanjkanju protestantske reformacijske vneme in ob njegovi temeljiti humanistični izobraženosti si ni težko predstavljati, da je stara glagolska tradicija temu svetovljanskemu učenjaku že načeloma morala biti simpatična, medtem ko si ob težavah realnega, večkrat zaradi sitnih podrobnosti pritlehnega slovstvenega življenja na vzhodnih jadranskih obalah ni belil las: po njegovem bi morda črkovna reforma, prehod iz glagolice na humanistično latinico, povsem zadostovala...⁷³ Vendar natančnejših in nedvoumnih obvestil o tem nimamo; Vergerijeve nazore glede slovenskega in hrvaškega pisanja je zaenkrat mogoče rekonstruirati le iz Trubarjevih spisov, pri čemer pa je upoštevati tako eksplisitnost kot implicitnost njegovih izjav.⁷⁴

⁷⁰Prim. M. RUPEL, n. d., 62; 67; 73.

⁷¹Prav tam, 67.

⁷²Prav tam, 72, 73.

⁷³Vergerij je poročal, da je v času, ko je bil senjsko-modruški in nato koprski škof (od 1536), maševal deloma v latinskem jeziku, deloma pa po glagolskih knjigah; tedaj je tudi potoval po Dalmaciji in Bližnjem vzhodu (do 1539). Tako je z obstojem glagolske književnosti vsekakor bil dobro seznanjen.

⁷⁴Glede na to, kaj piše VERGERIJ v svojem delu *Dialogi quatuor de libro, quem Stanislaus Hosyusz, Germano Polonus, episcopus varmiensis proximo superiore anno [= 1558], contra Brentium et Vergerium Coloniae edidit* (izšlo 1559), vendarle ni čisto jasno, kako je sodil o slovstvu za Slovence: slovanski jeziki naj bi po njegovem sledili literarnim zgledom »Germanije, Italije, Francije in Španije«, prevodi vanje pa bi se morali prilagoditi tistemu dialektu, ki je »bolj razširjen, da bi mogel prevod zadostiti obenem mnogim« /ne ve se, ali je »slovenski dialekt« po njegovem tak; vsaj na začetku ga verjetno ni štel za toliko pomembnega, po izkušnjah s Trubarjem pa bi mnenje utegnil spremeniti/ in »da bi jih mogli razumeti tudi drugi slovanski narodi, vsaj glavni /ali Slovenci sodijo mednje, ni jasno/, in sicer v prvem redu Dalmatinci«, kar bi »ne bilo težko doseči«. (F. KIDRIČ, Prof. M. Murko, 189, 190).

Trubarju za razliko od Vergerija humanistične vrednote, kakor npr. starost izročila, niso bile toliko pomembne, da bi mogle preglasiti imperATIVE reformacijskosti, ki jih je v literaturi videti predvsem v kar najširši razumljivosti.

Po povedanem moremo skleniti, da Trubarju hrvaške besede za razliko od novih, lepih, elegantnih itd. — na kratko: neznanih — pomenijo stare in tuje, torej na neki način znane besede, ki pa so enako kot prve nerazumljive, nerazumljive celo samim nosilcem njihovega izročila, tj. hrvaškim duhovnom. Zato so oboje za njegovo ljubim Slovincem namenjeno književnost neuporabne, zakaj zanj je edini kriterij stališče življenja, se pravi razumljivost pri naslovnih, kar je tipičen protestantskoreformacijski ideal, osvobojen dihotomije novo–stare, ki je kajpak ključna za čistejši humanizem (seveda je posebno vprašanje, ali je staro, kot si ga predstavljajo humanisti, zares staro!). Slej ko prej gre Trubarjev jezikovnonazorski humanizem najprej iskati, kakor smo že rekli, v poudarjanju sloga: njegove dolge in sorazmerno zapletene sintaktične periode z odvisniškimi grozdi ter z inteligentno uporabo retoričnih in v tekstih, namenjenih poleg branja tudi govorniški pripravi, čisto oratorskih sredstev (vendar vse to ni samo sebi namen, ker je v službi prepričevalnosti, kajpak ne na primitivnem nivoju),⁷⁵ so enake kot v sočasnih drugojezičnih literarnih prizadevanjih. Trubar se povedno pritožuje le nad besedno revščino materinščine (besede so pač dane: kakor razlaga evangelist Janez, prihajajo od Boga), s slogom pa nima težav (zakaj, kakor pravi Buffon, slog — to je človek). Te nastopijo šele, ko piše v drugem jeziku, kajti misli in stilizira očitno le v slovenščini: prav to sporoča v že citiranem pismu z dne 19. marca 1584. Seveda je Trubarjevo zatrjevanje, da je njegova nemščina okorna, do neke mere le retorika, kajti v resnici jo obvladuje povsem na ravni izobražencev svojega časa: tudi v nji najdemo izrazito zapletene odvisniške preplete in umetne sintaktične strukture. Ker pri njem retoričnost nikoli ni izven službe sporočilnosti, samokritični pasus o njegovi nemščini pomeni, kako sodi, da je raven njegove slovenščine višja, in to kljub temu, da ji manjka besed. Višja je pač zaradi sloga: v nji je sproščen. Zanimivo Trubar 13. marca 1557 v pismu Heinrichu Bullingerju piše o svojem večjem obvladovanju nemščine kot latinščine in se boji pregrešitev zoper Prisciana:⁷⁶ a kljub temu se more njegovo znanje tega jezika suvereno norčevati iz izpričanega neznanja povprečnih duhovnov tistega časa, kakor dokazuje ekzempel o nekem duhovniku s Planine pod Celjem v nemškem posvetilu k Prvem delu Novega testameta 1557.⁷⁷

Ko Trubar švicarskemu protestantu razlaga, kako prevaja Novo zavezo — ob latinski verziji uporablja še nemško in italijansko —, postane jasno, v kako zahteven in

⁷⁵Prim. znameniti Trubarjev odlomek o »eni babi« iz leta 1558 (M. RUPEL, n. d., 93, 94): naš reformator nikjer ne pravi naravnost, da »baba« laže; tak sklep mora iz pripovedovanega ekzempla narediti bralec sam, šele potem lahko sledi intenci njegovih izvajanj — proti zidavi cerkva.

⁷⁶J. RAJHMAN, *Pisma Primoža Trubarja*, 27. Tu je pomemben namig na Trubarjev humanizem: učitelj latinščine v poznoantičnem Bizancu cesarja Anastazija (začetek 6. st.), je bil s spisom *Institutio grammatica* (in z dodatkom o poetiki *Praexercitamina*) pomembna avtoriteta humanistov in njihovega jezikovnega stilnega nazora. Popularen je bil tudi v srednjem veku, vendar ne nesporno, saj ga Dante postavlja v Pekel (15, 109). Trubarju je očitno avtoriteta.

⁷⁷M. RUPEL, n. d., 81.

mednarodno primerljiv položaj je postavljaj svoje književno delo ter ga ob najboljših tujejezičnih zgledih tudi nenehno preverjal.

Na tem mestu bi že skoraj mogli skleniti razpravljanje o Trubarjevi ustanovitvi slovenskega knjižnega jezika, vendar tega ne moremo, ker je nujno potrebno določiti naše razmerje do teze, ki jo je v 60. letih tega stoletja lansiral Jakob Rigler in govori o tem, da je Trubar pisal oz. zavestno hotel pisati v ljubljansčini:⁷⁸ ta naj bi torej ne bila le osnova našega knjižnega jezika, temveč naš prvotni knjižni jezik sam. Omenjena misel povsem nasprotuje tako Trubarjevim lastnim navedbam kot rezultatom preiskav vseh dotedanjih raziskovalcev te problematike. Rigler Trubarju očita »netočnost« (v izjavi o temelju njegovega knjižnega jezika na Raščici),⁷⁹ brez pridržkov pa zapiše — vsem Ramovševim predavanjem in knjigam navkljub — tudi neresnično trditve, da je bil »Trubarjev jezik res razmeroma malo raziskan«,⁸⁰ kar je v popolnem nasprotju z zelo hudo obtožbo, ki jo z vse prelahkim srcem takoj nato vrže med ljudi: »Včasih ima človek vtis, da so /Riglerjevi starejši kolegi/ prav iskali primere, ki so si jih želeli, ali pa si jih celo izmišljali.«⁸¹ Torej se poprejšnji raziskovalci le niso tako malo ukvarjali s Trubarjevim jezikom, če so celo fabricirali falsifikate! Pomenljivo Rigler nikjer ne dokaže svoje trditve o izmišljanju s strani drugih, kar bi ob tako znanstveno kot osebno poštenih učenjakih, kot so bili Vatroslav Oblak, Fran Levec, Fran Ramovš, Mirko Rupel itd., le moral: nedokazane obtožbe, ki jemljejo čast delu drugih, pač govore le označevalcu, ne o tistih, ki se jim hoče vzeti znanstvena in osebna etika. Rigler zelo brezobzirno in znanstveno nečisto, zato pa toliko bolj gostobesedno »dokaže« svoje ideje; tako Franu Levcu prilepi kar etiketo »metodološke zgrešenosti« preučevanja Trubarjevega prevoda Matejevega evangelija, ker je uporabljal izdajo iz leta 1582, češ da je spričo »precej mešane« jezikovne podobe Ta celega Novega testameta iz njega nemogoče razbrati kakšne zakonitosti jezika našega reformatorja.⁸² Preprosto zato, ker ta knjiga ni uporabna za dokazovanje Riglerjevih izvajanj. A Levec je ravnal povsem pravilno, ko je izbral poslednjo Trubarjevo redakcijo Mateja, zakaj tekstna kritika in iz nje rastoča književna filologija sklepata iz »zadnje roke« avtorja, razlogi za odstopanje od tega metodološkega pravila pa morajo biti v vsakem takem primeru posebej utemeljeni. Pri tem seveda ni mogoče izhajati iz apriorističnih sodb, med katere spada tudi nikjer dokazana — zanimivo pa tudi doslej še nikjer problematizirana⁸³ — Riglerjeva podmena o nereprezentativnosti jezika Ta celega Novega testameta za Trubarjeve filološke nazore in ideale, temveč le iz avtorskih okoliščin v smislu nemožnosti in nezmožnosti zavestne piščeve volje pri oblikovanju teksta. Za nič takega ne gre pri Trubarjevem Mateju iz leta 1582, celo nasprotno: naš

⁷⁸J. RIGLER, *Začetki slovenskega knjižnega jezika* (Ljubljana, 1968), 234.

⁷⁹Prav tam, 13.

⁸⁰Prav tam, 11.

⁸¹Prav tam, 13.

⁸²Prav tam, 12.

⁸³To je jasno znamenje krize jezikoslovne stroke pri nas. Celotna Riglerjeva teza je bila z izjemo pri T. Logarju v naših lingvističnih krogih povsem nekritično sprejeta (B. Pogorelec jo je nekoliko modifikiral in jo navezala na svojo povsem nedokazano teorijo o obstoju slovenskih pismenskih jezikov v srednjem veku). Zoperstavljal se ji je pa ves čas zelo odločno zgodovinar B. Grafenauer. V literarni vedi jo je presenetljivo brez pripomb vzel na znanje J. Koruza, čeprav je njegovo delo sicer znano po veliki previdnosti in čvrsti utemeljenosti v kar najobširnejšem poznavanju dejstev.

reformatore v drugem delu Ta celega Novega testameta zapiše sledeče vrstice, ki pričajo, kako to izdajo šteje za še posebej reprezentativno tako zanj kot za književnost, ki jo je ustvaril. Poleg tega se zaveda, da je to zadnji podvig njegovega peresa, ki je ljubim Slovincem na ogled postavljen še za njegovega življenja, in tako predstavlja kar nekakšno duhovno oporoko:

Le-te (!) bukve z le-to predgovorjo vom, mujim lubim Slovenom, jest, kir sim 74 lejt star, 52 pridigar, h ti muji odhudni iz tiga svita za sabo pustim inu z Bugom inu z vami (!) se pričam, da z le-tejmi !/ — najprej torej s temi/ inu drugimi bukvami — suseb s to prvo dolgo predgovorjo čez Novi testament, s tejni izlagami čez vse jogrske listi, čez katekizme, v auspurgi veri, v cerkovni ordningi, v psalterji inu pesnah /našel je vse svoje izvime komentarje in priredbe ter jih vpel med dva ključna prevoda, prozni prevod Nove zaveze in poezijski starozaveznih psalmov, k čemur je pridal svoje verzne priredbe in stvaritve, ki predstavljajo velik del popolnega protestantskega pesemskega repertorija: gre torej za zelo premišljeno strukturo pri naštevanju! — sem vus skrivni, čudni svit božji rezodil inu dal na znane./ /... / Od tiga berite le-te /najprej ključni spis, prevod Nove zaveze! / inu te druge bukve, poslušajte inu slušajte te vaše zvezte pridigarje, imejte nje za lubu koker božje sle.⁸⁴

Tu ni prostora za šale in norčije; nobenega dvoma ni, kako Trubar šteje pred Bogom in ljudmi prevod Nove zaveze iz leta 1582 za svoj najpomembnejši tekst. Zato je ta izdaja v vsakem pogledu nenadomestljiva za spoznavanje njegovih verskih in drugovrstnih, torej tudi jezikovnih idealov. O tem na svoj način pričuje tudi dejstvo, da je v nji dal objaviti svoj reprezentativni portret, ki ga je v lesorezu napravil Jakob Lederlein, najverjetneje že za *Formulo concordiae*; Trubar očitno želi, da se pri njegovih ljubih rojakih, na katere se obrača s skoraj enakimi besedami kot leta 1550 v svoji prvi knjigi, ohrani njegova telesna in duhovna podoba, kakršna se kaže skozi Ta celi Novi testament. Levec je potemtakem pri izbiri redakcije za raziskavo jezika Trubarjevega Mateja ravnal metodološko povsem pravilno; podoba tega spisa je jezikovno »precej mešana« le glede na Riglerjeve ideje, o katerih pa njegovi predhodniki iz razlogov zavezanosti metodološki neoporečnosti svoje znanosti niso mogli imeti najmanjšega pojma. Edini mogoči sklep, ki sledi iz navedenega, je: če je v starejših verzijah Matejevega evangelija Trubarjev jezik drugačen, bližji ljubljansčini, in so spremembe v vnovičnih izdajah tega teksta (s katerega podobo očitno ni bil zadovoljen, saj bi ga sicer ne spreminjal!) šle stran od nje, je to mogoče pojasniti le tako, da je bil jezikovni ideal našega reformatorja vse drugje, samo v ljubljansčini ne. Le bližanje ljubljansčini bi lahko nakazovalo možnost, da bi jezik kranjskega stolnega mesta bil podlaga slovenskega knjižnega jezika, ki ga je ustanovil Trubar (oz. celo ta jezik sam, kakor je mogoče razb(i)rati iz Riglerjevih izvajanj). Toliko bolj zato, ker celo sam Rigler vneto nastopa zoper »podcenjevanje /Trubarjevih/ filoloških prizadevanj in sposobnosti«⁸⁵ (v čemer ima popolnoma prav): kako bi to veljalo le za prva literarna dela našega reformatorja (do 1564/67), v katerih se domnevno potrjujejo Riglerjeve teze, za čas, v katerem je nastala vsaj polovica Trubarjevih ključnih spisov (celotna Nova zaveza, Hišna postila, izgubljena Formula concordiae nasproti prvemu katekizmu, Artikelom in Cerkovni ordningi, ki so temeljna dela obdobja, v katerem se menda kažejo ljubljanske značilnosti) pa ne?! V odgovoru na vprašanje, ki si ga

⁸⁴M. RUPEL, n. d., 283, 284.

⁸⁵J. RIGLER, n. d., 109; 234.

zastavlja Rigler, »ali naj v Trubarjevem jeziku vidimo samo neke vplive ljubljansčine ali Trubarjevo zavestno hotenje, da bi pisal v ljubljansčini«, ⁸⁶ je po povedanem mogoče iti le po sledovih prve možnosti, ne pa v smeri druge, po kateri docela nekritično stopa nam zdaj že dodobra znani vpraševalec, ki navsezadnje mora za svoje teze dramatično priznati, da celo jezik zgodnjih del našega reformatorja, torej tistih iz časa, ko naj bi kar najzavestneje hotel in celo uspeval pisati v ljubljansčini, odstopa od nekaterih značilnosti jezika kranjskega stolnega mesta. ⁸⁷ To pomeni, da je ljubljanski idiom s svojimi interferencami pravzaprav le motil Trubarjev ideal knjižnega jezika, v začetku bolj, skozi čas pa vse manj. Tako je resnična vloga ljubljansčine v Trubarjevi ustanovitvi slovenskega knjižnega jezika čisto drugačna, tj. mnogo skromnejša od tiste, ki jo je domneval Rigler: resda je morebiti delno vplivala nanj, vendar le kot eden mnogih elementov, ⁸⁸ iz katerih je veliki kreator nove književnosti oblikoval njen jezikovni standard. Zavaljo dejstva, da zmore Rigler v podporo svojih majavih idej navesti le nekaj skrajno omejenih glasovnih pojavov, ki s prostorskim oddaljevanjem našega reformatorja od Ljubljane izgubljajo svojo moč, ljubljansčina še zdaleč ne more predstavljati podstave prvotnega slovenskega knjižnega jezika oz. kar njegove govorne podobe, kakor je mogoče sklepati iz Riglerjeve ne le enkrat zapisane trditve, da si je Trubar prizadeval pisati v ljubljansčini. ⁸⁹ Domnevno ljubljanske poteze v Trubarjevih zgodnejših spisih imajo vse značilnosti interferenc živega jezikovnega okolja v knjižnem jeziku, ne pa veljave njegovih nepogrešljivih elementov.

Seveda pa si tudi Trubarjeve izjave o podlagi njegovega knjižnega jezika v vaški Raščici (in ne v ljubljanskem mestu!) ne gre predstavljati na miselno preprost način. Naš reformator je kljub temu, da je bil v bistvu avtodidakt, vendarle premozel znatno humanistično izobrazbo tudi kar zadeva jezikovne stvari (boji se prestopkov zoper Prisciana v svoji pisani latinščini, ki po Kidričevem mnenju vendarle kaže znatno in ne ravno običajno oblikovalno zmoglost). Nadalje se je v času službe po različnih slovenskih deželah pred njim razprla vsa raznolikost jezika njegovih ljubih rojakov (od bivše knežje prestolnice Celje do svetovljanskega Bonomovega dvora v Trstu in deželnega stolnega mesta Ljubljane). Tako se je mogla pri Trubarju na podlagi praktičnega izkustva oblikovati idealna abstraktna podoba knjižnega jezika, ki ga vsak Slovenec — tudi najpreprostejši — »lehku more zastopiti« ⁹⁰ (še enkrat: ne trdi, da ga more govoriti vsak izmed njih, še manj, da ga govori!). Takšen jezik seveda ni mogel biti zapis katerega obstoječih slovenskih govorov, ker bi bil na drugem koncu domovine nerazumljiv (kakor že vemo, Trubar 1555. leta pove, da različni Slovenci različno govore z dosti besedami — in ravno tu je implicitno opozorilo, da za njegov

⁸⁶J. RIGLER, n. d., 234.

⁸⁷Prav tam, 234.

⁸⁸Med njimi še posebej ne gre spregledovati kulturnega jezika v religiozni sferi življenja, na katerega sledove v Trubarjevih spisih je opozoril M. Molè.

⁸⁹Tako postavljena Riglerjeva trditev lahko pomeni samo to, da bi se Trubar v bistvu le trudil zapisati ljubljansčino in skušal s tem ustvariti knjižni jezik vseh Slovencev (ker se po Trubarjevih navedbah jezik njegovih rojakov prej ni pisal — to izpričuje, da takih zapisov ne iz Ljubljane ne od drugod ni poznal —, je jasno, da je nenemška ljubljansčina neposredno pred 1550. letom v vsakem primeru obstajala le v govorjeni obliki).

⁹⁰M. RUPEL, n. d., 65.

knjižni jezik ne prihaja v poštev le zapis kakega etnografskega, bodisi vaškega bodisi mestnega govora, saj se s svojo knjigo obrača k vsem rojakom). Ker Trubar obenem poudarja razumljivost preprostim ljudem, je jasno, da tudi ne gre preprosto za zapis obstoječega slovenskega govora učenjakov, denimo z Bonomovega ali Kacijanarjevega škofovskega dvora. Treba se je zavedati, da v Trubarjevi izkušnji in predstavi kot preprosti Slovenci žive predvsem Raščičani njegovih otroških let, torej ljudje, iz vrst katerih je izšel in s katerimi se je v svoji reformacijski vnemi identificiral v mnogo večji meri kot s humanističnimi učenjaki. Že zaradi tega, ker je pisal za vse rojake, ne le za miselno elito. To pomeni, da je svoj knjižni jezik kaj lahko označil za jezik, ki se govori v njegovi rojstni vasi.⁹¹

Raščica je torej v nemškem posvetilu k Ta prvemu delu tiga Novega testameta iz leta 1557 mišljena do neke mere metaforično oz. retorično, vendar tudi dobesedno: če povemo s paradoksom, lahko rečemo, da je kot figura mišljena dobesedno in kot dobesednost figurativno. Kako Trubar govora Raščice v omenjenem primeru ne misli do absurda dobesedno, da slutiti že na mestu, kjer mu pripíše vlogo podlage slovenskega knjižnega jezika: v istem nemškem posvetilu iz leta 1557 namreč pripoveduje tudi o tem, da je »ave Marija« prevajal drugače, kakor pravijo Slovenci: ne s »češčena Marija«, temveč z »veseli se, Marija«,⁹² kar pa je le ekzempelna ilustracija za njegov pristop k problemom književnosti. Ta mu očitno ni zapis tistega, kar se sliši med njegovimi rojaki — in to velja tako glede raščičine kot Riglerjeve ljubljansčine! —, temveč je konstrukt, ki ga je ustvaril po svojih predstavah o razumljivosti v vseh naših deželah. Rigler navsezadnje v brezupnem poskusu, da bi nad vodo obdržal svojo naglo tonečo tezo, popolnoma proti duhu Trubarjevih izjav razlaga, da se pasus o Raščici v posvetilu iz leta 1557 nanaša predvsem na leksiko in stil⁹³ (kajti totalne netočnosti oz. zavajanje Trubarja le ne more obtožiti potem, ko je raziskovalce njegovega jezika razglasil za fazifikatorje zgodovine: čudno bi bilo, da so vsi razen njega notorni lažnivci!). Toda vidimo, da si Trubar celo v ustaljeni, razširjeni in popularni molitvi drzne izvesti leksikalno predrugačenje glede na v ljudski zavesti globoko zakoreninjene formulacije, če je po njegovi prav novodobno samozavestni misli, ki temelji na srednjeveštva osvobojeni, se pravi suvereni individualiteti, to potrebno. Tu je torej še en dokaz, da ni ničesar samo zapisoval iz ust koga drugega, temveč je ustvarjal iz sebe, iz svojega samostojnega doživljanja vere in sveta.⁹⁴

⁹¹Sicer pa Trubar ne pove, kdo na Raščici govori slovenski jezik tako, kot ga on piše: ker ga on, ki je od tam doma, govori, čeprav morda šele potem, ko ga napiše, za knjižnoretorično rabo vsekakor lahko reče, da se ta jezik govori na Raščici.

⁹²M. RUPEL, n. d., 79.

⁹³J. RIGLER, n. d., 97.

⁹⁴Že načelno je treba razumeti, da je knjižni jezik nekaj drugega kot narečje tudi (morda celo predvsem) v leksiki in stilu. Leksikalne zahteve knjižnega jezika so drugačne od onih za narečje, čeprav sta oba jezika v svojem naravnem okolju popolna. Četudi je narečje v stiku z verskim življenjem, je absurdno misliti, da zadostuje za prevod Nove zaveze ali Luthrove Hišne postile, Augsburgske veroizpovedi in za ustvaritev cerkvenega reda. Še najmanj zadovoljuje leksikalno in stilno, medtem ko o glasovni in oblikoslovni zadovoljivosti ali nezadovoljivosti pravzaprav sploh ni mogoče govoriti na tako neposreden način, ker gre pri tovrstnih razlikah med dialektom in knjižnim jezikom pretežno za vprašanje estetike.

Kot praktičen in kulturni človek je seveda tudi prevzemal iz že obstoječe civiliziranosti, toda le tiste elemente, ki so se mu zdeli primerni za posvojitve. Njegova »jezikovna politika« se je izogibala vsakršnim skrajnostim; o tem pripovedujeta dva ekzempli v za nas tako zelo pomembnem nemškem posvetilu k Prvem delu Nove zaveze iz leta 1557: prvi, zgoraj pravkar omenjeni o prevodu fraze Ave Marija govori, kako ne gre za vsako ceno ostajati pri starem, drugi — nam tudi že znani — o neukem duhovniku na Planini pod Celjem pa, kako potrebna je (pre)izkušnost, ki se kajpada pridobi s poznavanjem tradicije in pomensko natančnim navezovanjem nanjo. Trubarju je bila vsakršna enostranskost v jezikovnih rečeh tuja, vsaka nepremišljenost pa odurna, kar dokazuje njegova velika nezadovoljnost ob Enih duhovnih peisnih iz leta 1563, ki so jih ljubljanski protestantski reformatorji napisali in zredigirali deloma mimo njegovega pravkar ustvarjenega književnega izročila (značilno so te pesmi bile bližje ljubljansčini, kot spisi začetnika naše literature: če bi bil jezik kranjskega stolnega mesta v resnici podlaga slovenskemu knjižnemu jeziku oz. celo njegova govorena podoba, kakor sodi Rigler, zakaj bi Trubar bil s to edicijo tako nezadovoljen!?).⁹⁵

Že na prvi pogled pa je očitno, da Riglerjeve ideje o Trubarjevem slogu še manj držijo kot o njegovi knjižni leksiki: zapletene retorične stavčne periode našega reformatorja, ki slonijo na strukturi odstavka,⁹⁶ nikakor niso doma na Raščici; samo pri sintagmi je inverzni in torej zaznamovani besedni red praviloma nadomeščen z običajnim,⁹⁷ a to stilno opustitev glede na starejše stanje (v Brižinskih spomenikih — toda v tem Trubar le sledi globalnim slogovnim tendencam, ki so prišle do izraza že v Stiškem rokopisu, vendar je za tamkajšnjo retoriko značilna linearnost v »pripovedi« in torej sorazmerno ozek repertoar stavčnih struktur, kar je običajno za čas pred cvetno gotiko in pred prehodom v renesančno občutenje sveta, ki najde v slovenščini odmev šele v Trubarjevi retorični veščini) v repertoarju figuralnosti več kot nadomešča izrazna sinonimika, ki le malo manj kot pojasnjevanju služi tudi okraševanju (le da brez tozadevnega manierizma in pretiranega števila členov v formuli — kar vodi v barok; kot ugotavlja Breda Pogorelec, pri Trubarju v takih primerih prevladuje dvojna ali trojna formula). Trubarjev novi retorični slog je obogatil repertoar pogosto rabljenih stavčnih zvez predvsem s tistimi, ki razbijajo (časovno, prostorsko itd.) premočrtnost v »pripovedi«.

Presenetljivo je Rigler vso svojo na moč drzno in daljnosežno tezo kaj majavo postavil na le dva docela glasoslovna pojava, ki naj bi se razlikovala na Raščici in v Ljubljani 16. stoletja. Gre za refleksa dolgega jata in njegovega o-jevskega vzporednika, pri čemer ni na voljo nobenih pozitivnih sočasnih dokazov ne za govor Ljubljane ne za govor Raščice (ob tem je računati z govorom Raščice le do leta 1520, kajti odtlej Trubar ni več prebival v rojstni vasi, medtem ko se je v Ljubljani naselil petnajst let za tem, in bi bilo treba kot ljubljansčino, ki jo je poznal, upoštevati jezik kranjskega stolnega mesta šele od tega časa naprej). Rigler, ki na veliko dokazuje identičnost Trubarjevega knjižnega jezika z ljubljansčino, ne kaže nobenega entuzi-

⁹⁵J. RIGLER, n. d., 111 in dalje.

⁹⁶B. POGORELEC, Razvoj slovenskega knjižnega jezika, *SSJLK, Informativni zbornik, Dodatek* (Ljubljana, 1974), 7.

⁹⁷Prav tam, 7.

azma za njegovo primerjavo jezikom na Raščici v kritičnem času (tudi to bi mogla biti zgolj predstava brez pozitivnih dokazov, kajpak mimo Trubarjevega knjižnega jezika in njegove trditve, da je le-ta tak kot govorica v njegovi rojstni vasi — vendar ne konkretna, ni navedeno, kdo je njen kompetentni nosilec); tako tudi ne zmore nedvoumnega dokaza za veljavnost svojih izvajanj.⁹⁸ Celó sam poudarja dolénjski značaj ljubljánščine 16. stoletja:⁹⁹ ta se torej glasoslovno ni bistveno razlikovala od raščičšine. Metodološko zelo nečisto je njegovo operiranje z dihotomijo ljubljánščina-govor Raščice: govoru Raščice je vzporednik kvečjemu (etnografski) govor Ljubljane, medtem ko je ljubljánščina kot govor Ljubljánčanov, tako avtohtonih kot prišlekov (ki so v niti za tedanje razmere ne preveliko mesto prinašali tudi jezikovne značilnosti od drugod: o veliki pomembnosti tovrstnih vplivov in potemtakem o veliki nestanovitnosti ljubljánščine priča še za mnogo poznejši čas Kopitarjevo pisanje o njeni sodobni podobi, ki da je bolj gorenjska kot dolénjska, medtem ko je poprej bila po vseh relevantnih sponiranjih dolénjska!), širši pojem. Vendar se tudi na Raščici v 16. st. ni slišal samo njen (etnografski) govor, kajti tamkaj niso živeli zgolj dobr(odušn)j divjaki razsvetljensko-predromantičnih predstav, ki bi do negibnosti konservirali — v največje zadovoljstvo strukturalnih jezikoslovcev in v svoje poneumljenje — svoj jezik, nasprotno: Anton Melik je opozoril na to, da je Raščica v Trubarjevi dobi bila prometno odprta,¹⁰⁰ o čemer priča tudi naš reformator sam, ki ve marsikaj povedati o neljubih obiskih Turkov in malovrednega »krovaškega malarja« (njegov oče je temu plačal z 20 ogrskimi zlatniki, kar spet po svoje govori o svetovljanskosti tistih krajev!),¹⁰¹ še najbolj pa dejstvo, da se je tamkaj splačalo postaviti mitnico. O tem Rigler noče ničesar vedeti in pozna na eni strani samo »govor Raščice« (ter ne raščičšine), na drugi pa le »ljubljanščino« (in ne govora Ljubljane)... Toda že načelno je treba poudariti: krajevni govori v srednjem veku in v začetku novega niso mogli biti niti približno tako ustaljeni, kot so postali v zlatih časih absolutistične države ter samo njej lastnega čvrstega priveza podložnikov na zemljo; poprej so kuga in druge bolezni na en ter Turki in domači bojevitži na drug način zelo temeljito onemogočali preveliko stalnost prebivalstva (poleg tega je cvetela kmečka trgovina, katere oviranje je bilo eden glavnih vzrokov za velike kmečke upore v 16. st.: tudi iz tega razloga so naši kraji bili na nenehnem jezikovnem prepihu!). Slovenska narečja so tedaj mogla nastajati (in tudi so nastajala, za kar imamo danes — resda dokaj maloštevilne — dokaze od visokega srednjega veka naprej), vendar ne tudi dokončno nastati; šele

⁹⁸Prim. še J. RIGLER, n. d., 96: »Omeniti je treba tudi pojave, ki jih je Trubar poznal iz svojega dialekta, toda po vsej verjetnosti tudi iz Ljubljane, pa jih je vseeno odpravljaj.« Kako je ob tej trditvi še mogoče govoriti o nekakšnem Trubarjevem zavestnem hotenju, pisati v ljubljánščini, ostaja uganka. Riglerjev rezultat torej ni — če parafraziramo J. M. Keynesa — niti veljaven (se pravi v skladu z dejstvi, ki jih pozna in iz katerih dela sklepe) —, kaj šele, da bi bil pravilen (glede na vsa odkrita in še neodkrita dejstva)!

⁹⁹Prav tam, 100–110.

¹⁰⁰A. MELIK, Prometni položaj Raščice v Trubarjevi dobi, II. *Trubarjev zbornik* (Ljubljana, 1952), 57 in dalje.

¹⁰¹M. RUPEL, n. d., 238.

življenjski slog 17. in 18. st. jih je omogočil v obliki, kot jo razumemo (in poznamo) dandanes.¹⁰²

Čas je, da sklenemo razpravljanje o Riglerjevih hipotezah, ki se v njegovi knjigi Začetki slovenskega knjižnega jezika od sile obsežno, pa hkrati tudi na moč ekstenzivno in z malo uspeha dokazujejo. Proti njim govori tudi Hišna postila, ki jo je po Trubarjevem prevodu za tisk priredil Andrej Savinec. Rigler sam mora priznati, da je to delo izmed vseh Trubarjevih najbogatejše z neljubljanškimi značilnostmi.¹⁰³ Ker je bil Savinec Ljubljančan, bi morala njegova redakcija še posebej lepo in verno izražati duha ljubljansčine, če bi ta bila resnično temelj Trubarjevega knjižnega jezika in torej tudi slovenskega knjižnega jezika nasploh. Toda ideal tega jezika je očitno bil drugje, saj ljubljansčina celo na književno ustvarjanje rojenih Ljubljančev ni vplivala. Sklep o vlogi jezika kranjskega stolnega mesta v nastanku naše literature v 16. st. se torej more glasiti edino takole: morebiti je kot eden mnogih lingvističnih fenomenov, ki so obdajali Primoža Trubarja, v določeni meri interferenčno zaznamoval njegove zgodnejše spise, toda četudi je v slovstvenih podvigih našega vodilnega reformatorja imel kakšno vlogo, je ta bila docela nebitvena, saj se je ustanovitelj slovenskega protestantizma pozneje knjižnojezikovno izrazilo gibal v smeri stran od njegovih značilnosti (ki pa navsezadnje niso bile samo ljubljanske!), kar so aktivno podpirali tudi Ljubljančani, zlasti Savinec.¹⁰⁴ Če je ljubljansčina na Trubarjev knjižni

¹⁰²Naši dialekti, kakor jih poznamo danes, se temeljito razlikujejo od nekaterih drugih, denimo italijanskih ali nemških: pri nas so narečja navezana na ruralno sfero življenja, drugod pa so širša in poudarjeno nadstanovska (okvir nekdanjih kneževin ipd.; seveda znotraj takšnih dialektov obstaja še stanovska govorna razslojenost). Verjetno so na Slovenskem nastajajoča narečja v nekdanjosti, preden so naši ljudje po ideologiji poznega 18. (Zois piše Vodniku, naj strun ne uglesi previsoko, ker se mora ozirati na naslovnike slovenske poezije, ki so očitno precej preprosti) in 19. st. (Levstik in njegovi) postali le »prosti narod«, bila bolj podobna drugim (v smislu nadstanovskosti). Na to bi kazala jezikovna enakost spisov iz različnih stanov, npr. Khislovega (uradniškega) razglaša iz leta 1570 in besedil protestantskih duhovnov iz osrednjega dela Kranjske ter bistvena jezikovna neenotnost tekstnih podvigov ljudi istega stanu iz različnih slovenskih pokrajin (Vipavec Krelj nasproti drugim slovenskim protestantskim duhovnom; to pravilo nekoliko podira njegov rojak Trost, ki mu jezikovno ni soroden, toda treba se je zavedati, da gre pri njem za izrazitega učenjaka, ki je vstopal že v čvrsto kodificiran knjižni jezik); res je, da smo tu že na ravni knjižnega jezika, toda nadstanovska narečna razčlenjenost močno vpliva na njegovo variantnost v času, ko pismenstva še ne ustvarjajo nosilci ruralne narečne kulture kot nosilci lokalnih jezikovnih značilnosti, s katerimi hote ali nehote barvajo knjižni jezik. Torej so naši dialekti v nastajanju bili nadstanovski in ne, kakor v 19. in 20. stoletju, le idiom »prostega naroda«, medtem ko so prvaki govorili nemško, dokler se niso priučili vseslovenskega knjižnega jezika. Jezikoslovci ta zgodovinska dejstva prepogosto spregledujejo.

¹⁰³J. RIGLER, n. d., 203, 204.

¹⁰⁴Trubarjeva konstrukcija vseslovenskega knjižnega je bila dovolj odprta, da je puščala dovolj prostora posameznim glasoslovnim in celo oblikoslovnim variantam ter spremembam v teku razvoja (denimo opustitev od Riglerja toliko poudarjenih glasoslovnih značilnosti spisov našega reformatorja do leta 1564/67, ki naj bi dokazovale ljubljansčino), medtem ko bi v primeru, da bi bile Riglerjeve razlage v Trubarjevem zavestnem hotenju po pisanju v ljubljansčini, katere razpoznavno znamenje so le nekateri glasoslovni refleksi, točne, prišlo do tega, da bi Trubar v prvem štirinajst- oz. sedemnajstletju pisal v enem, pozneje pa v drugem knjižnem jeziku, kar pa je absurdno misliti.

jezik vplivala, se je to moglo zgoditi le na ravni nekaterih interferenc živega jezikovnega okolja (na to kaže dejstvo, da je Rigler ljubljanske značilnosti mogel dokazovati le pri glasoslovnih pojavih!), ki so reformatorju utegnile ostajati v spominu tudi v času prvega pregnanstva v nemškem delu Cesarstva, ni pa bila nikak njegov književno-jezikovni ideal. Ta je veljal vsem Slovencem, ne le kranjskim in še manj samo ljubljanskim, o čemer izjemno jasno pričuje že večkrat apostrofirano nemško posvetilo k prvemu delu Nove zaveze iz leta 1557,¹⁰⁵ kjer Trubar prosi za dva bodisi kranjska bodisi spodnještajerska slovenska duhovna kot pomoč svoji prevajalski misiji: očitno so bili za njegov koncept vseslovenskega knjižnega jezika Kranjci enako uporabni kot Spodnještajerci, ki ljubljansčine pač niso mogli znati.

Proti Riglerju pa mimo Trubarja govorita tudi dve najpomembnejši knjigi drugih slovenskih protestantov, Dalmatinova Biblija in Bohoričeva slovnica. Slednja je delo človeka iz prve generacije naših protestantov. To pomeni, da se je Bohorič osebno oblikoval še pred Trubarjevim slovstvenim nastopom, vrhu vsega pa je bil po rodu s Štajerskega, torej iz druge (tedaj mnogo razvitejše, močnejše in bolj svetovljanske) dežele kot naš vodilni reformator. Vendar je kljub temu sprejel Trubarjev knjižni jezik kot svoj in ga preizkusil ob kriterijih Melanchthonove latinske slovnice, tisti čas naravnost zglednem teoretiškem merilu civiliziranosti in humanističnem standardu knjižnojezikovne kultiviranosti. Takšno Bohoričevo ravnanje dokazuje doživljanje Trubarjevega knjižnega jezika kot evropsko primerljive knjižnojezikovne strukture že pri tistih, ki jim ta jezik ni bil vcepljan skozi šolsko prisilo, in so ga lahko kritično motrili kot osebno stabilni inteligentje. Knjižnost Trubarjevega knjižnega jezika je torej bila opažena že v njegovi generaciji; še več, bila je še v času njegovega življenja ne le praktično, temveč tudi teoretično dokazana po v sočasni Evropi za to običajnih humanističnih merilih. Takšna ne na avtoriteti, temveč na svetovljanskem (ne lokalističnem!) kritičnem preizkusu utemeljena zavest sodobnikov pa govori, kako Trubar ni mogel biti preprosto zapisovalec kakšne ljudske govorice, tako tudi ljubljansčine ne. Rigler se tega zelo dobro zaveda in potem, ko je prisiljen v Bohoričevi slovnici ugotoviti odločno prevladovanje stanj, ki niso značilna za sočasno ljubljansčino, za svojo znanstveno metodo zelo značilno zatrdi, da to delo »verjetno«¹⁰⁶ — ko govori o svojih idejah, ni nič samo verjetno, temveč vse gotovo, tudi brez metodološko neoporečnih dokazov! — ni dosti vplivalo na razvoj slovenskega knjižnega jezika, kar je kaj nenavadna trditev, saj je prišlo do ponatiskovanja in prirejanja Zimskih uric še v 18. st., živahno pa se je ta knjiga omenjala (tudi s sklicevanji) še pozneje.

Dalmatinova Biblija prav tako nasprotuje značilnostim ljubljansčine kritičnega časa (in to je bila knjiga, skozi katero se je slovenski knjižni jezik 16. st. najdlje

¹⁰⁵M. RUPEL, n. d., 75. Povedno Trubar za Spodnještajerca ne zahteva nikakega tečaja iz ljubljansčine! Nasploh se v literaturi za zgodnejša obdobja ljubljanske škofije preveč poudarja pomen Ljubljane: vsaj toliko časa kot v nji je episkopov dvor v 15. in 16. st. preživel v Gornjem Gradu. Zato je nedvomno tudi tamkajšnja lokalna govorica močno zaznamovala kultivirano slovensčino, ki je določeno vlogo v življenju omenjene škofije nedvomno imela že od vsega začetka.

¹⁰⁶J. RIGLER, n. d., 200.

praktično ohranjal in izžareval svojo moč v prihodnost!):¹⁰⁷ Dalmatin bi kot učenjak, ki je vstopil v že oblikovan knjižni jezik, zlasti ob svojem bivanju v Ljubljani, kjer je prevedel večji del Sv. pisma, moral pisati izrazito ljubljansčino v primeru, da bi bila ideal oz. standard v okvirih književnosti, ki jo je ustanovil Trubar. Vsaj v svojih spisih bi jo uporabljal, če je že govoril zaradi rojstva v Krškem ne bi. Dalmatin se je držal koncepta slovenskega knjižnega jezika, kakor ga je začrtal njegov utemeljitelj in je dejansko povsem obšel poskus reforme »gospod Truberjove kranščine«¹⁰⁸ minornega Sebastjana Krelja (deloma se je na Krelja navezal le pri pisanju sičnikov in šumevcev). Kako Trubar nadaljevalcem svojega dela ni nič povedal o tem, da bi ljubljansčino bila slovenski književnojezikovni ideal,¹⁰⁹ kaže tudi revizijsko delo ob Dalmatinovi Bibliji: čeprav je potekalo v Ljubljani, se lokalna govorica vanjo ni mogla vtihotapiti. Toliko pomembnejše je to zato, ker Trubar svojega knjižnojezikovnega koncepta pred cvetom notranjeavstrijskega protestantizma ni mogel zagovarjati osebno, temveč samo posredno, preko svojega velikega duhovnega dediča Dalmatina.¹¹⁰

Riglerjeva domneva, da si je Trubar prizadeval pisati v ljubljansčini, kakor smo videli, ne vzdrži resnejšega kritičnega pretresa. Njegova želja po lansiranju izvorne teze, ki bi naravnost kopernikansko ali vicovsko na glavo preobrnila obstoječo zavest ter volja po historični utemeljitvi naslonitve (vsaj dela govornega) modernega slovenskega knjižnega jezika na ljubljansčino (a to je v nasprotju tako s humanistično zasnovo našega knjižnega jezika kot tudi z njegovim nadaljnjim razvojem; značilno je bil podoben poskus o. Marka Pohlina odločno zavrnjen), kar se je, ne po naključju, začelo dogajati ravno v času, ko je nastajala knjiga Začetki slovenskega književnega jezika, sta bili le preveč očitni.

Če torej povzamemo: Trubarjev knjižni jezik ni prav nič preprost, čeprav hoče biti razumljiv tudi najpreprostejšemu Slovencu. Ne gre za zapis kakšnega govora (ne ljubljansčine ne raščiščine), temveč za izrazito knjižno strukturo.¹¹¹ Morebitnih

¹⁰⁷J. RIGLER, n. d., 142 in dalje.

¹⁰⁸M. RUPEL, n. d., 313.

¹⁰⁹Ob tem ne gre pozabiti, da je Trubar vseskozi neutrudno skrbel za Dalmatinovo izobrazbo (priskrbel mu je Tiffernovo štipendijo in presojal njegovo slovensko pisanje), ki je bila vsa posvečena pridobitvi kompetentnosti za prevod celotnega Svetega pisma, torej nalogi, ki jo sam začetnik naše protestantske reformacije zaradi premajhnega znanja bibličnih jezikov ni mogel izpolniti. Reči je treba, da je Trubar Dalmatina štel za najlegitimnejšega nadaljevalca svojega književnega dela in ga za takšno vlogo tudi pripravljaval.

¹¹⁰Verjetno je tudi Bohorič odigral pri tem določeno vlogo, saj je iz njegovega dela pri biblijski revizijski komisiji zrasla slovnica *Articae horulae*. Zlasti pomembno je, da je bil Dalmatinovi Bibliji dodan register, kar jasno izpričuje zavest o tem, kako v trubarjanski knjižni jezik ne gre mešati pokrajinskih jezikovnih posebnosti. Temeljna zahteva po razumljivosti Sv. pisma kar najširšemu krogu ljudi, v našem primeru vsakemu znalcu slovenščine, tu torej ni bila upoštevana v okvirih knjižnojezikovnega standarda, temveč v svojevrstnem variantnem slovarju.

¹¹¹Razlika med Trubarjevim dejanskim in Vergerijevim hipotetičnim knjižnojezikovnim konstruktom je bila v tem, da je Trubar svojo vizijo postavil na nacionalni oz. etnični in sinhroni, Vergerij pa na nadnacionalni oz. nadedetnični in diahroni temelj.

poprejšnjih slovenskih pismenskih jezikov, torej pismenske tradicije, ki jo za naš srednjeveški prostor domneva B. Pogorelec,¹¹² Trubar ni poznal. Glede na to, da je njegov književnojezikovni koncept zadovoljil tako ideološke somišljenike kot nasprotnike v vseh slovenskih deželah tudi v prihodnosti, je moralo pri njem iti za izrazito humanistično tvorbo, saj so bila tedaj in še dolgo pozneje humanistična izhodišča standard v doživljanju in razumevanju knjižnega jezika. Tudi zato je jasno, da Trubar ni mogel izhajati iz kakšne srednjeveške tradicije (od srednjeveškega »gotstva« so se ljudje s humanistično izobrazbo z gnusom odvrčali!), kar velja tako za ljudsko govorico kot za hipoteze o obstoju nekakšnih slovenskih pismenskih jezikov pred letom 1550. Njegova humanistična književnojezikovna konstrukcija pa je bila zavoljo vpetosti v protestantski reformacijski kontekst (težnja po razumljivosti) nekaj življenju med vsemi in vsakršnimi ljudmi, ne le med učenjaki namenjenega in razvoju, torej tudi spremembam zapisanega. Med Slovenci ni nikomur drugemu uspelo nič podobnega (le Trubarjevi prekmurški soverci se morejo v pokrajinskem merilu do neke mere primerjati z njim): ne Krelj, ne Pohlin, ne Metelko, ne Dajnko, ne ilirci, vseslovani in novoilirci niso zmogli ustvariti česa takega; njihove konstrukcije večinoma niso prestale niti preizkusa svoje dobe, še manj seveda raznočasje, čeprav so se šteli za duhovno superiornjše od našega vodilnega protestantskega reformatorja, ki tako ni bil samo prvi, kakor je govoril Župančič,¹¹³ temveč v marsičem tudi edini. Večkrat so Slovenci lahkomišelnost zatrjevali, kako bi Trubarjevo vlogo v našem duhovnem razvoju mogel odigrati tudi kdo drug, vendar ni tako: vsi, ki smo jih prejle našteli, so to poskušali, vendar ni uspel nihče. Iz njihovega dela ni zrasla kontinuiteta, iz Trubarjevega je; to pove vse. Življenje je pač vselej bilo močnejše od samosilniške jeziko(slo)vne oblasti, ki je Slovincem tako pogosto grenila življenje z najbolj čudaškimi »črkarskimi pravdami«.

Ko je 31. oktobra 1517 brat Martin nabil svojih 95 tez na vrata cerkve v Wittenbergu, je duh verske in cerkvene reforme dokončno ušel iz steklenice katoliške hierarhije v kar najširši prostor renesančne civilizacije evropskega Zahoda. Luther, ki štiri leta pozneje na državnem zboru v Wormsu gromko oznanil: »Tu stojim. Ne morem drugače. Bog mi pomagaj. Amen«, 1529. leta razložil svojo reformatorsko nepopustljivost Ulrichu Zwingliju z besedami, ki si jih je vredno zapomniti: »In če bi

¹¹²Vendar so njene tovrstne ideje slabo utemeljene v zgodovinskih dejstvih, zakaj skoraj za vsak spomenik srednjeveške slovenščine najdeva drug tip ali podtip pismenskega jezika, kar je vendarle čudno, saj pismenski jezik terja predvsem neko ustaljenost v pisanju. Srednjeveški spomeniki slovenščine imajo pač le značaj posamičnih zapiskov, katerih jezik, kakor smo že poudarili na začetku naših izvajanj, ni dialekt, temveč vsaj na nekaterih mestih lepo razviden kulturni jezik (z bolj ali manj izrazitimi vplivi dialektalnega razvoja, vendar tudi z zelo dolgo tradicijo). Opozoriti pa gre še na nenavadno terminološko nihanje Pogorelčeve, ki v nekaterih svojih spisih o našem srednjem veku govori o pismenem (sic!), v drugih pa o pismenem jeziku, vendar ima pri tem vseskozi v mislih pravzaprav pismenski jezik, kar je razvidno iz dejstva, da v ohranjenih spomenikih slovenščine pred letom 1550 najdeva tradicijo z vsemi lastnostmi pismenstva (pozna varianti A in B tedanjega slovenskega kulturnega jezika, kajpak s podvariantami). V naši razpravi zato na kritičnih mestih vseskozi uporabljamo nedvoumni izraz pismenski jezik.

¹¹³*Dela Otona ŽUPANČIČA V* (Ljubljana, 1970²), 149.

Bog ukazal, naj jem govno, bi ga jedel!» (zgodovini je ostal v spominu tudi mirni Švicarjev odgovor: »Česa takega Bog ne ukazuje, resničen je in luč je, ne vodi nas v temo.«). Brž postane jasno, kako nič več ne bo tako, kot je bilo poprej, ko se včasih tudi zelo podobne reformne zahteve po spletu okoliščin — pogosto jim morebiti premalo premišljeno, vendar ne čisto neutemeljeno pravimo nujnost — nikoli niso razvile v nadnacionalno in hkrati nadstanovsko gibanje za njihovo udejanjenje, ki bi predstavljalo globalno konkurenčen koncept načelom katoliškega Zahoda pod duhovnim vodstvom rimske cerkve. Tega so dotlej sicer pretresale najrazličnejše shizme (veliki razkol Zahoda, bosenska verjetno le shizmatična in ne krivoverska cerkev) in bolj ali manj izprijene herezije (katari, valdenzi, husiti itd.), toda vsa tovrstna dogajanja so bila omejena bodisi prostorsko bodisi stanovsko (veliki razkol Zahoda je npr. ostajal na ravni visoke politike vrhov Cerkve in držav), medtem ko doživljanja življenja celotnega civilizacijskega kroga niso zajela v vrtince vsesplošnega opredeljevanja za in proti. Kaj takega se je lahko zgodilo šele po renesančni osvoboditvi individualnosti, ki se je iz Italije širila po vsem Zahodu in v 2. pol. 15. ter v zač. 16. st. sprožila velike duhovne premike od južnih do severnih evropskih obal. Je pa tudi Luther s svojimi spisi že pred ekskomunikacijo 3. januarja 1521 poskrbel tako za nadnacionalni značaj svojih idej — zlasti ko je z živimi barvami strastno slikal svojega sovražnika, ki je bil vsepovsod v vesoljni cerkvi, še posebej v njenem vrhu (spisa Krščanskemu plemstvu nemškega naroda, O babilonski sužnosti cerkve), in ko je razmišljal o človekovi veri (O svobodi kristjana) — kakor za širitev svojih misli izven enega, tj. kleriškega stanu (Luther povedno ne ostane samo pri Nemški teologiji, ki jo je izdal še pred 95 tezami, temveč se brž obrne k bojevnikom — predvsem knezom — z že omenjenim Pozivom krščanskemu plemstvu nemškega naroda). Luthrovo ravnanje se je temeljito razlikovalo od poprejšnjih reformatorskih poskusov po neizprosno, lahko bi rekli celo brutalnem realizmu oz. ozemljenosti: tudi Hus, Wycliffe in Savonarola so premogli globalne ideje, toda kljub temu je resonančni prostor njihovega dela zaradi neupoštevanja odločilnih dejavnikov moči (Hus je npr. utopično skušal enako globalno delovati kot misliti ter je prišel na konstanški koncil, kar je imelo zanj tragične posledice potem, ko je cesar Sigismund požrl dano besedo o zagotovljenem prostem odhodu) ostal omejen na posamezne dežele ali stanove, medtem ko je Luthrov klic k reformi verskega življenja do tal pretresel vso civilizacijo Zahoda. Tako je protestantska reformacija že na samem začetku postala družbeno in krajevno neomejena, se pravi ne le cerkveni in ne samo enodržavni (kakor je tedaj vsaj deloma bila francoska ali angleška bolj po imenu kot dejansko katoliška cerkev) red: postala je globalni konkurent dotlej vsaj za pol Evrope vesoljnega reda katoliške cerkve. Tega se je v polni meri zavedal že Martin Luther, ki je samozavestno oznanjal: Prišel bom na koncil (mislil je na snujoči se koncil vesoljne cerkve, ki naj bi odpravil razkol med kristjani Zahoda in naj bi bil po volji papeža nekje izven Cesarstva, na kar so nemški knezi in Luther po posredovanju nuncija P. P. Vergerija ml. pristali — računali so na Mantovo ali Verono —, vendar je cesar Karel V. dosegel, da je zasedanje bilo na območju njegovega nadzora, v Tridentu, s čimer je za protestante postalo prenevarno — spomin na Husov primer je bil še preveč živ —; tako se je iz tega prizadevanja izcimil samo koncil rimske cerkve) in naj mi odsekajo glavo, če ne obranim svojega stališča pred celim svetom. Razumljivo je zatorej, da poznejša

pomiritev — kljub vsem erazmovskim poskusom zanjo — ni bila več mogoča v okvirih enega samega duhovnega reda. Rešitev je bila — vendar šele po grozljivi izkušnji preprirov, pobojev in izgonov 16. ter verskih vojn 17. stoletja — samo v sobivanju več evropskih duhovnih prostorov (rimskokatoliški, luteranski, kalvinski itd.), pa čeprav je rimska cerkev na Tridentinskem koncilu odpravila vrsto pomanjkljivosti, ki so jih ji v začetku očitali reformatorji.¹¹³ Toda katolicizem je to naredil v skladu z naravo svojega reda evlucijsko, skozi daljše časovno razdobje v več desetletjih od srede 16. st. naprej. Do tedaj so reformirani redi v severni Evropi že zdavnaj bili vzpostavljeni na protestantski način — kar je pomenilo skoraj trenutno zelo odločno prekinitev kontinuitete s tradicijo — in so živeli svoje življenje, razvijajoč se znotraj svoje logike povsem neodvisno od rimskega cerkvenega in duhovnega prostora — celo proti njegovi volji — od dvajsetih let omenjenega stoletja. Zgodovinskost časa in časovnost zgodovine sta bili odločilni, ne toliko same ideološke postavke, ki se ustvarjajo sproti in se spreminjajo ter so mnogokdaj le izgovor. Značilno sredi 16. st. v okvirih rimskega reda, ki tudi v mejah Zahoda ni bil več niti prostorsko niti duhovno vesoljen — in poslej je Zahod v enoten civilizacijski krog združeval gospodarski razširjeni red, tisti, ki ga je Werner Sombart poimenoval kot kapitalizem¹¹⁴ (v srednjem veku je bil razširjeni red Zahoda duhoven, šlo je seveda za krščanstvo pod papeževim vodstvom) —, niso bile več mogoče določene v omejenem obsegu tolerirane poznosrednjeveške ideološke sproščenosti, in to prav zaradi novonastale potrebe po ustvaritvi jasnih načelnih razločevanj od konkurence: obhajanja pod obema podobama, v času pred nastopom brata Martina dovoljenega češkimi utrakvistom, rimska kurija odtlej ni več dopuščala nikomur, ker je bilo preveč pri srcu Luthru in njegovim... To jasno pričuje, kako je poznem srednjem veku, ko se je svet že nagibal v civilizacijo renesanse, idejna trdnost temeljev starega sveta popuščala, v novih časih pa so ideološke postavke postale igrača v rokah ljudi z družbeno močjo (čez čas tudi onih, ki premorejo zgolj vpliv). Nadalje leta 1564 Pij IV. objavi prvi indeks prepovedanih avtorjev in knjig,

¹¹³Seveda vseh prvotnih zahtev brata Martina reformski katolicizem še ni sprejel na Tridentinskem koncilu; tako je šele v 2. polovici 20. stoletja vpeljal narodne jezike v bogoslužje, kjer vse dotlej vlada latinščina (z izjemo pri glagoljaših in uniatih — a tudi pri njih ne gre za narodni bogoslužni jezik, temveč za različne redakcije književne oz. »bukovske« starocerkvene slovanščine). Sicer pa to ni bilo prvo tovrstno načelno vijuganje rimske cerkve; poučno si je glede tega problema pogledati Voltairejev Filozofski slovar na mestu, kjer se govori o cerkvenih zborih.

¹¹⁴Verski prelom v 16. st. zato ni več pomenil civilizacijskega preloma, kakor tisti leta 1054. Prav to dokazuje, da je bil med tem časom izoblikovan nek drug temeljni oz. okostni red razširjenega reda: civilizacija renesanse je v ta položaj postavila kapitalski red, medtem ko ga je prej zasedal cerkveni. (Pomembno je, da srednjeveški razširjeni red zraste iz svojega okostnega reda, medtem ko je okostni red časa od renesanse naprej le esencialni izvleček iz spontano nastalega postsrednjeveškega reda — kajpak to velja le do socialističnih in fašističnih eksperimentov.) Videti je, da se protestantski reformatorji velike spremembe vsaj intuitivno zavedajo in zato ne težijo več za vsako ceno k vesoljni cerkvi. Tako je tudi povsem jasno, zakaj Jean Delumeau reformacijo vključuje v civilizacijo renesanse. Treba se je zavedati, da duh kapitalizma nikakor ni povezan le s protestantsko etiko (največji kapitalski mogotci tistega časa, Fuggerji, značilno ostanejo katoliki!).

na katerem se znajde z vsemi svojimi spisi med drugimi najodličnejšimi duhovi tudi Erazem Rotterdamski (celo s pripombo »damnatus primae classis«), pontifex maximus humanizma, ki mu je razsodnejši Petrov naslednik (Pavel III. Farnese) trideset let prej ponujal kardinalski klobuk. Na Medičejca Pija IV. in njegovo obskurantsko kurijo ne naredi nobenega vtisa dejstvo, da se je Erazem 1524/25. leta zaradi obrambe svobodne volje na smrt sprl z Luthrom (Erazmov spis *De libero arbitrio* ter Luthrov *De servo arbitrio*).¹¹⁵

Protestantizmu v slovenskem prostoru ni uspelo postati miselni oz. idejni izraz političnega in družbenega reda, četudi je bil že zelo blizu temu: samo deželni knez s svojim oblastnim aparatom, torej z močjo posvetne »auctoritas«, mu je še manjkal.¹¹⁶ To je bilo usodno na točki, ko je protestantska reformacija iz razlogov svoje notranje razvojne dinamike prehajala v protestantizem: protestantizem brez knežjega varstva ni mogel biti zmagovit in se tudi obdržati ni mogel (vse do razsvetljenskih časov v nobeni katoliški deželi ni mogel biti niti toleriran), pač zavoljo v Svetem rimskem cesarstvu nemške narodnosti uveljavljenega načela augsburškega verskega miru (1555), pozneje kratko izgovorjenega s formulo *Cuius regio, eius religio*. V duhu, se pravi kolikor je bilo odvisno od protestantskih reformatorjev samih, je bil omenjeni prehod izveden s slovensko Cerkovno ordningo 1564. leta, ki je kot nekak statut slovenske protestantske cerkve skušala pravno določiti in urediti njen položaj v družbi. Ker je bila formalna pravna vloga tega spisa kar najradikalneje onemogočena z njegovo zaplembo s strani deželnega kneza, je protestantizem pri nas mogel biti uradno vzpostavljen šele 1578 s cerkvenim redom (spremljal ga je tudi šolski red), za katerega so se 20. februarja tega leta v Brucku na Muri dogovorili protestantje Štajerske, Kranjske in Koroške (v bistvu je šlo za prostorsko in nekoliko tudi stanovsko razširitev določb oz. veljavnosti štajerskega cerkvenega reda, ki ga je 1573, po graški pacifikaciji v prejšnjem letu, na podlagi württemberškega izdelal Chiträus, kajti bruški libel z dne 9. februarja 1578, ki je razglasil svobodo vesti in bogoslužja za plemstvo Notranje Avstrije ter za mesta Gradec, Ljubljana, Celovec in Judenburg, se je v svojem tekstu skliceval na določbe graške verske pomiritve — ta pa je med Slovenci zadevala le štajersko »plemstvo in njihove«). Skrb za urejanje protestantskih cerkvenih zadev je tedaj prevzel notranjeavstrijski ministerium s sedežem v Gradcu. Njegova naloga je bila tudi zagotavljanje protestantske pravovernosti v smislu filipanske redakcije luteranstva oz. Augsburške veroizpovedi, kajti svoboda vesti, ki je bila določena leta 1572 v Gradcu in 1578 v Brucku na Muri, je obsegala le izbiro med rimsko cerkvijo in cerkvijo Augsburške veroizpovedi. V tem smislu pa je bil izrednega pomena pristop notranjeavstrijskih protestantov k Formuli concordiae, za kar si je v letih 1579–1582

¹¹⁵Luther se kljub svoji strastni naravi skuša izogniti spopadu z Erazmom, vendar tajna diplomacija v tem smislu nima uspeha. Treba pa je reči, da je bil prvotno sestavljeni indeks mračnega papeža Caraffa oz. Pavla IV. (1559) v marsičem še trši kot objavljeni seznam Pija IV. (zlasti kar zadeva branje Sv. pisma v narodnih jezikih).

¹¹⁶Ker je bil deželni knez pri nas katolik, je protestantizem mogel staviti le na stanove, ki pa so bili v zatonu svoje moči, zakaj habsburške dedne dežele v srednji Evropi so že od časov Maksimilijana I. in njegovih centralnih uradov ter regimentov zavijale od države stanov k absolutistični državi.

uspešno prizadeval Primož Trubar. 1581. leta Formula v njegovem prevodu tudi izide v slovenščini, kajti leto pozneje se že omenja v nemškem posvetilu k Ta celemu Novemu testamentu. Tako je bil notranjeavstrijski protestantizem po Trubarjevi zaslugi čvrsto navezan na najmočnejšo smer protestantizma v Cesarstvu v času, ko mu je to najbolj koristilo. Moč je celo reči, da mu je s tem bila zaotovljena pomoč močnih in vplivnih sovercev ter ideološka trdnost in enostnost. To je bilo ključnega pomena za njegovo ohranjanje v letih, ki so prihajala in ki jih je zaznamovala katoliška reformacija, napredujoča ob pomoči vedno večjega pritiska deželnega kneza proti protestantom. 1578. leta (za Štajersko 1572) je za vso Notrano Avstrijo torej uspelo tisto, kar 1564 samo za slovenski prostor ni. Zato pa je tedaj bila svoboda protestantizma strogo — in usodno — omejena le na plemstvo in 4 mesta.

Augsburško veroizpoved je Trubar nekoliko problematično, s primesmi saške in württemberške, priredil že v Artikulih (1562), očitno z namenom, da bo predstavljala idejni temelj slovenske cerkve, ki naj bi svojo organizacijsko podobo, nekak statut, dobila v njegovem naslednjem spisu, v Cerkovni ordningi. Videti je, kakor da Trubar intimno ni bil povsem zadovoljen s čisto Augsburško veroizpovedjo, ki je predstavljala osnovo filipanske redakcije luteranstva, zato je vanjo vključeval tudi drugovrstne elemente, ki pa so vsi bili neflacijansko luteranski. Zdi se, da je ob opustitvi zwinglijanskih primesi Trubar bil martinovec v najčistejšem smislu. Toda praktični razlogi so ga silili k luteranski pravovernosti v filipanski redakciji (nikoli pač ne smemo prezreti, da je Trubar vselej bil predvsem praktik): izmed vseh protestantov so le luteranci pod vodstvom Philippa Melancthona mogli nuditi našemu protestantizmu učinkovito in stvarno pomoč. Od te pomoči je bil slovenski protestantizem življenjsko odvisen potem, ko se je v začetku šestdesetih let 16. stoletja duhovno razvil iz dokaj avtohtone slovenske reformacije, kajti kot cerkev bi v kontekstu tedanjega časa za samostojno življenje potreboval oporo deželnega kneza. Ker duhovni red od velikega renesančnega prevrata v občutenju življenja na Zahodu ni več bil okostni red razširjenega reda, in torej ideologija ni več določala oblasti, temveč oblast ideologijo, sama protestantska cerkev oz. sam protestantizem v boju s katolicizmom, ki se reformira in odpravlja svoje šibkosti (ne vselej tudi slabosti), kljub mnogo večji duhovni prodornosti na naših tleh iz lastnih moči ni mogel zmagati, niti se ni mogel obdržati — pač zaradi čvrstega katolištva štajersko-kranjsko-koroškega deželnega kneza, nadvojvode Karla. Ta je protestantom popuščal samo zaradi zunanjih okoliščin, se reče zaradi skrajne ogroženosti svoje posesti od Turkov.¹¹⁷ Tako si Karel kljub veliki vnemi za rimsko cerkev prvič po Trubarjevem izgonu iz domovine šele 1579. leta upa — potem ko se je v Münchnu sestal in posvetoval z vrstnikoma z Bavarske in Tirolske — nekoliko odkriteje udariti po protestantih: za začetek so bili tistega leta izgnani iz Goriške, torej iz dežele, ki je izmed vseh slovenskih bila najbližja Rimu. Takšni policijski ukrepi so zoper protestantizem zalegli, medtem ko zoper protestantsko reformacijo,

¹¹⁷Značilno njegova oporoka terja od naslednikov, naj v Notranji Avstriji uveljavijo izključno katoliško vero ne glede na njegovo dopuščanje protestantizma, ki je bilo izsiljeno. Tega določila Karlove oporoke regentski režim večinoma še ne izvršuje, toliko vneteje pa se ga poprime vlada Ferdinanda II.

kakor vemo iz časa tovrstnih podvigov škofa Textorja, niso: protestantizem je kot cerkev in doktrina potreboval odkritega družbenega prostora, medtem ko ga protestantska reformacija kot gibanje ni. Stališče deželnega kneza za reformacijo niti ni bilo tako pomembno, njeno delo je lahko zaviral ali pospeševal, bilo pa odločilno za protestantizem, ki ga je lahko omogočal ali pa onemogočal, kar je občutil Trubar 1564. leta, ko je s Cerkovno ordningo slovenska protestantska cerkev hotela dokončno stopiti na družbeno sceno. 1580. leta se začneja sistematična protiprotestantska akcija tudi na Kranjskem, toda drugače kot na Goriškem: tu ne ukrepa država, temveč za začetek udari rimska cerkev: po nesposobnem škofu Seebachu in miroljubnem Konradu Adamu Glušiču (ter po intermezzu z zgolj imenovanim in nikoli posvečenim Baltazarjem Radličem) dobi ljubljanski episkopat v roke Janez Tavčar, čigar katoliškoprenoviteljski, pretežno vizitacijski trud v času njegovega naslednika T. Hrena prerase v pravo katoliško reformacijo. Takšen razvoj dogodkov s svojo močjo pozneje seveda podpre tudi posvetna oblast, zlasti odločno potem, ko po smrti nadvojvode Karla, ki se je 1578 v Brucku moral zaradi zunanje ogroženosti odločiti za toleriranje protestantov med plemstvom in v štirih mestih na Štajerskem, Kranjskem in Koroškem, zavlada nov vladar, Ferdinand II. Tako ni nič čudnega, da protestantska akcija pri nas lahko pomeni le začetek slovenske književnosti, ne more pa inavgurirati protestantizma kot sublimiranega duhovnega izraza slovenskega nacionalnega reda, kar je rezultat dela katoliške reformacije. Pri tem je seveda jasno, da je imel škof Hren odprto tudi pot zadušitve slovenske književne tradicije, ki so jo ustvarili protestantje. Vse bi torej zelo lahko bilo čisto drugače, samo vloge v veliki igri zgodovine bi morale biti nekoliko drugače (morda lahko rečemo neoptimalno) zasedene...

Trubarjevo intenzivno prizadevanje za pristop notranjeavstrijskih protestantov k Formuli concordiae v letih 1579–1582 pomeni njegov najmočnejši poskus za zagotovitev ideološke, na ozadju določil bruškega libela pa posredno tudi pravne trdnosti slovenskega protestantizma potem, ko je prešel svojo reformacijsko fazo in ko prvo tovrstno prizadevanje — s Cerkovno ordningo 1564 — formalno ni uspelo. Sedaj so izgledi za to boljši: 1573. leta, po graški pacifikaciji 1572, je že mogel biti izdelan od deželnega kneza tolerirani štajerski luteranski cerkveni red, ki je bil temelj za notranjeavstrijski cerkveni red iz leta 1578. Ker se je Trubarjeva Cerkovna ordninga zgledovala po tovrstnem württemberškem dokumentu (Trubar v pismu baronu Ivanu Ungnadu z dne 5. oktobra 1563 govori o tem, pripominja pa, kako se je pri pisanju svoje usodne knjige ravnal tudi po mecklenburškem cerkvenem redu) in ker sta to počela tudi Chiträusov in notranjeavstrijski cerkveni red, med vsemi temi spisi ni moglo prihajati do občutnejših vsebinskih razlik mimo dejstva, da je bil red našega reformatorja mišljen kot red cerkve slovenskega jezika ne glede na deželne meje in stanovsko raslojenost, Chiträusov in notranjeavstrijski pa sta bila vezana na določila graške oz. bruške pacifikacije. Trubar torej na vsak način skuša izvesti tudi formalni prehod naše protestantske reformacije v protestantizem in za to ne zamudi nobene priložnosti, čeprav po 1564. letu idealne rešitve niso več mogoče: namesto v čisto samostojni slovenski cerkvi se morajo slovenski protestantje organizirati v širši notranjeavstrijski protestantski skupnosti Augsburgske veroizpovedi, katere del je njihova superintendentura (do 1564 je kazalo, da bo slovenska cerkev povsem samostojna

protestantska cerkev; Trubar je tudi deloval v tem smislu in njene akte prirejal po meri domovine ter jih ni le prevajal).¹¹⁸

Tako ravna, ker ve, da reformacija ne zadeva samo vere, temveč tudi cerkev in njeno doktrino. Pri filipanski redakciji luteranstva pristane zato, ker predstavlja največjo mogočo zunanjo sovsko podporo slovenskim protestantom, ki je potrebna zaradi zelo trd(n)ega katolištva štajersko-kranjsko-koroškega deželnega kneza. Kajti če kaj, potem le enotna naslonitev vseh notranjeavstrijskih protestantov na močno zunanjo oporo v tedanji konstelaciji političnih sil (protestantski stanovi proti katoliškemu deželnemu knezu) preprečuje kakšne prehude ekscese deželnega kneza proti drugovercem na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem (do tovrstnih ukrepov bi po določilih augsburškega verskega miru vsekakor imel pravico), kjer je zaradi ogroženosti od Turkov družbena stabilnost nujnost. Takšno računanje se je izkazovalo za pravilno vse dokler se v začetku »dolge vojne« z bitko pri Sisku 1593 nevarnost turške invazije ni zmanjšala. Do devetdesetih let 16. st. si je deželni knez upal ob filipanski redakciji luteranstva homogenizirane notranjeavstrijske protestante izgnati samo iz majhne Goriške, v Ljubljani pa je 1582 onemogočil protestantsko tiskarno ter pet let pozneje dosegel, da je brixenski škof mogel z blejskega gospostva izgnati protestantske podložnike kljub odporu stanov — to pa so bili le malo pomembni ukrepi glede na tiste, ki so sledili v zadnji dekadi stoletja, ko je nastopil vlado Ferdinand II.

Trubar je v slovenskem protestantskem prostoru realistično zatrl vse neluteranske smeri reformacije, čeprav tega očitno ni storil toliko iz prepričanja (preveč je bil reformator, da bi imel veselje s čim takim; tudi sam je opustil nekatere svoje prvotne zwinglijanske poglede in pozneje postal filipanec) kakor iz nuje, porojene iz razmi-

¹¹⁸Morda je s tem v zvezi do danes še ne zadovoljivo pojasnjen prehod Trubarjeve označitve za rojake od Slovencev k Slovenom (to se zgodi 1567, ko je dokončno postalo jasno, da s pravno legalnostjo slovenske cerkve ne bo nič in da je njen cerkveni red uradno prepovedan za vse večne čase): potem ko so bili slovenski protestantje povsem vključeni v notranjeavstrijsko protestantsko skupnost, jih je bilo dovolj označevati kot Slovence, se pravi Slovane, saj so bili z izjemo nepomembnih hrvaških drobcev v habsburški Istri v Notranji Avstriji edini Slovani. Prej, ko so bili izgledi za to, da se bo docela samostojna slovenska protestantska cerkev sčasoma (najprej *de facto* in nato tudi *de iure*) uveljavila, je bila potreba po nedvoumni besedni oznaki že na transparentni, ne le kontekstni ravni (kajti oznaka Sloven, uporabljena pri Trubarju v pomenu Slovenec od 1567 naprej, je nedvoumna le iz konteksta pripadnosti slovenskega protestantizma notranjeavstrijskemu, ne naravnost in sama po sebi). Poslej je ta nuja — kakor smo rekli, zaradi popolne vpetosti slovenskih protestantov v notranjeavstrijski okvir — odpadla in Trubar je lahko uporabil oznako, ki ni bila lastna le njegovim rojakom in ni bila brez nevarnosti nejasnosti. Zaradi tudi humanistične narave njegovega dela je razumljivo, zakaj mu je izraz Slovan oz. Sloven bil blizu: humanisti so ga poznali kot oznako pripadnika njegovega naroda (seveda v latinizirani obliki). Uporabil pa ga je šele tedaj, ko vsaj iz konteksta označevanja ni več mogel biti večpomenski. Trubarjevo označevanje rojakov je torej vseskozi jasno in ob upoštevanju navedene hipoteze pri njem ni mešanja pojma Slovenec in Slovan. Glede razumevanja položaja Cerkovne ordinge v razvoju slovenskega protestantizma pa je treba reči še tole: Že poprejšnji razpravljalci so poudarjali zvezo med omenjenim spisom in Formulo concordiae v smislu, da oba dokumenta pomenita poskus določitve legalnega mesta in vloge protestantske cerkve v družbenem prostoru na naših tleh, vendar ne uvidevajo tudi bistvenih razlik med obema deloma, na katere tu opozarjamo.

slekov o dejanskem stanju tedanjega sveta (značilno se s tiskom *Formule concordiae* ne hvali; poleg tega se pri njem še sredi šestdesetih let 16. st., torej še po tem, ko priredi Augsburško veroizpoved za slovensko cerkev, v pisnih objavljajo posamezni sledovi zwinglijanskih pojmovanj, kar pomeni, da so le-ta bila v tisku namenjenih delih docela racionalno udušena). Vendar se povsem zaveda pomembnosti takšnega svojega ravnanja; tako z neskrivanim ponosom v nemškem posvetilu k Ta celemu Novemu testamentu 1582, kjer poda nekak obračun o svojem hiševanju, zapiše: »Tudi ni pri njih [=Slovincih/ doslej, hvala Bogu, nastala nobena sekta ali razkol, ne kalvinska /predvsem zoper kalvinizem naj bi učinkovala Concordia/ ne flacijanska ne kaka druga kakor pri Nemcih, le neumno papeštvo morajo gledati pri sebi, ga prenašati in trpeti od njega preganjanje.«¹¹⁹ Seveda je to idealizirano, naslovniku (vojvodi Ludviku Württemberškemu) prilagojeno diplomatsko zatrjevanje, saj je bil Trubar v svojih reformacijskih začetkih v pisemskih stikih s Heinrichom Bullingerjem, Zwinglijevim naslednikom, švicarska reformacijska misel pa je zapustila sledove tudi v prvi slovenski knjigi (kjer je ob tem najti celo naslanjanje na Flacija Ilirika). Toda že tedaj, že sredi 16. st., je Trubarju jasno, da je za praktični uspeh njegovega dela odločilen stik z luteranstvom, ki je v Cesarstvu najmočnejša reformacijska smer: tako se 1548. leta zateče na luteransko območje, k Veitu Dietrichu v Nürnberg, čeprav na Bonomovem dvoru, ki je najpomembnejše, čeprav docela neformalno vzgojevališče srca našega reformatorja, teče beseda predvsem o švicarskih reformacijskih nazorih (Pellican, Calvin), saj so ti izmed vseh protestantskih bili najbližji mislim v Trstu ravno tako upoštevane humanistične avtoritete Erazma Rotterdamskega. Tako ni čudno, da je Trubarju vsaj sprva v nekaterih posamičnostih bil intimno bližji humanist Zwingli kot menih Luther.¹²⁰ Švicarska zwinglijanska reformacija se je tudi prva srečala z omejenostjo svoje moči in z ujetostjo v realnost: smrt njenega prvobornika v kappelski bitki 1531 (šlo je za nekak poskus »izvoza revolucije« z ognjem in mečem) je bila tozadevno kruta, a dobra šola (kmalu, že 1549. leta, se zwinglijanci s Consensus Tigurinus združijo s kalvinci: njihova pot je torej pot reformacijskega sporazuma, ki leta 1529 na srečanju Luther–Zwingli zaradi Nemčeve strastne in togotne nepopustljivosti ni uspel in tako se Švicarjevi pristaši pač povežejo s kalvinci, ne z luteranci, kar postane dokončno z 2. helvetsko veroizpovedjo 1566. leta). V Trubarjevi slovenski domovini so protestantje naleteli na podobne težave: skrajno omejenemu prostoru delovanja, s kakršnim so se že zgodaj soočili zwinglijanski teologi, se je kmalu pridružilo preganjanje, ki so mu bili kalvinci (in kajpak tudi z njimi združeni Zwinglijevi dediči) izpostavljeni ne le s strani papežniških, temveč tudi luteranskih deželnih knezov. Tako so celo same razmere in razmerja v družbeni stvarnosti našega reformatorja silile k zanimanju za švicarsko, predvsem žüriško reformacijsko prakso

¹¹⁹M. RUPEL, n. d., 278. Prim. še str. 274, kjer je vest o tem, da je prevedel tudi *Formulo concordiae*, ki za zdaj ni znana v nobenem izvodu.

¹²⁰Vendar kljub Luthrovemu gorečemu podpiranju plemičev proti kmečkim upornikom, katerih preloži kri prevzame nase, v njegovi cerkvi ni — kakor še pri Calvinu (Servetov primer!) — sežiganja heretikov ali postopanja, ki je navadno pri papežnikih, kjer se hierarhija neprijetnežev znebi tako, da jih izroči posvetni justici, pri čemer tudi ni zanemariti dejstva, da 1542. leta svet obogati s posebno znamenito ustanovo, imenovano inkvizicija. Tako niti Luthru v kontekstu 16. stoletja ni mogoče odreči določenega humanizma.

in izkušnje: kakšnih ideoloških diferenciacij v Luthrovem (proti Müntzerju) ali Calvinovem (proti Servetu) slogu si Trubar že zaradi ujetosti v domovinsko stvarnost ne more privoščiti (zato tudi trenj s flacijanci — s Kreljem in Klombnerjem — ne obeša na veliki zvon). Toda zgodovinske okoliščine so Trubarja nagibale od zelo osebnega reformacijskega sinkretizma, ki ga pri njem srečujemo okoli 1550, k čistemu martinovskemu stališču v šestdesetih letih (v času nastanka Artikulov in Cerkovne ordninge) in potem še naprej k filipanski redakciji luteranstva (v času zavzemanja za *Formulo concordiae*). V takšnem razvoju našega reformatorja ne gre videti zavijanja v sterilni dogmatizem, kar mu je očital zlasti M. Rupel, temveč upoštevanje znamenj in zahtev časa! Trubar se je nenehno spreminjal, toda vseskozi logično (razvoj od protestantskega reformatorja v protestanta in voditelja reformirane cerkve); tako v njegovem ravnanju ni videti opurtunizma, temveč samo življenjski realizem. Povsem drugačen razvoj srečujemo pri nekaterih drugih slovenskih protestantskih reformatorjih prve generacije (npr. pri Klombnerju), ki iz reformacijskosti zavijajo v docela nerealistični (kar zadeva možnost za družbeni uspeh) flacijanizem. Njihovo pristajanje pri tem idealističnem stališču, ki v nobeni deželi ne more prevladati, ni brez sence idejnega dogmatizma okoli nekaterih reformacijskih zahtev — kakor da se časi ne spreminjajo in ne ljudje z njimi — in je znamenje duhovne utesnjenosti na prvi bojni črti, ki ne pušča prostora za premisleke o potrebah in možnostih razvoja: v siloviti protipapežniški vneti vsi naši reformatorji niso zmogli slediti miselni zaobrnitvi od impulzivnih začetkov protestantske reformacije do preudarne treznosti protestantizma — kar seveda ne pomeni ideološkega popuščanja, kvečjemu zaostrovanje v izčiščevanju —, ki jo izvede (bivši?) humanist Melanchthon v času, ko je dokončno postalo jasno, da je protestantska reformacija prostorsko omejen pojav in da ji je začela konkurirati katoliška reformacija. Tako se flacijanističnim tendencam pri nekaterih naših protestantih ne gre čuditi: vsi pač niso premogli Trubarjeve daljnovidnosti v vprašanih strategije preživetja slovenskega protestantizma. V zgodovini slovenskega 16. st. zato naletimo na zanimiv pojav obračanja poslednje generacije naših protestantov od filipanizma k flacijanizmu (zadnji protestantski katekizem 16. st. pri nas je flacijanski!), ki je po svojih temeljnih premisah bližji izvorni reformacijskosti, kar je v letih največjega vzpona katoliške reformacije pomenilo iskanje napredka in rešitve v retrogradni smeri, v svojevrstni regresiji, v vrnitvi čim bliže k reformacijskim koreninam — saj je flacijanstvo slovelo kot luteranstvo, ki je bolj luteransko od martinovske reformacijskosti (kajti Luther je navsezadnje sam odobril prve korake Philippa Melanchthona k idejni umiritvi in k vzpostavitvi čvrste cerkve, ki naj bi bila, kakor sledi iz Augsburgske veroizpovedi 1530, le pravilno pojmovan katolicizem in nič drugega, vendar se katoliški teologi s takšno zastavitvijo tega Melanchthonovega dokumenta niso strinjali; najkasneje tedaj se je pokazalo, da papeži 16. st. niso le nekakšni stečajni upravitelji rimske cerkve, kakor se je mislilo v dvajsetih letih, saj so očitno snovali ne le ideološki odpor, temveč tudi reformacijsko protiakcijo z vsemi sredstvi) —, vendar poti nazaj ni bilo.¹²¹ Slovenska protestantska reformacija je pač že

¹²¹Preučiti pa bi bilo treba, ali je dejstvo, da so se slovenski protestantje na Koroškem (na Dobraču) ohranili vse do jožefinskega Tolerančnega patenta, povezano z vplivnostjo flacijanizma v tistih krajih (okoli Beljaka!) v 16. st., ali pa gre le za naključje.

v svoji prvi, trubarjanski generaciji nepovratno prešla v protestantizem, toda iz tega nekaterniki, kot Klombner, niso potegnili časa ustreznih sklepov. Velikega premika v idejnem smislu morda celo opazili niso. Tako se je še enkrat pokazala čudna moč zgodovinskosti časa in časovnosti zgodovine: ideje, ki so bile v nekem obdobju žive spreminjevalke sveta, so v drugem bile le dogmatičen ideološki konstrukt. Kajti v resnici flacijanstvo ni bilo reformacijskost, temveč samo njena ideološka iluzija; ravno tako kot filipanstvo je bilo protestantizem, le da zaradi svoje manjšinskosti ni moglo odkrito zaživeti kot cerkev, temveč samo kot doktrina. Trubar je bil na Melanchthonovo redakcijo luteranstva z vsaj deloma erazmovsko vzgojo srca pri Bonomu pripravljen (Erazem zahteva slogu cerkve, Melanchthon pojmuje protestantizem kot pravilni katolicizem, torej vesoljno krščanstvo); poleg tega je kot človek najširših razgledov — kar mu je priznal eden vodilnih postmelanchthonskih teologov filipanske redakcije luteranstva Jakob Andreae, ki se mu je o tem zdelo potrebno spregovoriti na grobu našega reformatorja — realno uvedeval tudi globalne zahteve in potrebe razvoja. Te so bojevnikom na prvi frontni liniji, ki so nenehno bili v ognju akcije in sredi boja za obstanek, večkrat ostale nerazumljive.

Čeprav je Matija Trost v eni svojih latinskih verzifikacij primerjal Trubarja z Luthrom in v vsem najdeval njuno enakost oz. vzporednost — le da je eden zaslužen za Slovence, drugi pa za Nemce —, je vendarle treba videti tudi razlike med obema. Trubar je v večji meri kot Luther prešel iz protestantske reformacije v protestantizem, torej iz faze definiranja novega doživljanja krščanske vere in ustanavljanja takšnemu razumevanju ustrežajoče cerkve v fazo ohranjanja novih izročil in ustanov.¹²² Luther je pač v glavnem bil le ustanovitelj in utemeljitelj nemškega protestantizma ter veliki začetnik cerkvene in verske reforme v času civilizacije renesanse. Tako je povsem razumljivo, zakaj se je Luther v večji meri kot Trubar mogel izpostaviti v medstanovskih sporih in spopadih z nedvoumnimi stališči ter si privoščiti načelno zagovarjanje samo plemiških interesov, kadar so bili navzkriž s težnjami plebejskega stanu (kmete, ki se upirajo, je treba pobiti kot stekle pse, njihova kri pa naj pade nanj; podobno radikalno je treba rešiti tudi židovsko vprašanje): ni še imel skrbi z iskanjem za vse stanove vsaj znosnega družbenega ravno-

¹²²Res je Trubar bil izgnan s Kranjskega tedaj, ko je nastopil čas ohranjanja slovenske cerkve, toda tudi iz nemškega prostora je njegov močni duh zagotavljal pravo smer v domovini in tako je Flacijev človek Krelj ostal minorna epizoda v vodenju našega protestantizma, ki mu je edino filipansko razumljeno luteranstvo s podporo od zunaj podaljševalo življenje ter omogočilo preživetje do konca stoletja, s čemer je dobil možnost stvaritve svojih najpomembnejših knjig. Takšna usmeritev slovenskega protestantizma ni bila samoumevna: Krelj je za naslednika želel svojega sošolca in somišljenika, nemškega flacijanca Melissandra, ki so ga deželni stanovi že poklicali na Kranjsko (verjetno zlasti po zaslugi Matije Klomberja, ki je bil v stalnih pisemskih stikih z regenburškim žariščem flacijanizma), vendar so zmagali Trubar in njegovi s Spindlerjem in Dalmatinom (za njimi je stal sam Andreae!), ki sta nato v naši protestantski srenji utrdila uradno luteransko, se pravi filipansko stališče. Ker se je celo sam Flacius potrudil priti v Ljubljano, si lahko predstavljamo, da je boj med filipansko in flacijansko strujo bil zelo trd. Niso pa slovenski protestantje svojih ideoloških razprtij glasno poudarjali, ker bi vesti o njihovi razdeljenosti mogle vplivati na večji pritisk katolikov in na zmanjšano pomoč najmočnejših sovrecev, tj. nemških filipanskih luterancev.

vesja, ki je za normalno življenje neke cerkve nujno, in je zato lahko bil prav idealno na strani tistih, ki so s svojim pokroviteljstvom omogočali njegovo delo. Trubar je v nasprotju z njim — kot ohranjevalec cerkve — iskal družbenega ravnotežja (čeprav je bil življenjsko odvisen od deželnih stanov, tj. od plemstva); tako je ravnal iz pragmatizma in iz prepričanja — njegovo delo je bilo namenjeno vsem Slovencem¹²³ in zato je nujno moral biti veliki svečenik sporazumevanja med njimi (v kolikor niso bili papežniki). Znosnost v medstanovskih odnosih naj po njegovem mnenju zagotavlja beseda, ki ima magično moč ne le v razmerju med Bogom in človekom, temveč tudi v razmerjih med samimi ljudmi, kar je hudo humanistična oz. točneje erazmovska ideja. Življenje vsakogar v skladu s svetopisemskim sporočilom od Geneze do Apokalipse naj bi torej kar samo po sebi onemogočilo družbene boje: medtem ko podrejeni nimajo pravice zoperstavljanja se oblasti in se upirati, se morajo gospodujoči odlikovati z vrlinami, ki so po humanističnih predstavah vodilo vsakega bolj ali manj idealnega zapovedovalca oz. vladarja (pravičnost, velikodušnost itd.). Trubar si ne more privoščiti izgube podpore v nobenem stanu: to zahteva ohranitev slovenske cerkve, ki od onemogočitve Cerkovne ordninge živi v negotovosti le *via facti*, v bistvu pa nelegalno, torej proti volji deželnega kneza, ki bi jo po določilih augsburškega verskega miru edini mogel vsiliti vsem slojem na določenem prostoru in jo tudi *de iure* uveljaviti. Od tod si je moč razložiti njegove sicer precej utopične misli o razreševanju družbenih nasprotij, ki jim ni botroval le evangelij, temveč tudi čistejši humanizem na eni in pragmatizem na drugi strani.¹²⁴

Podoben prakticizem ohranjanja kot Trubar na Slovenskem mora v globalnih protestantskih razsejih pokazati Melanchthon, seveda pa je njegovo delo lažje, saj za njim stoji realna moč prisile, moč državnih knezov, nad katerimi je po imenu le cesar, ki je še vedno — kakor v srednjem veku — daleč, in Bog, ki je še zmerom visoko. Njegovim idejam zato ni potrebna za Trubarja včasih naravnost nujna »platoničnost« in previdnost v posvetnih rečeh. Za Melanchthonom je bila tudi Luthrova avtoriteta, saj je brat Martin sam določil humanista Philippa za ohranjevalca svoje cerkve, ko ga je pošiljal v diplomatske dispute s katoliki, za katere sam v poznejših letih ni imel živcev. Flacius Illyricus more v nasprotju z Melanchthonom ostajati v nekakšni idealni permanentni protestantski reformacijskosti oz. točneje: pri njenem videzu, kar se je še

¹²³To dokazuje tudi njegovo pisanje v slovenščini: plemstvo je bilo vsaj načeloma večče tako nemškega kot slovenskega jezika, medtem ko se je Trubar oziral na vse stanove, torej tudi na pretežno samo slovenske meščane in plebejce. Če bi gledal le na svoje plemiške podpornike, bi lahko pisal zgolj nemško, kakor je v pismih (seveda kadar zavoljo naslovnika, npr. Vergerija, ki nemško ni znal, ni uporabljal latinščine). Ker je pismo intimna vrsta pisanja, je jasno, kako je bil nemški jezik plemiškim krogom pri nas vendarle mnogo bližji kot slovenski (toda veliko vprašanje je, kako je v moški in kako v ženski sferi plemiškega življenja; morda so med njima glede tega tudi določene razlike).

¹²⁴Trubar je v iskanju družbenega ravnotežja pravzaprav zrcalna podoba katoliškega deželnega kneza (nadvojvode Karla): čeprav je le-ta enako goreč pristaš svoje cerkve, si tudi on — zaradi svojih (zunanjepolitičnih) razlogov (Turki!) — ne more privoščiti idealnega ukrepanja, ki bi terjalo skrajnostne posege.

posebej kazalo v vedno novih napadih na rimsko cerkev. Flacijanizem je najmočnejše živel iz negativnega luteranskega programa, iz nasprotovanja Rimu ter razumevanjem vere in cerkve, kakršna je le-ta zagovarjal. Na tem temelju je tudi paradoksalno zgradil svoja pozitivna načela in filipinizem značilno obtoževal popuščanja katolicizmu ali že kar prikritega katolištva. Moč je celo reči, da je flacijanizem bolj kot iz sebe živel iz živosti sovražnika, kar se kaže tudi na naših tleh v nezanemarljivih flacijanskih tokovih ob somraku protestantizma v osrednjih slovenskih deželah, ko so se skrajno ogroženi protestantje zbirali pod praporom negativnega programa, se pravi ob nasprotovanju rimski cerkvi. Tako ni čudno, da je ostal za zgodovino Flacijev delež v znanosti mnogo daljnosežnejšega pomena kot v verstvu, zakaj znanost živi od kritičnega, pogosto tudi negatorskega, vera pa od nekritičnega uma. Flacijeva znanost, ki je bila integralni del njegove verske ideologije, je bila v bistvu ena sama velika kritika psevdoidzidorskih dekretov ter mnogih drugih falzifikatov, na katerih je slonela moč papeštva (Magdeburške centurije oz. *Historia, integram ecclesiae Christi ideam... secundum singulas centurias... complectens*, Magdeburg, 1559–1574). Kar je Lorenzo Valla počel iz humanističnih pobud in povsem brez želje po uničenju rimske cerkve (dokončno razkrinkanje ponarejene Konstantinove darovnice, ki je bila sumljiva že učenjakom dvora cesarja Otona III.), je Flacius iz verskih. Vendar na takšnih poudarkih ni bilo mogoče trajneje graditi pozitivne vere, čeprav je šlo za Rimu nasprotujočo religioznost. Po povedanem se ne moremo izogniti sledečemu sklepu: razmerje med Luthrom in Melancthonom je tipološko podobno razmerju med Zwinglijem in Bullingerjem, medtem ko je Trubarju med vsemi velikimi evropskimi protestantskimi reformatorji najpodobnejši Jean Calvin; tako pri luterancih kot zwinglijancih je razločitev med fazo reformacijskosti in reformiranosti vsaj na ravni simbolne shematike povezana s personalno spremembo na krmilu, zato pa ničesar podobnega ne najdemo niti pri kalvincih niti pri slovenskih protestantih. To je seveda zgolj morfološka vzporednost, čeprav bi Trubar mogel biti pripravljen na takšno calvinovsko vlogo ustanovitelja in ohranjevalca cerkve v eni osebi tudi zaradi poznavanja spisov ženevskega reformatorja, s katerimi se je seznanil že pri Bonomu.

Za značaj slovenske protestantske reformacije je posebej pomembno, da Trubar kot njen začetnik ni bil fanatični dogmatik, temveč iščoči in nenehno razvijajoči se religiozni mislec z znatno humanistično izobrazbo ter bogatimi življenjskimi izkušnjami; poznal je tako luteranske (martinovske, filipanske, flacijanske) kot zwinglijanske in kalvinske pobude. To je širina, s kakršno se ne more pohvaliti noben drug slovenski protestant ali protestant na Slovenskem (kajti to dvoje zlasti pri Nikodemu Frischlinu ni eno — vendar imenovani kljub temu sodi tudi v slovensko zgodovino in celo v slovensko slovstveno zgodovino —: čeprav Trubar ni bil prvi protestant v naših deželah, je nedvomno bil prvi slovenski protestant in je s sinkretizmom v svojem prvem reformatorskem obdobju, ko je zajemal tako pri luteranskih kot zwinglijanskih virih, skušal slovenskemu protestantizmu dati samosvojo podobo; po njegovih vizijah bi naj le-ta bil docela samostojna cerkev, kar pa je 1564. leta dokončno onemogočeno). Trubar, ki je nazadnje evoluiral do luteranstva v filipanski redakciji, se je za svoje poglede vselej boril odkrito, kar velja za njegove nastope v sporih in spopadih z nasprotniki tako v somišljeniških kot sovražnih vrstah, vendar zmerom tudi kolikor mogoče diplomatsko; v tem je bistveno drugačen denimo od Kombnerja ali Krelja,

ki je s perfidnim besedovanjem čez »gospod Truberjovo kranščino« hotel lansirati svoje z latentnim flacijanzimom prepojene nazore.¹²⁵

Slovenska cerkev s svojim tretjim voditeljem, superintendentom Krištofom Spindlerjem, po minorni Kreljevi medigri ponovno afirmira svoje trdno trubarjansko stališče, kar pomeni, da poudari svojo pripadnost luteranskim načelom v filipanski redakciji. Dejstvo, da je za njenega voditelja moral priti duhoven iz Württemberga in da uglednega superintendentskega položaja ni zasedel kdo iz domačih vrst,¹²⁶ samo po sebi govori, kako po Trubarjevem izgonu v ljubljanski protestantski srenji ni bilo (več) prave ideološke jasnosti, morda pa tudi ne organizacijske discipline. Glede tega se je Spindler povsem ravnal po Trubarju¹²⁷ in je zato — čeprav Nemeč — izjemno pomemben za zgodovino slovenskega 16. stoletja (ne le 16. st. na Slovenskem).

Trubarjev korak k usodnemu spisu *Cerkovna ordninga* je bil notranje in zunanje neizogiben. Ta knjiga je imela namen biti vsem in vsakomur očitni prehod od reformacijskosti k reformiranosti, vendar se je poskus zunanje razbil ob družbeni stvarnosti, medtem ko je, kakor smo že videli, duhovno uspel, pri čemer je imelo ključno vlogo Trubarjevo doktrinarno delo *Articvli oli deili te prave stare vere kerszhanske* (1562). To je bila nekaka veroizpoved slovenske cerkve, ki naj bi svojo vlogo v družbenem prostoru in lastno organiziranost določila v *Cerkovni ordningi*. Ker je izdaja cerkvene-ga reda bila v pristojnosti deželnega kneza in ker je ta pri nas bil katolik, je slovenska cerkev lahko svoj red uveljavila le praktično, ne pa tudi formalno kot pravni dokument. To se je zgodilo skozi Trubarjevo superintendentstvo, nato pa tudi skozi Spindlerjevo, saj je v njegovi posesti bil, kakor smo že rekli: ne brez osebnega tveganja in ne brez tehtnega uporabnostnega razloga, edini danes ohranjeni primerek *Cerkovne ordninge*. Tako vidimo, da je Trubarjev cerkveni red določeno vlogo v protestantski cerkvi le

¹²⁵Značilno je od Kreljevih spisov bila v uradni repertorij slovenske reformatorske literature uvrščena le *Otročja biblija* kot knjiga, ki so jo rabili v protestantskem šolstvu — bila je bolj specializirana kot tovrstni Trubarjevi pripomočki, ki so stregli tako »didaktičnim« kot »andragoškim« potrebam. Predvsem pa je bila s svojo petjezičnostjo naravnost idealna za tedanje izobrazbene cilje. Kreljeva postila se ni prišla (in v nji je tudi nastopil zoper »gospod Truberjovo kranščino«): tako Savinec ob izidu *Hišne postile* 1595 govori o tem, da Slovenci poprej niso imeli tovrstnega dela, kar pomeni, da Kreljeva postila v slovenski cerkvi ni služila svojemu namenu. Zavoljo boja med flacijanci in filipanci za vodstvo slovenske cerkve (Melissander — Spindler), ki je bil ne le notranjeavstrijskega, temveč širšega pomena (za protestantizem v Cesarstvu, kajti za omenjenima kandidatoma stojita Gallus na flacijanski in Andreae na filipanski strani, torej Regensburg nasproti Tübingenu) ter zaradi zmage filipancev s Trubarjem na čelu, to tudi ne čudi.

¹²⁶Celo Dalmatin, ki je bil skrbno izobražen pod budnim Trubarjevim očesom, ni mogel sam postati šef slovenske protestantske cerkve in je bil vselej za Spindlerjem (verjetno se je računalo, da mu prevajanje Biblije, ki mu je bilo namenjeno že od očeta naše protestantske reformacije, onemogoča še organizacijsko delo).

¹²⁷To vemo predvsem iz dejstva, da je Spindler posedoval edini danes znani izvod originalne izdaje *TRUBARJEVE Cerkovne ordninge*: lastništvo zaplenjene knjige je bilo zvezano z velikim tveganjem in ni bilo le uživanje v posedovanju; moralo je imeti zelo tehtne uporabnostne razloge. O praktičnih učinkih Trubarjeve *Cerkovne ordninge* pa priča tudi to, da se od 1575. leta njene določbe uporabljajo tudi med Slovenci na Štajerskem in Koroškem, ne le na Kranjskem (*Zgodovina Slovencev*, 294).

imel, čeprav je bil kot javni cerkvenopravni dokument onemogočen tako s prepovedjo kot zaplembo. Značilno pa je bil spis Articvli oli deili te prave stare vere kerszhanske kot doktrinarno delo slovenske cerkve Trubarjeva največja uspešnica in je doživel prevod v hrvaščino ter natis tako v glagolici kot cirilici, kar kaže na duhovno odvisnost vsega drugega južnoslovanskega protestantizma od slovenskega. Pri tem ne gre pozabljati, da sta tako Artikuli kakor Cerkovna ordninga kot ključni knjigi slovenske cerkve samosvoji, do neke mere vsaj osebni, če ne tudi izvorni priredbi in ne le prevoda Augsburške veroizpovedi oz. württemberškega cerkvenega reda; zaradi nedogmatskega prirejanja je Trubar v dogmatičnih krogih luteranske cerkve tudi imel težave, še posebej pri cerkvenem redu, kjer je moral izpasti njegov predgovor, tisk pa se je nato usodno zavlekel.

Katoliška reformacija, ki se pri nas začneja s protiprotestantsko protireformacijo škofa Janeza Tavčarja, potemtakem naleti na protestantizem, ki ga je Trubar uveljavil v protestantski reformacijski srenji: potem ko prvi poskus, z organizacijsko samostojno in idejno relativno samosvojo slovensko cerkvijo ni uspel, ker ni postal legalen, drugi v notranjeavstrijskih okvirih filipanskega luteranstva je (čeprav ne neomejeno, saj od deželnega kneza tolerirani red protestantske cerkve velja samo v okvirih določil bruškega libela, ki za Goriško nima učinka, stanovsko pa se nanaša le na plemstvo in nekatera mesta). Pri nas je torej po uspehu protestantske reformacije prišlo le do delnega, se pravi prostorsko in stanovsko (1572 in 1578) omejenega uspeha protestantizma, kar je zelo vplivalo na njegov sorazmerno hiter zaton v vseh notranjeavstrijskih deželah v času odločnega in na oblast deželnega kneza oprtega nastopa katoliške reformacije pod konec 16. st. Tako se med Slovenci protestantizem obdrži le v posebnih razmerah ogrskih dežel svetoštetfanske krone, za katere velja dunajski verski mir 1606 (Prekmurje, za hrvaške in sclavonske dežele ne velja). Sicer pa se Trubarjevemu prehodu iz protestantske reformacije v protestantizem upirajo celo nekateri njegovi sovcerci, ki ali ne opazijo razvojne nuje tega koraka ali se ne strinjajo z njegovo smerjo (k martinovstvu in naprej k filipanstvu, ker jim je bližje flacijanstvo). Vendar Trubar do 1582. leta protestante na Kranjskem, Štajerskem in Koroškem — tako tudi one med rojaki — prepriča v pravilnost svoje smeri razvoja.

Zoper zunanje nasprotnike in sovražnike slovenske cerkve Trubar ni mogel učinkovito ukrepati, ker ni imel opore v štajersko-kranjsko-koroškem deželnem knezu, ki je bil nepokvarljiv oz. nepoboljšljiv katolik. Morda je tudi iz tega razloga svojo cerkev skušal postaviti na etnični in ne deželni temelj, saj dežela Slovenija formalnopravno ni obstajala (tako je kljub načelu *Cuius regio, eius religio* vendarle ostajalo nekaj vsaj spekulativno legalnega prostora na etnijo oz. narodni jezik vezani slovenski cerkvi, pač skozi silogizem, da ne obstaja katoliški knez, ki bi vladal deželi Sloveniji in bi to cerkev lahko prepovedal; nadalje tudi v več zgodovinskih deželah segajoča reformirana cerkev ni odvisna zgolj od moči protestantov in nemoči katoliškega kneza v eni sami,¹²⁸ kar je bilo nadvse pomembno: medtem ko so protestantje morali

¹²⁸Trubar zato diplomatsko tudi ni napisal, v kateri deželi velja njegov cerkveni red: le iz dejstva, da je bil ustvarjen in objavljen v slovenščini, je to bilo jasno tudi brez eksplicitnih izjav. Deželnoknežja zaplemba tega spisa dokazuje povsem pravilno razumevanje njegove intence in njegovega pomena pri avtorjevih nasprotnikih. Tudi izločitev prvotnega Trubarjevega predgovora, ki ga dosežejo na württemberškem dvoru in ki bi naravnost govoril o namenih ter

iz Goriške že 1579, so se na Kranjskem, Koroškem in Štajerskem obdržali še dve, za prihodnost izjemno pomembni desetletji, v katerih so bili natisnjeni tako znameniti spisi, kot so Dalmatinova Biblija, Bohoričeve Zimske urice in Trubarjev prevod Luthrove Hišne postile). Takšna nevezanost na zgodovinske deželne tvorbe ni bila samo znak samozavedanja etnosa in njegove pomembnosti, temveč je bila tudi praktična; Trubar se tudi v tem momentu kaže kot velik diplomat. Še prej seveda kot najbolj novodoben Slovenec našega predmodernega časa.

Zdi se, da je bil časovni razkorak med protestantsko in katoliško reformacijo odločilna zgodovinska okoliščina, ki je omogočila začetek slovenske književnosti in nadaljevanje njenega izročila. Naša književnost je nastala, ko se je sredi 16. st. zastavljalo vprašanje, ali protestantska reformacija ali predreformski katolicizem. Da se je tedaj mogla roditi le iz duha protestantske reformacije, je odveč razlagati, saj je edino ta koncept vnašal novosti in tako tudi književno ambicijo v dotlej glede materinščine velike večine prebivalstva skoraj brezpismenski slovenski prostor. Kontinuiteto slovenske književnosti je nato zagotovil prehod v protestantizem: ta je kot doktrina in cerkev moral sistematično poskrbeti za praktično popolno cerkveno in versko literaturo, še zlasti zato, ker je protestantizem pri nas vsaj sprva skušal biti tako organizacijsko kot idejno vsaj relativno samosvoj (sprva v širših reformacijskih okvirih, nato v martinovskih), kar izpričuje delo Primoža Trubarja do dokončnega izгона iz domovine 1565. leta. Toda tudi pozneje, ko se je slovenski protestantizem zaradi katoliškega pritiska bil prisiljen nasloniti na nemškega, se ni utopil v tujstvu. To velja celo za čas, ko se naši protestantje zaradi legalnosti svojega delovanja povezujejo v notranje-avstrijskem okviru, zakaj v Ljubljani je tedaj superintendent zvesti Trubarjev somišljenik in v okviru možnosti uspešen nadaljevalec njegovih organizacijskih vizij Krištof Spindler, ki mu ob strani stoji Dalmatin, najbolj trubarjanski slovenski protestant druge generacije.

Hkrati začne nastajati slovenska katoliška književnost, ki jo inavgurira katoliška reformacija s svojo jezuitsko prapodobno: jeseni 1574 v Gradcu izide Pacherneckerjev katoliški (kajpak reformiranokatoliški) katekizem. Ko na večer življenja škofa Hrena tudi katoliška reformacija pri nas preide v reformiranost, od njenega književnega repertorija ostanejo v glavnem le načrti; zahteve reformiranega katolicizma glede cerkvene književnosti v narodnem jeziku so kajpak znatno manjše in ožje od tovrstnih protestantskih standardov... Vendar je bil zavoljo praktičizma omenjenega škofa, ki je izposloval ohranitev Dalmatinove Biblije za duhovniško uporabo v rimski cerkvi, slovenski katoliški književni korpus okrepljen čez najnujnejše potrebe svojega časa in ideologije. To je bil podvig pasivne kontinuitete, toda v razmerah prehoda 16. st. v 17. prav nič nujen ali samoumeven, zato ima posebno težo in je navezan na ime ene same

veljavi tega dela (verjetno bi z jasno besedo posegal v pristojnost deželnega kneza, ki je edini imel pravico razglašati cerkveni red v posamezni deželi Svetega rimskega cesarstva nemške narodnosti), pričuje o tem, kako so vsi vedeli, kaj Trubarjeva Cerkovna ordninga pomeni. Formalno se je tako slovenska protestantska srenja mogla upravljati le po določilih štajerskega cerkvenega reda iz leta 1573 in notranjeavstrijskega z dne 20. februarja 1578, ki sta bila tudi s strani deželnega kneza tolerirana za urejanje luteranskih verskih zadev in organizacije cerkve Augsburske veroizpovedi na Štajerskem (med »plemiči in njihovimi«) oz. v Notranji Avstriji (med plemiči in meščani v Gradcu, Ljubljani, Celovcu in Judenburgu).

osebe, škofa Tomaža Hrena. Nadalje je pomembno, da je »kranjski apostol« s svojimi sodelavci jezik katoliških tiskov oblikoval v kritičnem razmerju do knjižnega jezika protestantov, kar je aktivno dejanje kontinuitete slovenske književnosti v najkritičnejšem trenutku, v času popolnega trionfa ideoloških nasprotnikov tistih nepozabno velikih mož, ki so jo ustanovili in vzpostavili njeno tradicijo. Nedvomno pa si je 9. ljubljanski škof takšno prakticistično širino lahko dovolil šele potem, ko je bil protestantizem v Notranji Avstriji za vse neplemiče že prepovedan in je bilo povsem jasno, da v ilegali ne more preživeti.

Osamljeni slovenski katoliški tisk iz leta 1574, Pacherneckerjev katekizem,¹²⁹ ki je bil morda bolj izsiljen od mrzlične dejavnosti protestantske konkurence kot iz pobud samega rimskega katolicizma — čeprav tudi potreb reformiranega katolicizma v narodnih jezikih ne gre spregledovati —, je edini pričevalec pozitivno usmerjenega truda katoliške reformacije za slovensko knjigo, ki ni povezan z imenom škofa Tomaža Hrena. Toda to je, vsaj po današnji vednosti, poskus brez kontinuitete (zanimivo bi bilo videti njegovo jezikovno podobo in razmerje do knjižnega jezika protestantov), kar dokazuje nepomembnost književnih sredstev za prenovitelje notranjeavstrijske katoliške vernosti v fazi protiprotestantske protireformacije, torej v dobi pred nastopom »kranjskega apostola«, ki se tako vse bolj kaže kot za slovensko kulturno, še posebej literarno zgodovino izjemno srečno personalno dejstvo, v katerem je bila usoda. Ker se je Hren v svojih prizadevanjih »v večjo čast domačega jezika« naslonil na protestantsko knjižnojezikovno tradicijo, je videti, da tovrstno katoliško izročilo ni zadovoljevalo tisti čas običajnih humanističnih standardov ne po količini ne po kvaliteti, kar ne velja le za osamljeni tisk iz leta 1574, temveč tudi za rokopise.

V 16. st. je zgodovina, ki je Slovincem redkokdaj kaj omogočala, ker jih je vselej predvsem onemogočala, poskrbela za personalno optimalno zasedbo vlog, ki jih je bilo treba odigrati na odru menjajočih se svetov: ker škofu Textorju sredi stoletja niso uspeli poskusi, da bi v notranjeavstrijske dežele pripeljal učinkovite katoliške reformatorje jezuite (vabil jih je pač v starem slogu: namesto zanje edino sprejemljivega prostora za kolegij jim je ponujal slave in časti tedanje škofovske službe, kar je bilo pripadnikom reda sv. Ignacija popolnoma tuje), je protestantska reformacija v vseh pogledih izjemnega Primoža Trubarja imela dovolj časa in prostora, da je ustanovila slovensko književnost in nato prešla v protestantizem, ki je poskrbel za kontinuiteto in bogastvo naše cerkvene literature (več izdaj in verzij protestantskega katekizma, od najmanjšega — Bohoričev (?) prevod Luthrovega Malega katekizma v Otročji tabli — do velikega duhovniškega (1575), pesmaric, bibličnih tekstov z razlagami, predgovori, uvodi, koledarji (v zvezi s cerkvenim letom) ter dogmatskimi (Artikuli) in organizacijskimi (cerkveni red) deli itd.), nakar je v 80. in 90. letih prišlo celo že do širjenja repertorija izven prevodov, prireditev in razlag ključnih verskih spisov, npr. Bohoričevi učni knjigi *Elementale Labacense* in *Nomenclatura trium linguarum*, njegova slovnica, Megiserjevo slovaro- in zgodovinopisje, Frischlinova latinska

¹²⁹Zdi se, da o tem tisku lahko govorimo kot o jezuitskem, čeprav je bil Pachernecker cistercijan, saj Trubar ob njem zapiše, da so »tudi jezuiti začeli slovensko pisati.« Značilno je omenjeni katekizem izšel le dve leti po prihodu jezuitov v Gradec.

šolska dramatika, Trostov prevod Andreaejevega govora za Trubarjem in latinske verzifikacije v njegovo čast in slavo, Spindlerjev nagrobni govor za Herbardom Turjaškim v nemščini (to je nekak začetek razvoja v smeri biografske literature pri nas, ki se je v katoliški sferi prelevila v hagiografsko; pravi življenjepis Herbarda VIII. Auersperga pa objavi Jurij Khisl v latinščini), propagandna retorika (Spindlerjev govor zoper Turke, v nemščini), zametki časnikarstva... Mimo tolikšne tradicije slovenske književnosti — iz konteksta tedanjega časa je povsem razumljivo, da vsa ni ne mogla ne hotela biti v slovenščini — tudi zmagalec protestantov, 9. ljubljanski škof Tomaž Hren, ni mogel; njegov izobraženi praktikizem se je preprosto moral opredeliti do nje. Ker je očitno ugotovil, da njeno poslanstvo ni le protestantsko ideološko, se je preudarno odločil za ohranitveni koncept. Ta je razumljivo bil silno ozek, pač zavoljo sovražnosti do razumevanj vere, ki so se izražala skozi spise Trubarja in njegovih. Tako je mogel v kolikor toliko živi rabi ostati samo Dalmatinov prevod Svetega pisma. Značilno ne tudi Trubarjevi biblični prevodi; verjetno je že samo ime našega vodilnega protestantskega reformatorja pristaše rimske cerkve navdajalo s tolikšno grozo, da si njegovih spisov niso drznili jemati v roke.

Tako se ne gre čuditi, da je prišlo do velikega repertorijskega (namesto celotne Biblije oz. vsaj celotne Nove zaveze so v narodnem jeziku postali zares potrebni le evangeliji s pismi apostolov) in recepcijskega (1602 in 1621 si Hren v pismih v Rim prizadeva le za duhovniško uporabo katolikom »neškodljivih« protestantskih del) nazadovanja, toda pomembno je bilo, da kontinuiteta ni bila pretrgana v trenutku, ko je visela na najtanjši nitki, se pravi tedaj, ko je bil protestantski razširitveni koncept, ki je v 80. in 90. letih 16. st. dal tako pomembne rezultate, onemogočen z najradikalnejšimi sredstvi.

V odnosu do slovenske knjige, ki je po spletu zgodovinskih okoliščin tako postala za prihodnost najpomembnejši dosežek slovenskega 16. st., je bil reformirani katolicizem v eni celi veliki generaciji po Hrenu skoraj povsem enak predreformskemu:¹³⁰ le število rokopisov se je povečalo, po tisku pa se dolgo časa ni čutila nikaka potreba. Vse to samo še bolj poudarja neobičajnost katoliškega reformatorja Tomaža Hrena med soverci svojega časa in prostora. Toda tej izjemnosti je ime samo praktikizem, ki pa seveda ni primitiven, temveč kar zadeva knjige vsaj približno na ravni razumevanja humanizma v najlucidnejših vrhovih katolicizma. Glede ljudi in njihovih duš je Hren kajpak nepopustljivo trd in fanatičen katolik, saj z naravnost zgledno temeljitostjo preganja protestante. Izkaže se, da rimska cerkev v praksi priznava le katoliško svobodno voljo... Hren vneto zažiga protestantske spise, ki jih ne more vpreči v svoj ideološki voz — in takšnih je velika večina —, razstreljuje nekatoliška, a vendar

¹³⁰Razlika je bila samo v tem, da so se rokopisi od začetka 17. st. naprej pretežno pisali v bolj ali manj samosvojih redakcijah knjižnega jezika in ne gre več le za zapise govora. Nasploh pa je treba reči, da srednjeevropski reformni katolicizem hitro pozabi na lekcije Tridentinskega koncila, zato se ni čuditi, da pride v drugi polovici 18. st. do novih verskih reform, le da jih tokrat izvaja država razsvetljenega absolutista Jožefa II., ki mu je menda spodletelo vse, česar se je lotil, in je vse samo hotel. Vendar so vsaj na cerkvenem področju njegovi posegi nekaj uspeha le imeli, če ne drugega, vsaj škodljivega (razpust samostanov in velika izguba starih spisov).

krščanska svetišča (27. januarja 1601 v Kamniku do tal poruši protestantsko molilnico, nato še v Begunjah in drugod), jemlje mir mrtvim protestantom, ko skrni njihova pokopališča in razbija krstne kamne itd., kar je (ali pa navsezadnje tudi ne) kaj čudno početje za nekoga, ki si je, kakor poroča Valvasor, v očeh in besedah prihodnje rojenih pridobil vzdevek »kranjski apostol«... Žive protestante, ki se nočejo odpovedati svoji veri in vesti, izganja iz domov in jim jemlje domovino. Slovenska književnost, ki je bila našim protestantom razumljivo le orodje vere in ne cilj, je preživela samo zato, ker je mogla postati sredstvo, pravicato orožje vere v rokah praktičnega katoliškega reformatorja, ki se ni ustavljal niti pred ideološko zlorabo oz. duhovno krajo dela pregnanih verskih konkurentov. Seveda je takšno intelektualno polastitev mogel izvesti le brezskrupulozno inteligenten in brutalno realističen pristaš rimske cerkve, ki si ni delal nikakršnih iluzij o sposobnostih svojih sovercev: Hren je že vedel, da podobnega podviga, kot je bila Dalmatinova Biblija, njegovi divjaški priganjači prirojene in privzgojene surovosti ne bodo zmogli, zato mu je ostala edino pot ohranjanja knjige knjig našega 16. st.

Ko se v slovenskem prostoru 1628. leta dokončno unese protireformacijska vnema katoliških reformatorjev — z izgonom poslednjih (plemiških) protestantov je naša zemlja za dolgo časa spet narejena za povsem katoliško, drugoverci pa so v notranje-avstrijskih deželah potisnjeni v ilegalo in se med Slovenci odkrito ohranjajo le v Prekmurju, v posebnih razmerah ogrskih dežel svetoštefanske krone —, se pokaže, kako majhne so resnične potrebe reformiranega katolicizma po literaturi v narodnem jeziku, kadar njegovo pojmovanje vere, ki mu v končni posledici gre za popolno prevlado in je v bistvu netoleranten do kakršne koli konkurence, ni v nevarnosti: za zelo mnogo let povsem zadostujejo rokopisi in neudejanjeni tiskarski načrti... Toda to je že čisto drug čas, čas novih idealov, čas novega sveta: za Evropo v splošnem velja, da si v trenutku praške defenestracije 23. maja 1618, ki je povod za izbruh tridesetletne vojne, že stojita nasproti dva doktrinarno in organizacijsko povsem izoblikovana ideološko-verska tabora, oba brez reformacijske strasti prepričevanja: gre za hladno preračunljiva kolosa z voljo po zmagi za vsako ceno, z željo po celinski prevladi in z oporo v državah. Vera je sedaj kajpak le še pretveza za politiko posameznih držav. Sčasoma izgubi celo to vlogo: kardinal Richelieu in njegov naslednik v enako škrlatni opravi, Mazarin, pod katerima v Franciji kraljuje Ludvik XIII., najprej prikriti, nato pa odkrito podpreta protestantsko Švedsko kralja Gustava Adolfa, ki po Wallensteinovih zmagah reši poloma nemške protestante. Na drugi strani bojujočega se hriba katoliški potomec protestantskih prednikov Wallenstein brez predsodkov jemlje v službo svoje bolj ali manj le po imenu osebne cesarjeve armade tudi protestante, če so le učinkoviti na bojnem polju; zato tudi ni čudno, da je mnogo učinkovitejši od Tillyjeve vojske katoliške Lige, ki zmaguje edino s številčno premočjo. Tudi na Slovenskem nastopi nova doba, v kateri reformatorji niso več potrebni, in značilno v desetletju 1620–1630 dokončno zamro slovstveni načrti škofa Hrena »v večjo čast domačega jezika«, kakor še prej rekatolizacijska vnema, ki jo vse bolj nadomeščajo najdrastičnejši policijski ukrepi. Čas smrti v Evropi 17. stoletja je pri nas čas življenja: po dolgih letih negotovosti in pretresov — od črne smrti sredi 14. st. preko celjsko-habsburških bojev v prvi in kmečkih uporov ter habsburško-beneških spopadov v drugi pol. 15. st. in v 16., kar spremljajo od okoli 1410 do 1550

vse močnejši turški vpadi ter po 1520 razplamtevajoči se verski spori — je bilo poklicanim in izvoljenim, se pravi pravovernim, zlasti premožnejšim, mogoče nekoliko sproščeneje zadihati v srednjeevropski baročni maniri, kajti tridesetletna vojna je bila sorazmerno daleč, Turki pa tudi ne več tako blizu. Toda že so se na obzoru kazali novi nerazveseljivi pojavi, ki so obetali kratkost ideološko sicer hudo omejenega veselja do življenja: absolutistična država je dobivala vse realnejše obrise in začela kazati svoje zobe, ki so šele v 2. pol. 18. st. za desetletje samostojne vlade Jožefa II. postali zares razsvetljsko orožje zoper mračnjaštvo in nevednost. Vendar je to orožje ob strahotah preteklosti uničevalo tudi njene vrline, njene kulturne spomenike. Kot epitaf minulosti pa je bilo v meddobju miru med dvema prelomnima časoma, med reformacijskim 16. in razsvetljskim 18. st., mogoče zapisati nekaj, česar si prej, preden se je 1550. leta izkazalo, da Bog navsezadnje razume tudi slovensko, ni bilo mogoče predstavljati:

REQVIEM DA CHRISTE S^PPVLTI
 DIO, GLI DY IL RIPOSO FELICE
 Gott gib Ihnen die Ewige Ruhe
 BVG IEM DAI TA VEZHNI MYR.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Abhandlung setzt mit einer kritischen Durchleuchtung der Forschungsergebnisse ein, wie sie zu den Anfängen der slowenischen Literatur im 16. Jahrhundert bislang vorliegen. Dabei läßt sich ein beachtlicher Qualitätsschwund seit den Zeiten Matija Murkos, Franc Kidričs und Mirko Rupels registrieren; auch seitens der Literaturwissenschaft und ihrer Erforscher widmete man sich in erster Linie allgemein historischen Problemen, was lediglich bei J. Rotar (vgl. die Buchveröffentlichung *Trubar in Južni Slovani*, 1988) sichtbarere positive Ergebnisse erbrachte, und zwar auf dem Gebiet der Feststellung ethnischer Bewußtseinsbildung am südöstlichen Rand Mitteleuropas. Die Suche, ob die Geburtsstunde der slowenischen Nation in der Zeit der Reformation anzusetzen sei, erwies sich als wenig produktiv, denn aus historischen Quellen (über die Einsetzung der Kärntner Fürsten usw.) und historiographischen Forschungsergebnissen ist ersichtlich, daß zu jenem Zeitpunkt lediglich die slowenische Literatur beginnt (und dies im genannten Sinn von ihrer Funktion her fast ausschließlich als eine auf die religiöse und kirchliche — nur ganz wenig noch auf die didaktische — Sphäre begrenzte Nationalliteratur), während die slowenische Nation als ethnisches Phänomen eine ältere Tatsache darstellt (als neuzeitliche Nation hingegen eine jüngere). Der Kritik fällt vor allem jene Wissenschaftsproduktion anheim, die sich auf das Slowenische des 16. Jahrhunderts nur anläßlich der verschiedensten Jahrestage und entsprechender Feiern besinnt, in letzter Zeit bot etwa der vierhundertste Jahrestag von Dalmatins Bibelübersetzung (1984) und von Trubars Tod (1986) einen Anlaß dazu. Diese Arbeiten sind mit Ausnahme der bereits erwähnten Studie Rotars und der Schriften Jože Rajhman's (bedeutend ist seine Analyse von Trubars theologischer Entwicklung sowie die moderne historisch-kritische Ausgabe der Briefe Trubars) vorwiegend lediglich eine Rekapitulation schon bekannter Resultate.

Danach wird die Bedeutung der slowenischen protestantischen Reformation für die Entstehung der slowenischen Literatur und deren Eigenart untersucht: mit einer detaillierten Analyse der Niederschriften Trubars wird die These Jakob Riglens verworfen, die Ljubljanaer Mundart sei die ursprüngliche Schriftsprache Trubars gewesen und damit auch diejenige des Slowenischen. (Diesen Gedanken lancierte Rigler in seinem umfassenden Werk *Začetki slovenskega knjižnega jezika*, 1968.) Als — im übrigen ziemlich autodidaktisch — humanistisch gebildeter Gelehrter, für den die protestantischen Reformationsideale auch in Angelegenheit der Schriftsprache die höchste Richtlinie darstellten (Verständlichkeit der Gottesbotschaft von der Genesis bis zur Apokalypse für einen möglichst breiten Gläubigenkreis, jedoch nicht nur ungefähr und oberflächlich, sondern so genau als

möglich!), formte Trubar ein schriftsprachliches Konstrukt, das allen Slowenen zugehört war. Dieses ist seine persönliche Schöpfung, wobei er sich freilich an verschiedene Elemente der damals dialektal und gesellschaftlich stark gegliederten slowenischen Sprache anlehnte, deren Vielfalt er aus eigener Erfahrung kannte. (Die dörfliche Umgebung und ihre Redeweise kannte er aus seinem Geburtsort Raščica und später aus Steiermark und Dolenjska, die städtischen Idiome lernte er in der einstmaligen Fürstenhauptstadt Celje, in Triest und in Ljubljana kennen, die Sprache der höchsten Stände hingegen auf Bonomos und Kazianers Bischofshof in Triest bzw. in Ljubljana.) — In einem längeren Exkurs wird das Bestehen einer vor Trubar existierenden Kultursprache erörtert und registriert, die sich bereits über die Dialekte erhob. (Diese übten zwar darauf einen starken, von Ort zu Ort verschiedenen Einfluß aus, was aus den bis dato erhaltenen, seltenen Denkmälern ersichtlich ist. Diese Sprachdenkmäler weisen jedoch weder Abschreibtraktionen noch die Überlieferung der Vorschriftsprache bzw. der Vorschriftsprachen auf, wie sie B. Pogorelec für den slowenischen mittelalterlichen Raum annimmt.) Eine derart gestaltete Kultursprache genügte jedoch bei weitem nicht den Bedürfnissen von Trubars literarischem Opus. Vor allem existierte keine in wie geringem Maße auch immer standardisierte gesamtslowenische Sprache — diese wurde erst von Trubar geschaffen, der vor 1550 nur mit den verschiedensten Varianten des gesprochenen Slowenisch zu tun hatte, jedoch dürfte ihn keine einzelne davon in Rücksicht auf seine Ziele zufriedengestellt haben, d.h. es war nicht möglich, eine auszuwählen, einfach niederzuschreiben und daraus eine gesamtslowenische Schriftsprache zu bilden. Trubar war sich der Einmaligkeit seiner Sprachschöpfung im slowenischen Raum durchaus bewußt, die Geschichte stellte indes unter Beweis, wie sehr es sich bei seiner schriftsprachlichen Struktur um einen lebendigen Organismus handelte. (Die Bedingung dafür bildet freilich das entsprechende Kulturniveau, wofür er sich unablässig in seinen Aktivitäten für seine Landsleute einsetzte — darin äußert sich auch die humanistische Dimension seines Wirkens.) In verschiedenen Epochen gab es unter den Slowenen so manche Sprachreuer (etwa Krelj, Pohlin, Metelko, Dajnko, die Illyrer, Panslavisten, Neoillyrer), die die nationale Schriftsprache von Trubars Grundfesten stürzen und auf andere stellen wollten, jedoch gelang das keinem, während sich die Konstruktion Trubars organisch weiterentwickelte. Trubar gestaltete sein Konzept einer gesamtslowenischen Schriftsprache innerhalb einer kritischen Auseinandersetzung mit den Auffassungen des humanistisch (und auch formal) gebildeten P. P. Vergerio, dem Jüngeren: er lehnte dessen gänzlich humanistische, schriftsprachliche Gelehrtenideale ab und nahm den Standpunkt der Reformationsbestrebungen ein, nämlich deneiner möglichst breiten Verständlichkeit der Schriftsprache. Auch sein ideologischer Gegner, der Bischof Tomaž Hren, bewahrte die Schriftsprachentradition Trubars und setzte sie fort, was wiederum beweist, wie tief verankert und stark begründet Trubars Konzept war.

Für den Beginn der slowenischen Literatur und ihre Gestalt war die protestantische Reformation ausschlaggebend, wie sie ganz persönlich von Primož Trubar verstanden wurde. Er schöpfte aus lutheranischen und zwinglianischen Anregungen und war auch mit Calvins Ideen vertraut. Für ihre Entwicklung zu einer literarischen Tradition war indes der Übergang zum Protestantismus notwendig, der als Doktrin ihr Repertorium bestimmte und der die organisatorischen Grundfesten für dieslowenischen literarischen Bestrebungen der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts legte. (Die Kirche, die sich systematisch um die Ausbildung der Schreiber, für eine zielgerichtete Systematik in der Herausgeber politik kümmert, stützt die Buchdistribution, bestimmteren ideologische Gestalt, beeinflußt folglich alle, von den Druckern bis zu den Mäzenen und den Schirmherren). In der vorliegenden Abhandlung wird die protestantische Reformation als ein besonderer Begriff verstanden, der zwar mit dem Protestantismus zusammenhängt, sich jedoch davon wesentlich unterscheidet, da eine protestantische Kirche als Kirche mit eigener Organisation und Doktrin in ihrem Rahmen noch nicht existiert. Die Entwicklung wird konsequent im europäischen Kontext betrachtet, was notwendig ist, um sämtliche Veränderungen in Trubars Anschauungen zu verstehen. (Zunächst als eigenwilliger Reformator, der mit H. Bullinger korrespondiert, jedoch in der Heimat verfolgt wird und daraufhin auf lutheranisches Gebiet flüchtet. Danach ist er ein Anhänger der Martinisten, jedoch entwickelt er sich allmählich zu den Standpunkten der Phillipisten — die Bedürfnisse der Entfaltung des Protestantismus in der Heimat diktiert ein solches Verhalten: Da der Landesfürst in Krain, der Steiermark und in Kärnten ein Katholik ist, müssen sich die Protestanten in Innerösterreich mit anderen Protestanten verbinden, die stärksten und benachbarten sind in der zweiten Hälfte des 16.

Jahrhunderts die Lutheraner Phillipisten, infolgedessen tritt Trubar auch gegen die flacianischen Tendenzen auf, die bei der Frage der Nachfolge des Superintendenten S. Krelj zum Ausdruck kommen.) Der Übergang von der protestantischen Reformation zum Protestantismus ist in Slowenien mit einigen Schlüsselwerken Trubars verbunden: ihre ideologische Begründung findet die slowenische protestantische Kirche 1562 im Buch *Artikuli*, das auf dem Augsburger Glaubensbekenntnis beruht, jedoch auch andere lutheranische Elemente enthält; rechtlich versucht sich die slowenische Kirche mit der *Cerkovna ordninga* 1564 zu konstituieren, jedoch wird dieser Versuch vereitelt, da er in die Kompetenz des Landesfürsten eingreift. Jedoch in der Praxis leben Trubars Organisationsideen (in der Zeit des Superintendententums Christoph Spindlers) unter den slowenischen Protestanten in Krain, zum Teil aber auch in den benachbarten Ländern. Eine begrenzte Legalisierung des Protestantismus in Innerösterreich gelingt 1578 mit dem Brucker Religionsfrieden (für die Steiermark mit dem Grazer Religionsfrieden von 1572), jedoch wird lediglich das Lutheranertum des Augsburger Glaubensbekenntnisses toleriert. Infolgedessen setzt Trubar alle seine Kräfte ein, um den slowenischen Protestantismus auf dem Standpunkt des erwähnten Glaubensbekenntnisses zu vereinigen. Dieses wird von Theologen vertreten, die die Erben des Melanchthonschen Gedankenguts sind und die ihre Anschauungen über den Protestantismus des Augsburger Glaubensbekenntnisses in der Sammelschrift *Concordia* bzw. in seinem Werk *Formula concordiae* niederlegen. Die Konkordienformel übersetzte Trubar ins Slowenische, vermutlich 1581, jedoch blieb kein Exemplar erhalten.

Der Protestantismus entwickelt die slowenische Literatur systematisch bis zur Stufe einer vollständigen Kirchenliteratur des protestantischen Typus, d.h. mit der Bibelübersetzung, der Postille, kirchenrechtlichen, kirchenideologischen Schriften, Kommentaren, Erläuterungen, Einleitungen, einem Kirchenjahrkalender, einem Liederbuch etc.; in den achtziger und neunziger Jahren des 16. Jahrhunderts beginnt sich ihr Repertoire auszuweiten, auch außerhalb der kirchlichen und religiösen Sphäre, etwa mit didaktischen Schriften, die in enger Verbindung mit den Bedürfnissen der Religion bereits von Trubar herausgegeben wurden, Panegyrika und Flugschriften usw. All dies wurde in Übereinstimmung mit den humanistischen Bildungsstandards, die bei den leitenden slowenischen Protestanten selbstverständlich waren, nicht nur in der Nationalsprache verfaßt, sondern auch in Latein und Deutsch als Sprachen des Hl. Römischen Reiches Deutscher Nation, in dessen Rahmen die zentralen slowenischen Länder gehörten. Wegen der siegreichen katholischen Reformation, die aus dem Tridentinischen Konzil hervorging und die in Slowenien auf einen schon ausgestalteten Protestantismus bzw. eine protestantische Kirche stieß — diese hätte für ihr Bestehen und ihre Übermacht den Landesfürsten auf ihrer Seite gebraucht, der jedoch in den innerösterreichischen Ländern ein strenger Katholik war —, wie auch wegen des Sieges eines solchen Landesfürsten über die protestantischen Landstände stagnierte die Entwicklung der slowenischen Literatur, ihr Konzept hingegen wurde auf die Bedürfnisse der katholischen Reformation und daraufhin auf diejenigen des reformierten Katholizismus zugeschnitten. Diese waren freilich viel bescheidener als die vergleichbaren der protestantischen Konkurrenten. Indes wurde wegen des Pragmatismus des Ljubljanaer Bischofs Tomaž Hren, der sich der Bedeutung »unserer slowenischen Sprache« (wie er selbst schreibt) bewußt war, die Kontinuität der slowenischen protestantischen und katholischen Literatur in der kritischsten Zeit weitergeführt, in einer Zeit, als die Protestanten aus den slowenischen Ländern verbannt waren. Bischof Hren handelte nämlich in Rom die weitere Verwendung der Bibelübersetzung Dalmatins für die Priester aus, seine literarischen Pläne baute er ganz überlegt auf den Grundfesten der protestantischen Schriftsprache auf, wie sie von Trubar begründet worden war. Insofern verkehrte sich der Sieg der Katholiken vom Standpunkt der slowenischen Literatur aus nicht in eine reine gegenprotestantische Gegenreformation, sondern es handelte sich um eine wahre katholische Reformation, die viele Änderungen in religiösen und kirchlichen Belangen brachte und ein im Vergleich sowohl zur Zeit der protestantischen Reformation und des Protestantismus wie auch zu jener des vorreformatorischen Katholizismus andersgeartetes Leben in Slowenien schuf.

PERIODIZACIJA SLOVENSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA

V razvoju slovenskega knjižnega jezika (od 1550 naprej) ločimo 7 obdobij (ob predknjižnem izročilu od 10. do srede 16. stol.). Ta obdobja so ugotovljena in razmejena na podlagi (1) strukturne podobe knjižnega jezika, (2) izpričane zavesti o njej, (3) z osnovno besedilnotipsko in družbenostno reševano problematiko, (4) z normodajalnimi besedilotvorci, (5) s pripadnostjo besedil umetnostno-duhovnim formacijam evropskega prostora v meniških časov. Od *via facti* vseslovenskega I. Obdobja, se nato knjižni jezik vse do 30. let 19. stol. pokrajini, nakar na začetku 50. let 19. stol. (s predhodništvom od Kopitarja sem) nastopi narodnopredstavni in -združevalni vseslovenski model, ki pokrajinskost postopoma docela odpravi (delni ostanek še danes v Beneški Sloveniji).

Seven periods (along with the preliterary era in the 10th c. to the middle of the 16th c.) are distinguished in the development of the Slovene literary language, which begins in 1550. These periods are determined and their temporal boundaries drawn on the basis of: (1) the structural characteristics of the literary language, (2) attested acknowledgement of its existence, (3) basic text types and the social problems that were treated (4) normativizing authors, (5) the placement of the texts in artistic and initial formations of the European context during various periods. From the Common Slovene Period, *via facti*, the first period, the literary language fragments into regional variants until the 1830s. At the beginning of the 1850s (with its forerunner in Kopitar to the present day) the national-representative and national-unifying pan-Slovene model prevails, gradually eliminating regional variants (though a partial relic persists in Venetian Slovene).

1 Periodizacija slovenskega jezika kot posredna s periodizacijo slovenskega slovstva.

1.1 Prvi celotni prikaz slovenskega slovstva je v svoji Slovnici podal že Jernej Kopitar (1808/1809), ne da bi bil pri tem posebej mislil na kaka obdobja oz. tako svojo misel izrecno formuliral. Prvo priliko za to bi bil imel pri obravnavi kranjske slovnice (XXIX–). Tu najprej prikazuje zadevno tvarino pri protestantih, nakar brez posebnega opozorila (XLII) sledi kratka obravnava Tomaža Hrena knjižice iz l. 1612, za tem pa enaka obravnava Hipolitove izdaje slovnice (XLII–XLIII), in enako dalje do J. Debevca (XLVII). — Brižinski spomeniki (čeprav že od 1803 v Evropi v evidenci) Kopitarju tedaj še niso bili znani (Slovencem jih je odkril nato Dobrovski), tako da je Kopitar potem, ko je zavrnil misel (Linhartovo), da bi se bila slovenščina kdaj pisala z glagolico (XXIX–XXXIII) trdno zapisal (XXXIII–XXXIV): »V času reformacije torej je bilo naše narečje prvič zapisano in — tiskano.«

Tudi v Slovnice prvem delu (Prvinski pravopis 2–212; »prvinski« mu pomeni pravopis v smislu črk za zapis glasov, ne pa za pojave t. i. oblikoglasja) si sledi obravnava pisav in glasovne vrednosti črk brez očitnih razmejišč, čeprav najprej (»§1.«) govori o sv. Cirila uravnavi slovanske pisave po grški (1–12), v »2.« o »Trubarjevi prireditvi latinskega črkopisa za kranjski jezik« (13–20), nakar (»3.«) še o /Krelju/ (20–37; Krelja tu stavimo v oklepaj, ker je Kopitar na začetku svoje slovnice menil, da je postila iz l. 1578 Dalmatinova, in je to preklical šele v dodatku svoji slovnici, pisanem na Dunaju), pa v »4.« o »Bohoriču kot tvorcu prve kranjske slovnice« (37–56), in v »5.« o »Usodah bohoričevega prvinskega pravopisa od 1584 do 1808«

(57–157), s čimer pa je vendarle nakazana delitev na poprotestantovsko obdobje do l. 1808, medtem ko naj bi se tedaj pač začelo novo (»7.«) (161–212), ko naj bi veljal »Izboljšani Bohorič«, kakor ga predlaga on, Kopitar. Ker obravnava posameznih protestantskih piscev pri Kopitarju tvori nekako smiselno, medsebojno odzivnost (da tudi ideološko pomenijo strnjeno enoto, je Kopitar izrecno povedal, ko je razpravljajl o njihovem nasilnem koncu na Slovenskem),¹ bi torej pri Kopitarju lahko govorili o treh obdobjih v razvoju slovenskega jezika: I 1550–1600, II 1600–1808, III 1808–.

1.2 V tem smislu je Metelkova slovnica² na podlagi navedka iz Kopitarja (XI) mogla trditi, da »le B o l g a r o m i n S l o v e n c e m lahko pripisujemo nasledstvo Metoda,« ker »poleg večje jezikovne podobnosti« imajo Slovenci v svojem jeziku še posebej germanizme /.../, ki so pač naravni v Panoniji, ne pa v M e z i j i, te izraze pa je Metodovemu jeziku posredovala le slovenščina.³ Sicer pa da je slovenščina Metelku (spet po Kopitarju) izpričana v Brižinskih spomenikih, ki so »zelo verjetno v prvi ubeseditvi predcirilski« (XII), pa v »münchenskem kodeksu prepisani z roko desete-ga stoletja« (r. t.).

To bi bilo torej tudi po poznejšem Kopitarju predobdobje slovenskega knjižnega jezika,⁴ ki se nato začneja s Trubarjevo prvo knjigo l. 1550 (Met. XVIII–XIX), nakar so na kratko podani še drugi glavni protestantski pisci, v glavnem vse po Kopitarju, čemur sledi Metelkova pripomba (XXII): »Glede še več knjig iz onega časovnega obdobja gl. Kop. Slovnico str. 58 i/n/ d/alje/.«

Prikaz slovenskih slovnice, kakor ga daje za tem Metelko, je pisan z velikim poudarkom na Kopitarju kot slovnicearju: »Temeljita opažanja, polna zdrave kritike in prečiščenega okusa. Nihče, ki se ukvarja s slovensko književnostjo, naj to delo ne pusti neprebrano« (XXIV–XXV). Metelko navaja tudi Dobrovskega mnenje (iz Slovanke, 233): »Vsekakor bo ta slovnica pomenila za kranjsko književnost epoho,« čemur Metelko pristavlja: »Res je ustvarila obdobje: s silino se je bojevala proti deloma na ljubezni do sistema deloma na predsodkih temelječim zmotam.«

1.3 Prvo, posredno, čeprav na nameri, najti izrecna obdobja v razvoju slovenskih besedil, temelječo periodizacijo, s tem pa tudi slovenskega knjižnega jezika, je nato

¹Prim. KOPITAR v Slovnici 1808/1809, 57: »Trubar, Dalmatin in Bohorič /na tem mestu svoje Slovnice Kopitar Krelja še ni poznal/ so pripadali verski stranki, ki je v teh deželah podleгла krepki volji Ferdinanda II. Zelotizem jih je napravil za kranjske pisatelje, nestvor, pred katerim bežijo liberalne muze. Prva posledica tega je bila, da so se te /namreč muze/ za svojo zapostavljenost maščevale z barbarizmi, druga pa, da je sovraštvo, ki je preganjalo protestantsko stranko, zadelo tudi njeno pismenstvo.«

²*Lehrgebäude der Slowenischen Sprache im Königreiche Illyrien und in den benachbarten Provinzen, I. . . / Von Franz Seraph. Metelko k. k. Professor der Slowenischen Philologie und wirklichen Mitgliede der k. k. Landwirtschaftsgesellschaft in Krain, Laibach, 1825, XXXVI + 296 str. Od tega Vorrede (III–XXIX; l. 1848 je slovnici dodal še Anhang der Vorrede des Lehrgebäudes der Slow. Sprache, kjer je podal tudi II. in III. Brižinski spomenik /k I., kar je bil storil že 1825/).*

³Germanizmi kot *oltar, krst* 'Kristus', *kr' stiti, cer' kv, pop, mnich, post, goneznu* 'genesen', *stol* 'Stuhl', *Rim, ocet, upvati, penez, plastyr, plug*.

⁴Celovski in Stiški rokopis (kakor tudi drugi ne) tedaj še nista bila odkrita.

podal Matija Čop.⁵ Po prikazu piscev od Trubarja (21) do Georga Khishla (30) oz. do Trubarja 1582 pravi Čop (35): »To bi bilo torej prvo obdobje kranjskega slovstva. S protireformacijo se pričinja novo, ali bolje rečeno, slovstvo sploh preneha. Po izidu Hišne postile D. Martina Luteria, ki jo je prevedel Trubar (1595), do zadnjih desetletij 17. stoletja (torej celo stoletje), verjetno ni bilo nič kranjskega natisnjenege, razen dveh Evangelijev in listov (1612 in 1672)«** (v dodatku k **: »in (kakor sem pozneje našel) dva katoliška katekizma (1615 in 1618) Mihaela Mikeca in jezuita Janeza Čandka (poleg že omenjenega Vocabular. Ital. e Schiavo. Udine 1607)«. In dalje (37): »O protireformaciji gl. Kopitarjevo slovnico pag. XLI sl. kakor tudi o glavnem protireformatorju Tomažu Hrenu.« In še (38): »Od tega leta (1612 ali 1613) do 1672 menda ni bil noben list natisnjen v kranjščini.«⁶

Torej pri Čopu lahko govorimo o obdobju reformacije, čemur sledi obdobje protireformacije. Naslednje obdobjesko mesto najdemo pri njem šele pri obravnavi Pohlina (58): »S patrom Markom se prične tako rekoč nova doba kranjskega pismenstva, in sicer tretja, če označimo protestantski čas (od Trubarja nekako do konca 16. stoletja) kot prvo, čas od Hrena do patra Marka kot drugo. Ta druga doba je seveda, kakor ste videli, zelo revna. V njej so izhajali namreč samo spisi na božne vsebine (namreč razen Hipolitove slovnice in ponatisa Megiserjevega slovarja)«. In nato (61): »V tretji dobi je marsikaj drugače. Slovstvo se ne omejuje zdaj samo na na božne spise (četudi so ti še vedno ostali na prvem mestu), temveč pisci obravnavajo tudi že koristne stvari za kmeta, npr. gospodarske, zdravniške itd., da, celo nekaj beletrističnega za bolj izobražene. Predvsem pa posvečajo samemu jeziku večjo pažnjo, tako da so slovniški spisi v primerjavi z drugimi slovstvenimi sadovi skoraj prepogosti. Spodbudo za vse to pa se zdi, da je dal najprej predvsem p. Markus, ki ga torej zato lahko imamo za tvorca nove dobe./« (To je verjetno po Metelku, kot bomo še videli pri J. Marnu.) — Deloma skoraj prekrivno s Pohlinovim je pri Čopu obdobje Cojza (99): »Toda zdaj sem že sredi dobe, v kateri je pokojni baron Žiga Zois pomembno vplival na prizadevanje slovenskih pisateljev etc.

Ker pa tega vpliva nikdo ne more resničneje opisati kakor g. pl. Kopitar, ki je prebil več let v Zoisovi hiši, mu dajem tukaj prosto besedo in zapisujem samo to, kar piše o Zoisu šolska knjiga 'Geschichte des Herzogtums Krain etc.' (Napisala Vodnik in Richter) na str. 68.«

1.4 Splošno znano je razpravljanje o slovenskem slovstvu (in s tem posredno tudi o zgodovini slovenskega knjižnega jezika, odraženega v besedilih) A. Janežiča, namreč v Slovenski slovnici⁷ pod naslovom Pregled slovenskega slovstva.

⁵Literatura Slovencev, v: *Pisma Matija Čopa*, 1986, 181 str., prevedel A. SLODNJAK. Vsi naši navedki o Čopu zadevajo to delo. Čop je Literaturo napisal l. 1831.

⁶To velja seveda le glede na prvotno Čopovo misel o tem, ne pa tudi na njegov dodatek k temu.

⁷Kot 2. del *Slovenske slovnice s kratkim pregledom slovenskega slovstva ter z malim cirilskim in glagoliškim berilom za Slovence*, Spisal Anton Janežič, V Celovcu, 1854, V + 182 str. Cirilska in glagolska »azbuka« na str. 157–160, Staroslovensko berilo 160–182, pod »I. Brizinski spomeniki (160–168), nakar sledi Cirilsko (168–178) in Glagolsko (178–182)«.

Pač po Metelku A. Janežič sprejema misel o predknjižnem izročilu (119): »Da so se pa posebno v južno-zahodnih deželah Slavjanov tudi že zgodaj latinska pismena rabila, nam kažejo tako imenovani Brizinski odlomki.« In v Prvem poglavju pod Staroslovensko slovstvo piše (120): »Pravi početek staro- ali cerkvenoslovenskega slovstva sega v sredo devetega stoletja; vendar ni dvomiti, da so se naši preddedovi že pred Cirilovo dobo semtertje v pisanji poskušali, kakor nam Brizinski odlomki jasno spričujejo.« Tu je omenjen še napis na knežjem kamnu na Koroškem iz časa »proti koncu osmega stoletja« z naslednjo obliko in vsebino:

VERI
MA SVETI VERI
PRAVDO BraNY VDOVE

»Drugo poglavje, Novoslovensko slovstvo« (129; 155), pa pri Janežiču podaja slovensko slovstvo od protestantizma dalje. K njegovi periodizaciji beremo naslednje (130): »Najprikladniše se da novoslovensko slovstvo v tri dele razdeliti:

- 1.) sega od 16. stoletja do l. 1770,
- 2.) od leta 1770 do leta 1843, in
- 3.) od leta 1843 do današnjih dni.«

H koncu 1. obdobja piše (135): »To dobo sklene pater Marko Pohlín, ki je l. 1765 a b e c e d o in 1768 svojo slovnico, pod naslovom 'Krajnska gramatika' izdal.« — S tem svojim mnenjem je Janežič v nasprotju s pravilnim Čopovim, da se s Pohlínom začenja novo obdobje v slovenskem slovstvu. Čopa Janežič seveda ni mogel poznati.⁸ In kako utemeljuje Janežič te meje? (136): »Okoli leta 1770 se je bilo, hvala Bogu, na enkrat nekoliko prav vnetih mož zbudilo, ki so slovensko pisanje čedalje bolj vgladili in vravnali.« To potrjuje z imeni kot Gutsman, Linhart, Japelj, Kumerdej in vse do Debevca.⁹

In kako utemeljuje Janežič svoj tretji »razdel« (148–149)? Z vpeljavo gajice: »Po za slugi g. S m o l e t a so bile l. 1840 prve knjige, namreč: V o d n i k o v e p e s m e in veseli igri: M a t i č e k se ž e n i in V a r h v tem pravopisu natisnjene. Občno veljavo je vendar šele po N o v i c a h dosegel, ki so ga sčasoma namesto Bohoričice vpeljale.«¹⁰

⁸Koliko so Janežičeva obdobja po M. Majarju in J. Valjavcu, tu ne morem povedati; za Majarja prim. *SBL* (1933), 16: »Po Šafařikovi *Gesch. der. sl. Spr. und Lit.* 1826 in Kopitarjevi slovnici je 1846 napisal članek *Slovensko slovstvo (Drobtinice 1849, 204–16; Slovenija 1849, 136, 140, 144, 148, 152)*.« Pisec v *SBL* je B. MERHAR.

⁹Torej je Janežič l. 1770 gotovo postavil, da je z ene strani iztisnil iz dobe Pohlina, z druge pa na prvo mesto spravil koroškega rojaka Gutsmana (ta pa je precej bolj pokrajinski, kakor je bil Pohlín, poleg tega se njegova slovnica v mnogem naslanja na Pohlina; o zadnjem prim. moje sestavke: *Gutsmanova slovnica, Protestantismus bei den Slowenen/Protestantizem pri Slovencih, Wiener Slawistisches Almanach, Sonderband 13* (1984), 209–227. — Gutsmanova skladnja, *SR* 1985, 137–151 (oboje s srečanj celovških in slovenskih slavistov iz Ljubljane). — Prva slovenska skladnja, *SR* 32 (1984), 159–182.

¹⁰Glede Janežičeve periodizacije slovenskega slovstva torej še ni vse jasno, kolikor so na to vplivali poleg Metelka še drugi (o Metelku prim. niže pri Marju). Sam JANEŽIČ, n. m., str. I: »Pridan je 'kratek pregled slovenskega slovstva' od naj starših do naj novejših časov. Sostavili smo ga posebno po Majarjevem in J. Valjavcovem spisu in družih razsodbah posameznih slovenskih knjig, iz katerih smo nekoliko reči celo nespremenjenih, v pričujoči spis povzeli.«

1.5 Naslednji vidnejši pisec, ki se — prav tako neposredno — dotika naše problematike, je Josip Marn. Ta je v svojem Jezičniku¹¹ za l. 1867 že ločil — če ne upoštevamo stare cerkvene slovanščine kot prednice novoslovenščine — pri slednji obdobje »Brizinskih« spomenikov, kot naslednje »obdobje« pa vsaj čas Stiškega rokopisa, ki da ga je bil v ljubljanski knjižnici odkril šele F. Miklošič (n. d. 52–56). O Celovškem rokopisu tu seveda še ni mogel biti govor.¹² Nato je Marn v Jezičnikih X–XI prikazal Metelkovo dobo (v letih 1871–1873 — kazalo za vse tri letnike v zadnjem) (124). Tu najdemo obvestilo o Metelkovem deljenju slovenskega slovstva na dobe (kar je moglo vplivati na poznejše /?/ Čopovo):¹³ »Novo slovensko pismenstvo je razločeval Metelko v štiri dobe tako, da I. doba se začne s Trubarjem in seže do Tom. Hrena ali od l. 1550 do l. 1612. To je doba krivovere. — II. s Tom. Hrenom do P. Markota ali do 1765. To je doba pravoverska. III. s P. Markotom zato, ker je on prvi začel deželjske in posvetne reči — bukve za kratek čas — pisati; do zdaj so namreč Slovenci razun slovníc in slovarjev le duhovske obsége bukve pisali. — IV. s Kopitarjem, ker je s svojo slovnico 1808 pravi pot pokazal, po katerem se da slovenščina zboljšati in zlepšati, in tako nalogo storil, iz katere se je slovenščina, četudi le počasi in čez več let, pa vendar stanovitno in srečno noter do zdaj razvijala in razcvitala.«

V preostalem pa Marn (127) tako: »Drugo pismenstvo je ob kratkem poslovenjeno po Čopu.«¹⁴ Tam so v XII (1874) bili prikazani Hitzinger, v XIII (1875) Jan. Nep. Nečásek, pa Antom Umek Okiški, v XIV (1876) Otec Marko Pohlin pa Valentin Vodnik, v XV (1872) A. Kranjska čbelica s čbeličarji, B. Dr. Jakob Zupan, v C. Vladika Matej Ravnikar, D. Dr. J. Zupan in Dr. Fr. Prešeren, v XVI (1878) do XX (1882) pa je Marn obdelal različne pisce od M. R. Poženčana do 'Novice' pa Dr. J. Bleiweis.

V letnikih XXI (1883) do XXVI (1888) je J. Marn pod naslovom Knjiga slovenska / . . / obdelal slovensko slovstvo od 9. do 19. stoletja, in sicer čisto na koncu (1888) »v dobi od IX. do XVI. veka«, čisto na začetku (1883) »v dobah XVI. in XVII. veka«, nato pa po vrsti (1884) »v XVIII. veku«, (1885–1887) pa »v 19. veku«, to pa zatem nadaljeval najprej s prikazom L. Jerana (XVII, 1889) in nato še tri leta pod prejšnjim naslovom. V XXVI (1888) je (59) pisal: »Slovstvo slovensko se loči v staro in novo. — Dasi novo slovensko po znamenitih Brizinskih spomenikih sega morda celo v IX. vek, in v naslednjih ni brez književnega sledú, pričelo se je znatno vendar še le v XVI. stoletju, a prvi njegov slovníchar bil je buditelj za stari jezik slovenski.« In str. 66: »Razen treh Brizinskih veže se nova slovenščina XVI. veka s staršo še po treh drugih spomenikih, katerih I. se zvati sme Ljubljanski, II. Kranjski in III. Celovški.«

¹¹ *Jezičnik, ali pomenki v slovenskem pisanji*, V (1867), 71 str.

¹² Ta rokopis »je po sporočilu Gregorja Kreka konec 1880 varuh Koroškega zgodovinskega društva v Celovcu / . . / baron Hauser iztaknil v društvenem arhivu in ga je celovški 'Kres' že 1. marca 1881 priobčil./«

¹³ Čop je kot bogoslovec poslušal Metelkova predavanja iz slovenskega jezika in književnosti.

¹⁴ V Kazalu (102) je pod števil. »56«. navedeno: »Pismen. po Čopu od Truberja do Petr. Dajnkota, 127–130.«

1.6 Naslednji je slovensko slovstvo obširno obravnaval K. Glaser.¹⁵ Ta loči najprej Uvod in cerkvenoslovansko slovstvo (1–47), v katerem obravnava tudi Brižinske spomenike (tu se pač prvič prištevajo k stari cerkveni slovanščini v smislu staroslovenščine), nato pa sledijo: I Protestantška doba (47–128),¹⁶ II Katoliška doba (od 17. stol.),¹⁷ nato pa¹⁸ nekako 3. obdobje, Od francoske revolucije do 1848, in sicer s podobdobjema 1790–1815 (to je do dunajskega kongresa) in 1815–1848.¹⁹

1.7 Ustavimo se sedaj še pri I. Grafenauerja *Kratki zgodovini slovenskega slovstva*, »ki je izšla v prvi izdaji za širšo javnost 1917 in 1919, v drugi, le nekoliko popravljeni in za šolo potrjeni, pa 1920.«²⁰

V izdaji 1973 imamo (14–16) naslednjo periodizacijo (Delitev slovenske slovstvene zgodovine na dobe, 14): staro slovstvo »sega od početkov do sredine 18. stoletja«, to pa spet (15) deli »v tri večja razdobja. V *praslovenski predpismenski dobi* (do sredine 8. stoletja)« / . . . / je besednoumetnostni glasnik slovenskega narodnega življenja in kulture zgolj narodno ustno slovstvo / . . . / »Razdobje *srednjeveškega pismenstva* (do sredine 16. stol.)« in »razdobje *tiskane književnosti brez izrazitega umetniškega prizadevanja* (od sredine 16. do sredine 18. stol.)«. Pri zadnjem, »*dobi slovenskega protestantizma* (druga polovica 16. stol.)«, sledi: »po *rekatolizaciji* meščanstva / . . . / doba mrtvila in se knjižno delo oživi šele v zadnji tretjini 17. stoletja, s pričetkom *dobe katoliške obnove in baroka* (o. 1678–1750). Stik s protestantovsko književnostjo pa se v tem razdobju ne pretrga, pač pa narašča in oslabeva.«

V novem slovenskem slovstvu Grafenauer loči nekako obdobje od 1750 do 1810, zatem pa 1810–1848, 1848–1880, 1880–1899, 1899–1918, 1918–1941. Zadnje pa za naš problem, ki obravnava periodizacijo knjižnega jezika, ne more biti v vsem važno. Iz kazal knjige (316–317) razberemo, da se doba po 1750 imenuje najprej Doba razsvetljenstva in začetkov narodne prebuje, v njej pa so obdelani pisci od Pohlina (»Pohlinov poskus obnove knjižnega jezika«) do Valentina Vodnika, ne pa tudi Kopitar.

2 Izrecna periodizacija knjižnega jezika

2.1 Anton Breznik v svoji *Slovenski slovnici* 1934 je tisti, ki prikazuje predvsem obdobja knjižnega jezika: Splošno loči jezik 16. stol. : »Slovenski pismeni jezik je osnovan na dolenskem narečju 16. veka, t. j. na govoru slovenskih pisateljev Trubarja, Dalmatina, Bohoriča.« Nato sta zajeti 17. in 18. stol. : »Pisatelji 17. in 18. veka so bili po večini iz krajev, ki ne pripadajo dolenskem narečju in so v pismeni jezik uvedli

¹⁵Zgodovina slovenskega slovstva I, 1894, XVIII + 220 + VI str.

¹⁶V tem okviru poglavja: 5. Sledovi Slovenstva od X. do XVI. stoletja, 6. Protestantovstvo se širi, Slovstveni pregled, 7. Pisatelji; tekoča stran: Protestantška doba od l. 1550–1600.

¹⁷Pri II Katoliška doba (od 17. stol. naprej) ima 17. stol. za prvo polovico te dobe, 18. stol. pa je pač druga polovica. V Kazalu: »a) (XVII. stol.), b) (XVIII. stol.)«. Omenjajo se tudi »Ogerski Slovenci« in »Kajkavski Slovenci«.

¹⁸Zgodovina slovenskega slovstva II, 1895, II + 276 + 7 str.

¹⁹a) Slovstveni pregled od 1790–1815, l., b) Slovenski pravopisi.

²⁰Po I. GRAFENAUER, *Kratka zgodovina starejšega slovenskega slovstva*, 1973, str. 5.

mного posebnosti svojega domačega narečja brez kake doslednosti. Poleg tega so sprejeli mnogo živih oblik iz jezika, ki se je v sto in petdesetih letih že v marsičem spremenil.« To je torej obdobje 1600–1750, temu pa sledi 3. obdobje: »Proti koncu 18. veka se je začela reforma pismenega jezika. Prvo reformo je izvršil Japelj. / . . / Japljevo reformo so izpopolnjevali Vodnik, Kopitar in Ravnikar. / . . / S temi reformami je bilo načelno vprašanje pismenega jezika rešeno, izpopolnile so se pozneje le posamezne stvari.« (5–6) Za dobo do 1849 sicer pravi: do takrat »je stal pismeni jezik izključno na kranjskem stališču in so ga poleg Kranjcev pisali samo Primorci«. In naslednje obdobje? Po l. 1848 je zmagalo »vseslovensko stališče«. »Poleg teh načel je vplivala na pismeni jezik tudi stara slovenščina (t. j. stara cerkvena slovanščina), za katero so se pisatelji navduševali zaradi slavni Miklošičevih staroslovenskih del.« — Breznik se je pri tej delitvi na obdobja lahko opiral na svoji obširni razpravi iz 2. desetletja našega stoletja.²¹

2.2 Približno enako (le da še krajše in manj stvarno) obdobja knjižnega jezika prikazuje Slovenska slovnica 1956²² (5): »po 16. stoletju« so se v 17. in 18. stoletju množili pisci, ki so od doma govorili kakšno drugo narečje; tudi dalje v glavnem po Brezniku.

2.3 Pač pa je isto leto izšla Tomšičeva periodizacija slovenskega knjižnega jezika,²³ ločeca naslednja obdobja: (1) Nastanek knjižnega jezika (16. stoletje) (10–14), (2) Oblikovanje knjižnega jezika (17 in 18. stoletje) (15–18), (3) Preosnova knjižnega jezika (1784–1848) (18–22) in (4) Današnji knjižni jezik (Druga polovica 19. stoletja) (22–28). V tem okviru je deloma nakazana delitev na krajša obdobja, tako npr. njegovega 4. »razdobja« (26): »S koncem /19./ stoletja se zaključí prvo razdobje v snovanju modernega knjižnega jezika.« In: »V najnovejši dobi, v zadnjih 40 letih, je zmagalo moderno načelo, da je pravopisno / . . /«. To v 40. letih je pač le približna oznaka let našega stoletja po prvi svetovni vojni ali vsaj po l. izdaji Breznikove slovnice l. 1916. — Podobna razdelitev na manjše časovne odseke se kaže tudi pri 3. Tomšičevem obdobju (tj. 1784–1848), ki je z ene strani zaznamovano s Tomšičevo mislijo (18), da se »s katoliškim prevodom sv. pisma (1784) začne prva sistematična presnova našega knjižnega jezika« in (19): »Potrebno je bilo tedaj, da kdo to presnovo znanstveno utemelji in dosledno izpelje,« čemur takoj sledi (n. m.): »To delo je opravil Jernej Kopitar s prvo slovensko znanstveno slovnico / . . / (1808–1809).«

²¹Literarna tradicija v »Evangelijih in listih«, *DS* 30 (1917), prim. njegove od mene redigirane izbrane *Jezikoslovne razprave*, 1981, 27–5, in *Razvoj novejšje slovenske pisave pa Levčev pravopis*, *DS* 26 (1913)–28 (1915), prim. *Jezikoslovne razprave*, 1981, 83–132. V literarni tradiciji. . . so naslednja poglavja: 1. Zgodovina izza Trubarja in Dalmatina (*JR* 28–31), 2. Hren (32–40), 3. Od Schönlebna do Japlja (1672–1787) in 4. Od Japlja do najmodernejših izdaj (1787–1912).

²²*Slovenska slovnica*, Sestavili dr. A. BAJEC — dr. R. KOLARIČ — dr. M. RUPEL (Ljubljana, 1956), 335 str. J. ŠOLAR, ki je tu prispeval najbistvenejše spremembe, iz političnih razlogov ni omenjen.

²³*Zgodovina slovenskega slovstva*, I, Do začetkov romantike, Uredil Lino LEGIŠA s sodelovanjem Alfonza GSPANJA (Ljubljana, 1956), poglavje *Razvoj slovenskega knjižnega jezika* (7–28).

Tomšičeva delitev razvoja slovenskega knjižnega jezika na obdobja se močno naslanja na Breznika, kar je opazila tudi kritika 1. zvezka Zgodovine slovenskega slovstva.²⁴

2.4 Jakob Rigler je prvi čisto določno in bolj jezikoslovno gledal na začetni čas našega knjižnega jezika, to pa s tem, da je reformacijski tip knjižnega jezika videl podaljšan v protireformacijski dobi v delu Čandka - Hrena, tj. v Evangelijih in listih.²⁵ — To je pravzaprav logično sledilo že iz dotlejšnjih jezikoslovnih raziskav, da navedem le Breznika (razprava o Evangelijih in listutih), ki navaja že Oblakove besede iz Ljubljanskega zvona 1895 (306) v oceni Glaserjeve Zgodovine slovenskega slovstva I: »Hrenove iz Dalmatina prepisane Evangelia.« Sam Breznik pa v navedeni razpravi (27–28): »Hren, ki je z malimi izjemami prevzel evangelije in liste iz Dalmatinove Bible.«

2.5 Že pred Riglerjem, l. 1960, je določeno periodizacijo slovenskega knjižnega jezika najti pri J. Toporišiču v Enciklopediji Jugoslavije.²⁶ Tam, sicer implicitno, najprej ločim obdobje 1550 do 1600 (498): »U prvom, protestantskom, razdoblju književnog jezika bila su pokrenuta sva pitanja koja će se zatim rješavati još 300 godina.« Dalje: »Drugim se razdobljem u razvoju slovenskog književnog jezika mogu smatrati XVII i gotovo cijelo XVIII st.« In: »Treća faza u razvoju književnog jezika traje otprilike između 1780 i 1848. U prvo vrijeme (1780–1820)«. . . , torej je drugo »vrijeme« za tem. 4. obdobje imenujem splošnoslovensko, 5. pa mi je »od početka ovoga stoljeća«. — Tu se v marsičem naslanjam verjetno na Tomšiča.²⁷

Svojevrstno periodizacijo, odvisno tudi od delitve snovi za 4 letnike gimnazije, pri naša moj Slovenski knjižni jezik.²⁸ Do izida Riglerjeve knjige so izšli le prvi trije zvezki (Rigler pa je bil recenzent zadnjih treh). V SKJ so obdobja naslednja: v SKJ 1 (1965) je zgodovinsko poglavje Slovenski jezik v svojih predhodnikih, sorodnikih in starejših razvojnih stopnjah (33–59), kjer je pod naslovom Slovenski jezik v mlajšem srednjem veku (54–59) na kratko zaobjeto (Priče razvoja) slovensko predknjižno izročilo od začetka 13. stol. Brižinski spomeniki so namreč obdelani že v predhodnem poglavju, ki ima naslov Kasna praslovanščina in mlada slovenščina (42–54). V SKJ 2 so v razdelku Razvojne stopnje knjižnega jezika do srede 19. stoletja zajeta naslednja obdobja: »16. stoletje«, »17. stoletje«, »18. stoletje«, »Konec 18. in prva polovica 19. stoletja«; vmes je poglavje nekako o »poprotestantovski dobi / . . / 150 let«, kar daje nekako razvojno mejo l. 1750. V SKJ 3 (1967) je naslednji knjižnojezikovno periodizacijski razdelek naslovljen s Knjižni jezik od Novic do Cankarja, nekako splošno

²⁴Kritiko tudi tega dela Zgodovine je napisal D. PIRJEVEC: Zgodovina slovenskega slovstva I, *NSd* V (1957), 62–75, 162–172, 273–281, 348–365, 451–458, 545–556, 649–656.

²⁵Prim. *Začetki slovenskega knjižnega jezika — The Origins of the Slovene Literary Language* (Ljubljana, 1968), poglavje Vključitev jezika protestantov v začetno obdobje protireformacije (209–215).

²⁶Jezik slovenski (slovenački), *EJ* IV (1960), 495–500, pod III Književni jezik, 498–500.

²⁷V literarnem navedku v *EJ* IV (500) so za to relevantne omembe del K. Štreklja, A. Breznika, S. Škrabca, I. Prijatelja, J. Heidenreicha; Tomšiča torej ni med njimi.

²⁸1–4 (1965, 1966, 1967, 1970).

razvojno zajet v poglavje Leta pred revolucijo in po njej, kar razodeva dvodelnost tega razdelka.²⁹ Končno je v SKJ 4 razdelek Slovenski jezik v Jugoslaviji, torej od 1918 naprej.

Pri univerzitetnih predavanjih z naslovom Zgodovina slovenskega knjižnega jezika pa se mi je postopoma izoblikovala dokončna periodizacija razvoja slovenskega knjižnega jezika, neupliva na učbeniškim okvirjem in kakor se v končni podobi kaže v moji Enciklopediji slovenskega jezika.³⁰

2.6 Preden pa o tej periodizaciji spregovorimo natančneje, si oglejmo ono B. Pogorelec iz učbenika za usmerjeno izobraževanje.³¹ Ta (5–42) pod naslovom Razvoj slovenskega knjižnega jezika najprej (5) piše, da je »s/slovenski jezik /.../ star jezik s tisočletnim pisnim in štiristoletnim slovničnim izročilom«. Na naslednji strani pa, s povedanim neskladno, beremo: »Zgodovino slovenskega knjižnega jezika tako delimo na dve obdobji: — na obdobje slovenskega pisnega jezika od prvih zapisanih besed do 16. stoletja (do 1550) in — na obdobje slovenskega knjižnega jezika od 1550 do danes.«

Konkretna obravnava ustrezne tvarine, ki sledi: pod I se podaja Obdobje slovenskega pisnega jezika (6–19), pod II pa knjižni jezik (19–42), kjer so njegova obdobja (?) poimenovana tako: »16. stoletje« (19–25), »17. in prva polovica 18. stoletja« (26–33), Slovenski knjižni jezik od 18. stoletja do danes (34–41), s podpoglavjema Pokrajinske različice in prekmurski knjižni jezik (34–36) in Razvoj kranjskega jezika v skupni jezik (36–41). Iz besedila razberemo, da so pri zadnjem neki podobdobji sredi 19. stoletja, pa »druga polovica 19. stol. in vse do danes« (40), pri čemer je (40–41) najprej govor o prvem, nato (41) čisto na kratko o »dvajsetem stoletju«.

2.7 To periodizacijo (skupaj s poimenovanji obdobji) je B. Pogorelec pač po inerciji iz svojih univerzitetnih predavanj o zgodovini slovenskega knjižnega jezika uveljavljala v nekakem nasprotju z mojo končno periodizacijo, ki je bila vidno javnosti predložena neposredno pred tem, tj. l. 1981 v knjigi Slovenska zvrstna besedila,³² v razdelku Časovnozvrstna besedila (385–566), v kateri imamo naslednjo delitev: najprej splošno delitev na razdobji predknjižno (387–416) in knjižno (417–566) izročilo, to drugo pa je razdeljeno na »I.« do »VII. obdobje«. Posamezna obdobja so tudi poimenovana glede na glavno v njih reševano knjižnojezikovno problematiko: I — Ustanovitev in ustalitev, II — Zastoj in rokopisnost, III — Obnavljanja in iskanja, IV — Pokrajinskost in prerod, V — Ustaljevanje in normiranje, VI — Slovenskost in slovanskost, VII — Moderna podoba. Za Predknjižno izročilo so podana časovna razmejišča 800–1550, za Knjižno pa 1550–1615, 1615–1670, 1670–1750, 1750–1810, 1810–1848, 1848–1895, 1895– (386). Iz izbranih besedil za te razdelke vidimo razsež-

²⁹Kjer so podpoglavja Mira predrevolucijska leta (7–8), nato Oživljeni ilirizem (8–9), pa Nove oblike (9–10), Ocena porevolucijskih let (10–13).

³⁰Napisano do l. 1990, takrat prepisano (pretipkano) in avgusta oddano založbi, kjer se je s tiskom čakalo do začetka l. 1991; knjiga je izšla šele 1992.

³¹*Slovenski jezik II, Učbenik* (Maribor, 1983). Avtorjev je tu sicer več.

³²*Seminar slovenskega jezika, literature in kulture*, uredil Jože TOPORIŠIČ, sourednik Velemir GJURIN, 637 str.

ja od Trubarja do vključno Hrena za I, od Kastelca do Cusanija za III (torej je II po Hrenu in pred Kastelcem), od anonima (1754) do Kopitarja za IV, od Ravnikarja do Koseskega za V, od Kočevarja do Pleteršnika za VI in od Ilešiča do Cankarja za VII, torej zadnje neizčrpano pač zaradi istosti strukturnega jezikovnega tipa v besedilih.

Svojega predhodnika ima ta periodizacija že v Besedilih slovenskega jezika iz l. 1975,³³ kjer sem Zgodovinska besedila (291) razdelil na Pisno izročilo (293–302) in Knjižno izročilo (303–361), sicer pa brez razdelitve na obdobja in z besedilnimi ponazorili le do vključno Prešerna. — Čez 4 leta pa sem to v predavanju za tuje slaviste (Družbeno pogojenost norme in predpisa slovenskega knjižnega jezika)³⁴ podal naslednjo periodizacijo: predknjižno izročilo (975–1550), knjižno izročilo od 1550, pri katerem ločim (32): reformacijsko-protireformacijsko obdobje (1550–1620), obdobje 1620–1760 (32), tj. »razgradnja in pregradnja reformacijsko-protireformacijske dobe« (34), pa drugo polovico 18. stoletja 1760–1810 (35), obdobje prve polovice 19. stoletja, 1810–1850 (37), »druga polovica 19. stoletja« 1850–1900 (38) in »20. stoletje« (40).

To sem nekako ponovil v svoji Slovenski slovnici l. 1984.³⁵ Pod naslovom Slovenski pisarni jezik (685) obravnavam najprej razdobje Predknjižno izročilo (685–686), nato Knjižni jezik (687–698), k obojemu pa (699–706) dajem bibliografijo razpravljanih o tem, in sicer pod Pismenstvo (699) oz. Slovenski knjižni jezik (699–706). Knjižna obdobja so poimenovana tako: (1) reformacijsko-protireformacijsko, (2) katoliška rokopisnost, (3) knjižna obnova, (4) knjižni prerod, (5) predmarec, (6) narodno in (7) moderno obdobje.³⁶ Pri bibliografiji je ta posebnost, da je poseben razdelek za »pokrajinsko knjižno izročilo«, in sicer po »splošnem«, to pa za slovenski zahod, Koroško, Prekmurje in Štajersko.

Pri časovnem zamejevanju obdobji opažamo, da za mejo med 4. in 5. obdobjem postavljam leto 1805, namreč do časa, ko je bila (1804) dokončana revidirana izdaja Japljevega sv. pisma nove zaveze. S tem je tudi Kopitarjeva slovnica postavljena na začetek 5. obdobja. Druga sprememba je ostra letnična ločitev med 5. in 6. obdobjem, namreč revolucijsko leto 1848 (in ne zaokroženo na 1850). Čisto družbeni vidik te datacije podpira tudi več jezikoslovnih besedil tega časa in tako rekoč prehod na pisanje slovnice v slovenščini (četudi ne izključno),³⁷ pa tudi — sicer kratkega veka — bujno časopisje takoj po revoluciji.

Moj prikaz obdobji slovenskega knjižnega jezika v Enciklopediji slovenskega jezika l. 1992³⁸ je v bistvu ostal tak, kakor je v SS 1984 (in v čistem ponatisu te l. 1991).

³³Besedila slovenskega jezika (Ljubljana, 1975), izdal Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, urednik Jože TOPORIŠIČ, sourednik Tone PRETNAR, 371 str.

³⁴Prim. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, Zbornik predavanj 15 (1979), 31–44.

³⁵Pregledana in razširjena izdaja, 739 str., konkretno na str. 685–706.

³⁶Nekoliko drugače, tj. po Slovenskih zvrstnih besedilih 1981, na str. 687: I 1550–1615, II 1615–1670, III 1670–1750, IV 1750–1805, V 1805–1848, VI 1848–1900, VII 1900–, pri čemer je II imenovano kar katoliško, III pa pridigarsko-bratovščinsko.

³⁷Prim. F. RAMOVŠ, Zbrano delo, Prva knjiga, 1971, Zgodovina slovenske slovnice, 213–250, konkretno 238–239: Jožef Muršec, 1847, F. Malavašič, 1849; M. Majar, 1848, 1850.

³⁸Ljubljana, 384 str. Prim. sestavka »Obdobja slovenskega knjižnega jezika«, str. 152, in »Zgodovina slovenskega knjižnega jezika«, str. 374–375

Le nekaj sprememb je: drugemu obdobju sem zgornjo mejo določil z letnico 1675, s čimer pride Schönlebnova izdaja³⁹ Evangelijev in listov v II. obdobje, III. pa se začneja s Kastelcem. Morda bi vendarle kazalo tudi prvi mejnik tega obdobja prestaviti na l. 1620, če je Čandik ohranil isto obliko jezika kot v Evangelijih tudi v svojem prevodu velikega katekizma konec tega desetletja (ki pa ni ohranjen, medtem ko je oni iz 1615 najden v Münchnu).⁴⁰

SUMMARY

The periodization of the history of the Slovene literary language has long been assumed implicitly in conjunction with the periodization of Slovene literature, which has been analyzed since the beginning of the 19th c. (Kopitar's *Grammatik...*, 1808/1809). If one examines modern periodizations of the Slovene literary language (Toporišič, e.g., 1550–1620, 1620–1675, 1675–1750, 1750–1805, 1805–1848, 1848–1900, 1900–, one finds that the end of Period I (first named explicitly by M. Čop, most likely under the influence of F. Metelko) is determined by Period II, when no books were printed (Schönleben 1672 is essentially a reissue of Hren 1612), while Period III is determined by renewed and relatively abundant and continuous book publication. Period IV begins with Pohlin (Metelko; Čop 1831: *Literatur der Winden*) and ends with the completion of the (already partly revised) Catholic translation of the Bible (1804), just before Kopitar's appearance on the scene (1808). Kopitar marks the beginning of Period V, which lasts until the March Revolution. This gives rise to a new period, Period VI, which concludes with the publication of Pleteršnik's Slovene-German Dictionary and Levec's Orthography (1894–1895, 1899). Period VII arise in the 20th c., where one witnesses the ultimate refinement and enormous functional perfection of the Slovene literary language.

The discovery of Slovene linguistic documents from the period before 1550, which took place in the 19th c., furnished the ensuing periods of the literary language their written precursors. This gives us two eras of the Slovene written word: A — the closed-corpus manuscript tradition and B — the literary language proper (the latter is accompanied by the continuous manuscript tradition until the 18th c.). The first era can be divided into older and younger periods, the first being represented by the Freising Fragments at the turn of the millennium, the second by all other manuscripts.

The periods of the literary language can be delineated (except on the parameters of duration and temporal boundaries) by the following: (1) the structural characteristics of the literary language, which are recoverable from typical texts; (2) the expressed awareness of its structure in linguistic essays (prefaces to published works, grammars, dictionaries); (3) characteristic solutions of fundamental issues and problems of a literary language; (4) functional text types; (5) significant representatives of text authors; (6) the placement of the texts in a specific artistic and spiritual formation during certain periods of time.

In general one observes in the development of the Slovene literary language significant sections of time from the viewpoint of tendencies toward a national-representative and nation-defining role of Slovenedom. Three units are observed: de facto pan-Slovenedom, then a kind of disunified regionalism until the 1830s (with a strong central stream), followed by a unifying pan-Slovene literary language, based expressly on the central literary tradition, which reduced the regional variation to the insignificant relic found today in Slovene Venetian.

³⁹Zanjo pravi BREZNIK (*Literarna tradicija...*, 1981, 42), da »stoji Shönleben /glede besedja/ tako visoko kakor Hren sam«. Vendarle ima to premajhno težo, da bi s Schönlebnom in ne s Kastelcem začenjali novo obdobje.

⁴⁰I. GRAFENAUER, *Kratka zgodovina slovenskega slovstva*, 1973, str. 136: »Čandek je po prihodu v Ljubljano (1613) prevel še Kanizijev *Mali katekizem*, tistega za otroke (1615) — natisniti ga je dal s podobami stolni dekan Mikec /Primerek knjige je odkril M. Rupel v Münchnu, gl. Slovenski katekizem iz leta 1615, *Sl. Rev.* 12, 1959/60, str. 104–113./ — in še pred odhodom v Celovec (1620–21) morda tudi njegov *Veliki katekizem*.«

KONTINUITETA STAROCERKVENOSLOVANSKEGA BESEDIŠČA V SLOVENSKEM JEZIKU

Prispevek se osredinja na vprašanja genetičnih razmerij slovenskega in starocerkvenoslovenskega jezika na ravnini besedišča. Razvidna so bila ob soočanju biblijskih besedil, potrjevala so jih filološka in sociolingvistična spoznanja o izvoru, prostoru, času nastanka jezika znanih starocerkvenoslovenskih (in slovenskih BS) spomenikov v 1. polovici 19. stoletja. »Staroslovenski« jezik je ob razmahu primerjalnega slovenskega jezikoslovja (Miklošičeva jezikoslovna šola) bistveno soudeležen pri prenovi »novoslovenske« knjižne norme, zlasti ob prenovi knjižnega zvrstnega besedja. Stopnja sorodnosti z njim se je do konca 19. stoletja v bistvu povečala.

The paper focuses on the questions of the genetic relationship between Slovene and Old Church Slavic on the level of lexicon. This relationship becomes clear through a comparison of Biblical texts. This is confirmed by philological and sociolinguistic findings regarding the source, place and time of the language of well-known Old Church Slavic (and the Slovene Freising Fragments) monuments that were put forward in the first half of the nineteenth century. "Old Slovene" at the zenith of comparative Slavic linguistics (Miklosich's linguistic school) was significantly included in the reform of the "neo-Slovene" literary norm, particularly the reform of the literary vocabulary. The degree of similarity with it essentially increased up to the end of the nineteenth century.

Starocerkvenoslovenski bogoslužni jezik je najstarejši knjižni jezik Slovanov. Glede na čas in prostor nastanka, uporabe (9. stoletje, Morava—Panonija—Velika Morava), kjer se je ob cerkveni organizaciji v danem prostoru vsaj 40 let (omejimo se na čas in delovanje Konstantina in Metoda, 863–885)¹ normativno oblikoval, razvijal in zasidral, glede na namen, ki je njegovo pojavitev in razcvet sprožil (pokristjanjevanje še poganskih Slovanov), novo duhovno vsebino (krščanski svetovni nazor, prvine antične kulture in civilizacije), ki jo je v prevodni obliki predvsem iz dveh organizacijskih misijonskih žarišč (Oglej—Salzburg, Carigrad), preko dveh srednjeveških kulturnih jezikov (latinščina, grščina) v »novo govorno okolje« posredoval, je knjižna tvorba na križišču »višjih« političnih interesov dveh pomembnih kulturnih prostorov nekdanjega rimskega imperija na osi Rim—Bizanc.² Je knjižna tvorba predvsem zaradi svoje specifične vsebine in funkcije, saj je bilo treba krščanski pojmovni svet v jeziku »Slovenov« šele izoblikovati, za grške in latinske (starovisokonemške) skladenjske vzorce kajpak stilno³ izoblikovanih molitvenih obrazcev, obrednih in biblijskih besedil, pa v jeziku Slovenov skladenjske ustreznike šele odkriti, kar se je le delno posrečilo.⁴ Iz navedenih razlogov se je nastajajoči »slovenski jezik knjige« razlikoval, se oddaljeval od zakonitosti govorne leksikalno-skladenjske

¹Glej F. GRIVEC, *Slovenska blagovestnika Sv. Ciril in Metod* (Celje, 1963).

²Prim. F. MIKLOŠIČ, *Altslovenische Formenlehre in Paradigmen: Mit Texten aus glagolitschen Quellen* (Dunaj, 1874).

³Glej J. POGAČNIK, *Stilna analiza Brižinskih spomenikov, Brižinski spomeniki / Freisinger Denkmäler* (München, 1968); *Srednji vek, Starejše slovensko slovstvo* (Ljubljana, 1990; Razprave FF), str. 3–104.

⁴F. MIKLOŠIČ, *Die christliche Terminologie der slavischen Sprachen* (Dunaj, 1875).

ubesedovalne norme. Vprašljivo je predvsem stanje razvrstitve skladenjskih vzorcev v besedilih. Do kakšne mere je bila glasoslovno-oblikoslovna zgradba tega jezika panonsko ali makedonsko slovenska, se je razpravljalo in polemiziralo vse 19. stoletje.⁵

Glede na zgodovinske in jezikovne okoliščine pokristjanjevanja, ki v danem času bistveno prizadevajo tudi Slovence, »alpske Slovence«, naseljene na skrajni meji slovanstva na stičišču z že pokristjanjenimi Romani in Germani (Velika Karantanija), sosedujoče s »panonskimi Slovenci« v kneževini Panoniji (v naselitveni kontinuiteti z Moravani na drugem bregu Donave), tega prostora in predhodnih misijonskih podvigov v njem ni mogoče izključiti. Tem bolj, ker so se našli tudi jezikovni spomeniki (Brižiški spomeniki) prav v času, ko je v začetni dobi slavistike raziskovalna pozornost osredinjena na misijonsko dejavnost Cirila in Metoda,⁶ na zbiranje, spoznavanje in analiziranje njune stare bogate slovstvene dediščine. Jezikovna sorodnost, bližina le-teh z BS, kot tudi vse zgodovinske okoliščine pokristjanjevanja, so pravzaprav ponujale tezo o karantansko-panonskem izvoru tega jezika. Nesporno pa je tudi dejstvo, da bizantinski misijonarji na svoje novo misijonsko področje, na Moravo, kamor so bili povabljeni in poslani, niso šli nepripravljene. Več kot dokazano je, da je Konstantin-Ciril pred odhodom sestavil »slovensko pismo«. Prav gotovo zato, da bi prevedena in prevajana biblijska in bogoslužna, obredna besedila, mogli brati, pisati, prepisovati in tako razširjati tudi njegovi sodelavci in učenci. To pa je bila genialna, daljnoročno usodna odločitev. S tem je, podobno kot Trubar v 16. stoletju pri Slovencih, vzpostavil rokopisno knjižno tradicijo.⁷ V Panoniji in na Moravi sta se tako srečala knjižna prototipa — v prostoru že obstajajoč, in soroden z južnoslovanskega (makedonskega) mejnega območja na stičišču z grško-bizantinskim krščanstvom. F. Miklošič je v delu *Christliche Terminologie der slavischen Sprachen* (Dunaj, 1875) izvrstno pokazal, kako sta se na ravni besedišča dopolnjevala, nadgrajevala. Ta »preplet« je viden in dokazljiv zlasti v območju obredne terminologije. Prav to besedje nam nudi »ključ« za razumevanje in prepričljivo razkritje njegovega dejanskega izvora. Izkazuje namreč zanimive, različne, variantne besedotvorne vzorce, ki so jezikovno-zemljepisno (narodnostno) opredeljivi. Opozorimo samo na nekatere tipične dvojnice, ki imajo celo v sodobnih slovanskih jezikih ustaljeno kontinuiteto: *obytarъ* — *žrtvište*; *mihъ* — *inokъ*, *kalugerъ*, *črtnorizъ*; *crъky* (kostel) — *molitvište*, *molitv-nica*, *trebniъ*; *krъstijanъ* — *krъstijaninъ*; *ijuděj* — *židovinъ*; *gospodъ* — *gospodinъ*; *тъša* — *služba*; *milostъ* — *blagodětъ*; *križъ* — *krъtъ*; *propeti* — *raspeti*; *iskupiti* — *izbaviti*; *angelъ* — *šestokrilatъ*; *neprijaznъ*; *zlodej* — *dijavolъ*, *sotona*, *demonъ* (*běsъ*); *postъ* — *alčkanije*, *alčъba*; *rykъ* — *geona*, *adъ*, *jezero ognъno*, *dvъrъ ognъna*, itd. Nadvse značilno se zdi dejstvo, da prav prek slovenskega ozemlja teče stara terminolo-

⁵Glej V. JAGIĆ, *Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache*, Neue berichtigte und erweiterte Ausgabe (Berlin, 1913).

⁶Zlasti raziskave DOBROVŠKEGA, npr. Ciril-Methodiana, *Slovanka* 1823, 1826–27.

⁷Ne le jezik kateheze, ampak tudi liturgijo vzhodne cerkve, ki je pri pravoslavni Slovanih kljub revolucionarnemu ateističnemu obdobju vzdržala in se v sodobnosti ponovno razcila. Hrvaški glagoljaši pa so ob tej tradiciji ustvarjali zanimivo in bogato srednjeveško slovstvo. O tem D. FALIŠEVAC, *Hrvatska srednjovekovna proza: Književnopovijesne i poetičke osobine* (Zagreb, 1980).

ška ločnica,⁸ na katero je posredno opozarjal že Miklošič, ko je pogosto navajal za slovenščino dva različna termina. Pod oznako W. (Westen — zahod) in O. (Osten — vzhod) najdevamo stare razlikovalne termine (npr. *žegnati* — *blagosloviti*; *prerok* — *prorok*, *trojica* — *trojstvo*; *odrešiti* — *spasti*; *odrešenik* — *spasitelj*; *hudič*, *hudik*, *hudir* — *pogan*, *vrag*; *milost* (gnada) — *milošča*, *smilenost*; *binkošti* — *risale*; *velika noč* — *vuzem*; *sakrament* — *svetstvo*; *obet* (ofer) — *prinos*, *aldov*. Terminološka dvojnost pa se razteza tudi v slovanski prostor, ki potrjuje termine, prilagojene ali prevedene iz grščine prvenstveno v jezikih vzhodnega obreda (npr. *propověď* (pridiga), *вѣскрѣсѣ* → *uskrš*; *богородица*, *кръщанин*, *свѣštenik*, *pop*, *kmotr*, *kum*; *brak* itd.), medtem ko izkazujejo vzhodnoslovenski prostor (Slovenske gorice, Prlekija, Prekmurje), delno madžarski (panonskoslovenska prevzeta terminologija), zahodno slovanski in hrvaški, termine dvojnega (latinskega, grškega) izvora, seveda ob mlajših, bogatih, že individualnih jezikovnih tvorbah.⁹

Ne glede na ta dejstva pa so si slovanski jeziki tudi v sodobnosti na ravnini besedišča še dokaj blizu; torej tudi v 9. stoletju ni moglo biti slabše. Češki jezikoslovec F. Kopečný je na podlagi analize sodobnih razpoložljivih slovarjev posameznih slovanskih jezikov skušal dognati obseg Slovanom skupnega besedišča. Zanimive rezultate nam predstavlja njegovo delo *Základní všeslovanská slovní zásoba* (Praga, 1981).¹⁰ Izluščil je 1990 skupnih slovanskih gesel, od teh je v vseh jezikih še vedno potrjenih 1170, 250 se jih oblikovno (besedotvorno) razlikuje, 890 pa se jih razhaja — izkazujejo v različnih jezikih različno stopnjo kontinuitete (različen izpad prvotnih leksemov).¹¹

⁸Zahodni, bolj rečeno, središčni slovenski prostor, vse od Celovškega-Rateškega rokopisa (~1380) do začetka 19. stol. izkazuje utrditev teminov latinsko-nemškega izvora (*gajžla*, *martra*, *žegen*, *gnada*, itd.). Terminološke razlike med zahodnim in vzhodnim slovenskim prostorom izrazito izstopajo že v »Registru« *DALMATINOVE Biblije* (1584). *Krajnski* — *Koroški*; *Slovenski*, *Bezjački* in *Dalmatinski*, *Istrski*, *Kraški* (npr.: *Ajd* — *pogan*; *žegen* — *blagoslov*, *martra* — *moka*, *odrešenik* — *spasitelj*; *klagovanje* — *toga*; *ječa* — *voza*, itd.). Zato nas ne preseneča, da Krelj uporablja tudi nekatere terminološke različice (*kristjan/kerščenik*, *žegen/blagoslov*, *prorok/prerok*, itd.). V Vipavi je v 15. stol. obstajala glagoljaška šola, v škofiji Koper je bil ustaljen (na podeželju) glagoljaški obred. Vse jugozahodno slovensko jezikovno obrobje (Bela krajina) je bilo vse 15. in 16. stoletje v stiku z dejavnostjo glagoljašev. Ista »staroslovenska« *obredna terminologija* pa je značilna tudi za kajkavsko in prekmursko nabožno slovstvo. O tem več M. OROŽEN, Molitveni obrazci starejših obdobij v osrednjeslovenskem in vzhodnoslovenskem knjižnem jeziku, *SR XXXIV* (1986), 35–57, Kreljev jezikovni koncept, *SSJLK ZP XXIII* (1987), 139–157; Prekmurski knjižni jezik, *SSJLK ZP XXV* (1989), 37–60.

⁹Glej M. OROŽEN, Fran Miklošič — raziskovalec slovanske obredne terminologije, *Miklošičev zbornik*, ur. V. Vrtnjak (Maribor: KF in SDS, 1991), 137–163.

¹⁰Delo je nastalo v zvezi s pripravami vprašalnic (prvenstveno za raziskavo oblikoslovja) za Slovanski lingvistični atlas (OLA).

¹¹Glej poglavje Seznam slov chybějících v jednom jazyce (str. 51–53). Najmočnejši izpad prvotno skupnoslovenskega besedja izkazuje lužiška srbsčina (352), tej pa sledijo: makedonščina (300), bolgarščina (270), beloruščina (205), ukrajinsščina (150), srbohrvaščina (145), ruščina (preko 130), slovenščina (130), poljščina (117), slovaščina (60), češčina (niti ne 40). To je sicer relativna, vendar glede na panonsko oz. makedonsko teorijo zgovorna podoba. Zdi se, da je izpad izvirnega besedja sorazmeren z razpadom prvotne fleksije v bolgarščini in makedonščini.

Opozorimo kar na začetku, kaj je dognano glede slovenščine (gradivo je zajeto iz Pleteršnikovega slovarja, kjer je panonskoslovenski besedni fond upoštevan). Nepotrjena so naslednja gesla, bodisi da so v razvoju slovenskega jezika (alpsko- in panonskoslovenskega) zamrla, ali pa bila izrinjena z izposojenkami zahodnih in severnih jezikovnih sosedov, morda z novotvorbami (semantičnimi kalki, npr.: *kruh* ← *krušiti*, das Brot, za stroslovanski *hlěbъ*; ali npr. *miza* ← *mensa*, ki v slovenščini povzroči pomensko spremembo besede *stolъ* — *der Stuhl*): *buda*, *čeljadъ*, *čestъ*, *čestъ*, *črvjenъ*, *dijavolъ* / *-bolъ*, *diviti se*, *korabъ*, *linjati*, *nevimъnъ*, *olovo*, *orbъ*, *pekarjъ*, *pytati* / *pъt-*, *roniti*, *sěra*, *spkъ*, *sporъ* *adj.*, *ščedrъ*, *u*, *verbovati*, *vetъchъ*, *zamъkъ*, *zmbja*. Kljub temu jih kar nekaj od teh zasledimo v slovenskih zvrstnih besedilih v dobi arhaizacije in slavizacije slovenskega jezika v 19. stoletju (npr.: *rob*, *črlen*, *diviti se*, *zmbja*). Tako je razumljivo, da je tudi, bolje — zlasti na besedni ravnini vseh slovanskih jezikov, izpričana določena stopnja ujemanosti s starocerkvenoslovanskim besediščem, pri čemer ne mislimo mlajših jezikovnih redakcij (ruska, srbska, bolgarska, hrvaško-glagoljaška ali moravska). Vzpostavljena so bila tudi stalna razmerja na glasoslovno-oblikoslovni ravnini,¹² posebej pa kaže ponovno opozoriti na »dvojnost« besedja — na bazično skupno besedje in zgodnjo »knjižno« terminološko plast, ki se je v slovanskih jezikih, kot smo ob Miklošičevem gradivu skušali dokazati, razvijala delno po izhodiščno različnih besedotvornih vzorcih, prilagojenih vzorcih (npr. zloženske po grščini: bogorodica, blagodat), različnih semantičnih kalkih tudi ob navezavi na prvotne poganske pojme oz. poimenovanja (npr. *rota*, *trěba*, *bolvan*, *kolenda*, *risale*, *ad*, *nav*, *praboh* = hudič)¹³. V pričujočem prispevku želimo pokazati, kakšen je bil potek soočanj te vrste med slovenskim (knjižnim) in starocerkvenoslovanskim jezikom v teku 19. stoletja od začetkov slovanske filologije do njenega »izteka«, do časa, ko je tega jezika nevesče zavedno slovensko izobraženstvo njegovo prisotnost (izkazovano kontinuiteto s »staroslovenščino«) v jezikovni praksi zavrnilo. Pa tudi nekateri jezikoslovci (Škrabec,¹⁴ kasneje Breznik) so knjižno normo že iz prepričanja opirali na slovenski knjižni jezik 16. stoletja, A. Breznik celo že na osnove leposlovne, umetnostne knjižne zvrsti in »ljudskega jezika« 19. stoletja,¹⁵ kar je našlo svoj odraz tudi v njegovi slovnici (prva izdaja 1916).

Večja oz. manjša strukturna sorodnost slovenskega in starocerkvenoslovanskega jezika je bila zapažena že na začetku stoletja. Sovpadla je z razvojem slovanske filologije razsvetljenjskega obdobja, z odkritjem Brižinskih spomenikov, z odkrivanjem ciril-metodovske dejavnosti na Moravi in v Panoniji, z zagretim iskanjem zgodovinskih jezikovnih spomenikov kot potrditve zgodovinske narodove identitete.¹⁶

¹²Že v prvih izdajah MIKLOŠIČEVE primerjalnoslovanske slovnice (*Lautlehre*, 1852, *Formenlehre*, 1856, *Syntax*, 1874, *Stammbildungslehre*, 1875, *Wortbildungslehre*, 1876), zadnji pri Slovencih R. NAHTIGAL, *Slovanski jeziki* (Ljubljana, 1952).

¹³Glej ustrezna gesla v Miklošičevi Krščanski terminologiji.

¹⁴Glej njegove slovenistične študije na platnicah *Cvetja* (iz *vtov Sv. Frančiška*) 1880–1915.

¹⁵Več o tem M. OROŽEN, *Jezikoslovje v Domu in svetu*, *Zbornik Dom in svet* II (Marihvor, 1989), 15–35.

¹⁶Odkritje Slova o polku Igorjevem 1797, odkritje Brižinskih spomenikov 1807, »odkritje« ponaredkov Kraljedvorskega in Zelenogorskega rokopisa: 1816, 1829 (*Rokopis Kraljevodvorski*, »Iz staro-češkega poslovenil« Franc Levstik, Celovec, 1856). Odkritje BS je pomenilo izjemno oporo za dvig narodne zavesti in samozavesti pri zavednih slovenskih izobražencih. Zlasti izjava Dobrovskega: »Gratulor vobis Kranjciis quia antiquissimum manuscriptum habetis« v pismu Kopitarju. O tem M. Orožen, Trajna aktualnost zgodovinskega in dialektološkega raziskovanja slovenskega jezika, *Zbornik SDS I: Ramovšev zbornik* (Ljubljana, 1990), 61–78.

Od izida Kopitarjeve slovnice (1808) do Miklošičeve smrti (1891) oz. Vondrakove izdaje Brižinskih spomenikov (1896) so bili slovenski filologi, jezikoslovci, rodoljubi in književniki naravnani v jezkovno narodovo zgodovino, utrjeni v prepričanju, da je slovenski jezik naših prednikov v nekdanji kneževini Karantaniji in Panoniji soudeležen pri oblikovanju »starega cerkvenega slovanskega« jezika.¹⁷ V istem obdobju, konec 18. stoletja, so »slavisti« (Gutsman, Dobrovský, Kopitar, Ravnikar) »odkrili« tudi iz grščine v jezik »ogrskih Slovencev« preveden »Nouvi Zákon« St. Kuzmiča (Halle, 1771). Glede na besediščno izvornost, razlikovalnost v odnosu do središčne »kranjščine«, sploh »pravilnost«, je vzbudil pozornost, zanimanje, vzgledovanje. Kopitar ga je postavljaj nad Japljev novozavezni prevod (1874, 1800). In polagoma se mu pri študiju, ob tekstoloških primerjavah najstarejših starocerkvenoslovanskih biblijskih besedil do katerih je imel dostop v dunajski dvorni knjižnici, ob soočanju le-teh z mlajšimi južnoslovanskimi in slovenskimi, razkrijeta dva tipa (knjižne) slovenščine: karantansko-kranjska in panonsko-slovenska. Tako je tudi razumljivo, zakaj je želel, da bi P. Dajnko napisal slovnico in slovar vzhodnoslovenskega »narečja«. Prav odkritje knjižne prekmurščine je odigralo ključno vlogo pri postavitvi znane hipoteze o izvoru jezika ciril-metodovskega obdobja. Gradivo zanjo je Kopitar zbiral, dopolnjeval, izpopolnjeval vse od izida slovnice *Grammatik der slawischen Sprachen in Krain, Kärnten und Steyermark* (1808), kritike Dobrovškega *Institutiones Linguae Slavicae Dialecti Veteris* (1822)¹⁸ ter jo jezikoslovno, tekstološko in z zgodovinskimi dejstvi podkrepil v znameniti izdaji *Glagolita Clozianus* (1836). Skupaj z jezikovno arhaičnim starocerkvenoslovanskim spomenikom in Brižinskimi spomeniki je priobčil tudi 23 prevodov evangeljskega odlomka Pot v Emavs (Luka XXIV, 13–36) — od najstarejših (Ostromirovo Evangelije, 1057) do sodobnih južnoslovanskih, posebej slovenskih.¹⁹ Slovenski prevodi se pojavljajo pod oznako *IV. Dialecto slovenica hodierna*, po časovnem zaporedju pa si sledijo odlomki iz kajkavskih

¹⁷Da so BS in najstarejši stesl. spomeniki, t. i. Panonski spomeniki (njihov korpus v odnosu do mlajših slovanskih jezikovnih redakcij je dognal MIKLOŠIČ, *Altslovenische Formenlehre in Paradigmen*, 1874) nastali nekako v istem času, da so v zgodovinski in jezikovni medsebojni zvezi, so bili do Miklošičeve smrti prepričani vsi slovenski jezikoslovci: G. Krek, M. Valjavec, S. Škrabec, K. Štrekelj, M. Pleteršnik. Vondrakova izdaja BS (1896) je v slavistiki zamajala njihov karantansko-panonski izvor (prostor nastanka naj bi bil na Moravskem), V. Jagić pa se je podobno kritično opredelil do panonske teorije; šel v bistvu za Čehi (Dobrovský in Šafařík sta predpostavljala »bolgarski« izvor, kot tudi Leskien — »altbulgarisch«). Jagićev učenc V. OBLAK je na podlagi narečnih podatkov iz okolice Soluna (*Macedonische Studien*, izdal V. Jagić, Dunaj, 1896) »makedonsko teorijo« potrdil. Vendar so zdaj, ko je Miklošičeva korespondenca z južnimi Slovani izšla (Katja STURM-SCHNABL, *Der Briefwechsel Franz Miklosichs mit den Südslaven / Korespondenca Frana Miklošiča z južnimi Slovani*, Maribor: Obzorja, 1991), končno na razpolago dragoceni viri za ponovno preverjanje Miklošičevih stališč.

¹⁸Dokaj obširno v *Jahrbücher der Literatur* 1822 (januar, februar, marec; XVII, 66–107).

¹⁹Razdelil jih je v štiri tipe: I. *Dialecto slovenica veteri ecclesiastica*, kamor uvršča Ostromirov evangelij 1057, glagolski kodeks iz l. 1368, srbski kodeks iz l. 1372 ter *Textus vulgatus Russorum* 1816, II. *Dialecto bulgarica hodierna*, *Novi Testament* (Bukarešta, 1833), III. *Dialecto Illyrica, rectus Serbocroatica, sive Chroatoserbica* (kot prvi je naveden V. Karadić 1824, sledijo pa mu starejši prevodi iz let 1553, 1824, 1586, 1640, 1808, 1831, 1806 — seveda z natančnejšimi naslovi).

lektionarjev (1651, 1778), odlomek iz Küzmičevega prevoda NZ (1771) ter Dajnkovich Evangelijev (1826) kot zgledi panonskoslovenskega jezika, nato pa zgledi karantanskoslovenskega jezika (*Slovenorum Carnioliae, seu Cerantanorum sensu strictiori*, str. LVII) od Trubarja (1557), Krelja (1567), Dalmatina (1584), Gutsmana (1780), Japlja-Kumerdeja (1800). Dodaja pa še dva kranjska (1825), od teh je zadnji zglede najnovejšega puristično prečiščenega prevoda. Iz razvrstitve odlomkov sledi, da se je Kopitar knjižne razlikovalnosti, dvojnosti slovnične zgradbe slovenskega jezika dobro zavedal in v tem delu pravzaprav tudi Hrvate kajkavce (»Civilne Hrvate«) in »ogrške Karantance« (Prekmurce in Porabce) prištel k Slovincem. Trem slovenskim deželam v tedanji Avstriji (tako kaže slovnica 1808) je preštel še del Slovencev na Ogrskem. Dve razlikovalni zgradbi jezikovne skupine kaj sta ob soočanjih istega evangeljskega odlomka ob »ilirskih« (imenuje jih *Dialecto illyrica, rect. Serbochrovat., sive Chrovatoserb.*) jasno razvidni. Kopitar je vprašanja sorodstvenih razmerij slovenskega jezika s starocerkvenoslovanskim postavljajl in razreševal celostno, upoštevajoč jezikovne, zgodovinske, zemljepisne podatke, skratka — sociolingvistično. Vpliv tega dela na oblikovanje slovenske knjižne norme in na razvoj slavističnega jezikoslovja je bil daljnoročen. Tudi iz njega je zrasel Miklošič.

Vendar, kot je bilo rečeno, so bili že slovenski razsvetljenci (Linhart, Gutsman, Japelj, Vodnik, Ravnikar) pozorni na jezik ciril-metodovskega obdobja. Nekateri spomeniki so jim bili dostopni celo v Zoisovi knjižnici. Soočanje le-teh je teklo v dveh smereh: teoretično in praktično. S Kopitarjevo slovnico, ki je glede puristične prenovne središčnega, kranjskega knjižnega jezika nakazovala in priporočala ozir na starocerkvenoslovanščino, se je le-ta prenoviteljem jezika razkrila kot bogat rezervat za prenovno besedišča in skladnje sodobne knjižne slovenščine, tedaj še pokrajinskih različic.²⁰

Tak prvi približevalni korak je storil V. Vodnik. V *Pismenosti za prve šole* (1811) je vpeljal po znani slovnici M. Smotrickega ter N. V. Lomonosova kar lepo število slovničnih terminov (npr.: *glasnik, glagol, padež, deležje, zalog, vez, narečje, udar*, itd.).²¹ Gre za ustrezne glasoslovne prilagoditve slovenščini. Taka »bližina« je bila gotovo opogumljajoča. Še pred izidom ephalnega dela J. Dobrovskega *Institutiones Linguae Slavicae Dialecti Veteris* (1822) se ob starocerkvenoslovanskih besedilih praktično vzorujeta U. Jamnik (*Zber lepih ukov za slovensko mladino*, 1814)²² in M. Ravnikar (*Zgodbe svetiga pisma za mlade ludi*,

²⁰Posredno je prav Kopitarjeva slovnica (1808) sprožila vprašanje knjižno-jezikovnega poenotenja oziroma opustitev pokrajinskih različic v slovenskem jezikovnem prostoru. Jamnik je odločitev napovedal in nakazal že leta 1814 (*Zber lepih ukov za slovensko mladino*), pred težje vprašanje pa so bili postavljeni vzhodni (narečno — panonski) Slovenci, ki niso mogli opustiti svojih različic, ker so razlike v skladnji in besedišču bile težje premostljive; razmerja niso tako določljiva kot v območju glasoslovja. O tem več M. OROŽEN, *Slovenski knjižni jezik in zaton pokrajinskih različic v prvi polovici 19. stoletja, Obdobje romantike v SJLK* (Ljubljana, 1981; Obdobja 2), 421–439.

²¹Glej M. PIRNAT, *Znanstveni jezik v Vodnikovi slovnici, Slovenski jezik v znanosti I* (Ljubljana, 1986; Razprave Znanstvenega inštituta FF), 101–109.

²²Besedila, 9 Naukov v podobah (poučne povestice) je priredil po slavenosrbskem *Cvetniku* Jovana Rajića (1802), Ezopove basni pa so prevedene iz latinščine in češčine. Od tod tudi deležijsko izražanje v besedilih. Ravnikar pa se je očitno zgledoval pri Küzmiču. V uvodu *Zgodb razlaga*, da se je za oblike, ki resda niso v navadi, odločil zato, ker jih pišejo na vzhodu in ker se tako slovenski stavek lepo okrajša. Vzorec mu je vseč predvsem kot skladenski kondenzator.

1815–17) ter z oživitvijo govorno že zakmelih deležijskih oblik (na *-očleč*, *-e* in *-vši*) oziroma skladenjskih funkcij »popravljata« z odvisniki prenatrpano skladenjsko izražanje, se v tem pogledu pri-bližujeta Kuzmičevemu jeziku, ki to kontinuiteto s »staroslovenskim« jezikom posredno vzdržuje.

Začetek sistematičnih soočanj slovenskega besedišča s starocerkvenoslovanskim pa predstavlja besediščna zbirka U. Jarnika, *Kleine Sammlung solcher altslovenischen Wörter, welche im heutigen windischen Dialecte noch kräftig fortleben: Ein Beytrag zur Kenntniss der alten hochslovenischen Büchersprache* (Celovec, 1822). Kako je zmožgal tako primerjavo brez ustreznega stesl. slovarja? Saj ta še sploh ni obstajal; tudi slovnico Dobrovskega (*Institutiones*) je dobil v roke šele ob natisu svojega delca. Kot pravi, je sam izpisal iz starocerkvenoslovanske biblije²³ besedišče ter ga primerjal z govorno (in knjižno) podobo besedja na Koroškem. Rezultati te primerjave so bili gotovo vzpodbudni za vse slovenske filologe, dejavne tudi v drugih slovenskih deželah (Štajerska: Dajnko, A. Murko, A. M. Slomšek; Kranjska: Metelko, Ravninar in drugi). Takole pravi: »Ihr so nahes Vehältniss mit dem slavischen in Kärnten, Krain und Steryermark soll in dem vorliegenden kleinen Wörterverzeichniss zu Freude der Sprachgenossen aufgedeckt werden.« V biblijskem besedilu je odkril preko 2000 v govoru potrjenih besed, ob prebiranju Dobrovskega *Institutiones* pa se je razkrilo še dodatnih 300. Vse to mu je prineslo veliko »zimskega« zadovoljstva. Pripominja pa, da bi bilo število besed ujemalnic gotovo večje, če se ob tej primerjavi ne bi bil omejil le na »Karantanische Mundart.«

Kot kaže način prečrkovanja abecedno razvrščenega besedja, v geslu je po slovenskih glasoslovnih zakonih prilagojena prvotna beseda s pomenskim ustreznikom v nemščini, je Jarnik že dobro poznal njuna strukturna glasoslovno-oblikoslovna razmerja. Posebej je z zvezdico (*) izpostavil obredno besedje (terminologijo — »Kirchen Dialekt; sie gehören zur Kultur-Periode«), s križcem (†) pa pol ali v celoti zastarele besede.

Gre za zanimiv prvi osnutek dvojezičnega, po kontrastivnih izhodiščih zasnovanega »staro-novo slovensko«-nemškega slovarja; starocerkvenoslovanskega naj bi na pobudo Dobrovskega izdelal Kopitar, in Jarnik ga je željno pričakoval. V uvodu je na kratko predstavil tudi tipologijo razmerij do besedišča, zajetega v omenjani, žal ne citirani bibliji. Karakteriziral in analiziral ga je po naslednjih, hierarhično naštetih vidikih: I. Besedje, ki v sodobnem koroškem prostoru še živi. II. Arhaično besedje in besedje s spremenjenim, zoženim ali razširjenim prvotnim pomenom. III. Povsem zastarelo besedje, prepoznavno le še iz zemljepisnih (ledinskih) imen in priimkov. Število teh pol ali sploh izumrlih ni veliko. IV. Besedje, ki izvira iz domovine svetih apostolov Cirila in Metoda in je najti v sodobnem srbskem in bolgarskem jeziku. V. Besedje, ki je rezultat zgodnjega »kultiviranja«

²³Morda gre za Otroško biblijo (iz l. 1581), ki je navedena med viri za Japljev prevod oz. izdajo Biblije (1784–1800) in je gotovo bila v Ljubljani, Japelj pa tudi v zvezah s Celovcem (celo umrl je tam 1806, po sedmih letih službovanja). Med zastarelimi obrednimi termini zasledimo z zvezdico zaznamovane naslednje: *Dolgodenstvie*, *Razgrablenie*, *Psalmopenie*, *Propjatie*, *Sretenie*; *Rodstvo*, *Kovarstvo*, *Nišč* — *der Arme*, *Déva*, *Vražda*. Posebej opozarja na glagolsko predpono *pro-*: *Probosti*, *Proliti*, *Proklinjati*, *Procvetěti*; *Prorok*, *Proročica*, *Propjatie* : *Raspjati*, itd.

jezika. Ta skupina pravi, je najpomembnejša in najzanimivejša (misli na knjižne terminološke tvorbe). VI. Grške prevzete besede (torej tujke), ki so po obsegu neznatne.²⁴

Navedena odkritja v območju besedišča so v Jarniku vzbudila poglobljeno zanimanje za etimološko podobo besed v besednih družinah, kar ga je usmerjalo spet k »cerkveni slovanščini«. Iz naslednjega dela, *Versuch eines Etymologikons der Slawischen Mundart in Inner Oesterreich* (Celovec, 1832) je razvidno, s kakšno zavzetostjo je osvajal leksikografske (etimološke) ideje Dobrovskega, predvsem njegova teoretična izhodišča za slovanski etimologikon. *Entwurf zu einem allgemeinem Etymologikon der slawischen Sprachen* (Praga, 1813). Svoj delež je doprinesel z izdelavo po besednih družinah abecedno razvrščenega besedja slovenskega jezika, po čemer je za češčino pravzaprav zaman hrepenel Dobrovský.²⁵ Po desetih letih za Wörterverzeichnisom je izšlo v slovenistiki preveč pozabljeno leksikografsko delo, pravzaprav »dopolnilo« h Kopitarjevi slovnici (z novim »sintetičnim« poimenovanjem *Etymologikon der Slawischen Mundart in Inner Oesterreich* že nakazuje določeno knjižno jezikovno enotnost), ki vsebuje preko 20 000 slovenskih besed z nemškimi ustrezniki.²⁶ Zanimiv *Wurzel-Register* izkazuje le 15 gesel, ob katerih Jarnik izrecno pripominja, da so samo »cerkveno-slovanska.« Ob tako obsežnem korpusu besed, zbranih in razvrščenih pod približno 1350 gesli, se to število zdi res zane-marljivo, pa še med temi prviniami zasledimo nekatere, ki izkazujejo kontinuiteto drugod po Slovenskem (kar je Jarnik itak predvideval) ali pa so bile kasneje v knjižnem jeziku besedotvorno prenovljene (npr.: *kon* → konec; *bervno* → bruno; *trus* → potres, itd.). Pozorno jim sledimo: *Bervno*- altsl. der Balken; *Gvozd*, altsl. der Nagel; *I*, altsl. ihn, *nad-i* überihn; *Jej*, altsl. ja; *Kon*, altsl. der Anfang; *Plav*, altsl. weiss, falb (albus); *Pra*, im altsl. z.B. *prapraded*, der Urahn; *s'* mit (altsl. mit slovo); *Šar*, altsl. die Farbe; *Trus*, altsl. das Erdbeben, *U*, altsl. ein Vorwort: bei 2) ein Adv. z. B. *u-že*, schon; *Vonj*, altsl. der Geruh; *Car*, altsl. der König; *Cata*, altsl. der Denar; *če*, wenn altsl. ašče.

Z zvezdico (*) pa zaznamuje zastarele; teh je 37. Po abecednem redu si takole sledijo: *Az*, *Ašče*, *Bé*, *Brjuh*, *Dik*, *a*, *o* ; *Gnetiti*, *Gran*, *Javiti*, *Kos*, *Kosniti*, *Krasen*, *M'st*, *Nega*, *Ni* (uns), *Niz*, *Nrav*, *Nynje* (jetzt), *Red* (alt ret) in *obedel*, *obresti*; *Réti* (rajati, rél, rajal), *Muka*, *Pota*, *Runo*, *Zmij*, *Žádati*, *Smokva*, *Stolp*, *Svidina* (der

²⁴Tako strnjeni »uvodni zaključki« o značaju besedišča so rezultat natančne analize iz biblije zajetega besedišča v soočanju s slovenskim govornim. Zdi se važno poudariti, da je glede grško-makedonskega deleža v njem povsem neobremenjen, in da od govornega besedja izvzema »kulturni fond.«

²⁵DOBROVSKÝ, sam izkušen slovaropisec, tudi avtor nemško-češkega slovarja *Deutsch-Böhmisches Wörterbuch* (1821, drugi del, *Ausführliches synonymisch-Phraseologisches Wörterbuch*, izdelal Ant. Puchmajer, po njegovi smrti redigiral V. Hanka) in teoretična vodila *Entwurf zu einem allgemeinem Etymologikon der slawischen Sprachen* (1813, Hankova predelava 1833), takega dela med rojaki ni dočakal. Bil je mnenja, da je etimološki princip ureditve slovarja ustrežnejši, boljši od abecedne razvrstitve besedja, vendar si Jungman tega napora ni naložil.

²⁶Med viri izrecno omenja Pohlinov ter Gutsmanov slovar (le-ta je pošel, zato potreba po novem) in zbirko častivrednega filologa s celjskega okrožja (M. Zagajšek-Zelenko).

Hartriegel), *Šija*, *Timènje* und *tima* (der Morast); *Tin* (der Zan), *Vezem* (führen); *Vét* (daher obvet), *Vet-ih*, *a*, *o* (alt), *vonj*, *Vretišče* (Sack), *Vtori*, *a*, *o*, *Čermen*, *Čerta*, *Čed* (jetzt tuj, ptuj).

Spomnimo na nekatere ključne starocerkvenoslovenske besede v slovarju L. Sadnik-Eitzetmüller, ki so ob Jarnikovem besediščnem soočanju brez oznake, saj so mnoge v slovenščini žive; kot pravi, »leži jo takorekoč ob poti«: *igo/jigo* — das Joch, *Jad* — der Zorn, *Ljud* — das Volk, *Pač* — paky, *pače*, *Zelo* — sehr, *Zmij* — die Drache, Schlange, *Šija*, *Tešč* — тѣште — vergeblich, *Teh/utešiti*, Tröd das Bauchgerum, *uže*.

Pripomniti kaže, da se v ustreznih etimoloških geslih pojavljajo tudi nekatere tipične vzhodnoslovenske besede (npr.: *deklina*, *šinjek*, *zátank*; *spravišče*, *svedok*, *prja* itd.), ki jih je verjetno sprejel iz omenjane Zagajškove slovarske zbirke, morda iz Primičevih priročnikov,²⁷ saj sta si dopisovala o jezikoslovnih rečeh, ko je bil ta še v Gradcu. Vendar razlikovalno besedje iz vzhodnoslovenskega (panonskega narečnega) prostora v dejanskem obsegu v Etimologikon ni vključeno, ker mu ni bilo dovolj znano, dostopno. V besedotvornem pogledu nam delo razkriva možnosti izpeljave in besedotvorne vzorce »kranjsko-koroškega« tipa.

To razlikovalno, vzhodnoslovensko (štajersko in prekmursko, ne pa kajkavsko), živo, govorno besedje (izpeljano tudi z razlikovalnimi besedotvornimi vzorci) pa je že zajeto v Murkovem Nemško-slovenskem slovarju: *Nach den Volkssprecharten in Steiermark, Kärnten, Krain, und Ungarns westlichen Distrikten* (Gradec, 1832),²⁸ ki tako nudi dodatno bogato gradivo za ugotavljanje sorodstvene stopnje (vzhodne) slovenščine s strocerkvenoslovenskim besediščem. Ta možnost je ostala pravzaprav neizkoriščena do nastopa O. Cafa in F. Miklošiča.

V zvezi z Jarnikovim Etimologikonom kaže navezati še na Kopitarjev »staroslovenski« slovar v izdaji Klocovega *Glagolita Slavorum Linguae Sacrae brevis Grammatika et Lexikon* (1836, str. 47–86). Kot smo videli, je Jarnik izhajal iz sočasne slovenske podobe »starih slovanskih cerkvenih« besed, Kopitarjeva pot pa je bila obratna. Slovarček besed je v prvotni, v obravnavanih besedilih izpisani, zgodovinski podobi, ki je prečrkovana v cirilico (tudi besedišče BS), zajet v približno 900 gesel z latinskimi pomenskimi ustrezniki za obravnavano besedje. Glede na kontinuiteto, stopnjo kontinuitete s sodobnim slovenskim (knjižnim) besediščem je bil pred-

²⁷*Nemško-Slovenske Branja* (1813), *Novi Nemško-Slovenski Bukvar al ABC Otrokom léhko zastopen* (Gradec, 1814). J. N. Primic se je kot učitelj slovenskega jezika na liceju v Gradcu prvi praktično seznanjal in spoprijemal z jezikovno drugačnostjo panonskih Slovencev. Uvidel je, da kaže njihove etimološko ustrežnejše sistemske značilnosti v kranjskem knjižnem jeziku upoštevati. Prvi je v sobesedila namerno uvajal pokrajinsko razlikovalne besedne ustreznike (npr.: Zlaténice in zlatíce so *ruméne* (*sholte*, *shute*); Gledam v' *bukve* (*v' knigo*); Kaj *praša*, *bara*, *pita*).

²⁸Poveden je zlasti njegov uvod, ki jasno izžareva Kopitarjevo slovaropisno zamisel: »Ich wiederhole die Versiecherung, dass ich dem Princip, das Gefundene getreu zu referieren, strenge gefolge, demnach eigenmächtige Wortbildungen sorgfältig vermieden, und nur das in der Umgangsprache oder Literatur der Slowenen (in weiterer Bedeutung) sich Bewährende aufgenommen habe. Med kraticami zasledimo ob latinskem in nemškem slovničnem terminu tudi slovensko poimenovanje (npr.: altsl. — *altslavisch*, *po staroslovenski* — kot in *Steyermark gabrählich*, *po štajerski*).

met naše analize tudi ta slovar. Za besedje je značilna podobna »tipologija«, kot jo je že leta 1822 nakazal Jarnik.

1. Večina besed izkazuje v slovenščini kontinuiteto, seveda v razvojno mlajši glasoslovni podobi ($o\ e \rightarrow o, e$; $\tau/b \rightarrow a$; $\dot{s}t \rightarrow \dot{c}, \dot{z}d' \rightarrow j$). Npr.: $dob\tau \rightarrow dob$, $pet\tau \rightarrow pet$ itd.

2. Pri manjšem številu besed je prvotni korenski morfem zastrt, obstajajo pa izpeljanke (npr.: $grast\tau \rightarrow prgišče$; $velij \rightarrow velik$; $nor\tau \rightarrow pondirek$; $\tau\dot{e}ti' \rightarrow tnal$; $dr\dot{e}vl'e \rightarrow drevi$; $uže \rightarrow uželže$ itd.).

3. Določena skupina besed izkazuje pomenske preobrazbe (npr.: $vr\dot{e}m\epsilon \rightarrow čas/vreme$; $god\epsilon \rightarrow čas/termin$; $gr\dot{e}d\tau \rightarrow ponosen \rightarrow grd$; $jazva$ (rana) $\rightarrow jazbina, jazbec$; $j\dot{e}d\tau/jad\tau \rightarrow hrana/strup$; $z\dot{e}l\tau \rightarrow hudoben/zali$; $c\dot{e}lovati \rightarrow poljubiti, celiti/zdraviti$; $\dot{c}r\dot{e}vo$ (drobovje) $\rightarrow \dot{c}reva$, itd.).

4. V slovenskem jeziku izpričan izpad morfema, besede (npr.: $gnev\tau, gr\dot{e}n\tau\tau,^{29}$ $dostojit\epsilon se, lob\dot{z}an\tau, ml\dot{e}va, nyn\dot{e}, vet\dot{e}h\tau, ovoc\tau, vina$ (krivda), $rov\dot{e}n\tau, pol\dot{z}a, prisno, prok\tau \rightarrow pro\dot{c}ij, riza, smok\tau, stado, trapeza, utva, \dot{c}e\dot{d}o, \dot{c}el\dot{e}d\tau, \dot{c}ezn\dot{o}ti, junost\tau, lix\tau, lišiti$).

5. Kopitar pa je v slovarju opozoril na zgodnji prevzem romansko-bavarskih izposojenk, tipičnih prav za slovenščino (npr.: $kmet\tau, koliba, kramola, l\dot{e}k\tau, ra\dot{c}iti, ul\tau, halupa, pl\dot{e}h\tau < Bilchmaus, miza < mensa, peljati = veziti$), zlasti obrednih terminov ($oltar, pop, krst, post, cerkev, pekel, cesar, menih, papež, komkanje$ — obhajilo), kar je kasneje v svojih slovarskih delih izpopolnil Miklošič.

6. Kopitar navaja (podobno kot Kopečný) približno 20 gesel, ki v slovenskem jeziku ne izkazujejo kontinuitete, npr.: $vr\dot{e}d\tau$ — $lepra, globa$ — $multa, gn\dot{e}d\tau, dever\tau, nedog\tau, pomiluj!, pot\dot{e}p\dot{e}ga, prik\dot{e}d\tau$ itd.

7. V manjši meri so izpričani tudi nekateri po Jarniku tipični karantanzmi ($str\dot{e}d\tau/med\tau, z\dot{e}lo, pozd\dot{e}, st\dot{e}klo, kramola$), pa tudi tipični panonizmi ($\dot{z}estok\tau, mr\dot{e}z\tau\tau, odica, sroka/srakica$).

8. V ta slovar je vključeno tudi besedje Brižinskih spomenikov, ki razen nekaterih terminov ($glagolati, bali, balovanije, lihodejanije, s\dot{a}ni\dot{c}tvo, smaz, izbaviti, stid, spitni$) izkazuje vidno ali deloma zastrto kontinuiteto z besediščem še sodobnega »alpsko-panonskega« slovenskega govornega prostora, izpričano pa je tudi v osrednji in vzhodnoslovenski knjižni tradiciji.³⁰

Ali je čudno, da se je že v prvem obdobju slovanske filologije (Dobrovský — Kopitar), ob odkrivanju starih jezikovnih spomenikov, raziskovanju in opisovanju jezika ciril-metodovskega obdobja, med Slovenci z vidnim zadoščenjem utrdila tako dokazovana tesna zveza s »staroslovenščino« prav na ravni besedišča? Prav Kopitarjeva obravnava jezika v *Glagoliti Clozianus* je še vzpodbudila raziskovanje slovenskega besedišča oz. njegove kontinuitete s »staroslovenskim, karantansko-panonskim« obrednim jezikom, kakor so pač v danem času kazala raziskovalna spoznanja. In prav vzhodnoslovenski narečni prostor je obetal in dajal nove dokaze. Pa tudi pomembne jezikoslovce, od katerih sta bila O. Caf in F. Miklošič izvrstna poznavalca staro cerkveno slovanščine, po rodu pa oba panonska Slovenca. Caf se je oglasil k besedi v prvih letnikih Bleiweisovih Novic v vzpodbudo, da bi se v skupnem slovenskem knjižnem jeziku upoštevalo vse slovensko razlikovalno besedje. Po

²⁹Beseda je v panonsko-slovenskem prostoru obstajala; na to kažejo priimki še v sodobnosti (npr.: Gerenčer, župan Murske Sobote); besede kot npr.: *dostoji se, nině, liho*, pa so izpričane v Brižinskih spomenikih. Od kod so? *Jun\tau \rightarrow jun\acute{e}c, junak* (dial. fant).

³⁰O tem M. OROŽEN, *Brižinski spomeniki in njihovo razmerje do staro cerkveno slovanščine, Obdobje srednjega veka v SJLK* (Ljubljana, 1989; Obdobja 10), 87–101.

12-letnem napornem zbiranju gradiva iz slovenskih besedil od BS do sodobnosti in narečnega slovenskega prostora je želel zaključiti in izdati slovar in slovensko slovnico.³¹ Prosil je rojake zbiralce za dodatno gradivo pred zaključno redakcijo...

potle moj slovník z slovníco vred bo Slovenski... moj namen ni ktero Slovensko pod ali pod pod narečje (bodisi Ogersko-Slovensko, ali Štajersko, ali Kranjsko, ali Koroško, ali Hervatsko, ali Rozensko) zatreči ali ti na verh potegnóti, ampak iz vseh pod in podpodnarečij željím, hočem in se upiram le samo, kar je jeklénega zernja — suhega zlatá — čiste pšenice in dragega kamenja naši materi Slavi v eden snop, v edno gomoljo, v edno žitnico ter v eden véneec spraviti.

V nadaljevanju Proglasa pa beremo:

Slovinci! ne pustite iz misli, niti v nemar, da se vaša prava in vlastna beseda v šestih zemlah med raznimi sosedi: na Ogrskem, Štajerskem, Hervatskem, Kranjskem, Vlaškem in Koroškem govori da vi posvečeno besédo govorite, v kateri se je vašemu velikemu rojáku Kopítarju naiti zdélo prestaro Slovanščino. Tudi naše Slovensko narečje ima več podnarečij, iz katerih vseh se mora brez enostranosti in pristranosti vse, kar je za slovník in slovníco, skerbno zbrati, po terdnih vodilih zvestó pretresti, skaz in divjad čisto utrebati, in le, kar in kolikor je dobro jedro, bratovski združiti, če si hočemo čist, popoln, naroden slovenski jezik, ki bi se vsem podnarečjem ednako prilégal, izobraziti.

Obelodanil je tudi načela, po katerih naj bi to poenotenje potekalo (7 jih navaja), med temi pa omenimo le prvi dve: Občinsko slovensko načelo (rabe) v podnarečjih »od Rabe do Morja«, ter »od Celovca do Zagreba« (Novice 1846, str. 44) in »Staroslovensko načelo«, ker le-ta »med slovanskimi narečji raztresena živi«. Po teh načelih prečiščen slovenski knjižni jezikovni vzorec je uresničen tudi praktično v njegovem prevodu knjižice Kampeja, *Robinson Mlajši*, Iz češkega prepisal Oroslav Cafov (Celje, 1849). V tej knjigi je skrbno in dosledno izvedena etimologizacija besedišča, skladnje in oblik, posebno pozornost pa vzbuja ubesedovanje zgodbe na ravnini besedišča. Od strani do strani se pri vseh besednih vrstah vrstijo nizi s sopomenskim (narečnim) razlikovalnim besedjem, med katerim je prepoznavnih poleg slovenskih tudi precej starocerkvenoslovanskih in čeških besed. Ponazorimo to »tehniko« normiranja skupnega slovenskega knjižnega jezika vsaj s krajšim sobesedilom:

Kajti, ako bi nam, kakor pravimo, pečeni kopúni v usta letali; ako bi nam hiše, domi, lože-ložiše, oblačilo-odev, hrana-kerma ino napoj ino vse drugo, česar k hranjenju ino k povoljnosti življenja potrebujemo, od samo sebe ino uže gotovo-pripravljeno ize zemlje rastlo, bi zaisto nič ne delali, kor jéli, pili ino spali, ino dár do (daže do) smerti ostáli tako glupi, kakor neumna živina (str. 40).

V ponazorilo navajam nize besed, ki se vključujejo v besedilo z namenom, da se slovenski bralec seznaní z vsem bogastvom »staro-novo« slovenskega besedja (in »slovníčne pravilnosti« sploh) ob navezavi na arhaično slovansko besedje sosedov (Ilirov, Čehov).

³¹O tem govori njegov Proglas zastran noviga slovenskiga slovníka in slovnice, *Novice* 1846, str. 32, 35, 40, 44. Naslednji njegov zanimiv prispevek pa zasledimo pod naslovom Staroslovenski in vseslovanski knjižni jezik, v *Novicah* 1851 (str. 208, 212). Na neki dopis (*Novice*, *Ljubljanski časnik*), da naj bi Slovenci kot knjižni jezik sprejeli »staroslovensčino« ali prevzeli kak slovanski jezik, razlaga, kako bi se dalo »analytički in syntetički« priti do vseslovanskega jezika. Zanimiva pa je njegova ugotovitev: če bi spojili slovensčino in bolgarsčino, dobili bi zmes, najbližjo »staroslovensčini«. Prav blizu pa je »staroslovensčini« tudi (knjižna) ruščina. Ugotovitev je pravilna, čeprav še ni zanjo navedel zgodovinsko-razvojnih razlogov.

Samostalniki: *čreda* — *stado* — *kardelo*; *slava* — *dika*; *brašno* — *kerma*, *zrak* — *vzduh*; *teržec* — *kupec*; *dira* — *luknja*; *pričina* — *vzrok*; *šare* — *farbe*; *šarar* — *farbar*; *jazvina* — *otlina* — *pečera*; *bljudo* — *skleda* — *miza*; *nastroj* — *orodje*; *počet* — *číslo*; *jokanje* — *togovanje*; *sad* — *ovoce*; *stromovje* — *drevje*. *Ni imel lonca* — *piskra* — *gernca*, *ražnja* — *ino kar je najhujše bilo* — *ni ognja* (str. 6).

Pridevnik: *dresel* — *žalosten*; *vetek* — *star korabelj*; *glup* — *neumen*; *sladek* — *lagoden*; *ertast* — *koničast* — *špičast*; *krasen* — *lep*; *modri* — *plavi*; *terdi* — *dreven*; *duto* — *votlo*; *tolste* — *debele veje*; *počasna* — *kesna*.

Glagol: *se je uleknol* — *ustrasil* — *splašil*; *brez potrebe govedo* — *živino ubijati* — *ali pa močiti* — *trapiti* — *ali pak je le dražiti*, *bila bi ukratnost* — *ljutost*, *bil bi greh* — *je hibelo* — *je menkalo*; *uražati* — *užaliti*; *vezti* — *peljati*; *je utolil* — *utažil*; *potoliti* — *potešiti* — *utolažiti*; *brojiti* — *odpočitavati*; *utne* — *useče*; *dostignosti* — *priti*, itd.

Prislov: *velma* — *zlo terdi kamen*; *možno-mogljivo-mogoče*; *jedva-komaj*; *zdaj* — *nine*; *tude*, *tuka*, *onda*, *tamde*, *keda*, *izvuna*, *zautra*, *pokler*, *spoder*, *vémдар*, *ne jednor*, *vedma*, *inako*, *deleko*, *najednoč*, *lahkič*, itd.

Cafov knjižni vzorec na vseh jezikovnih ravninah tako izvrstno etimološko prečiščenega jezika (tudi z nakazano izpeljavo besedotvornih vzorcev, komaj še kje izpričanih, osamljenih morfemov po prvotnih besednih družinah, ki so se v stcsl. jeziku pojavljale v »polni moči«³² za širšo slovensko javnost ni bil sprejemljiv, ker bi ga po takih pravilih bil sposoben ubesedovati pravzaprav le razgledan jezikoslovec.³³

³²Kaj razkriva primerjava stcsl. etimoloških besednih družin s sodobno, slovensko »oživljeno mrežo« izpeljave, kaže ponazoriti z gesli besednih družin v slovarju L. SADNIK-EITZEMÜLLER, *Wörterbuch zu den altkirchenslavischen Texten* (Heidelberg, 1955):

Stcsl. geslo:	Slovensko geslo:
<i>jariti se</i> →	<i>razjariti se</i> , <i>biti razjarjen</i> .
<i>jarost</i> → 0	
<i>jarъ</i> →	frazeologemi: <i>jari polž</i> , <i>jara kača</i> , <i>jari ječmen</i> .
<i>jarně</i> → 0	
<i>gubiti</i> → 0 → <i>iz-</i>	<i>izgubiti</i> → <i>izgubljen</i> → <i>izgubljenec</i> → <i>izguba</i> .
→ <i>po-</i>	<i>pogubiti</i> → <i>pogubljen</i> → <i>pogubljenec</i> → <i>poguba</i> .
<i>gubitel'ь</i> → 0	
<i>gubitel'nъ</i> → 0	
<i>gubitel'stvo</i> → 0	
<i>klicati</i> →	<i>klicati</i> → <i>sklicati</i> ; <i>preklicati</i> , <i>preklic</i> , <i>preklican(!)</i>
<i>kličь</i> → 0	<i>klic</i> , <i>klicanje</i>
<i>kliknovenije</i> → 0	<i>poklicati</i> , <i>poklic</i> , <i>poklican-ost</i> <i>odpoklicati</i> , <i>odpoklican</i>

³³Ob Cafovi knjižni zamisli smo dolžni opozoriti tudi na Levstikov način arhaizacije slovenskega knjižnega jezika v 70. letih. Vse od svoje slovnice *Die slovenische Sprache nach ihren Redetheilen* (1866) ter ob delu za Wolfov Slovensko-nemški slovar se je vsebolj poglobljal v »staroslovenščino« in se dejansko oddaljeval od vzorca požlahtnjene »ljudskega jezika«, ki ga je izoblikoval s Krpanom. Njegova arhaizacija je bila moteča zlasti na oblikoslovni ravni. Sprejemljiva je bila (iz stilno-funkcijskih razlogov) v zgodovinski tragediji *Tugomer* (Levstikova predelava Jurčičeve prozne drame, 1876), tudi v prevodu Nestorjeve *Kronike (Vrtec 1875)*, vendar je to v danem času Levstikovo pojmovanje knjižne norme ter »staroslovenizme« uveljavlja v vseh vrstah jezika. O tem več M. OROŽEN, Arhaizacija v Jurčič-Levstikovem *Tugomeru*, *SR* 1981, 383–409; Levstikovi pogledi na jezik, *Levstikov zbornik* (Ljubljana: MS, 1982), 55–78.

Caf išče novo koncepcijo slovenskega knjižnega jezika ob navezavi na »staroslovenščino«, ki more združevalno delovati v dve smeri: v jezikovno preteklost ter v sodobni slovenski in slovanski prostor. Tako se je mogoče izogniti podrejanju »enega narečja ned drugim«. V svoji jezkovni stiski se je kot panonski Slovenec uprl Kopitarjevemu konceptu knjižnega jezika, ki je zaradi bogatejše knjižne tradicije prestižni položaj predpisal pravzaprav središčnemu knjižnemu tipu.

Prelomno obdobje v zvezi z obravnavanimi vprašanji nastopi z Miklošičem, ki je v danem času najboljši, najpomembnejši poznavalec »staroslovenščine«, njenih spomenikov ter sistematični, sistemski opisovalec in raziskovalec njegove slovnične in besediščne zgradbe. In česar ne kaže zanemariti, iz lastne govorne skušnje pozna vzhodno »panonsko slovenščino« ter jo sooča z »zahodno«. Kopitarju poglobljeno sledi, ko spozna, da je bil, upoštevajoč vse dejavnike ob analizi starocerkvenoslovanskih spomenikov, na pravi poti.³⁴ V delu *Christliche Terminologie* se Miklošič v bistvu na nov način, z novimi leksikalnimi argumenti ustavi ter vztraja pri tezi o panonskem izvoru »staroslovenščine«. Nikakor ne zanika pri oblikovanju tega jezika grškega deleža; upošteva dejstvo, da sta Konstantin in Metod znala jezik »bolgarskih Slovenov«, ki tudi ni bil le dialekt iz okolice Soluna, dokazuje in ugotavlja pa na podlagi besedišča, da misijonarji iz Bizanca niso prišli v »prazen prostor.« V Panoniji (in na Moravi) je že bila izoblikovana, utrjena osnovna obredna terminologija, po izvoru pravzaprav latinska. Temelji zahodnih misijonarjev z njunim prihodom niso bili porušeni, pač pa so smotno v njun tip knjižnega jezika vgrajeni. Miklošič je ugotovil in poudaril, kolikšen terminološki delež v slovanskih jezikih sploh je panonsko-slovenskega izvora.³⁵

Kaj je Miklošičevo jezikoslovno delo v mednarodnih okvirih in domačih razmerah pomenilo za Slovence, kaj jim je dalo, je bilo z več strani osvetljevano in poudarjano v njegovem jubilejnim letu.³⁶ Vendar panonska teorija z vidika sodobnih teoretičnih in metodoloških gledišč ni bila preverjena — najbrž iz obzirnosti do prevlade nasprotne strani.

Vendar je Miklošičevo raziskovanje »staroslovenščine«, ki je sledilo Cafovim ponesrečenim praktičnim poskusom, vsebovalo prav neslutene, daljnoročne posledice za prenovo in vrstno bogatitev slovenskega knjižnega besedišča v drugi polovici 19. stoletja, na kar slovenisti še nismo bili dovolj pozorni. Leta 1850 je končno izšel težko pričakovani Miklošičev slovar »staroslovenščine« z značilnim naslovom *Lexicon*

³⁴Svojo raziskovalno samostojnost in izvirnost v odnosu do Kopitarjeve znanstvene dediščine je bil ob napadu praškega slavista V. Hanke (obdolžil ga je plagiatstva) prisiljen zelo ostro braniti. Glej *Slavische Bibliothek Entgegnungen auf Herrn Wenzel Hanka's Altherheiten und Lügen* (Dunaj, 1851, 267–321). Kaže, da je bilo v ozadju Hankovo maščevanje v zvezi s Kopitarjevim zavračanjem čeških jezikovnih ponaradkov (Kraljevodvorski, Zelenogroski rokopiš), razen tega sta s Šafaříkom kot duhovna dediča Dobrovskega v njem začutila resnega strokovnega tekmeca. Zanimivo, da se je Caf v zvezi z njima distanciral od dobronamernega sovrstnika Miklošiča. Ponudbo, da bi skupaj izdala slovar slovenskega jezika je Caf odklonil in tako izida svojega slovarja ni dočakal. Gradivo je uporabil kasneje zadnji M. Pleteršnik (1894–1896).

³⁵Glej tudi uvod v *Altslowenische Formentlehre in Paradigmen*, 1874.

³⁶Glej J. TOPORIŠIČ, T. LOGAR, F. JAKOPIN, ur., *Miklošičev zbornik: Mednarodni simpozij v Ljubljani od 26. do 28. junija 1991* (Ljubljana, 1992; Obdobja 13) in drugi jubilejni zborniki.

Linguae Slavicae veteris Dialecti, ki nas spominja na želje in načrte Dobrovskega (Kopitar jih je le delno izpolnil).³⁷ Besedišče je zajeto iz 27 stosl. virov in obsega približno 16.000 besed. V veliko veselje je slovenskim filologom, saj je z njim izpolnjeno, kar je zaman čakal teoretično najbolj razgledani besedoslovec slovenskega jezika U. Jarnik. Zdaj je bilo izvedljivo tudi to, kar je Kopitar o prenovi slovenskega (kranjskega) knjižnega besedišča želel. Omogočeno je bilo teoretično in praktično soočanje sodobnega knjižnega besedišča s »staroslovenskim«, pokazala se je stopnja kontinuitete, ki pa jo je bilo po besedotvornih pravilih mogoče uspešno dograjevati ali vsaj vzpodbujati. Primanjkljaj besedišča za uspešno zvrstno funkcioniranje »novoslovenskega« knjižnega jezika je bil namreč še velik. Usposobiti je bilo treba jezik za uradovanje, za poučevanje vseh strok (prirodoslovnih in humanističnih), zvrstno prepleten časnikarski jezik, prenavljala se je obredna terminologija, jezik v znanosti pa je do ustanovitve Maticе Slovenske in Ljubljanskega Zvona ostajal pravzaprav nemški. Od leta 1849 se je načrtno in uspešno s prevajanjem državnega zakonika oblikoval zlasti slovenski pravniški jezik.³⁸ In to po zaslugi F. Miklošiča in sposobnih slovenskih pravnikov kot so bili M. Cigale, R. Razlag, L. Svetec in drugi. Najuspešneje se je gotovo razvijala umetnostna zvrst jezika, izhajajoča iz poetike Prešernovega pesništva. Kazale so se velike potrebe po dvojezičnem slovarju slovenskega knjižnega, ne le ljudskega jezika, po slovarju, ki bo vsem nastajajočim knjižnim zvrstem za oblikovanje besedja nudil primerne smernice. Tega dela se je lotil M. Cigale, ki ima poleg Bleiweisa (*Kmetijske in rokodelske Novice* 1843–1900), slovnicaarja A. Janežiča in F. Levstika izjemne zasluge za normativno in zvrstno, etimološko uravnoteženo kultiviranje slovenskega knjižnega jezika. Osebnost, ki pozna naloge jezikoslovne in pravne znanosti, zaveda pa se tudi razsežnosti sporočevalnih in sporazumevalnih nalog slovenskega jezika v javnosti, zato zna dognanja tedanje že v primerjalno slovansko jezikoslovje usmerjene znanosti F. Miklošiča s pravo mero uporabiti pri delu za razrast slovenskega knjižnega besedišča.³⁹ Leta 1860 je v Ljubljani izšel tako imenovani Wolfov slovar, *Deutsch-Slowenisches Wörterbuch*, ki ga je po razpoložljivem zgodovinsko knjižnem in vseslovenskem narečnem gradivu (uporabljen je bil tudi Vodnikov dvojezični rokopisni slovar) izdelal M. Cigale. Gotovo nosi značilen pečat tedanje slavistične znanosti, saj upošteva pri določitvi slovenskega knjižnega besedišča v vsakem geslu pravzaprav tista tri načela, ki jih je teoretično in praktično skušal pri normiranju skupnega, enotnega slovenskega knjižnega jezika uveljaviti in uresničiti O. Caf: neoporečnost izvora besede (merilo zanj je »staroslovensčina«), njena razpro-

³⁷Slovar nosi podoben latinski naslov kot slovnica Dobrovskega — kot da je uresničenje njegovega načrta (napisati o tem jeziku slovnico in slovar).

³⁸Glej M. OROŽEN, Uradovalno in pravno izrazje v Miklošičevem prevodu »Občedržavlanskega Zakonika«, *Zbornik SDS II: Miklošičev zbornik* (Ljubljana, 1992), 37–58.

³⁹Vrhunec njegovih prizadevanj v tem pogledu je gotovo njegovo delo *Znanstvena terminologija s posebnim ozirom na srednja učilišča* (Ljubljana, 1880). Bibliografija njegovih prispevkov o posameznih normativnih vprašanjih slovenskega jezika (*Novice* od 1853 do 1883) ga razkriva kot izkušenega poznavalca slovnčnih zakonitosti in kulture izražanja slovenskega knjižnega jezika (skupno 22 enot). O tem M. Orožen, *Oblikovanje slovenskega strokovnega izrazja* (ob Cigaletovem terminološkem slovarju leta 1880), *Slovenski jezik v znanosti I* (Ljubljana, 1986; Razprave Znanstvenega inštituta), 133–150.

stranjenost v slovenskem prostoru (zgodovinsko knjižna ali sodobna narečna), ob »praznih mestih« v slovenskem besedišču, ki so ga zasedale popačenke iz sosednjih neslovanskih jezikov (nemščina, italijanščina, furlanščina, madžarščina), prevzem besede (ali besedotvornega vzorca) iz najbližjih slovanskih jezikov. Kopitar je bil ob nastanku svoje slovnice še nasprotnik novotvorb; prednost je dajal dejanskemu, govornemu (sinhronemu) besedišču »ljudskega jezika«, ki naj bo skrbno zbrano v slovarju. Cigale pa je šel korak naprej in se glede na potrebe knjižnega zvrstnega izražanja novotvorb ni ogibal, nasprotno — spoznal je, da so nujne; vendar je pri tem upošteval z govorno podobo besede usklajene besedotvorne vzorce. Odrekel se je arhaizaciji slovenskega knjižnega jezika na glasoslovno-oblikoslovni (tudi skladenjski) ravnini (k čemur je težil zlasti Levstik) in tako uspešno v slovenski besediščni sestavi vključeval »staroslovensko« in slovansko besedje, seveda kot orientacijsko sopomensko možnost ob slovenski besedi, ki je često zapisana tudi v glasoslovno-besedotvornih različicah, pokrajinsko razlikovalnih ustreznica. Uporabnik jezika, pisec mora sam odločiti, katera možnost je pri njegovem predmetu ubesedovanja pomensko in stilistično ustrezna, najboljša. Osrednjeslovensko tradicionalno izvorno besediščno »jedro« je dopolnjeno, soočano z besediščem upravno razbitega vzhodnega, panonskoslovenskega jezikovnega prostora⁴⁰ v luči pojmovanj Kopitarja in potrditve le-teh s strani Miklošiča, panonskega Slovenca samega. Krčevit poskus, da bi se tudi v sodobnem knjižnem jeziku vzpostavila trdna združevalna vez, ki je zaznavna v jeziku Brižinskih spomenikov. Vendar je vmes preteklo tisoč let; slovenski jezik v prostoru in času, tako v knjižni kot govorni podobi, se je tudi v besedišču razvijal preveč heterogeno. Njegove »celote« ni bilo več mogoče v skupnem knjižnem jeziku uspešno uveljaviti. Cigale je pri svojem delu uporabil tudi vse dostopne slovarje slovanskih jezikov, predvsem pa je glede na obravnavano temo važno, kako se je opredelil do »staroslovenskega«. V izčrpnem uvodu pravi: »Wo ich mich auf das Altslowenische berief, hatte ich immer das Wörterbuch des Herrn Professor F. Miklošič in Sinne. Altslowenische Wörter schrieb ich mit unseren Buchstaben, da ě mit é, Nasalwokale mit o, e, Halbvokale mit ı« (str. XI).

Tudi ob Cigaletovi obravnavi slovenskega besedišča prihaja do izraza to, kar so glede kontinuitete starocerkvenoslovanskega besedišča v slovenščini spoznali Jarnik, Kopitar, še v večji meri pa panonski Slovenci A. Murko, O. Caf in Miklošič, pa tudi kar je o neprisotnosti skupnoslovanskih gesel (24) v slovenščini ugotovil F. Kopečný. Na podlagi arhaičnih morfemov v posameznih členih zakrnelih starocerkvenoslovanskih besednih družin ali besedotvornih vzorcev⁴¹ je bilo v slovenskem knjižnem jeziku

⁴⁰Vzhodna Slovenija (Slovenske gorice s Prlekijo in Halozami) pod Avstrijo, Prekmurje s Porabjem pod Ogrsko, »Slovenci« — kajkavci pod »Civilno Hrvaško«. Spričo take državnoadministrativne razcepljenosti prvotnih »panonskih Slovencev« je bila enotnost knjižnega razvoja in normiranja iz enega središča onemogočena. Knjižni razvoj je potekal pokrajinsko razlikovalno.

⁴¹O tem se prepričamo, če soočamo etimološka gesla (besednih družin) v že omenjenem slovarju L. Sadnik-Eitzetmüller s sodobnim slovenski (knjižnim) besediščem. Od približno 1900 gesel jih v slovenščini pogrešamo okrog 200, sicer pa ob vsakem stesl. geslu izstopa bolj ali manj identična besedotvorna podoba besedne družine v slovenskem jeziku. Depalatalizacijski značaj slovenskega konzonantizma, odrazi za nosnika in polglasnika v krepki poziciji, arhaično oblikoslovje v knjižni tradiciji vzhodnega in zahodnega slovenskega jezikovnega prostora — vse to je še podkrepilo stopnjo ujemanosti besedišča, omogočilo prepoznavnost starocerkvenoslovanskega besedja kljub njuni delni besedotvorni razlikovalnosti.

mogoče po potrebi obnoviti nove besedne družine. Ta možnost je bila v polni meri izkoriščena, vendar se te prisotnosti starocerkvenoslovanščine v sodobnem knjižnem jeziku sploh ne zavedamo.

Cigale je v omenjenem slovarju v posamezna gesla vključeval v okviru danih možnosti (kot jih je nudil besediščni obseg Miklošičevega slovarja leta 1850) starocerkvenoslovanške besedne ustreznike. Bodisi, da je s takim izrazom opozarjal na govorno (in knjižno) kontinuiteto s slovenščino ali le na znan ožje narečni, neknjižni izraz. Tipologija soočanj je naslednja:

1. Kontinuiteta besede z zabrisanim glasoslovnim razvojem. Vsebuje podatek o izvorni podobi besed, kar je bilo pomembno za ureditev etimološkega pravopisa: Npr. Bange — plašin, plah, britek; eigentlich bridek, vergleiche *altsl. brid'k*; Achsel, die — pasha, pazha, cfr. *altsl. pazuha*; Reisezehrung, die — popotnica, brašno, *altsl. brašno*.

2. Slovenski jezik izkazuje drugačen besedotvorni vzorec, obstoj drugačne pomenske kategorije: Npr. Baumapfel, der — verh, veršič, veršiček, veršičk, veršek; auch ertič; *altsl. vršije, vršičje*; Adoptiren — posiniti, posinoviti, vsinoviti, *altsl. vsinoviti*.

3. Slovenski jezik (središčni prostor) izkazuje novo prisotnost, morda prvotno obstojne besede. Npr.: Becher, der — kozarec, kupica, čaša, čašica, kupa, torilo, pletarček, žmulj; *altsl. čaša, čašica*.

4. Slovenski jezik ne izkazuje kontinuitete starocerkvenoslovanškega leksema: Amnestie, die — prizanesba, pomiloščenje, amnestija, *altsl. prostinja*; Amulet, der — lečni, varovalni navratek, amulet, *altsl. hranilo*; Arglist, die — zvitost, zvijača, prekanjenost, *altsl. kovarstvo*; Austreibung, die — izganjanje, *altsl. izgon* (novoknjižno); Beruhigung, die — pokoj, mir, tolažba, *altsl. utiha, itd.*

5. Slovenski jezik izkazuje kontinuiteto v panonskem prostoru: Angel, der — želo, zelo; trnek, vodica, *altsl. oda, odica*; Arrest, das : zapertje, zapor, pripira, zapira, pripoved, auch voza, *altsl. gza*; Arzt, der — zdravnik, vrač, lečnik, vračitelj, *altsl. vrač*; Arglistig — zvit, zvijačen, prekanjen, zvit. In St. nach Caf auch lokav; *altsl. lqav*; Bild, das — podoba, obraz, obrazek, slika, podobščina, podobšina, obličje, prilika auch kip, *altsl. kyp*; Besuchen — obiskati, obiskovati; auch obiti, obhajati, *altsl. posétiti*; Bewundern — počuditi, začuditi, čuditi se; *altsl. und in allen übrigen slavischen Mundarten, diviti se.*

Ob zadnjem tipu posebej izstopa enakost dela panonskoslovanškega besedišča s »staroslovenskim« — in širše slovanskim. Podrobna analiza razlikovalnih besedotvornih vzorcev, pa tudi obseg razvrstitve le-teh v »zahodni« in »vzhodni« slovenščini, če se izrazimo z Miklošičevim poimenovanjem, bi veliko prispevala k osvetlitvi razlikovalnega razvoja slovenskega besedišča. Odločilnega pomena je v tem pogledu gotovo tudi izpeljava »staroslovenskega« obrednega besedja, ob kateri so se razkrivali in v jezikovni tvorbi utrjevali besedotvorni vzorci dvojnega izvora »panonsko slovenski«, »makedonsko slovenski«, kar je razvidno iz obravnave Miklošičeve Krščanske terminologije v slovanskih jezikih, čeprav o njenih besedotvornih značilnostih ni govoril. Prav ta vprašanja lahko osvetlimo ob enem samem besedotvornem vzorcu za tvorbo delujočih oseb (glagolska podstav + obrazilo — *tel'*, npr. BS: *spasitel*). Ta tip tvorbe je v starocerkvenoslovanškem jeziku zelo pogost, od tam pa naravno vključen tudi v bolgarski, srbski, hrvaški knjižni jezik. Značilen je za hrvaško knjižno kajkavščino in za vzhodnoslovenski (zlasti prekmurški) knjižni jezik, le da se njuni glasoslovni podobi razvojno razlikujeta. Kajkavščina končni *-l* ohranja (*krstitel, spasitel, tolažitel*) v prekmurščini pa končni *-l* prehaja v *o* (*krstiteo, spasio*,

tolažiteo). Kot je ugotovil bolgarist in slavist F. Slawski, je ta besedotvorni vzorec v slovanskih jezikih prvotno zastopan le z nekaj izrazi; *datel'*, *žetel'*, *prijatel'*, *znetel'*, *roditel'*.⁴² Glede na njegovo produktivnost, visoko številčnost v stsl. spomenikih in sodobnih južnoslovanskih jezikih (v sodobnem slovenskem knjižnem jeziku je drugoten, uveljavljen šele v 19. stoletju po vzorcih vzhodne slovenščine), je najbrž predvideval, da je skladno z »makedonsko teorijo« po izvoru južnoslovanski. Izkazalo pa se je drugače. V bolgarskih in srbskih govorih ni živ, ni tvoren. Iz tega sledi, da je po izvoru panonskoslovenski, kjer je tvoren. Visoka frekvenca, visoka stopnja produktivnosti tega vzorca je značilna tudi za češčino; kaže, da za pogovorni in knjižni jezik.⁴³

Kakor koli že presojava teorije o izvoru, nastanku, oblikovanju starocerkvenoslovanskega knjižnega jezika, neizpodbitno dejstvo je, da je panonska teorija na prenovo slovenskega knjižnega besedišča izjemno tvorno vplivala in da se je v teku 19. stoletja njegova »sorodstvena« stopnja s starocerkvenoslovanskim besediščem še povečala. Upoštevati je treba še dodatni del k temu, kar so ob soočanju stsl. besedišča z govoreno slovensko (koroško in panonsko) besedo odkrili slovenski slovaropisci. Ker so posebej na ravnini besedišča dokazovali, do kakšne stopnje je sodobni slovenski jezik vgrajen v »staroslovenskega«, je bilo povsem naravno, da so se pri oblikovanju »novoslovenskega« besednega fonda (zlasti strokovne terminologije) pri njem učinkovito zgledovali. Zgledovanje pa je bilo zakonito in funkcionalno (Caf, Cigale) in pretirano, moteče (Levstik), zato s strani jezikovnih uporabnikov ob koncu 19. stoletja odklonjeno.

ZUSAMENFASSUNG

1. Der Beitrag geht darauf ein, wie die Stufen genetischer Beziehungen zwischen dem Slowenischen und dem Altkirchenslawischen auf der Ebene der Lexik im Laufe des 19. Jahrhunderts entdeckt wurden.

Dieser Prozeß verlief in zwei Richtungen: praktisch anhand der Auseinandersetzung mit altkirchenslawischen Bibeltexten (und den Freisinger Denkmälern) im Vergleich zur damaligen mündlichen und schriftsprachlichen Sprachgestalt im zentralen und östlichen slowenischen Sprachraum (Ravnikar, Jamnik, A. Murko — erste Hälfte des 19. Jahrhunderts) sowie theoretisch, wobei die Forschungserkenntnisse der ersten slawischen Philologen über das Altkirchenslawische als Ausgangspunkt dienten (Dobrovský, Kopitar — erste Hälfte des 19. Jahrhunderts).

2. Die wissenschaftlichen Annahmen, die bis zu jenem Zeitpunkt vorliegenden Ergebnisse über den Ursprung des Altkirchenslawischen, die karantanisch-pannonische (Kopitar) bzw. die pannonische Theorie (Miklošič) über dessen Entstehung, vertieften noch die Nachforschungen und Abstützungen genetischer Beziehungen der »altslowenischen« zur »neuslowenischen« Schriftsprache anhand der Konfrontation mit anderen slawischen Sprachen. Dies spielte sich in verschiedenen Dimensionen ab. Für die schriftsprachliche Norm der Zeit (zweite Hälfte des 19. Jahrhunderts) sind

⁴²Glej njegovo razpravo *Słowotwórstwo bułgarskie na tle prasłowiańskim, Z polskich studiów slawistycznych* (Varšava, 1963), str. 79–90. »Nieznana jest ona (formacja nom. agentis, przyrostek -teljъ) zresztą także (poza kilkoma wyrazami, jak *roditeljъ*, *prijateljъ*) wszystkim prawie gwaram ludowym południowosłowiańskim. Żywa ma być tylko w krańcowych dialektach wschodniosłowiańskich, por. A. BAJEC, *Besedotvorje slovenskega jezika*, t. I, 1950, s. 37.«

⁴³Glej F. DANEŠ, M. DOKULIL, J. KUCHAR, *Tvoření slov v češtině* (Praga, 1967); poglavje Činitelska jmena s příponou -tel, str. 17–31.

die gemäßigte Stufe (Caf, Janežič) wie die übertriebene charakteristisch, die sich um Nachweise der Kontinuität des »Altslowenischen« auf allen Sprachniveaus bemühte sowie um deren Aktivierung (Levstik).

3. Neben der »altslowenischen« Lexik (Miklošičs lexikographische Werke) erneuerte sich systematisch über die Wortbildung auch der »neuslowenische« schriftsprachliche Genrewortschatz (Cigale, Janežič). Die Verwandtschaftsstufe der kontrastierten Sprachen erweiterte sich auf lexikalischer Ebene bis zum Ende des 19. Jahrhunderts, obgleich sie in der modernen Sprache unmerklich ist.

**GLAGOLSKE SESTAVLJENKE — NJIHOVA SKLADENJSKA PODSTAVA
IN VEZLJIVOSTNE LASTNOSTI**
(Z normativnim slovensko-nemškim vidikom)

Glagolske sestavljenke kot modifikacijske tvorjenke imajo v svoji skladenjski podstavi glagol s prostim predložnim morfemom; izjema so primeri, ko ti glagoli izražajo samo faznost dejanja. — Pomenska drugačnost sestavnih glagolov glede na glagole iz njihove skladenjske podstave pa tudi glede na njim ustrezne nesestavne glagole se potrjuje (med drugim) s spremenjenimi vezljivostnimi lastnostmi. Podana je tipologija vezljivostnih razlik znotraj vseh treh skupin glagolov, izhajajoč iz sestavnega glagola. — Kontrastivnost z nemščino je omejena na normativni, predvsem besedotvorno-zgodovinski vidik.

Verbal compounds as modificatory derivatives have, in their syntactic base, a verb with a prepositional morpheme. An exception is the type of verb that expresses phase of action. — The semantic peculiarity of compounded verbs, with respect to the verbs in their syntactic base and with respect to the noncompounded verbs to which they correspond, is confirmed (among other things) by a difference in valency. A typology of valency differences within three groups of verbs is given, beginning with the compounded verb. — The contrast with German language is limited to normativity and concerns mainly the historical aspect of word-formation.

1 Glagolske sestavljenke bodo razčlenjene s stališča svoje skladenjske podstave, pri čemer bo postal razviden (tudi) pomen predponskega obrazila; hkrati bo predponskoobrazilno tvorjeni glagol (GlagT) glede vezljivosti primerjan z vzporednim nepredponskim glagolom (Glag) in z glagolom iz svoje skladenjske podstave (GlagP),¹ npr. GlagT + T = Glag + T: *izčistiti posodo* = *čistiti posodo*; GlagT ← **GlagP** iz česa + Fk: *izčistiti posodo* ← *čistiti iz posode (kaj)* + Fk.² Kontrastivnost z nemščino bo omejena na normativni vidik, tudi z zgodovinskega stališča.

Temeljno gradivo za razčlenitev je iz Slovarja slovenskega knjižnega jezika (SSKJ).

1.1 Sicer pa sodijo glagolske sestavljenke skupaj s t. i. modifikacijskimi izpeljankami med modifikacijske tvorjenke. Na izrazni ravni se obe modifikacijski besedotvorni vrsti ločita po razvrstitvi obrazil — sestavljenke razvrščajo obrazilo levo od besedotvorne podstave, npr. *podpisati*, izpeljanke desno; izpeljavno (priponsko) obrazilo je izrazno lahko samostojno, razvrščeno levo od glagolske pripone, npr. *korakati*, ali pa prevzame obrazilno vlogo kar glagolska pripona sama, ki postane tako dvofunkcijska — vidska in besedotvorna, npr. *podpisovati*.

Kot je znano, povezuje obe modifikacijski besedotvorni vrsti dejstvo, da so njihova obrazila nastala s pretvorbo odvisnega dela skladenjske podstave — pri glagolskih modifikacijah s pretvorbo prislovov: *korakati* ← [*drobno*] *korakati*, []

¹O vplivu morfemske sestave glagola na njegove vezljivostne lastnosti je razpravljaj J. DULAR (1983: 281–287; 1983/84: 289–293); prim. tudi J. TOPORIŠIČ (1976: 290–294; 1982: 85–86).

²Fk = končnost dejanja.

→-c-, korak- -ati; *podpisovati* ← [večkrat] *podpis-a-ti*, [] → ova-, *podpis- -ti*; *podpisati* ← [spodaj] *pisati*,³ [] → *pod*, -*pisati*. Skladenjskopodstavna razvidnost obeh modifikacijskih besedotvornih vrst je vezana na pomen prislova: načinovnost in kratnost sta v podstavi izpeljavnih (glagolskih) modifikacij, drugi prislovni pomeni, zlasti krajevnost, časovnost, količinskost pa sestavnih.

Glagolske modifikacijske tvorjenke — tako sestavne kot izpeljavne — so med tvorjenimi glagoli najštevilnejše. Glagolska modifikacijska obrazila so namreč, kot je znano, v veliki večini hkrati tudi temeljni slovničnokategorialni morfemi glagola — so nosilci njegovih vidskih (aspektnih) lastnosti. Za razmerje med glagolskim modifikacijskim obrazilom in t. i. vrsto glagolskega dejanja pa velja, da modifikacijsko obrazilo izraža tudi to dejanje; z drugimi besedami: vrsto glagolskega dejanja razumemo kot besedotvorno modifikacijo glagola, izraženo z njegovim predponskim obrazilom ali z glagolsko pripono; predponsko obrazilo pa je seveda lahko nosilec še drugih modifikacijskih besedotvornih pomenov, povezanih zlasti s krajevno oziroma prostorsko umestitvijo dejanja.⁴ Vloga predposkih obrazil je torej slovničnokategorialna — vidska — in besedotvorna, v katero sodi tudi poimenovanje vrst glagolskega dejanja.⁵

Količinska prekrivnost morfemov kot nosilcev obeh funkcij — besedotvorne in slovničnokategorialne — je v okviru obeh modifikacijskih besedotvornih postopkov različna: pri sestavi, ko imamo opraviti s predpenskimi obrazili, je vloga teh obrazil vedno besedotvorna, vidska pa, kot je znano, samo v primerih razvrstitve na nedovršniško glagolsko podstavo. Drugače je pri modifikacijski izpeljavi: glagolska pripona je vedno vidski morfem — načeloma vezan na izražanje nedovršnosti (npr. J. Toporišič 1976: 286), dovršnosti poleg drugega se zdi, da vedno, ko gre za možnost vsaj hipotetične (navadne) izpeljave glagola iz samostalnika (F. Miklošič 1875: 420): *poč-i-ti* ← *narediti pok-ø*, [] → *-i-ti*, *pok-*; tako še: *skoč-i-ti*, *dvig-ni-ti*, *dih-ni-ti*, *cuk-ni-ti*, *cmok-ni-ti*, *krik-ni-ti*, *ši-ni-ti*, *mrd-ni-ti*, *vr-e-či* (**vrg-ni-ti*), idr. Za razliko od predposkih obrazil je torej besedotvornost (obrazilnost) glagolske pripone omejena.

Lahko povzamemo: z besedotvornega vidika velja pravilo, da je glagolska predpona vedno obrazilo, glagolska pripona pa samo v primerih, ko je pretvorljiva v sestavino skladenjske podstave, npr. *dvig-a-ti* ← [večkrat] *dvigniti*, [] ← *-a-ti*, *dvig-*

³Več o besedotvornih vrstah, merilih za njihovo določanje in s tem tudi o obeh besedotvornih modifikacijah pri A. VIDOVIČ-MUHA (1985: 47–63; 1988: 7–33, 175–187; 1991: 101–115).

⁴O pomenih predposkih obrazil tudi pri glagolu je pri nas kar nekaj literature: razčlenjevali so jih npr. F. MIKLOŠIČ (1868–1874: 125–249), A. BAJEC (1959: 142 str.), J. TOPORIŠIČ (1973: 108–112; 1976: 161–169), M. HAJNŠEK-HOLZ (1978: 33–61), A. VIDOVIČ-MUHA (1985: 47–63; 1988: 21–24); obravnava jih tudi SSKJ I–V.

⁵Nedovršne in dovršne glagole ločuje na več pomenskih skupin A. BREZNIK (1916: 115–117). Vrste glagolskih dejanj je v slovenski literaturi ločil od slovnične kategorije vida J. TOPORIŠIČ (1967: 115–117; 1976: 288–290). Zanimivo, da F. MIKLOŠIČ vsaj posredno uvršča npr. tvorbo iterativa v t. i. osnovotvorje (1875: 419) — osnovo (deblo – Stamm) definira kot del pregibne besede pred fleksijskim morfemom. A. SCHELLANDER (1984: 223–231) umešča vrste glagolskih dejanj »na raven besedne pomenskosti« (225).

// [delati, da] dvigne [-mo], [] ← -a-ti, dvig- (A. Vidovič-Muha 1988a: 24); v prvem primeru imamo opraviti z modifikacijsko izpeljanko, v drugem z navadno (nemodifikacijsko). Ponuja se nam smiselni povzetek, da je tako kot pri vseh tvorjenkah tudi pri glagolu besedotvorna (obrazilna) morfematika vedno drugotna tako s stališča svoje vloge — iz prvotne (netvorjene) besede dela drugotno (tvorjeno) — kot tudi s stališča svojega izvora — vedno je pretvorjena sestavina skladijske podstave. Med glagolskimi predporskimi obrazili in glagolskimi priponami gre torej za pomemben razloček: ker je vloga predporskih obrazil vedno besedotvorna, pomeni, da je tudi tako izražana dovršnost vedno vezana samo na (glagolske) tvorjenke. Drugače je z glagolskimi priponami, ki so prav zaradi primarno vidske vloge razpoznavni morfem vsakega glagola; njihova besedotvorna vloga je drugotna, na izrazni ravni na primer vezana na možnost zamenjave samo vidskofunkcijske glagolske pripone s takšno pripono, ki je še besedotvorna — pretvorljiva v (besedno) sestavino skladijske podstave, npr. *skočiti* : *skakati* ← *večkrat skočiti*.

Ker so, kot rečeno, predporska glagolska obrazila vedno (tudi) besedotvorni morfemi glagola, je razumljivo, da jih v tej, besedotvorni vlogi pozna tudi nemščina. Zaradi dolgega življenjskega stika obeh jezikov ob trajni večji ali manjši družbeni podrejenosti slovenščine je pričakovati sledove izgubljanja razpoznavnih (normativnih) lastnosti slovenščine oziroma vdor jezikovnosistemskih lastnosti nemščine; vplivi na jezikovnoizrazni ravni so bili v veliki meri sproti odpravljani, globinski vplivi pa so ostajali marsikdaj več ali manj zakriti — oviti v navidezno, kalkirano slovenskost.⁶ Na morfemski, zlasti besedotvorni ravni je vpliv nemščine izrazil v okviru zlagalne besedotvorne vrste — npr. namesto pričakovane samostalniške besedne zveze z vrstnim pridevnikom v prilastkovni vlogi se pojavlja tudi v slovenščini zloženska tip *angorska volna* : *angoravolna* (Angorawolle)⁷ — pa tudi v okviru glagolske sestave. Naj na tem mestu omenimo samo en zgled: določen tip glagolskih sestavljenk se je skozi ves zgodovinski besedotvorni razvoj od Brižinskih spomenikov pa do konca 19. stol. pojavljal tudi v slovenščini kot zloženska z izprislovno določujočo sestavino kljub temu, da ima slovenščina za skladijskopodstavne prislove na izrazni ravni ustrezna predporska obrazila, npr. *dolisesti* (niedersitzen) : *usesti* (se) (Deutsche Wortbildung 1973: zlasti 144–159).

1.2 Vezljivost (valenca) kot slovarska (besedna) sposobnost glagola organizirati okrog sebe udeleženske vloge, površinsko (slovnično) izražene z ustreznimi skloni (M. Križaj 1982: 189–215; M. Križaj-Ortar 1990: 129–141), je lahko glede na vse tri skupine glagolov, se pravi sestavne, npr. *izpisati*, (ustrezne) nesestavne, *pisati*, in (skladijsko)podstavne, *pisati iz*, prekrivna, deloma prekrivna ali neprekrivna; v predstavljenem zgledu imamo opraviti z delno prekrivnostjo: *izpisati knjigo* = *pisati knjigo* : *pisati iz knjige*.

⁶Znano je, da se je različne pomenskosestavinske strukturiranosti poimenovanj v slovenščini glede na nemščino zavedal že npr. F. LEVSTIK (1858, cit. po izd. 1956: 38–88); o tem A. VIDOVIČ-MUHA (1988: 46–48).

⁷Razprava A. VIDOVIČ-MUHE (1988a: 311–322) obravnava kontrastivno razmerje med samostalniškimi besednimi zvezami z razmernim pridevniškim prilastkom v slovenščini in ustreznimi zloženkami v nemščini.

2 Razčlenitev sestavnih (predponskoobrazilnih) glagolov bo potekala po abecedni razporeditvi njihovih predponskih obrazil. Upoštevana bodo vsa (neprevzeta) predponska obrazila s celotnim obsegom glagolov, ki jih prinaša SSKJ. Gre torej za glagole z naslednjimi predponskimi obrazili: *do-*, *iz-*, *na-*, *nad-*, *o-*, *ob-*, *od-*, *po-*, *pod-*, *pre-*, *pred-*, *pri-*, *pro-*, *raz-*, *se-*, *u-*, *v-*, *vz-*, *z-/s-*, *za-*. Za izhodišče vezljivosti je upoštevan vedno tvorjeni (sestavni) glagol (GlagT).

2.1 *Do*⁸

2.1.1 Leva vezljivost: D1⁹ + GlagT = D1 + Glag: *Rože docvetijo* = *Rože cvetijo*; GlagT izraža časovno ali krajevno usmerjenost dejanja.

(a) GlagT ← **GlagP do** konca + **Fk**: (*Rože docvetijo* ← *cvetijo do (konca — končajo cveteti)*) + **Fk**. D1 je pomensko določen s (podstavnim) glagolom — glagolsko dejanje je tvorna lastnost D1, je njegova pomenska sestavina. GlagT izraža absolutno končanost dejanja; enako še: *Sveča gori* — *dogori*; *Duhovnik mašuje* — *domašuje*; *Fant raste* — *doraste*; *Obleka traja* — *dotraja*; *Bolnik trpi* — *dotrpi*; *Žito zori* — *dozori*; *Struna zveni* — *dozveni*;

(b) GlagT ← **GlagP do** (določenega časa) + **Fk**: (*Kosci dokosijo* (npr. za danes) ← *kosijo do (določenega časa — (pre)nehajo kositi)*) + **Fk**. D1 je pomensko neodvisen od podstavnega glagola. GlagT izraža relativno končanost dejanja — končanost glede na omejen čas, dejanje je ev. še možno; enako še: (*Kdo brana* — *dobrana*, *gospodari* — *dogospodari*, *hrepni* — *dohrepni*, *kosi* — *dokosi*, *kuje* — *dokuje*, *mlati* — *domlati*, *modruje* — *domodruje*, *molze* — *domolze*, *poje* — *dopoje*);

(c) GlagT ← **GlagP do** določenega kraja (Sam2) + **Fk**. Obrazilo se razvršča na GlagP premikanja: (*Kdo dojadra* ← *jadra do (obale)*) + **Fk**; enako še: *dogrebe* — *grebe do (vrat)*, *doleti* — *leti do (vrat)*, *dokoplje* — *koplje do (izhoda)*, *doplava* — *plava do (obale)*, *dospe* — *spe do (cilja)*, *dotipa* — *tipa do (vrat)*; *dovleče* — *vleče do (zidu)*; **do** Sam2 izraža krajevno usmerjenost. GlagT izraža doseg krajevnega cilja z gibanjem; GlagT je družljiv tudi s prislovnim določilom kraja (pdk), katerega predlog je homonimen s predponskim obrazilom: (*Kdo doplava do obale*) (Dular 1983: 285).

2.1.2 (Leva in) desna vezljivost

2.1.2.1 Tožilniška (T)

(a) GlagT + T = Glag + T: *dočakati prihod (prijatelja)* = *čakati prihod (prijatelja)*; GlagT ← **GlagP do** (izglagolski) Sam2 + **Fk**: *dočakati prihod (prijatelja)* ← *čakati do prihoda (prijatelja)* + **Fk**; enako še: *bojevati zmago* — *dobojevati zmago*. Glagol *bojevati do* izraža časovno približevanje dejanja cilju, *bojevati (se)* za (zmago) ← za to, da bi zmagali) pa namen dejanja; *čarati (burno) življenje* — *dočarati*

⁸SSKJ I (1970: 427–428) ne ločuje glagolskih sestavljenk od izpeljank iz njih — tvorjenk nižje stopnje od tvorjenk (neposredno) višje stopnje; tako zasledimo v redakciji obrazila *do-* tudi zglede kot *dodelovati*, *dogorevati*, *dopovedovati*, *doplačevati*, *dozidavati*, kar je vse nastalo iz skladenjske podstave *večkrat* npr. *dogoreti/delati, da dogori*; gre torej za navadno ali modifikacijsko izpeljavo iz sestavnih glagolov *dodelati, dogoreti* ...; obrazilno vlogo v teh primerih prevzema glagolska pripona.

⁹D1 = prvi delovalnik.

(burno) življenje ← čarati do začetka (burnega) življenja; klicati otroka — doklicati otroka ← klicati do prihoda (otroka). GlagT izraža časovnost — doseči ciljno dejanje;

(b) GlagT + T = Glag + T: *dopeči kruh* = *peči kruh*; GlagT ← **GlagP** koga/kaj **do** (konca + Fk): *dodajiti otroka* ← *dajiti otroka do konca* (+ Fk); GlagT izraža časovnost — opravljenost dejanja do konca; enako še: *orati* — *doorati njivo*; *peči* — *dopeči kruh*; *piti* — *dopiti vino*; *plesti* — *doplesti jopico*; *polniti* — *dopolniti kozarec*; *tipkati* — *dotipkati stran*; *graditi* — *dograditi most*; *krmiti* — *dokrmiti čebele*;

(c) GlagT + T/R : Glag + T: *dotočiti pijačo(malo) pijače* : *točiti pijačo*; do neke mere imamo opraviti pri nepredponskoobrazilnem glagolu z dvojnično (variantno) vezavo;¹⁰ GlagT ← **GlagP** koga/kaj **do/v** (česa/kaj) + **Fk**: *doliti vino* ← *liti (vino) do (česa)/v (kaj)* 'zraven/noter'; tako še: *curniti* — *docurniti žganje*; *dati* — *dodati mast*; **suti* — *dosuti žito*; *točiti* — *dotočiti pijačo*. Z dejanjem prizadeto (T) je snovno — snovni samostalnik. GlagT izraža prostorskost — usmerjenost dejanja;

(č) GlagT + T = Glag + T: *dokupiti njivo* = *kupiti njivo*; GlagT ← **GlagP** koga/kaj **do** 'zraven' česa: *dokupiti njivo* ← *kupiti njivo do 'zraven/poleg' česa*; kaže, da se predponsko obrazilo razvršča samo na dovršne glagole. GlagT izraža krajevnost dejanja;

(d) GlagT + T : Glag-: *dohiteti znanca* : *hiteti* — ; glagol brez predponskega obrazila je neprehodni (samo levovezljivi), poimenuje pa premikanje; GlagT ← **GlagP do** Sam2 + **Fk**; *dohiteti znanca* ← *hiteti do znanca* + Fk; enako še: *doiti koga* ← *iti do koga*. GlagT izraža krajevnost — dosego (z gibanjem) krajevnega cilja.

2.1.2.2 Dajalniška in tožilniška (D + T)

(a) GlagT + D + T = Glag + D + T: *dokupiti komu kaj* = *kupiti komu kaj*; GlagT ← **GlagP** komu kaj **do** 'zraven/poleg' (tega, kar že ima): *dokupiti*, *dodati komu kaj* ← *kupiti*, *dati komu kaj do 'zraven'*; GlagP 'prejemanje/dajanje';

(b) GlagT + D + T = Glag + D + T: *dopovedati komu kaj* = *povedati komu kaj*; GlagT ← **GlagP** kaj **do** koga: *dopovedati komu kaj* ← *povedati kaj do koga*; enako še: *doreči komu kaj*; GlagP poimenuje rekanje. GlagT izraža krajevnost — (uspešno) ciljnost dejanja;

(c) GlagT + D + T : Glag + D + Tza: *dosoditi komu kaj* : *soditi komu za kaj*; GlagT ← **GlagP** komu **do** (izreka kazni [...]) ← do časa, ko se izreče kazen) + **Fk**: *dosoditi komu kaj (kazen)* ← *soditi komu do (časa, ko [...])* + Fk. GlagT izraža časovnost dejanja.

2.1.2.3 Tožilniška (sebe — se) in rodilniška (T + R): GlagT + T (= sebe) + R : Glag + T: *dotakniti se stropa* : *takniti*¹¹ *strop*; GlagT ← **GlagP** se(be) **do** Sam2: *dotakniti se stropa* ← *takniti sebe do stropa*. GlagT izraža prostorskost.

2.1.2.4 Orodniška in predložna tožilniška (Oz + Tza): GlagT + Oz + Tza : GlagP + Oz + Mo: *dogovoriti se s kom za sestanek* : *govoriti s kom o sestanku*; GlagT ←

¹⁰J. Dular ustrezno ločuje dvojno (kompleksno) vezavo od dvojnične (variantne) in od dvoje (bifurkacijske)(1983/84: 290).

¹¹Beseda je uporabljana na Pivškem; SSKJ V (1991: 19) jo zaznamuje z narečno zahodno.

GlagP s kom **do** sklepa (dokler se ne sklene), da ... + **Fk**: *dogovoriti se s kom za sestanek* ← *govoriti s kom* (← D1 + D1: prirednost) *do sklepa, da bo sestanek* + **Fk**; enako še: *domeniti se s kom za kaj*. GlagT izraža časovnost — trajanje dejanja do (uspešnega) konca.

2.2 Iz-¹²

2.2.1 Leva vezljivost: D1 + GlagT = D1 + Glag: *Sveča izgori* = *Sveča gori*; GlagT izraža časovno usmerjenost dejanja:

(a) GlagT ← **GlagP iz sebe** (do konca) + **Fk**: (*Sveča*) *izgori* ← *gori iz (sebe do konca)* + **Fk**; D1 je pomensko določen s podstavnim glagolom — glagolsko dejanje je pomenska sestavina D1. GlagT izraža absolutno končanost dejanja. Glede na predpolsko obrazilo *do-* izraža *iz-* krajevno izvornost dejanja — *iz (sebe)* — ob absolutni končanosti — *do konca*. Gre za globinsko dvojno (desno) vezljivost GlagT. Enako še: *Bolnik hira* — *izhira*; *Tekočina hlapí* — *izhlapi*; *Ponesrečenec krvavi* — *izkrvavi*; *Voda pari* — *izpari*; *Zvezda žari* — *izžari*. Pri razvrstitvi na dovršniško podstavo glagolov: *dahniti* — *izdahniti*; *dati* — *izdati*; *povedati* — *izpovedati*; *umreti* — *izumreti*. Pri Trubarju idr.¹³ zasledimo »zloženske« tvorbe kot *vun(kaj)povedati* 'izpovedati', *vun(kaj)dati* 'izdati';

(b) GlagT ← **GlagP iz Sam2 + Fk/Fe**,¹⁴ GlagP poimenuje premikanje: (*Kdo*) *izleze* ← *leze iz (odprtine)* + **Fk**; enako še: *leti iz* — *izleteti (iz gnezda)*; *plava iz* — *izplava (iz vode)*; *plazi (se) iz* — *izplazi (se iz(pod) omare)*; *pluje iz* — *izpluje (iz pristanišča)*; (*Voda*) *teče iz* — *izteče (iz kozarca)*; GlagP je dovršni: *skočiti iz*, *stopiti iz* — *izskočiti*, *izstopiti (iz vlaka)*. GlagT izraža krajevnost — opustitev določenega kraja, prostora z gibanjem. Pri Trubarju idr. *vuniti* 'iziti'.

2.2.2 (Samo) desna vezljivost: GlagT + T (= sebe) : Glag: *izdeževati se* : *deževati*; GlagT ← **GlagP iz sebe** (do konca) + **Fk**; GlagP poimenuje naravne pojave: *izdeževati se* ← *deževati iz sebe (do konca)* + **Fk**; enako še: *bliskati (se)* — *izbliskati se*; *padati* 'deževati' — *izpadati se*; *grmeti* — *izgrmeti se*. GlagP je brez leve in desne vezljivosti. GlagT izraža časovnost — absolutno končanost dejanja.

2.2.3 (Leva in) desna vezljivost

2.2.3.1 Tožilniška (T)

(a) (D1) + GlagT + T (= sebe) : (D1) + Glag: (*Burja*) *se izdivja* : *Burja divja*; GlagT se ← **GlagP iz sebe** (do konca) + **Fk**: (*Burja*) *se izdivja* ← *divja iz sebe (do konca)* + **Fk**; enako še: (*Morje*) *hrumi* — *se izhrumi*; (*Fant*) *nori* — *se iznori*; (*Kdo*) *poje* — *se izpoje*; (*Kdo*) *živi* — *se izživi*; GlagP je dovršni: (*Kdo*) *puhne dim* — *izpuhne dim* ← *puhne dim iz sebe*. GlagT izraža časovnost — absolutno končanost dejanja;

¹²Redakcija predpolskega obrazila *iz-* v SSKJ II (1975: 83) je oporečna ne samo v smislu navajanja izpeljank (navadnih ali modifikacijskih) iz sestavljenk kot *izseljevati*, *izhajati*, *izginjati*, *izdelovati*; pod samostojnim pomenom navaja celo imenske (samostalniške in pridevniške) izpeljanke iz glagolskih sestavljenk: *izboljšava*, *izdelek*, *izdelovalen*, *izgon*, *izvor*, kjer tvorjenost na relevantni (zadnji) stopnji povzroča priponsko in ne predpolsko obrazilo.

¹³V glavnem gre za gradivo iz Trubarjeve Cerkovne ordninge (A. VIDOVIČ-MUHA 1984: 253) in iz del, cit. v navedeni razpravi.

¹⁴Fe = enkratnost.

(b) GlagT + T = Glag + T: *izčistiti sod* = *čistiti sod*; GlagT ← **GlagP** iz Sam2 (kaj) + **Fk**: *izčistiti sod* ← *čistiti iz soda (kaj)* + **Fk**; **GlagP** je lahko dvojnovezljivi. Gre za neke vrste mikrobeseidilno členitev po pomembnosti, ko je T zakrit (prim. 2.2.3.2); enako še: *izdolbsti les*; *izbrusiti sekiro*; *izgladiti les*; *izglodati kost*; *izjedkati površino* ← *jedkati iz površine (kaj)*; *izmiti rane* ← **miti iz ran (kaj)*; *izmolsti kravo*; *izpiti kozarec (mleka)* ← *piti (mleko) iz kozarca*; *izprati perilo*; *izprazniti nabiralnik*; *izsekati gozd*; *izrabiti kredit*; *izropati blagajno*; *iztrebiti gozd*; GlagP, ki poimenuje učinkovanje, delovanje; Riz lahko (pomensko) zamenja Tv: *dolbsti les* — *izdolbsti les* ← *dolbsti iz lesa/v les*; *jedkati* — *izjedkati površino*; *jesti* — *izjesti kotanjo*; *lizati* — *izlizati skalo*; *sekati* — *izsekati stopnice*. GlagT izraža krajevnost — odstranitev česa iz česa;

(c) GlagT + T = Glag + T: *izliti gorje* = *liti gorje*; GlagT ← **GlagP** kaj iz (sebe do konca) + **Fk**; enako še: *izkašljati gnoj* ← *kašljati gnoj iz (sebe do konca)* + **Fk**; *liti* — *izliti gorje*; velikokrat GlagP označujejo govorjenje: *brbrati*, *čenčati*, *gobezdati*, *kokodakati*, *kričati*, *lajati kaj* — *izbrbrati*, *izčenčati*, *izgobezdati*, *izkokodakati*, *izkričati*, *izlajati kaj*; *jecati odgovor* — *izjecati odgovor*; *jokati bolečino* — *izjokati bolečino*; GlagP je dovršni: *bruhniti pijačo* — *izbruhniti pijačo* ← *bruhniti pijačo iz (sebe)*. GlagT izraža časovnost — absolutno končanost dejanja;

(c') GlagT ← **GlagP** koga/kaj iz (njega/nje) + **Fk**: *izboljšati cesto* ← *boljšati cesto iz (nje — lastnosti nje same)* + **Fk**; v podstavi GlagT je Riz pozaimenjani T; enako še: *bočiti* — *izbočiti hrbet*; *graditi* — *izgraditi državo*; **koristiti* — *izkoristiti dopust*; *meriti* — *izmeriti dolžino*; (*Delo*) *ga črpa, mozga* — *izčrpa, izmozga*; (*Kašelj*) *ga muči* — *izmuči*; **obraziti* — *izobraziti jezik*; *mučiti* — *izmučiti koga*; **polniti* — *izpolniti prijavnico*; *računati* — *izračunati obresti*; *sušiti* — *izsušiti barje*; *učiti* — *izučiti otroke*. Kot vsaj površinsko sopomenski se ponujajo GlagT s predponskim obrazilom *z-/s-*: *izboljšati* — *zboljšati*; *izgraditi* — *zgraditi* idr. GlagT izraža časovnost — spremembo kakovosti, stanja v določenem času;

(č) GlagT + T = Glag + T: *izluščiti fižol* = *luščiti fižol*; GlagT ← **GlagP** koga/kaj iz (česa/od koga) + **Fk**; GlagT ima v podstavi Riz, če poimenuje T — D4 — (slovnično) nečloveško — *iz česa*, sicer je v podstavi Rod — *od koga*: *izluščiti fižol* ← *luščiti fižol iz (česa)* + **Fk**; *terjati davek* — *izterjati davek (od koga)*; enako še: *kljuvati* — *izkljuvati oči*; *knjižiti* — *izknjižiti dolg*; *kopati* — *izkopati temelje*; *leči* — *izleči jajca*; *ločiti* — *izločiti kosti*; *piti* — *izpiti vino (iz kozarca)*; *tresti* — *iztresti jabolka*; *tržiti* — *iztržiti denar*; **vesti* — *izvesti skladbo*; *vedeti* — *izvedeti resnico (od koga)*; GlagP je dovršni: **makniti* — *iz(pod)makniti podstavek*. GlagT izraža časovnost dejanja. Pri Trubarju idr. zasledimo npr. *vun(kaj)pisati* 'izpisati', *vun(kaj)vleči* 'izvleči', tudi *vun(kaj)zvzeti* 'izvzeti', *vun(kaj)vreči* 'izvreči'; zglede bi deloma lahko uvrstili tudi pod 2.2.3.1 (b);

(d) (D1) + GlagT + T : (D1) + Glag: (*Kdo*) *izbulji oči* : (*Kdo*) *bulji*; GlagT ← **GlagP** kaj iz (česa) + **Fk**; *izbuljiti oči* ← *buljiti oči (česa)*. GlagT izraža krajevnost dejanja;

(e) GlagT + T = Glag + T: *izčesati prah* = *česati prah*; GlagT ← **GlagP** kaj iz Sam2 + **Fk**; Riz 'krajevni izvorni': *izbezati kostanj* ← *bezati kostanj iz (žerjavice)* + **Fk**; enako še: *brizgati vodo iz (črpalke)* — *izbrizgati vodo (iz črpalke)*; *cediti sok iz (limone)* — *izcediti sok (iz limone)*; *cukati nitke iz* — *izcukati nitke (iz blaga)*; *česati prah iz* — *izčesati prah (iz las)*; *črpati vodo iz* — *izčrpati vodo (iz vodnjaka)*; **dreti trn iz* — *izdreti trn (iz roke)*; *gnati ljudi iz* — *izgnati ljudi (iz domov)*; *gristi sredico iz* — *izgristi sredico (iz kruha)*; *kaditi čebele iz* — *izkaditi čebele (iz panja)*; *kljuvati črve*

iz — *izključiti črve (iz lubja)*; *krtčiti prah iz* — *izkrtčiti prah (iz obleke)*; *luščiti kamenčke iz* — *izluščiti kamenčke (iz zidu)*; *mamiti denar iz* — *izmamiti denar (iz/od prijatelja)*; *Sam2 določa (slovnično) človeško, zato (tudi) Rod*; *mencati umazanijo iz* — *izmencati umazanijo (iz perila)*; *metati kamenje iz* — *izmetati kamenje (iz luknje)*; *nositi obleko iz* — *iznositi obleko (iz omare)*; *pihati smeti iz* — *izpihati smeti (iz cevi)*; *pisati metafore iz* — *izpisati metafore (iz pesmi)*; *plakniti, plati vodo iz* — *izplakniti, izplati vodo (iz čolna)*; *pleti plevel iz* — *izpleti plevel (iz pšenice)*; *praskati kamenčke iz* — *izpraskati kamenčke (iz stene)*; *prositi kruh/(malo) kruha od* — *izprositi kruh/(malo) kruha (od koga)*; *puliti nit iz* — *izpuliti nit (iz blaga)*; *pustiti koga iz* — *izpustiti koga (iz zapora)*; *rezati maščobo iz* — *izrezati maščobo (iz mesa)*; *sestati kri iz* — *izsesati kri (iz rane)*; *srkati vlago iz* — *izsrkati vlago (iz zemlje)*; *tepsti prah iz* — *iztepsti prah (iz obleke)*; *trgati liste iz* — *iztrgati liste (iz zvezka)*; *vleči zamašek iz* — *izvleči zamašek (iz steklenice)*; *vzeti kaj iz* — *izvzeti kaj (iz česa)*; *žagati podstavek iz* — *izžagati podstavek (iz lesa)*; *GlagP je dovršni: pljuniti kri iz* — *izpljuniti kri (iz pljuč)*. *GlagT je družljiv tudi s pdk, katerega predlog je homonimen s predponskim obrazilom:*¹⁵ *izčesati prah iz las*. *GlagT izraža krajevnost dejanja;*

(e) glede na neke vrste členitev po aktualnosti (obrazilno)podstavna predložna (iz) rodilniška vezljivost ni izražena — zakrita je izvornost (iz česa/od kot) in izražena usmerjenost gibanja (kam); *GlagT ← GlagP (iz česa/od kod) kam/kje + Fk: izvoziti žito (iz česalod kod) v Ameriko ← voziti žito (iz česalod kod) v Ameriko + Fk*; enako še: **pahnniti (si) nogo (iz česa) — izpahnniti (si) nogo v kolku*. *GlagT izraža krajevnost dejanja;*

(f) *GlagT ← GlagP kaj iz Sam2 + Fk*; *Riz 'snovni': izoblikovati kip ← oblikovati kip iz (gline) + Fk*; enako še: *delati skulpturo iz — izdelati skulpturo (iz kamna)*. *GlagT izraža časovnost dejanja.*

2.2.3.2 Tožilniška in rodilniška (T + R): *GlagT + T + R = Glag + T + R: izčrpati zalogo hrane = črpati zalogo hrane*; *GlagT ← GlagP kaj iz česa + Fk: izčrpati zalogo hrane ← črpati hrano iz zaloge + Fk*; enako še: *izčistiti posodo umazanije — čistiti umazanijo iz posode; izčistiti obleko madeža ← čistiti madež iz/iz obleke*. (Prim. 2.2.3.1 (b), npr. *izmiti rano ← *miti (kaj) iz rane*, in 2.2.3.1 (č), npr. *izčistiti madež — čistiti madež iz (česa)*.)

2.2.3.3 Tožilniška in orodniška (T + O): *GlagT + T + O = Glag + T + O: izpopolniti učbenik z novo snovjo = *popolniti učbenik z novo snovjo*; *GlagT ← GlagP kaj iz 'z/s' čim: izpopolniti učbenik z novo snovjo ← popolniti učbenik z novo snovjo*; enako še: **polniti obrazec — izpolniti obrazec*.

2.3 Na-¹⁶

2.3.1 Leva vezljivost

¹⁵J. DULAR (1983: 285) razlaga nastajanje takšnih zvez »s kontaminacijo govorne/skladenjske/podstave in tvorjenke: *stopiti iz vlaka X izstopiti ← izstopiti iz vlaka*«. *SSKJ V* (1991: 350) v okviru redakcije predponskega obrazila *v-* govori o »okrepljen/osti/« obrazila *z v* »za izražanje /.../ premikanja ali usmerjenosti v notranjost česa: /.../ *vstopiti v hišo*«.

¹⁶Kot pri redakciji predponskega obrazila *iz-* imamo v *SSKJ II* tudi pri *na-* (1975: 886) med zgledi neustreznosti, ko gre za glagolske in imenske tvorjenke s priponskimi in ne predponskimi obrazili; takšni primeri so *nalagati, nanašati, naključati, napokati, napadati; nagovor, nalepka, napitek, naplavinski, natikalen*.

(a) D1 + GlagT = D1 + Glag; *Sadje gnije* = *Sadje nagnije*; GlagT ← **GlagP na** (sebi in zato malo) + **Fk**: *Sadje nagnije* ← *gnije na (sebi in zato malo)* + *Fk*; enako še: *Mleko (se) kisa* — *(se) nakisa*; *Gleženj *teče* — *nateče*. GlagT izraža krajevnost in manjšo količino dejanja; gre za opravljanje dejanja na sebi (in zato) malo. GlagP je dovršni — gre samo za omejeno količino (dejanja): *Hlod počī* : *Hlod napočī* ← *počī na sebi (malo)*;

(b) GlagT dobi prosti morfem *se*, ki bi ga morda lahko razlagali tako, kot da vršilec z dejanjem prizadeva sebe — **na** vrh, na konec svoje (časovne) meje; GlagT ← **GlagP na** (vrh, konec sebe) + **Fk**: *nahoditi se* ← *hoditi na (vrh, konec sebe, svoje časovne meje)* + *Fk*; GlagP večinoma poimenujejo telesno stanje, lahko tudi prehranjevanje, govorjenje: (*Kdo*) *hodi, plava, teče* — *se nahodi, naplava, nateče*; enako še: (*Kdo*) *leži, sedi, spi, stoji* — *se naleži, nasedi, naspi*; tudi: *čaka, joka, molči* — *se načaka, najoka, namolči* 'imeti sebe (v določenem stanju) dovolj (na konec svoje (časovne) mere)'; (*Kdo*) *je, pije, sesa, žre* — *se naje, napije, nasesa, nažre*; tudi: (*Kdo*) *besediči, govori, klepeta, kriči, zmerja* — *se nabesediči, nagovori, naklepeta, nakriči, nazmerja* 'imeti sebe (v določenem dejanju) dovolj (na konec svoje (časovne) meje)'. GlagT izraža časovnost — najvišjo relativno možno količino trajanja;

(c) GlagT ← **GlagP na kaj**: *nasesti* ← *sesti na (kaj)*; *nastopiti* ← *stopiti na kaj*. Pri Trubarju idr. *gorisesti, goristopiti*.

2.3.2 (Leva in) desna vezljivost

2.3.2.1 Tožilniška (T)

(a) GlagT + T = Glag + T: *nakaditi meso* = *kaditi meso*; GlagT ← **GlagP na** Sam4 + **Fk**: *nabeliti platno* ← *beliti na platno* + *Fk*; enako še: *nabiksati škornje*; *nahruliti poslance*; *nakaditi meso*; *nakazati problem*; *mazati (kaj) na čevlje* — *namazati čevlje (s čim)*; *prašiti (kaj) na obleko* — *naprašiti obleko (s čim)*. GlagT izraža krajevnost — usmerjenost dejanja na (kaj) 'zgoraj (česa)';

(b) GlagT + T = GlagP + T: *nabeliti drevo* = *beliti drevo*; GlagT ← **GlagP na** (čem 'zgoraj' in zato malo) + **Fk**: *nabeliti drevo* ← *beliti na drevesu (malo)* + *Fk*; enako še: *nacefrati blago*; *nacepiti palico*; *nagristi jabolko*; *nakrušiti steno*; *naličiti obraz*; *nalupiti deblo*; *nasekati bruno*. GlagT izraža krajevnost in manjšo, omejeno količino dejanja; gre za opravljanje dejanja na čem omejen čas;

(c) (D1 +) GlagT + T : (D1 +) Glag: (*Kdo*) *najde prijatelja* : (*Kdo*) *gre*; GlagT ← **GlagP na** (koga) + **Fk**; GlagP poimenuje premikanje: *najti primerne ljudi* ← **iti na primerne ljudi* + *Fk*; enako še: *naleteti na znanca* — **leteti na znanca*; GlagP je dovršni: *pasti, skočiti na sovražnika* ← *napasti, naskočiti sovražnika*. GlagT izraža časovnost dejanja;

(č) GlagT + T = Glag + T: *načečkati ime* = *čečkati ime*; GlagT ← **GlagP koga/kaj na** (Sam4) + **Fk**: *načečkati ime* ← *čečkati ime na (papir)* + *Fk*; enako še: *biti obroč na* — *nabiti obroč (na sod)*; *bosti kostanj na* — *nabosti kostanj (na buciko)*; *brati kamenje na* — *nabrati kamenje (na kup)*; *brskati zemljo na* — *nabrskati zemljo (na stezo)*; *črtati krog na* — *načrtati krog (na papir)*; *gnesti se na* — *nagnesti se (na plesišče)*; **liti juho na* — *naliti juho (na krožnike)*; **ložiti drva na* — *naložiti drva (na ogenj)*; *metati misli na* — *nametati misli (na papir)*; *nesti kamenje na* — *nanesti kamenje (na kaj)*; *nizati kroglice na* — *nanizati kroglice (na vrvico)*; *bosti kaj na* —

nabosti kaj (na iglo); pisati enačbo na — napisati enačbo (na tablo); seliti begunce na — naseliti begunce (na različna področja); slikati pokrajino na — naslikati pokrajino (na platno); staviti pipo na — nastaviti pipo (na usta); ščuvati psa na — naščuvati psa (na sovražnika); vezati koga na — navezati koga (nase); viti lase na — naviti lase (na navijalke). GlagT je družljiv s pdk, katerega predlog je lahko (ne pa nujno) homonimen s predponskim obrazilom; torej tudi močiti — namočiti kruh v vino; nesti — nanesti drva v hišo; peljati — napeljati nitko v šivankino uho. GlagT izraža krajevno usmerjenost dejanja — zgoraj česa;

(d) (D1 +) GlagT + T = (D1) + Glag + T: (*Lisica*) nakošati rep = (*Lisica*) košati rep; GlagT ← **GlagP** kaj **na** (vrh, konec) + **Fk**: (*Pes*) naježi dlako ← ježi dlako na (vrh, konec) + **Fk**; enako še: (*Kdo*) mršči obrvi — namršči obrvi; *Lisica* košati rep — nakošati rep; *Reka* plavi deske — naplavi deske. GlagT izraža časovnost dejanja;

(d') GlagT + T = Glag + T: nahriniti otroka = hraniti otroka; GlagT ← **GlagP** koga/kaj **na** (vrh, konec) + **Fk**: nahriniti otroka ← hraniti otroka na (vrh, konec) + **Fk**; enako še: brati — nabrati grozdje; brusiti — nabrusiti koso; cvreti — nacvreti krofe; črpiti — načrpiti nafto; grmaditi — nagrmaditi kamenje; hujskati — nahujskati koga; kopati — nakopati premog; kositi — nakositi deteljo; molsti — namolsti mleko; oljiti — naoljiti ležaj; ostrititi — naostriti svinčnik; paberkovati — napaberkovati grozdje; presti — napresti volno; pojiti — napojiti živino; sekati — nasekati drva; tepsti — natepsti koga; trgati — natrgati zelišča. GlagT izraža časovnost — najvišja možna količina dejanja; količinska razsežnost dejanja se lahko kaže tudi v needninskem T, npr. *plesti jopice — naplesti jopice : splesti jopico*.

2.3.2.2 Tožilniška in orodniška (T + Oz): GlagT + T + Oz = Glag + T + Oz: *nabasati žepe s hrano = basati žepe s hrano*; GlagT ← **GlagP** kaj **na/v...** + **Fk**: *nabiti jašek z gramozom* ← *biti gramoz na/v jašek* + **Fk**; enako še: **ložiti seno na voz — naložiti voz s senom*; *polniti jabolka na/v košaro — napolniti košaro z jabolki*; *tlačiti papir v vrečo — natlačiti vrečo s papirjem*; *trpati slamo na/v slamnjačo — natrpati slamnjačo s slamo*. GlagT izraža krajevnost z najvišjo možno količino.

2.3.2.3 Tožilniška in rodilniška: GlagT + T (sebe) + R : Glag + T: *nadihati se svežega zraka : dihati sveži zrak*; GlagT ima vedno morfem se 'sebe': GlagT ← **GlagP na** sebe kaj + **Fk**: *nadihati se svežega zraka* ← *dihati na sebe 'v sebe' sveži zrak* + **Fk**; GlagP poimenuje v glavnem prehranjevanje, pitje; enako še: *srkati lepoto — nasrkati se lepote*; *jesti kruh — najesti se kruha*; *piti vino — napiti se vina*; *užiti kaj — naužiti se česa*; *zreti klobase — načreti se klobas*. GlagT izraža časovnost z najvišjo možno količino (prehranjevalnega) dejanja.

2.3.3.4 Tožilniška in dajalniška: GlagT + T + D/Tna = Glag + T + D/Tna: *naprtiti krivdo komu /na koga = prtiti¹⁷ krivdo komu/na koga*; GlagT ← **GlagP** kaj **na** (koga/kaj) + **Fk**: *naprtiti komu krivdo* ← *prtiti krivdo na koga* + **Fk**; enako še: *naložiti komu davke*; GlagP je dovršni: *namigniti komu kaj*; tu mogoč tudi Tna: **migniti komu na kaj*. GlagT izraža krajevno usmerjenost dejanja.

¹⁷SSKJ IV (1979: 272) označuje besedo kot ekspr(esivno).

2.4 Nad-¹⁸

2.4.1 Leva vezljivost: D1 + GlagT = D1 + Glag: *Mesto nadvlada* = *Mesto vlada*; GlagT ← **GlagP nad** (Sam5) + **Fk**: *Mesto nadvlada* ← *Mesto vlada nad (okolico)* + **Fk**.

2.4.2 (Leva in) desna — tožilniška — vezljivost

(a) Glag T + T = Glag + T: *nadgraditi nadstropje* = *graditi nadstropje*; GlagT ← **GlagP kaj nad** (čem) + **Fk**: *nadzidati hišo* ← *zidati kaj nad hišo* ali *zidati hišo nad (čem)* + **Fk**; enako še: *zidati, graditi pet nadstropij nad (čem)* — *nadzidati, nadgraditi pet nadstropij*; GlagT izraža krajevnost, prostorskost dejanja;

(b) GlagT + T : Glag + — : *nadživeti koga* : *živeti* — ; GlagT ← **GlagP nad Sam5+ Fk**: *nadživeti koga* ← *živeti nad (kom)* + **Fk**; GlagT izraža časovno presežnost dejanja glede na koga; gre za kalkiran Glag v pomenu 'preživeti'. Podoben kalk *nadmodriti koga*.

2.5 O-

2.5.1 Leva vezljivost: D1 + GlagT = D1 + Glag: *Brada osivi* = *Brada sivi*; GlagT ← **GlagP *ob** 'okrog' (sebe) + **Fk**: *Tramovi ogorijo* ← *gorijo ob 'okrog' (sebe)* + **Fk**. GlagT izraža najvišjo možno količino dejanja glede na površino.

2.5.2 (Leva in) desna vezljivost

2.5.2.1 Tožilniška (T): GlagT + T = Glag + T; *ogristi jabolko* = *gristi jabolko*; GlagT ← **GlagP kaj *ob** 'okrog' (njega/nje) + **Fk**: *oglodati drevo* ← *glodati drevo okrog (njega)* + **Fk**; enako še: *greti* — *ogreti vodo*; *guliti* — *oguliti naslanjač*; *hladiti* — *ohladiti vino*; *hromiti* — *ohromiti mišico*; *kaditi* — *okaditi meso*; *lupiti* — *olupiti krompir*; *luščiti* — *oluščiti fižol*; *plesti* — *oplesti steklenico*; *prašiti* — *oprašiti plašč*; *prhati* — *oprhati otroka*; *slepiti* — *oslepiti koga*; *viti* — *oviti roke*; *vohati* — *ovohati koga*; *zdraviti* — *ozdraviti bolnika (: ozdraviti bolezen)*; *žgati* — *ožgati les*. GlagT lahko izraža krajevnost z najvišjo možno količino dejanja glede na površino; zaradi omejitve dejanja na površino pa lahko tudi površinskost in zato količinsko manj dejanja, npr. *opeči meso*. Pri Trubarju idr. zgledi kot *dolidreti* 'o(b)dreti'. Vezljivost GlagP z *ob* danes ni mogoča zaradi spremenjenega pomena morfemov.

2.6 Ob-¹⁹

2.6.1 Leva vezljivost: D1 + GlagT = D1 + Glag: *Otrok občepi* = *Otrok čepi*; GlagT ← **GlagP ob** (sebi) + **Fk**; GlagP poimenuje telesno stanje: *Bolnik obleži* ← *leži ob (sebi)* + **Fk**; enako še: *Kdo/Kaj čepi, sedi, stoji, visi, ždi* — *Kdo/Kaj občepi, obsedi, obstoji, obvisi, obždi*. GlagT izraža časovnost — vztrajanje v določenem stanju. Ti GlagT so načeloma družljivi s *pdk*, katerega predlog je lahko homonimen s predponskim obrazilom: *občepeti ob ognju, v kuhinji*; *obležati na kavču*; *obtičati v snegu*; *obviseti na klinu*.

2.6.2 (Leva in) desna vezljivost — tožilniška (T)

(a) (D1 +) GlagT + T : (D1 +) Glag + — : (*Sonce*) *obsije vrhove* : (*Sonce*) *sije*;

¹⁸Predponsko obrazilo *nad-* je v *SSKJ* II (1975: 899) z besedotvornovrstnega stališča zgrešeno predstavljeno: skupaj so glagolske in imenske sestavljenke, med njimi pa priponskoobrazilne tvorjenke — samostalniške kot *nadvoz, nadzidek, nadvlada, nadstvarnost*, glagolske *nadvladovati, nadzirati* — tvorjenke iz predložne zveze kot *nadpalubje* idr. Nujna je tudi pomenska preureditev gesla.

¹⁹Tudi pri geslu *ob-* *SSKJ* III (1979: 172) ne loči glagolskih izpeljank, npr. *obletati*, od (glagolskih) sestavljenk, tvorjenk iz predložne zveze, npr. *obnoviti, obdavičiti, obljuditi*, pa tudi predponskih obrazil *o-* od *ob-*: ker ima *SSKJ* tudi geslo *o-*, primeri kot *obrati* ne sodijo pod geslo *ob-*.

GlagT ← **GlagP ob** 'okrog' (česa) + **Fk/Fe**: *Sonce obsije vrhove* ← *sije ob* 'okrog' *vrhov* + **Fk/Fe**; GlagT izraža krajevnost dejanja;

(b) GlagT + T : Glag + — : *obdirjati stadion* : *dirjati*; GlagT ← **GlagP ob** 'okrog' **Sam2 + Fk**: *obdirjati stadion* ← *dirjati ob stadionu* (ob 'okrog' in ne 'zraven') + **Fk**; enako še: *črtati ob poglavju* — *občrtati poglavje*; *hoditi ob taboru* — *obhoditi tabor*; *kopati ob šotoru* — *obkopati šotor*; *krožiti ob mestu* — *obkrožiti mesto*; *risati ob stopalu* — *obrisati stopalo*; *suti ob krompirju* — *obsuti krompir*; *teči ob hiši* — *obteči hišo*; *zidati ob parceli* — *obzidati parcelo*; GlagP je dovršni: *sesti ob mizil-o* — *obsesti mizo*; *stopiti ob koga* — *obstopiti koga*; v teh primerih mora biti D1 (Vd)²⁰ množinski. GlagT izraža prostorskost, krajevnost dogajanja;

(c) GlagT + T = GlagP + T: *obgristi jabolko* = *gristi jabolko*; GlagT ← **GlagP kaj** ***ob** 'okrog' (njega/nje) + **Fk**: *obglodati koren* ← *glodati koren* ***ob** 'okrog' (njega) + **Fk**; enako še: *gristi* — *obgristi jabolko*; *jesti* — *objesti grm*; *računati* — *obračunati potne stroške*; *šiti* — *obšiti prtič*; *varovati* — *obvarovati koga*; *zankati* — *obzankati gumbnico*. GlagT izraža prostorskost, krajevnost dejanja — okrog česa;

(č) GlagT + T = GlagP + T: *obsekati veje* = *sekati veje*; GlagT ← **GlagP kaj ob** 'okrog' (česa) + **Fk**: *obsekati veje* ← *sekati veje ob* 'okrog' (česa) + **Fk**; enako še: *tesati* — *obtesati robove*; GlagT je množinski. Možna je družljivost s **pdk**, vendar predlog ni homonimen s predpolskim obrazilom: *vesiti torbo na ramo* — *ob(v)esiti torbo na ramo*; *vrniti se na petah* — *ob(v)rniti se na petah* (GlagP je dovršni). GlagT izraža krajevnost dejanja;

(d) GlagT + T : GlagP + **Mob**: *obliti steno* : *liti ob steni*; GlagT ← **GlagP ob** (čem) + **Fk**: *obliti steno* ← *liti ob steni* + **Fk**. GlagT izraža krajevnost dejanja.

2.6.3 Tožilniška in orodniška vezljivost (T + Oz): GlagT + T + Oz = Glag + T + **Tob**: *oblepiti vrata s tesnilom* = *lepiti vrata s tesnilom*; GlagT ← **GlagP kaj ob** 'okrog' **Sam2 + Fk**: *obdati mesto z obzidjem* ← *dati obzidje ob* 'okrog' *mesta*; enako še: *svetiti luč v koga* — *obsvetiti koga z lučjo*. GlagT izraža krajevnost dejanja.

2.7 Od-

2.7.1 Leva vezljivost

(a) D1 + GlagT = D1 + Glag; *Trta odcveti* = *Trta cveti*; GlagT ← **GlagP od** (dejanja stran) + **Fk**; D1 (Vd) je pomensko določen s podstavnim glagolom — glagolsko dejanje je pomenska sestavina Vd; GlagT izraža samo časovnost — absolutno končanost dejanja: *Trta odcveti* ← *cveti (stran) od (dejanja)* + **Fk**; enako še: *Budilka brni, drdra* — *odbrni, oddrdra*; *Kitarist brenka* — *odbrenka*; *Vihar buči* — *odbuči*; *Zvon cinglja, zvoni* — *odcinglja, odzvoni*; *Pianist igra* — *odigra*; *Duhovnik mašuje* — *odmašuje*. Pri Trubarju idr. *pročmreti* 'odmreti';

(b) D1 + GlagT = D1 + Glag: *Kdo odpotuje* = *Kdo potuje*; GlagT ← **GlagP od** (česa stran) + **Fe**; (*Kos odleti* ← *leti (stran) od (česa)* + **Fe**); GlagP izraža sposobnost dejanja oziroma gibanja, lahko pa tudi njegovo usmerjenost, pri čemer imamo še drug, nekako vmesni GlagT, ki izraža končanost dejanja: *Kos leti (kam)* — *prileti* — *odleti* (t. i. vektorska razmerja)²¹; GlagT *odleteti* torej ne izraža končanja dejanja, ampak

²⁰Vd = vršilec dejanja.

²¹Pojem vektorske usmerjenosti dejanja v zvezi s pojavom antonimije uporablja J. FILIPEČ (1961: 222).

njegovo trenutnost, enkratnost; enako še: *Kdo gre (*ide), jadra, jezdi, plava, potuje — odide, odjadra, odjezdi, odplava, odpotuje; Kri teče — odteče*; GlagP večkrat poimenuje za Vd lahko tipičen način premikanja, GlagT izraža še usmerjenost stran: *Jadrnica brzi — odrbrzi; Otrok caplja — odcaplja; Konji divjajo, galopirajo — oddivjajo, odgalopirajo; Pijanec kolovrati — odkolovrati; Kdo se guga, huli, kobali, plazi, pleše — odguga, odhuli, odkobali, odplazi, odpleše*; GlagP poimenuje za Vd tipično oglašanje, GlagT še gibanje stran (med oglašanjem): *Čmrlj brenči — odbrenči; Motor brni, drdra — odbrni, oddrda; Pes cvili — odcvili; Nevihta grmi — odgrmi; Kdo sope — odsope*. GlagT izraža prostorskost dejanja, in sicer njegovo začetnost v smislu odmika — stran — od česa. Trubar idr. imajo poimenovanja kot *pročiti 'oditi', pročteči 'odteči'*. Glagoli iz te skupine so velikokrat družljivi s pdk, ki navadno izraža usmerjenost gibanja; predlog je lahko homonimen s predponskim obrazilom: *odjadрати, odriniti od obale; odskočiti od ognja, vendar odcapljati v hišo, oditi na vrt, odkorakati po cesti, odpolzeti po steklu*.

2.7.2 (Leva in) desna vezljivost

2.7.2.1 Tožilniška (T)

(a) GlagT + T = GlagP + T: *odcediti krompir = cediti krompir*; GlagT ← **GlagP od Sam2 + Fk/Fe**: *odcediti krompir ← cediti od krompirja + Fk*; enako še: *oddrgniti nahrbtnik; odgrebsti truplo; odkopati predmet; odviti pokrov (steklenice)*; GlagP je dovršni: *odgrizniti jabolko*. GlagP je lahko dvojnovezljiv — T in R, T je zakrit: *grizniti (kaj) od česa — odgrizniti (kaj)*, (prim. 2.2.3.1 (b) in 2.2.3.2). Podobno kot pri skupini 2.7.1 (b) lahko izraža GlagT tudi enkratnost dejanja kot nasprotje končanosti dejanja; opraviti imamo torej z naslednjo verigo: iztekanje dejanja — GlagP *mašiti* — končanost — GlagT *zamašiti*; GlagT *odmašiti*; kriti *lonec* (— *pokriti*) : *odkriti*. GlagT izraža krajevnost — odstranitev česa;

(b) GlagT + T = Glag + T: *odbrusiti zob — brusiti zob*; GlagT ← **GlagP kaj od** (česa stran) + **Fk**: *odbrusiti zob ← brusiti zob od (česa stran) + Fk*; enako še: *cediti čaj od (od česa stran) — odcediti čaj; drgniti od — oddrgniti umazanijo (od česa); jesti od — odjesti zaslužek; klestiti od — odklestiti veje; lomiti od — odlomiti veje; luščiti od — odluščiti kraste; metati od — odmetati zemljo; pisati od — odpisati dolg; poditi od — odpoditi otroke; praskati od — odpraskati; rezati od — odrezati; sekati od — odsekati; trgati od — odtrgati; viti od — odviti matico*; GlagP je dovršni: *kupiti od — odkupiti; pihnniti od — odpihniti; poklicati od — odpoklicati delegate; poslati od — odposlati pismo*. GlagT izraža krajevnost, prostorskost — odstranitev, ločitev česa od česa drugega. Pri Trubarju idr. so poimenovanja kot *pročnesti 'odnesti'* — na dovršniški podstavi kot *pročločiti 'odločiti'*. GlagT je družljiv s pdk — tudi s predlogom, homonimnim s predponskim obrazilom: *odbiti se od površine; odbiti žogo od zidu*;

(c) GlagT + T + R = GlagP + T + R: *odklesati kos kamna = klesati kos kamna*; GlagT ← **GlagP kaj od Sam2 + Fk**: *odklesati kos kamna ← klesati kos od kamna (stran) + Fk*; enako še: *odkrhniti kos krede ← krhniti (kos) stran od (krede); odbiti robove kamna; odkrušiti del ometa; odmeriti tri metre drv; odpiliti glavico žeblja; odrezati kos blaga*. GlagT izraža krajevnost, prostorskost — (delno) odstranitev česa.

2.7.2.2 Dajalniška (D): GlagT + D = GlagP + D: *odkimati komu — kimati komu*; GlagT ← **GlagP komu od** (česa stran) + **Fe**: *odkima mu ← kima (mu) od (česa stran)*.

2.7.3 Tožilniška in dajalniška (T + D): GlagT + T + D = GlagP + T + D: *odbiti komu*²² *zob* — *biti komu zob*; GlagT ← **GlagP** kaj **od** koga stran + **Fk**: *odbiti komu zob* ← *biti zob od kogalčesa stran*.

2.8 Po-²³

2.8.1 Leva vezljivost: D1 + GlagT = D1 + Glag: *Zvon pozvoni* = *Zvon zvoni*.

(a) GlagT ← **GlagP** po (vrhu, zgoraj in zato neintenzivno, malo) + **Fe**: *Bolnik pokašlja* ← *kašlja po (vrhu)* + **Fe**; enako še: *Kdo pokljuka, poleži, pomisli, posedi, postoji, potoži*; GlagP je dovršni: *Kdo počepne, poskoči*; GlagP večkrat poimenujejo telesno stanje; GlagT izraža časovnost — malo;

(b) GlagT ← **GlagP** po (čem) + **Fe**: *Kaplje pobobnajo* ← *bobnajo po (čem)* + **Fe**; enako še: *Kokoš brska po (gnoju)* — *pobrska (po gnoju)*; *Sline se cedijo po (bradi)* — *pocedijo (po bradi)*; *Dim leže po (prostoru)* — *(se) poleže (po prostoru)*. GlagT izraža samo časovnost — enkratnost dejanja; GlagT je načeloma družljiv s predložnim prislovnim določilom;

(c) GlagT ← **GlagP** po sebi 'zgoraj sebe' + **Fk**: *Sneg poledeni* ← *ledeni po (sebi)* + **Fk**; *Tla pomrznejo*. GlagT izraža krajevnost — dejanje po površini;

(č) GlagT ← **GlagP** drug po 'za, zaporedoma' drugem + **Fk**: *Ljudje popadajo* ← *padajo drug po ('za') drugem* + **Fk**; enako še: *Kozarci popokajo*; GlagP je dovršni: *Vojaki poležejo, posedejo*; D1 je needninski. GlagT izraža časovno zaporednost dejanja.

2.8.2 (Leva in) desna vezljivost

2.8.2.1 Tožilniška (T)

(a) GlagT + T = Glag + T: *poapniti travnik* = *apniti travnik*; GlagT ← **GlagP** po Sam5 + **Fk**: *pobarvati les* ← *barvati po lesu* + **Fk**; enako še: *pobeliti hribe*; *pobrisati mizo*; *pobrizgati, pobruhati tla*; *pocukrati flancate*; *počesati otroke*; *pogaziti sneg*; *pogledati sliko*; *pograbititi steklenico*; *pogniti mizo*; *pohoditi rože*; *pokazati zadnjega v vrsti*; *pokriti lonec*; *pokropiti koga*; *polikati rjuho*; *politi slamo*; *pomastiti pekač*; *pomečkati obleko*; *pomeriti prostor*; *pomesti dvorišče*; *pomlatiti pšenico*; *popljudati tla*; *poravnati rjuho*; *poseliti dolino*; *potipati blago*. GlagT izraža krajevnost — dejanje na površini česa;

(a') GlagT + T = Glag + T: *popiti vino* = *piti vino*; GlagT ← **GlagP** po (čem) + **Fk/Fe**: *posušiti perilo* ← *sušiti po perilu* + **Fk**; enako še: *pojesti kosilo*; *pomiriti bolnika*; *porabiti denar*; *posušiti perilo*; *povezati butaro*; *poklicati mater*. GlagT izraža časovnost — opravljenost dejanja;

(b) GlagT + T (needninski) = Glag + T (needninski): *pocepiti jablane* — *cepiti jablane*; GlagT ← **GlagP** kaj (drug) po drugem 'zaporedoma' + **Fk**: *potreti orehe* ← *treti (orehe drugega) po (drugem)* + **Fk**; enako še: *poklati prašiče*; *popaliti listje*; *populiti plevel*; *pospraviti igrače*; *potrgati grozdje*; GlagP je dovršni: *pokončati žuželke*; *potakniti sadike*. GlagT izraža časovno zaporednost dogajanja;

²²V predstavljenem zgledu ne gre za t. i. svojilni dajalnik *odbiti komu zob* ← *zob (od) koga* — *(od) njega* ← *njegov* (sestavinskosvojilni pomen); o svojilnem rodilniku in dajalniku v razpravi A. VIDOVIČ-MUHA in tam cit. literatura (1981: 19–43); s stališča udeleženskih vlog o svojilnem rodilniku J. OREŠNIK (1992: 51–63).

²³V okviru redakcije gesla *po-* v SSKJ III (1979: 650) ne sodi (modifikacijska) glagolska izpeljanka *podrsavati* in samostalniške (izglagolske) izpeljanke kot *poapnenje, pokritje*.

(c) GlagT + T = Glag + T: *pomesti drobtine = mesti drobtine*; GlagT ← **GlagP** kaj **po** čem + **Fk**: *popihati prah* ← *pihati prah po (čem) + Fk*; enako še: *pognati ljudi*; *politi juho*; *položiti knjigo*; GlagT je v glavnem družljiv s *pdk* — predlog je navadno homonimen s predponskim obrazilom: *pognati kri po žilah*; *politi juho po tleh*; *položiti knjigo na mizo*; *pomesti drobtine z mize*. GlagT izraža krajevnost dogajanja. Pri Trubarju idr. se najdejo izrazi kot *naprejnati 'pognati'*;

(č) GlagT + T + R = GlagP + T + R: *pomeriti dolžino obleke = meriti dolžino obleke*; GlagT ← **GlagP** kaj **po** Sam5 + **Fe**: *pomeriti dolžino obleke* ← *meriti obleko po dolžini + Fk*. GlagT izraža krajevnost dejanja.

2.8.3 Dajalniška in tožilniška vezljivost (D + T): GlagT + D + T = GlagP + T + D: *podati komu klobuk = dati komu klobuk*; GlagT ← **GlagP** komu po čem + **Fe**: *pokazati kupcu blago* ← *kazati kupcu po blagu + Fe*; enako še: *položiti živini krmo*; *ponuditi komu sadje*; *popihati otroku buško*; *porezati živali kremplje*. GlagT izraža krajevnost dejanja.

2.9 Pod-

2.9.1 Leva vezljivost: D1 + GlagT = D1 + Glag: *Grmovje podraste = Grmovje raste*; GlagT ← **Glag pod** (čem) + **Fk**: *Grmovje podraste* ← *raste pod (čem)*. GlagT izraža krajevnost dogajanja — pod čem.

2.9.2 (Leva in) desna vezljivost

2.9.2.1 Tožilniška (T): GlagT + T = GlagP + T: *podgrebsti žerjavico = grebsti žerjavico*;

(a) GlagT + T = GlagT + T: *podbiti pragove = biti pragove*; GlagT ← **GlagP pod** (koga/kaj) + **Fk**: *podceniti možnost* ← *ceniti pod možnost + Fk*; enako še: *podčrtati besede*; *podjesti korenino*; *podkaditi perilo*; *podkopati drevo*; *podkovati konja*; *podkrepiti trditev*; *podkuriti peč*; *podliti oko*; *podmesti zelje*; *podpečatiti oporoko*; *podpihniti žerjavico*; *podpisati protest*; *podplesti nogavico*; *podpričati izjave*; *podstaviti kolo*; **podvzeti ukrepe*; *podzidati stavbo*; *podžreti korenine*. GlagT izraža krajevnost — dejanje, opravljeno pod čim;

(b) GlagT ← **GlagP** (koga/kaj) **pod** (kaj) + **Fk**: *podbrnati pšenico* ← *brnati pšenico pod (kaj) + Fk*; enako še: *podbarvati platno*; *podhladiti telo*; *podkopati gnoj*; *podkupiti koga*; *podložiti blazino*; *podorati krompir*; *podpisati*, *podpreti koga*; *podsaditi smreke*; *podsejati jelke*; *podstaviti kozarec*; GlagT je dovršni: *podtakniti vohuna*. GlagT izraža krajevnost — dejanje opravljeno pod 'spodaj' čem drugim;

(b') GlagT ← **GlagP** (koga/kaj) **pod** (njega/njo) + **Fk**: *podminirati cesto* ← *minirati cesto pod (njo)*²⁴; enako še: *podbrati grozdje*; *podmazati avto*; *podminirati cesto*;

²⁴J. Orešnik predlaga podstavo s prislovom *spodaj* — *minirati cesto spodaj* — tudi zaradi ohranitve udeleženskih vlog pri sestavnem glagolu *podminirati* in nesestavnem *minirati*; kot skladenjskopodstavni glagol je v tem razmerju pomemben še *minirati pod*. Glede na to, da se udeleženske vloge pri sestavnih in nesestavnih glagolih velikokrat ne morejo ohranjati nespremenjene, saj ima sestavni glagol lahko vsaj eno vlogo zakrito s predponskim obrazilom, v skladenjski podstavi pa izraženo s frazeološkim glagolom (predložni glagolski morfem), sklepamo tudi na delno pomensko različnost med obema skupinama glagolov: *podminirati (cesto)* ne pomeni samo *minirati cesto spodaj*, kar dopušča kjerkoli *spodaj* (ceste), ampak *minirati (cesto) pod njo samo*; ohranitev oz. odprava vezljivosti (lahko) delno vpliva na pomen. — J. Orešniku se zahvaljujem za razpravljanje o vprašanju.

podnetiti drva; podsekati drevo; podšiti plašč; podvihati rep; podvleči krilo; GlagT je družljiv s pdk — predlog je lahko hominimen s predponskim obrazilom: podviti krilo pod kolena. GlagT izraža krajevnost dejanja.

2.9.2.3 Dajalniška (D): GlagT + D : Glag + — : *podleči čarom : leči —* ; GlagT ← **GlagP pod** (koga/kaj) + **Fk**: *podkaditi komulčemu ← kaditi pod (kom/čem) + Fk*. GlagT izraža krajevnost dejanja.

2.9.2.4 Tožilniška in dajalniška (T + D): GlagT + T + D : Glag + T + Tpod: *podvreči se vodstvu : vreči se*; GlagT ← **GlagP** (koga/kaj) **pod** (koga/kaj) + **Fk**: *podložiti vladarju deželo ← *ložiti deželo pod vladarja + Fk*; GlagP je dovršni: *podtahniti komu kaj; podvreči delo kritiki*. GlagT izraža krajevnost dejanja.

2.9.2.5 Tožilniška in roditeljska (T + R): GlagT + T + R = Glag + T + R: *podceniti možnost uspeha = ceniti možnost uspeha*; GlagT ← **GlagP kaj pod kaj** + **Fe**: *podceniti možnost uspeha ← ceniti uspeh pod možnostjo + Fe* (prim. 2.9.2.1 (a)).

2.10 Pre-²⁵

2.10.1 Leva vezljivost: DI + GlagT = DI + Glag: *Kdo prebledi — Kdo blede*; GlagT ← **GlagP skozi** (celotno možno količino dejanja) + **Fk**: *(Kdo) prebledi ← blede skozi (celotno možno dejanje)*; GlagT izraža časovnost dejanja — skozi celotno možno količino dejanja.

2.10.2 (Leva in) desna vezljivost — tožilniška (T)

(a) GlagT + T = Glag + T: *prebresti vodo = bresti vodo*; GlagT ← **GlagP skozi** (kaj) + **Fk**: *prečesati lase ← česati skozi lase + Fk*; enako še: *prebiti led; prebosti papir; prebroditi plitvino; precvreti krofe; pregristi nit; prejesti blago; preključati lupino; premočiti suknjič; prepojiti kruh; prepeči snov; prepojiti les*; GlagT je dovršni: *prepikniti kaj; pretahniti nit*. GlagT je družljiv s pdk: *prebiti se skozi obroč; pretolči se skozi zamete*. GlagT izraža krajevnost dejanja;

(b) GlagT + T (T poimenuje količino časa) : Glag + — : *prebedeti noč : bedeti* ; GlagT ← **GlagP skozi** (določeno količino časa) + **Fk**: *prebedeti noč ← bedeti skozi noč + Fk*; enako še: *prečepeti več ur; prehoditi nekaj kilometrov; preležati, presedeti, prespati, prestati ves dan*; GlagP poimenuje premikanje ali položaj, stanje (telesa). GlagT izraža časovnost dejanja;

(c) GlagT + T : Glag — : *prejadrati ocean : jadrati —* ; GlagT ← **GlagP čez kaj** + **Fk**: *pregaziti pot ← gaziti čez pot + Fk*; GlagP poimenuje premikanje; enako še: *prejezditi dolino; prelesti cesto; preleteti pokrajino; prepeljati križišče; preplavati reko; preplaziti sobo; preplezati ograjo; prešiniti obraz*; GlagP je dovršni: *prekoračiti, preskočiti, prestopiti jarek*. GlagT izraža krajevnost dejanja;

(č) GlagT + T = GlagP + T: *prebuditi otroka = buditi otroka*; GlagT ← **GlagP koga skozi** (celotno možno količino dejanja) + **Fk**; *buditi — prebuditi koga — (Kdo je) buden*; enako še: *prebičati koga; prehraniti otroke; preizkusiti motor; preleteti koga; prekršiti pogodbo; premisliti nalogo; premotiti koga; pretepsti koga*. GlagT izraža časovnost dejanja;

²⁵Večina zgledov v SSKJ III (1979: 976) gesla *pre...* pod 1 (d) je neustreznih: *prebirati, precapljati, preključevati [...], pregorevati*; slovarska razlaga »ponavljaj/e/, zapovrstnost/.../ dejanja« se ne nanaša na predponsko obrazilo, ampak na celotno glagolsko dejanje.

(č') GlagT ← **GlagP** kaj **skozi** (celotno možno količino česa) + **Fk**: *prečistiti zrak* ← *čistiti zrak skozi (celotno možno količino zraka)* + *Fk*; enako še: *prebrati jabolka*; *prebrati knjigo*; *pregledati dokumente*; *pregnesti glino*; *preigrati melodijo*; *preiskati okolico*; *prekršiti pogodbo*; *prekrvaviti prste*; *prekuhati perilo*; *preleviti se*; *prelomiti vejo*; *premeriti hlode*; *premenjati ključavnico*; *premlatiti snope*; *prepražiti čebulo*; *prerezati hlebec*; *presekati vrv*; *prestriči*, *pretrgati nit*; *preživeti mladost*. GlagT izraža časovnost dejanja;

(d) GlagT + T = Glag + T (T = needninski): *prekrižati roke* = *križati roke*: GlagT ← **GlagP** (kaj) **čez** (kaj) + **Fk**: *preplesti trakove* ← *plesti trakove čez trakove* + *Fk*. GlagT izraža krajevnost dejanja glede na prostorsko razporeditev česa prek česa drugega;

(e) GlagT + T = Glag + T: *prebarvati pohištvo* = *barvati pohištvo*; GlagT ← **GlagP** kaj **drugače** + **Fk**: *preoblikovati melodijo* ← *oblikovati melodijo drugače* + *Fk*; enako še: *precepiti drevesa*; *prečarati pokrajino*; *predruščiti družbo*; *preformirati projekt*; *pregrupirati brigado*; *prekaliti jeklo*; *preklicati ukrepe*; *prekovati konja*; *prekrojiti obliko*; *prekrstiti koga*; *preobraziti ljudi*; *presnovati načrt*. GlagT izraža časovnost dejanja — drugačenja česa; GlagP je dovršni: *prenarediti obleko*; *preprijeti volan*. V skladenjski podstavi je frazeološka zveza glagola in prislova *drugače*.

(f) GlagT + T = Glag + T: *pregnati ljudi* = *gnati ljudi*; GlagT ← **GlagP** (koga/kaj) **drugam** + **Fk**: *preliti mleko* ← *liti mleko drugam* + *Fk*; enako še: *preložiti deske*; *premetati pesek*; *prenesti bolnika*; *prepeljati ranjenca*; *prepeti konja*; *prepisati pismo*; *prerisati skico*; *presaditi rože*; *preseliti prebivalce*; *preslikati vzorec*; *prestaviti posodo*; *pretresti krompir*; GlagT je družljiv s *pdk*: *prekrasti se k sovražniku*; *prekrcat se na drugo ladjo*. GlagT izraža krajevnost — premikanja česa. Tudi tu se pojavlja v skladenjski podstavi zveza glagola in prislova *drugam*.

2.10.3 Dajalniška in tožilniška (D + T): GlagT + D + T = Glag + D + T: *prepustiti sinu hišo* = *pustiti sinu hišo*; GlagT ← **GlagP** **čez** koga kaj: *predati komu kaj* ← *dati čez koga kaj*; GlagP je dovršni.

2.10.4 Tožilniška in roditeljska (T + R): *pregaziti kupe snega* = *gaziti kupe snega*; GlagT ← **GlagP** kaj **skozi** kaj + **Fk**: *pregaziti kupe snega* ← *gaziti sneg skozi kupe* + *Fk*; enako še: *predreti ovoj bule* ← **dreti bulo skozi ovoj*.

2.11 Pred-²⁶

2.11.1 (Leva in) desna — tožilniška (T): GlagT + T = Glag + T: *prednapeti beton* = *napeti beton*; GlagT ← **GlagP** **pred** 'prej' (pred časom dejanja): *prednapeti (beton)* ← *napeti (beton) pred 'prej' (pred glag. dejanjem)*; enako še: *prednaročiti knjigo*; *predpripraviti živila*. Kaže, da predponsko obrazilo *pred-* 'prej' nima vidске vloge, npr. *Stroj predpere perilo: prati perilo* — *predprati perilo*.²⁷ GlagT izraža časovnost dejanja — dejanje pred drugim dejanjem. Kolikor imamo v SSKJ zapisanih tovrstnih zgledov, gre v glavnem za razvrstitev obravnavanega obrazila na dovršni tvorjeni (sestavni) glagol — *prednapeti*, *predpripraviti* (A. Vidovič-Muha 1988a: 23); tvorjenke s *pred-* 'prej' so (novejši) kalki iz nemščine.

²⁶SSKJ III (1979: 990–991) ima pri geslu *pred-* neustrezne zglede *predvidevati*; *predklon*, *predložitev*, *prednaročniški*; *predgretje*.

²⁷SSKJ III (1976: 1007) ima samo geslo *predpranje* v zvezi *pralni stroj opravi predpranje, pranje in izpiranje* brez kakršnekoli oznake.

2.11.2 Dajalniška in tožilniška (D + T): GlagT + D + T : Glag + T: *predstaviti komu koga* : *staviti koga*; GlagT ← **GlagP** *koga pred 'spredaj' kom + Fk*. GlagT izraža krajevnost dejanja. Pri Trubarju idr. *naprejstaviti* 'predstaviti'.

2.12 Pri²⁸

2.12.1 Leva vezljivost: D1 + GlagT = D1 + Glag: *Pes pribevska = Pes bevška*:

(a) GlagT ← **GlagP k + Fk**: (*Otrok priteče* ← (*Otrok teče h (komu, čemu) + Fk*; enako še: (*Kdo pridrsa, prihiti, pride, prijadra*; *Voda prikaplja*; *Kača prileze*; *Lastovka prileti*; predposko obrazilo ob Glag premikanja izraža dosego cilja (s premikanjem); GlagP je dovršni: (*Kdo pristopi*). GlagT izraža krajevnost dejanja — zraven;

(b) GlagT ← **GlagP (+ premikati se) k + Fk**: (*Pes pribevska* ← (*Pes bevška (in se premika) h (komu, čemu) + Fk*; enako še: *Čebela pribrenči, pribni*; *Vlak pridrdra*; (*Kdo pripoje, (se) prismeji, prižvižga*; ob Glag, ki poimenujejo zlasti oglašanje, pa tudi drugih izraža predposko obrazilo poleg ciljnosti še premikanje. Pri skupinah (a) in (b) je pogosta zveza s *pdk*: *od kod ali kam*: *Kača je prilezla izpod skale*; *Prigrabili so do konca travnika*. GlagT izraža krajevnost dejanja — konec premikanja;

(c) GlagT ← **GlagP pri 'zraven' + Fk**: (*Roka primrzne* ← (*Roka *mrzne pri 'zraven' (česa) + Fk*. GlagT izraža krajevnost dejanja.

2.12.2 (Leva in) desna vezljivost

2.12.2.1 Tožilniška (T)

(a) D1 + GlagT + T (T = se(=be)) : D1 + Glag: *Drevo se priraste* : *Drevo raste*; GlagT ← **GlagP (sebe) zraven (česa) + Fk**: (*Drevo se priraste* ← *raste sebe zraven (česa) + Fk*; enako še: *Jed se pripali, prismodi*; *Žival se prisesa*; (*Kdo se priseli*). GlagT izraža krajevnost dejanja;

(b) GlagT + T = Glag + T: *prinesti jabolka = nesti jabolka*; GlagT ← **GlagP koga/kaj k (čemu) + Fk**: *prignati živino* ← *gnati živino k (čemu) + Fk*; enako še: *priklicati otroka*; *primamiti koga*; *prinesti, pripeljati veje*; *pririniti mizo*; *priviti pokrovček*; GlagP poimenuje gibanje: *prignati živino s paše*; *pririniti mizo k vratom*. GlagT izraža krajevno usmerjenost gibanja — ciljnost;

(c) GlagT + T = Glag + T: *približati roko = bližati roko*; GlagT ← **GlagP kaj pri 'zraven' (česa) + Fk**: *pribiti (desko) ← biti desko zraven (česa) + Fk*; enako še: *pridati rezance*; *pridelati krompir*; *prigrizniti klobaso*; *prikleniti čoln*; *priklopiti lokomotivo*; *prikovati verigo*; *prilepiti plakat*; *priliti mleko*; *priložiti jabolka*; *pripisati pripombe*; *pripreti vrata*; *privezati živino*; *prizidati garažo*; GlagT je pogosto družljiv s *pdk*: *prihraniti denar pri plači*; *prikrajšati koga pri dediščini*. GlagT izraža krajevnost dejanja;

(č) GlagT + T = Glag + T: *priostriti nož = ostriti nož*; GlagT ← **GlagP kaj pri (vrhu in zato) malo + Fk**. GlagT izraža krajevnost dejanja;

(d) GlagT + T = Glag + T: *pričakati (prihod) sina = čakati (prihod) sina*; GlagT ← **GlagP do prihoda (koga/česa) + Fk**: *pričakati prihod kogakaj* ← *čakati do prihoda kogalčesa + Fk*; morda: *čakati, dokler čakani ni pri* — zraven čakajočega.

2.12.2.2 Dajalniška in tožilniška (D + T)

(a) GlagT + D + T = Glag + D + T: *pridržati komu konja = držati komu konja*;

²⁸Neustrezni zgledi v SSKJ III (1979: 106) so *prikrivati, prigrizovati, pripevati, pridelek, prihajanje, prizidek*.

GlagT ← **GlagP** kaj **zraven** koga: *primesiti kvas testu* ← *mesiti kvas zraven (v) testu*; enako še: *prignusiti jed bolniku*; *prijaviti koga inšpekciji*; *prikazati komu kaj*; *prikrojiti odgovor resnici*; *prilepiti idejo igri*; *priljubiti koga komu*; *prirežati korenine sadi-ki*; *prisekati smrekam vršičke*; *priskutiti hrano komu*; *prisoditi dejanje komu*. GlagT izraža časovnost dejanja;

(b) GlagT + (D) + T : Glag + (Tza) + T: *priberačiti (sebilkomu) denar* = *beračiti (za sebelkoga) denar*; GlagT ← **GlagP** kaj **zraven** (koga/česa) + **Fk**: *priberačiti (sebilkomu) denar* ← *beračiti denar (za sebelkoga)*; enako še: *pričarati zaklad*; *prigrabiti bogastvo*; *priigrati denar*; *prilastiti (si) denar*; *primešetariti denar*; *priprostiti milost*; *prislužiti kazen*. GlagT izraža časovnost dejanja.

2.13 Pro-²⁹

2.13.1 Leva vezljivost: D1 + GlagT = D1 + Glag: *Roža *procveti* = *Roža cveti*; GlagT ← **GlagP** skozi (celotno možno dejanje + **Fk**: *Roža *procveti* ← *cveti skozi (celotno možno dejanje)* + **Fk**. GlagT izraža časovnost.

2.13.2 (Leva in) desna vezljivost

2.13.2.1 Tožilniška (T)

(a) GlagT + T = Glag + T: **prodreti kaj (do kje/v kaj)* = **dreti kaj (do kje/v kaj)*; *GlagT ← **GlagP** skozi kaj + **Fk**: **prodreti kaj* ← **dreti skozi kaj*. Kaže, da je obrazilo *pro-* pomensko premalo uzaveščeno (v primerjavi s *pre-*), zato se njegov pomen ponovi v morfemu *skozi* — torej samo: *prodreti skozi kaj* (kam/do kje/v kaj idr.); *pronikniti skozi kaj*; po aktualnostni členitvi tudi *pronikniti (skozi kaj) v bistvo*. GlagT izraža krajevnost;

(b) GlagT + T = Glag + T: *proslaviti rojstvo* = *slaviti rojstvo*; GlagT ← **GlagP** kaj + **Fk**: *proslaviti rojstvo* ← *slaviti rojstvo* + **Fk**.

2.13.2.2 Dajalniška in tožilniška (D + T): GlagT + D + T = Glag + D + T: *prodati komu kaj* = *dati komu kaj*; GlagT ← **GlagP** komu **skozi** (kaj) kaj; *prodati komu kaj* ← *dati komu skozi (kaj, npr. denar) kaj*.

2.14 Raz-

2.14.1 Leva in desna — tožilniška (T): D1 + GlagT + T (= sebe) : D1 + Glag: *Roža se razcvet* : *Roža cveti*; GlagT ← **GlagP** sebe **narazen** + **Fk**: *(Otroci) se razbežijo* ← *(Otroci) bežijo raz 'narazen' sebe* + **Fk**; enako še: *Cvetje se razbohota*; *Noga se razboli*; *Grmada se razgori*; *Sosed se razgovori*; *Fantje se razgubijo*, *razidejo*, *raztepejo*; *Otrok se razjoka*; *Mravlje se razlezejo*; *Ptice se razletijo*; *Veje se razrastejo*; GlagP poimenuje premikanje, D1 je needninski: *Otroci se razbežijo*. GlagT izraža krajevnost dejanja — krajevno razpršenost.

2.14.2 (Leva in) desna tožilniška (T)

(a) GlagT + T = Glag + T: *razbarvati les* = *barvati les*; GlagT ← **GlagP** raz 'stran' kaj 'odvzeti čemu dejanje GlagP' + **Fk**: *razbarvati (les)* ← *barvati raz les* + **Fk**; enako še: *razbremeniti avto*; *razočarati koga*; *razdediniti sina*; *razdružiti podjetje*; *razkriti gredo*; *razsoliti juho*. GlagT izraža odvzem, prekinitvev dejanja GlagP;

(b) GlagT + T = Glag + T: *razgrabiti seno* = *grabiti seno*; GlagT ← **GlagP** raz 'narazen' kaj (ant. skupaj) + **Fk**: *razgrestbi listje* ← *grestbi raz 'narazen' listje* + **Fk**;

²⁹Neustrezni zgledi v SSKJ IV (1985: 224) so *prodor*, *pronicanje*, *prosojen*.

razkopati zemljo; razmotati klopčič; razodeti otroka; razplesti kite; razvezati vrečo; razvozlati zanko; GlagT izraža časovnost dejanja — nasprotnost dejanja GlagP, protipomenskost GlagP: motati : razmotati; plesti : razplesti ipd.;

(c) GlagT + T = Glag + T: *razcepiti deblo = cepiti deblo; GlagT ← GlagP raz 'narazen' kaj + Fk: razcepiti deblo ← cepiti raz 'narazen' deblo + Fk; enako še: razbrizgati vodo; razčesati brado; razčleniti prostor; razdeliti zemljo; razdreti uro; razdrobiti skalo; razgnati demonstrante; razjesti volno; razklati poleno; razkosati zemljišče; razkuhati fižol; razliti juho; razmetati seno; raznesti vabila; razorati njivo; razparati obleko; razpihati ogenj; razpresti mreže; razpršiti strup; razpustiti lase; razrahljati zemljo; razstaviti predmete; razsuti zrnje; razširiti cesto; raztresti moko; raztrgati papir; razviti darilo. GlagT izraža časovnost dejanja. Trubar idr. imajo poimenovanja kot *narazendreti 'razdreti', narazenločiti 'razločiti'*;*

(č) GlagT ← GlagP koga/kaj **narazen** (in zato) do najvišje mere + Fk: *razjeziti koga ← jeziti koga do najvišje mere + Fk; enako še: razbistriti (komu) pamet; razbičati hrbet; razburiti ljudi; razcefrati list; razčistiti nespোরazum; razdati denar; razmehčati vosek; razdražiti psa; razgreti mast; raziskati grobišče; razžariti oglje. GlagT izraža časovnost dejanja — najvišjo stopnjo dejanja.*

2.15 Se-

2.15.1 Leva vezljivost: D1 + GlagT = D1 + Glag: *(Kdo) sestopi = (Kdo) stopi; GlagT ← GlagP *se/s 'dol': (Kdo) sestopi ← stopi *se/s 'dol' (s česa); enako še: sesesti, sesiriti, *sezoreti. GlagT izraža krajevnost dejanja.*

2.15.2 (Leva in) desna vezljivost — tožilniška (T)

(a) GlagT + T = Glag + T: *sešteti kaj = šteti kaj; GlagT ← GlagP kaj *se/s 'skupaj' + Fk: sestaviti dele (igračice) ← staviti dele (igračice) *se/s (deli) 'skupaj' + Fk; enako še: sešiti rokav; sesiriti mleko. GlagT izraža krajevnost;*

(b) GlagT + T = Glag + T: *segreti zrak = greti zrak; GlagT ← GlagP do konca + Fk: ssekati drva ← sekati drva do konca + Fk; enako še: ssekljati čebulo; sezidati hišo; sezgati pisma. GlagT izraža časovnost — konec dejanja.*

2.16 U-³⁰

2.16.1 Leva vezljivost

(a) D1 + GlagT = D1 + Glag: *Reka upade = Reka pade; GlagT ← GlagP »u« 'dol' (+ Fk): (Reka) upade ← (Reka) pade »u« (sebe) 'dol'; GlagT je tавтоloški; tu lahko tudi tip Mladika sahne — usahne. GlagT izraža krajevnost dejanja;*

(b) D1 + GlagT = D1 + Glag: *Zaporniki uidejo = Zaporniki gredo; GlagT ← GlagP »u« 'stran' + Fk: (Zaporniki) uidejo ← (Zaporniki) *idejo »u« 'stran'+ Fk; enako še: Sovražnik je ubežal; Voda je utekla. GlagT izraža krajevnost dejanja.*

2.16.2 (Leva in) desna — tožilniška (T)

(a) GlagT + T = Glag + T: *usekati kaj = sekati kaj; GlagT ← GlagP »u« (kaj) 'noter' + Fe/Fk: urezati prst ← rezati »u« 'noter' prst + Fe; enako še: ubeliti platno; ubrusiti ventil; usidrati ladjo. GlagT izraža krajevnost dejanja — v notranjost;*

(b) (D1 +) GlagT + T (= sebe) : (D1 +) Glag: *(Kdo) se usede : (Kdo) sede; GlagT ← GlagP sebe »u« (kaj) 'dol' (+ Fk): (Kdo) se uleže ← (Kdo) leže sebe »u« (kaj) 'dol'.*

³⁰Neustrezna zgleda v SSKJ V (1991: 214) sta *ugrezati se, usedati se*.

GlagT izraža krajevnost dejanja — navzdol. Pri Trubarju idr. se najdejo besede kot *do-lileči 'uleči'*, *dolisesti 'usesti'*;

(c) GlagT + T = Glag + T: *uvezati knjigo* = *vezati knjigo*; GlagT ← **GlagP** kaj »u« (kaj) 'noter' + **Fk**: *uvezati knjigo* ← *vezati knjigo* »u« (kaj) 'noter'; enako še: *uvesti delavca*; *uvrstiti se*; GlagT so družljivi s **pdk**: *uvesti delavca v delo*; *uvezati knjigo v trde platnice*; *uvrstiti se v drugo ligo*. GlagT izraža krajevnost dejanja — noter;

(č) GlagT + T = Glag + T: *ubraniti mesto* = *braniti mesto*; GlagT ← **GlagP** »u« 'noter' (do najvišje možne mere) + **Fk**: *ubraniti mesto* ← *braniti mesto do najvišje možne mere* + **Fk**: enako še: *ubrzdati konja*; *učakati svobodo*; *ugladiti površino*; *ukresati iskro*; *ukriviti cev*; *ukrojiti obleko*; *ukrotiti konja*; *uloviti medveda*; *umiti roke*; *uravnati zidake*; *usušiti kruh*; *utesniti koga*; *utopiti sobo*. GlagT izraža časovnost dejanja.

2.17 V³¹

2.17.1 **Leva vezljivost**: D1 + GlagT = D1 + Glag: (*Kdo*) *vstopi* = (*Kdo*) *stopi*; GlagT ← **GlagP** v (kaj) 'noter' + **Fk**: (*Kdo*) *vstopi* ← (*Kdo*) *stopi v (kaj)* + **Fk**; enako še: (*Kdo*) *vdahne*, *vdihne*, *vsrka*; *Voda vdre*; *Vojaki vkorakajo*; *Tat vlomí*; ob dovršenem GlagP: *Vajenec vskoči*; *Potnik vstopi*; GlagT so skoraj dosledno družljivi s **pdk** — predlog je homonimen s predponskim obrazilom: *Voda je vdrla v prostor*; *Vojaki vkorakajo v mesto*; *Potniki vstopijo v avtobus*. GlagT izraža prostorsko usmerjenost dejanja. Pri Trubarju idr. so poimenovanja kot *noterpasti 'vpasti'*.

2.17.2 (Leva in) desna — tožilniška (T)

(a) GlagT + T = Glag + T: *vgravirati napis* = *gravirati napis*; GlagT ← **GlagP** kaj v (kaj) 'noter' + **Fk**: *vbiti klin* ← *biti klin v (kaj)* 'noter' + **Fk**; enako še: *vbrizgati vodo*; *vdelati diamant*; *vdeti nit*; *vdolbsti jamice*; *vgraditi železo*; *vkapati zdravilo*; *vkovati koga*; *vlepiti fotografije*; *viliti vino*; *vložiti papir*; *vnesti prtljago*; *vpeljati delavca*; *vpisati podatke*; *vrezati kaj*; *vseliti družino*; *vtepsti sladkor*; *vtihotapiti knjige*; *vtiskati vzorec*; *vtlačiti papir*; GlagT so družljivi s **pdk** — predlog je homonimen s predponskim obrazilom: *vdelati diamant v prstan*; *vgraditi železo v most*; *vgravirati napis v baker*; *vkovati koga v verige* ipd. GlagT izraža prostorsko usmerjenost dejanja;

(b) GlagT + T = Glag + T: *vlomiti vrata* = *lomiti vrata*; GlagT ← **GlagP** v 'noter' kaj + **Fk**: *vlomiti vrata* ← *lomiti v 'noter' vrata* + **Fk**. GlagT izraža krajevnost dejanja.

2.18 Vz-

2.18.1 **Leva vezljivost**: D1 + GlagT = D1 + Glag: *Popje vzbrsti* = *Popje brsti*; GlagT ← **GlagP** »vz« (sebe) 'gor, navzgor' + **Fz**:³² (*Morje*) *vzvalovi* ← (*Morje*) *valovi* »vz« (sebe) 'gor' + **Fk**; enako še: (*Kdo*) *vzbesni*; *Popje vzbrsti*; *vrtnica vzcveti*; *Nasip vzdrži*; *Kokoš vzfrfota*; *Mleko vz-/skipi*; *Ogenj vzplameni*; *Potapljač vzplava*; *Podmornica vzpluje*; (*Kdo*) *vzroji*; GlagP je dovršni: *Plamen vzbuhne*; (*Kdo*) *vzdahne*, *vzdihne*, *v(z)stane*. GlagT izraža časovnost dejanja.

2.18.2 (Leva in) desna — tožilniška (T): GlagT + T = Glag + T: *vzburiti živce* = *buriti živce*; GlagT ← **GlagP** kaj »vz« (njega) 'gor' + **Fz**: *vzdramiti (koga)* ← *dramiti*

³¹Neustreznih zgledov v SSKJ V (1991: 350) je kar nekaj: *vlagati*, *vcepljati*, *vsiljevati*, *vbijati*; *vbod*, *vhoden*, *vrinjenec*.

³²Fz = začetnost dejanja.

(koga) »vz« (njega) 'gor' + Fk; enako še: vzdražiti koga; vzgojiti otroka; vzrediti živino; GlagP je dovršni: vzklikniti geslo; vzpostaviti red. GlagT izraža časovnost dejanja. Pri Trubarju idr. gorirediti 'vzrediti', gorirasti '(v)zrasti'.

2.19 Z³³

2.19.1 Leva vezljivost

(a) D1 + GlagT = D1 + Glag: Barva zbledi = Barva bledi; GlagT ← GlagP z/s, iz (sebe) do konca + Fk: (Zelje) zgnije ← gnije iz (sebe) do konca + Fk; enako še: Otrok se zjoka; Voda se zbistri, zledeni; Tekočina zmrzne; (Kdo) znori; Oteklina splahni; Les strohni; GlagT izraža proces, v katerem se (dokončno) spremenijo lastnosti Vd; GlagP izraža lahko tudi premikanje: Kača zleze; (Kdo) zbeži. GlagT izraža časovnost dejanja;

(b) D1 + GlagT = D1 + GlagP: Ptice zletijo = Ptice letijo; GlagT ← GlagP z/s (začetka) + Fz: (Otrok) shodi ← hodi z (začetka) + Fk; enako še: Ptice sfrčijo, sfrlijo; (Kdo) zdrvi; Otrok splava, steče; GlagP je dovršni: (Kdo) spregleda, spregovori; nedovršni GlagP poimenuje premikanje. GlagT izraža časovnost dejanja.

2.19.2 (Leva in) desna — tožilniška (T)

(a) GlagT + T = GlagT + T: sprijeti se = prijeti se; GlagT ← GlagP se(be) s 'skupaj' (s čim): sprijeti se ← prijeti sebe s 'skupaj' kom/čim; T je v neednini: zlepiti kose; sklicati ljudi; speti dele obleke. Trubar idr. vkupprijeti 'sprijeti';

(b) GlagT + T = GlagP + T: (i)zrisati načrt = risati načrt; GlagT ← GlagP iz (njega/nje) + Fk: izrisati načrt ← risati načrt iz (lastnosti njega samega) + Fk; enako še: (i)ztsniti grozdje; (i)ztrgati nit;

(c) GlagT + T = Glag + T: zbuditi otroka = buditi otroka; GlagT ← GlagP do konca (+ Fk): zbombardirati mesto ← bombardirati do konca (+ Fk); enako še: zbalansirati jadrnico; zbuditi, zdramiti otroka; zdrobiti kamen; zgnesti testo; zgraditi cesto; zgristi hrano; zjasniti skrivnost; zlikati perilo; zlomiti palico; zmešati cement; zožiti strugo; zradirati sliko; zvezati vrečo; scefrati papir; skaliti vodo; skisati mleko; skrčiti nogo; skrhati nož; splesti jopico; GlagT izraža časovnost dejanja;

(č) GlagT + T = Glag + T: zboosti koga = boosti koga; GlagT ← GlagP enkrat (+ Fe): zgrabiti bič ← grabiti bič enkrat (+ Fe); enako še: zganiti (koga); zlagati se; stresti jablano; GlagP je dovršni: spreobrniti (koga). GlagT izraža časovnost dejanja. Skupini (c) in (č) je bolje razlagati samo s faznostjo dejanja — konec/enkrat.

2.20 Za³⁴

2.20.1 Leva vezljivost

(a) D1 + GlagT = D1 + Glag: Žetev zakasni = Žetev kasni; GlagT ← GlagP za (določenim) časom + Fk: (Vlak) zakasni ← kasni za (določenim) časom + Fk. GlagT izraža časovnost dejanja — za določenim časom;

(b) D1 + GlagT = D1 + Glag: Zvezda zablesti = Zvezda blesti; GlagT ← GlagP za začetek začeti (Fz): (Bobnar) zabobna ← bobna za začetek (Fz); enako še: Pes zabevska, zalaja; Zob zaboli; Motor zabrni; Popek zabrsti; Morje zabuči; Drevje zavceti; Otrok zadiha; Človek zadrema; Sveča zagori; Godci zaigrajo; Jadrnica za-

³³V SSKJ V (1991: 603) so pod iztočnico neustrezni izpeljani (izglagolski) samostalniki: zbiranje, zbledelost, zrastlina.

³⁴Tudi pri iztočnici za- bi bilo treba v SSKJ V (605) opustiti izpeljanke zagovor, zajedav, zapis.

jadra; Juha zakipi; Otrok zakriči, zavpije; Veter zapiha; Otrok zaplava; Sonce zasije; Oči (se) zasolžijo. GlagT izraža časovnost (začetnost) dejanja;

(c) D1 + GlagT = D1 + Glag: *Voda zaledeni = Voda ledeni*; GlagT ← **GlagP** za določen čas + Fk: (*Voda*) *zaledeni* ← *ledeni* za (*določen čas*) + Fk; enako še: *Življenje zamre; Sneg zapade; Žebelj zarjavi; Burja zavije.* GlagT izraža časovno omejenost dejanja;

(č) D1 + GlagT = D1 + Glag: *Svetilnik zabliška = Svetilnik bliska*; GlagT ← **GlagP** za enkrat (Fe): (*Zvonček*) *zacinglja* ← *cinglja* za (*enkrat*); enako še: *Miš zacvili; (Kdo) se zadere; Luč se zaiskri; Ranjenec zaječi; (Kdo) zakolne.* GlagT izraža časovnost (trenutnost) dejanja. Tudi skupine (b), (c), (č) je morda bolje razlagati samo s pomenom faznosti dejanja.

2.20.2 (Leva in) desna vezljivost

2.20.2.1 Tožilniška (T)

(a) GlagT + T = Glag + T: *zalepiti špranjo = lepiti špranjo*; GlagT ← **GlagP** za 'zadaj' koga/kaj + Fk: *zamazati luknjo* ← *mazati* za *luknjo*; enako še: *zabalinati popoldne; zabiti okenske odprtine; zaciniti posodo (luknjo v posodi); začepiti sod (luknjo v sodu); zajeziti potok; zaliti cvetje; zamaskirati jamo; zagrabit palico; zagradi dvorišče; zagriniti okno; zakidati jarek; zakrpati luknjo; zamazati razpoke; zapolniti vrata; zaračunati popravilo; zarositi okno; zazidati lino.* GlagT izraža krajevnost dejanja — za čem;

(a') GlagT + T : Glag + — : *zaigrati denar : igrati —*; GlagT ← **GlagP** za kaj + Fk, za 'namembnost': *zastaviti (premoženje) ← staviti za premoženje + Fk*; enako še: *zafilozofirati življenje; zajesti, zapiti, zakartati denar.* GlagT izraža časovnost dejanja;

(b) GlagT + T = Glag + T: *začarati koga = čarati koga*; GlagT ← **GlagP** koga/kaj za (njim/njo) + Fk: *zalepiti pismo* ← *lepiti pismo* za (*njim*) + Fk; enako še: *zabetonirati cesto; začrniti kuhinjo; zagrmditi vrata; zakovati ploščo; zamotati vrv; zaostri konico; zapečatiti stanovanje; zapisati besedilo; zavezati čevlje; zavihati papir.* GlagT izraža krajevnost dejanja;

(c) GlagT + T = Glag + T: *zamenjati obleko = menjati obleko*; GlagT ← **GlagP** koga/kaj za (koga/kaj) + Fk: *zabasati srajco* ← *basati (srajco) za (kaj) + Fk*; enako še: *zabiti kol; zabosti, zadreti iglo; začrtati krog; zadržati vrata; zagnati krepelce; zakoreniniti se(be); zapeljati koga; zapresti nitko; zapustiti položaj; zatlačiti krpo; velikokrat se pojavi družljivost GlagT s pdk — predlog je lahko homonimen s predponskim obrazilom: *zatlačiti srajco za hlače; zadreti iglo za noht; zatakniti sliko za okvir; zavrtati sveder v les.* GlagT izraža krajevnost dejanja — usmerjenost za kaj;*

(č) GlagT + T = Glag + T: *zabarvati vodo = barvati vodo*; GlagT ← **GlagP** kaj za manjšo količino dejanja + Fk: *zakisati mleko* ← *kisati mleko* za (*manjšo količino dejanja*) + Fk; enako še: *zalomiti vejo; zamrzniti tekočino; zapeči kruh; zarezati drevo; zasekati deblo.* GlagT izraža časovnost z manjšo količino dejanja;

(d) GlagT + T : Glag + — : *zaležati obleko : ležati —*; GlagT ← **GlagP** za 'zadaj' kom/čim + Fk: *zaležati (si) lase* ← *ležati za (svojimi) lasmi*; enako še: *zasedeti obleko.* GlagT izraža časovnost — tudi način dejanja;

(e) (D1 +) GlagT + T (= sebe) : (D1 +) Glag: (*Kdo*) *se zagovori* : (*Kdo*) *govori*; GlagT ← **GlagP** za sebe (seboj) + Fk, za 'zadaj' in zato napak; tudi *zareči se; zasedeti se; zaležati se.* GlagT izraža način dejanja;

(f) GlagT + T (= sebe) + Tv : Glag + T: *zaljubiti se v koga* : *ljubiti koga*; GlagT ← **GlagP** se(be) *za/v koga* + Fz: *zaljubiti se* ← *ljubiti sebe za/v koga* + Fk; GlagT pomeni 'spraviti sebe v usmerjeno dejanje'; enako še: *zagledati se*, *zastrmeti se v koga*. GlagT izraža časovnost — začetek dejanja;

(g) GlagT + T = Glag + T: *zatresti drevo* = *tresti drevo*; GlagT ← **GlagP** koga/kaj *za* začetek (Fz): *zavrteti kolo* ← *vrteti kolo za (začetek)* (Fk); enako še: *zagledati koga*; *zaigrati šah*; *zanetiti ogenj*; *zaorati brazdo*. GlagT izraža časovnost — začetek dejanja.

2.20.2.2 (Predložna) tožilniška (T/Tv): GlagT + T(v) : Glag + T: *zagristi (v) kost* : *gristi kost*; GlagT ← **GlagP** *za/v...* kaj + Fz: *zaglodati (v) les* ← *glodati (za/v) les* + Fk; enako še: *zajesti*, *zaključvati (v) jabolko*; GlagP poimenuje prehranjevanje, GlagT izraža krajevnost dejanja.

2.20.2.3 Dajalniška in tožilniška (D + T): GlagT + D + T = Glag + D + T: *zaklicati komu kaj* = *klicati komu kaj*; GlagT ← **GlagP** *za* kom kaj + **Fe**: *zaklicati komu kaj* ← *klicati za kom kaj* + Fe; enako še: *zakričati*, *zavpiti komu kaj*. GlagT izraža časovnost (enkratnost) dejanja.

3 Pregled vezljivostnih lastnosti GlagT

3.1 Vezljivostno razmerje med sestavnim glagolom (GlagT) in glagolom iz skladenjske podstave (GlagP)

3.1.1 Leva vezljivost

(a) GlagT je levovezljivi, GlagP (tudi) enojno desnovezljivi:

Roža **docveti** ← cveti **do** konca (čas)

(Kdo) **dokosi** ← kosi **do** določenega časa

Trta **odcveti** ← cveti **od** dejanja stran (čas)

Bolnik **pokašlja** ← kašlja **po** (vrhu in zato malo) (količina)

(b) GlagT je levovezljivi, GlagP (tudi) enojno ali dvojnodedno vezljivi:

Sveča **izgori** ← gori **iz** sebe do konca (čas)

Brada **osivi** ← sivi **ob** 'okrog' sebe (čas)

Žetev **zakasni** ← kasni **za** sabo (čas)

Bolnik **obleži** ← leži **ob** sebi (čas)

Sneg **poledeni** ← ledeni **po** sebi (kraj)

Sadje **nagnije** ← gnije **na** sebi malo časa (čas in količina)

Reka **upade** ← pade **u** 'v' sebe (čas/kraj)

Morje **vzvalovi** ← valovi **vz** 'iz' sebe (kraj/čas)

(c) GlagT je levovezljivi, GlagP (tudi) desnovezljivi:

(Kdo) **dojadra** ← jadra **do** določenega kraja

(Kdo) **izplava** ← plava **iz** česa (kraj)

Mesto **nadvlada** ← vlada **nad** čem (kraj)

Dim se **poleže** ← leže **po** čem (kraj)

Grmovje **podraste** ← raste **pod** čem (krajevnost)

Zaporniki **uidejo** ← *idejo **od** česa stran (kraj)

(c1) Kos **odleti** ← leti stran **od** česa (kraj)

- (c2) (Kdo) vstopi ← stopi v 'noter' kaj (kraj)
 (c3) Otrok **priteče** ← teče **h** komu (kraj)
 (č) GlagT je levovezljivi, GlagP (tudi) desnovezljivi, zaporednost dejanja:
 Ljudje **popadajo** ← padajo drug **po** 'za' drugem (čas)
 (d) GlagT — predponsko obrazilo izraža samo faznost dejanja:
 Otrok **shodi** — začne hoditi
 Barva **zbledi** — konča bledeti
 Zvezda **zablesti** — začne blesteti
 Svetilnik **zabliska** — začne bliskati/(enkrat) bliskne.

Kot (skladenjsko)podstavni so vsi levovezljivi glagoli postali predložnomorfemski in tudi desnovezljivi; izjema je le skupina (d), kjer predponsko obrazilo izraža samo faznost dejanja.

3.1.2 Samo desna vezljivost; gre za glagole, ki poimenujejo naravne pojave: **izgrmeti se** — grmeti **iz** sebe do konca.

3.1.3 (Leva in) desna vezljivost:

(a) GlagT in GlagP sta (desno) enojnovezljiva, ev. lahko tudi dvojnovezljiva — spremenjeni pa so (na slovnični ravni) skloni oziroma njihove funkcije:

- obdirjati** stadion ← dirjati **ob** 'okrog' stadionu (kraj)
podčrtati besedo ← črtati **pod** besedo
razgrebsti listje ← grebsti **raz** 'narazen' listje
 vlomiti vrata ← lomiti **v** vrata (kraj)

(a1) **dočakati** prihod (sina) ← čakati (sina) **do** (njegovega) prihoda (čas)

- izčistiti** sod (česa) ← čistiti (kaj) **iz** soda (kraj)
namazati škornje (s čim) ← mazati (kaj) **na** škornje (kraj)
nadzidati hišo (ev. s čim) ← zidati (kaj) **nad** hišo (kraj)
obliti steno (s čim) ← liti (kaj) **ob** 'zraven' steni (kraj)
odcediti krompir (ev. česa) ← cediti (kaj) **od** krompirja (kraj)
pobarvati les (ev. s čim) ← barvati (kaj) **po** lesu (kraj)
prečesati lase ← česati **skozi** lase (kraj)
pričakati sina ← čakati (prijod) sina **k** (čas)
razbarvati les (česa) ← barvati (kaj) **raz** 'stran' les (kraj)
urezati prst ← rezati »**u**« 'noter' prst (kraj)
zamazati luknjo (s čim) ← mazati (kaj) **za** luknjo (kraj)

(b) GlagT je enojnovezljivi, GlagP dvojnovezljivi s prekrivno (tožilniško) vezljivostjo GlagT:

- doliti** vino ← liti **do/v** česa/kaj vino (kraj)
dokupiti njivo ← kupiti **do** 'zraven' (česa) njivo (količina)
izbezati kostanj ← bezati **iz** (žerjavice) kostanj (kraj)
načečkati ime ← čečkati **na** (papir) ime (kraj)
politi juho ← liti **po** (prtju) juho (kraj)
podhladiti telo ← hladiti **pod** (temperaturo) telo (količina)
prednapeti beton ← napeti **pred** 'prej' (časom) beton (čas)
pribiti desko ← biti **zraven** (česa) desko (kraj)
priklicati otroka ← klicati **h** (komu/čemu) otroka (kraj)

- razgrebsti listje** ← grebsti **raz** (kaj) listje (kraj)
usesti se ← sestiti **u** 'v' (kaj) sebe (kraj)
vbiti klin ← biti **v** (kaj) klin (kraj)
zabasati srajco ← basati **za** (hlače) srajco (kraj)
- (b1) **izbočiti hrbet** ← bočiti hrbet **iz** (njega) (kraj)
okaditi meso ← kaditi meso **o/ob** 'okrog' (njega) (kraj)
podminirati cesto ← minirati cesto **pod** (njo) (kraj)
prebuditi koga ← buditi koga **skozi** (njega)
- (b2) **dopeči kruh** ← peči kruh **do** (konca) (čas)
nahraniti otroka ← hraniti otroka **na** (vrh/konec) (količina)
- (b3) preoblikovati melodijo ← oblikovati melodijo skozi njo drugače
- (c) GlagT je (desno) enojnovezljivi z needninskim T, GlagP dvojno- z ohranjenim T, vendar edninskim:
- potreti orehe** ← tretji **po** orehu oreh (čas)
preplesti trakove ← plesti **skozi/čez** trak trak (kraj)
- (č) GlagT in GlagP sta (desno) dvojnovezljiva — tožilniška vezava ostaja pri obeh Glag nespremenjena:
- odbiti komu zob** ← biti **od** koga zob stran (kraj)
podvreči se vodstvu ← vreči **pod** vodstvo sebe (kraj)
zaklicati komu kaj ← klicati **za** kom kaj (kraj)
- (č') GlagT in GlagP imata prekrivno dajalniško vezavo:
- pokazati kupcu blago** ← kazati **po** blagu kupcu (kraj)
- (d) GlagT in GlagP sta (desno) dvojnovezljiva — tudi tu je pri obeh glagolih prekrivna tožilniška vezava:
- odklesati kos kamna** ← klesati kos **od** kamna (kraj)
pomeriti dolžino obleke ← meriti obleko **po** dolžini (kraj)
- (e) GlagT in GlagP sta (desno) dvojnovezljiva — vezljivostne prekrivnosti ni:
- nabasati voz s senom** ← basati **na** voz seno (kraj)
nasrkati se lepote ← srkati **na** sebe lepoto (kraj)
obdati mesto z obzidjem ← dati **ob** 'okrog' mesta obzidje (kraj)
- (e') **izčrpati zalogo hrane** ← črpati hrano **iz** zaloge (kraj)
pregaziti kupe snega ← gaziti sneg **skozi** kupe (kraj)
- (e'') **odcediti vodo krompirju/krompirja** ← cediti **od** krompirja vodo (kraj)
podceniti možnost uspehu/uspeha ← ceniti uspeh **pod** možnost (kraj)
- (f) GlagT in GlagP sta tožilniškovezavna — smiselna razlaga predponskega obrazila je prislovna; v podstavi je frazeološka zveza glagola in prislova:
- preoblikovati melodijo** ← oblikovati melodijo drugače (ev. skozi njo drugače)
premetati pesek ← metati pesek **drugam**
- (f') **prednapeti beton** ← napeti beton **pred** 'prej'
- (g) Kaže, da predponsko obrazilo izraža samo faznost dejanja:
- sezidati hišo** ← zidati hišo do konca
stresti drevo ← enkrat tresti

ubraniti mesto ← braniti mesto do konca

zatresti drevo ← začeti tresti drevo

zbuditi otroka ← buditi otroka do konca

Pri dvojni vezljivosti ostaja GlagT v večini primerov prekriven z GlagP v tožilniški vezavi — izjema je le tip (e), kjer je GlagT glede na GlagP vezljivostno v celoti drugačen. Pri tipu (g) je vloga predpanskega obrazila omejena na vid (z izražanjem faznosti dejanja).

Sicer pa je na splošno mogoče vezljivostno razmerje med GlagT in GlagP ločiti nekako v pet tipov; GlagT in GlagP sta

(a) levo nevezljiva, desno različno vezljiva — skupina 3.1.2: *izgrmeti se* — *grmeti iz sebe do konca*;

(b) levo vezljiva, samo GlagP je tudi desno enojnovezljivi — vse skupine 3.1.1: *Roža docveti* — *cveti do konca*; *Sneg poledeni* — *ledeni po sebi*;

(c) levo vezljiva, desno različno enojno-, ev. dvojnovezljiva — skupina 3.1.3: *obdirjati stadion* — *dirjati ob stadionu*; *izčistiti sod* (česa) — *čistiti iz soda* (kaj);

(č) levo vezljiva, GlagT je desno enojno-, GlagP dvojnovezljivi — skupina 3.1.3 (b): *izbežati kostanj* — *bežati iz (žerjavice) kostanj*; *podminirati cesto* — *minirati cesto pod (njo)*; 3.1.3 (c): *potreti orehe* — *treti po orehu oreh*;

(d) levo vezljiva, desno dvojnovezljiva — skupina 3.1.3 (č): *podvreči se vodstvu* — *vreči pod vodstvo sebe*; 3.1.3 (d) *odklesati kos kamna* — *klesati od kamna kos*; 3.1.3 (e) *nabasati voz s senom* — *basati na voz seno*; *podceniti možnost uspeha* — *ceniti uspeh pod možnost*.

Lahko povzamemo: Predpansko obrazilo kot besedotvorni morfem vpliva na pomen tvorjenega glagola, kar ima seveda za posledico večjo ali manjšo spremembo vezljivostnih lastnosti predpansko-obrazilnega glagola glede na njegov podstavni glagol.³⁵ Ob enakem številu desnih mest lahko povzroča predpansko obrazilo GlagT spremembo njihovih vlog, npr. 3.1.3 (a), (d), (e), v številnih primerih pa pomeni predpansko obrazilo pretvorbo (vsaj) enega skladijenskopodstavnega razmerja glagola (GlagP) — z drugimi besedami: GlagT je vezljivostno siromašnejši, npr. 3.1.3 (b), (c) idr.; v širšem smislu sodi v to zadnjo skupino tudi desna nevezljivost GlagT glede na desno vezljivost GlagP, npr. 3.1.2; če gre seveda samo za vidsko vlogo predpanskega obrazila — tu morda boljše glagolske predpone skladno z glagolsko pripono — kot npr. *buditi koga* — *zbuditi koga*, do vezljivostnih sprememb pri sestavnem glagolu ne more priti.

Skladijenskopodstavni glagol (GlagP) načeloma določa t. i. predložni glagolski morfem, izrazno prekriven s predpanskim obrazilom GlagT; izjeme so večinoma *pre-/pro-*, *u-*, ev. še *raz-*.

3.2 Glede vezljivostnega razmerja med GlagT in nesestavnim glagolom, ki ni skladijenskopodstavni (Glag) in ga kot takega (pomensko) ne določa predložni

³⁵V najnovejši češki slovnici (1986: 392–395) je ugotovljeno, da prefiksacija (med drugim) spreminja brezpredmetne glagole v predmetne (393), sicer pa predpansko obrazilo zaradi svoje pomenske specifičnosti glede na nepredpanskoobrazilni glagol potrebuje manj dopolnil, zato se pri njem tudi število vezav znižuje (392).

Na ravni glagolskih sestavljenk se je v zgodovini slovenskega besedotvorja to dogajalo v primerih, ko šlo za podstavni (globinski) krajevnoprislovni pomen predponskega obrazila. Tako zasledimo »zloženke« s prislovi *doli-*, *gori-*, *naprej-*, *narazen-*, *noter-*, *proč-*, *vkup-*, *vun(kaj)-*. Ugotovljeno je bilo že, da pa vendarle ne gre niti za pomensko niti slogovno izenačena poimenovanja. Tako je s stališča pomenske vloge mogoče govoriti kar o nekaj tipih takšnih poimenovanj:

(a) v okviru obravnave posameznih predponskih obrazil smo navedli primere, ko (globinski) prislov nadomešča predponsko obrazilo: *dolidreti* — *o(b)dreti*, *dolileči* — *uleči se*; *goribuditi* — *zbuditi*; *noterpasti* — *vpasti*; *pročiti* — *oditi*; *vundati* — *izdati*; *narazenločiti* — *razločiti*;

(b) velikokrat je prislov samo pomenska okrepitev (verjetno pa gre tudi za slogovno vlogo) sestavnega glagola: *doli oprati* — *o(b)prati*, *doli poklekniti*, *doli položiti*, *doli postaviti*, *doli priti*; *gori naložiti*, *gori vstati*, *gori vzdigniti*, *gori zbuditi*; *narazen razdreti*, *narazen razsekati*; *prož odvzeti*, *proč odpasti*; *vkupe poročiti*, *vkupe zašiti* ipd;

(c) blizu prejšnji skupini so tudi zgledi, ko je prislov ob nesestavnem glagolu pomensko odveč: *dolileči* — *(u)leči*, *dolipasti* — *pasti*, *dolisesti* — *(u)sesti*; *gorirasti* — *rasti* ipd.;

(č) v slovenščini imamo za kalkirano »zloženko« (danes) sopomenko, lahko sestavljenko, ni pa nujno: *dolidejati* — *položiti*, *dolijemati* — *hujšati*; *goridati* — *vzdigniti*, *gorikojiti* — *rediti* ipd.;

(d) dejansko gre lahko tudi za zvezo glagola s (krajevnim) prislovom, kar bi bilo mogoče dokazati (tudi) z zamenjavo njegovega mesta: *gori, doli gledati* : *gledati gori, doli*; *naprej peti*; *vkup stopiti* ipd.

PREGLED KRATIC IN DRUGIH ZNAMENI

D ₁	= prvi delovalnik
F _{vrste}	= faznost dejanja — končnost, začetnost, enkratnost
Glag	= sestavnemu glagolu (GlagT) ustrezni (nesestavni) glagol
GlagP	= (skladenjsko)podstavni glagol
GlagT	= sestavni (tvorjeni) glagol
pdk	= prislovno določilo kraja
R, D, T, M, O	= rodilnik, dajalnik, tožilnik, mestnik, orodnik
Sam ₂	= samostalnik v rodilniku (številka ob Sam izraža ustrezní sklon)
Vd	= vršilec dejanja
()	= kar morfološko (v tvorjenki) navadno ni izraženo (zakrita vezljivost)
=	= (načeloma) vezljivostna prekrivnost

NAVEDENKE

Anton BAJEC 1959: *Besedotvorje slovenskega jezika*, IV: Predlogi in predpone. Ljubljana: SAZU.

Anton BREZNIK 1916: *Slovenska slovnica za srednje šole*. Celovec: Družba sv. Mohorja.

Deutsche Wortbildung 1973: Erster Hauptteil: Das Verb. Düsseldorf: Pädagogischer Verlag Schwann.

- Janez DULAR 1983: Napovedljivost vezave iz morfemske sestave glagola. *Slavistična revija* XXXI/4. 281–289.
- — 1982/83: Združena vezava v desni vezljivosti slovenskega glagola. *Jezik in slovstvo* XXIX/8. 289–294.
- Josef FILIPEČ 1961: *Česká synonyma z hlediska stylistiky a lexikologie*. Praga: Nakladatelství ČSAV.
- Milena HAJNŠEK-HOLZ 1978: O pomenih slovenskih predpon. *XIV. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana. 33–61.
- Martina KRIŽAJ 1982: Glagolska vezljivost. *Slavistična revija* XXX/2. 189–215.
- Martina KRIŽAJ-ORTAR 1990: Vezljivost: iz pomena v izraz. *XVI. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana. 129–141.
- Fran LEVŠTIK 1858 (cit. po izd. 1956): Napake slovenskega pisanja. *Zbrano delo* 6. Ljubljana: DZS.
- Fran MIKLOŠIČ 1868–1874: *Vergleichende Syntax der slavischen Sprachen*. Dunaj.
- — 1875: *Vergleichende Stammbildungslehre der slavischen Sprachen*. Dunaj.
- Mluvnice češtiny* (1) 1986. Praha: Academia.
- Janez OREŠNIK 1992: *Udeleženske vloge v slovenščini*. Ljubljana: SAZU.
- Anton SCHELLANDER 1984: Glagolski vid v luči sodobnih teoretskih razmišljanj in kali njegovega zapažanja v Bohoričevi slovnici. *Slavistična revija* XXXII/3. 223–231.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika* I–V 1970, 1975, 1979, 1985, 1991. Ljubljana: DZS.
- Jože TOPORIŠIČ 1967: *Slovenski knjižni jezik* 3. Maribor: Obzorja.
- — 1976: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.
- — 1982: *Nova slovenska skladnja*. Ljubljana: DZS.
- Ada VIDOVIČ-MUHA 1981: Pomenske skupine neakovostnih izpeljanih pridevnikov. *Slavistična revija* XXIX/1. 19–43.
- — 1984: Struktura glagolskih tvorjenk v Trubarjevi Cerkovni ordnini. *Slavistična revija* XXXII/3. 245–257.
- — 1985: Primeri tvorbenih vzorcev glagola. *XXI. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana. 47–63.
- — 1988: Kontrastive slowenisch-deutsche Typologie der Nominalkomposition. *Wiener slawistischer Almanach*. Zvezek 22. 311–322.
- — 1988a: *Slovensko skladdenjsko besedotvorje ob primerih zloženek*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete in Partizanska knjiga.
- — 1991: Nadaljevanka o slovenski besedotvorni teoriji. *Slavistična revija* XXXIX/1. 101–115.

ZUSAMMENFASSUNG

I Präfigierte Verben werden vom Aspekt ihrer syntaktischen Basis aus gegliedert; ihrer Valenz nach werden sie mit Verben mit einem präpositionalem Verbmorphem aus ihrer syntaktischen Basis verglichen, jedoch auch mit dem parallelen nicht präfigierten Verb (im weiteren »Verbum«), z.B. *dočakati prihod* = *čakati prihod*; präfigiertes Verb (im weiteren Verbp) — *čakati do prihoda* + Phase:Ende (im weiteren PhE). Die Kontrastive mit der deutschen Sprache umfaßt lediglich den normativen Standpunkt.

1.1 Präfigierte Verben gehören zusammen mit den (Modifikations)Derivaten zu den Modifikationsbildungen, die von der bekannten Tatsache bestimmt werden, daß der abhängige Teil ihrer syntaktischen Basis zu Wortbildungsmorphemen transformiert wird: bei Verbalmodifikationen ist das immer ein Adverb, und zwar bei einer (Modifikations)Ableitung handelt es sich um eines der

Art und Weise, der Multiplikation, der Quantität, etwa *polagati* ← [*večkrat*] *položiti*, [] → *-a-ti*, *polag-* oder *jokcati* ← [*maloljubko*] *jokati* [] → *-c-ati*, *jok*, bei präfigierten Verben hingegen um andere Adverbia, am häufigsten des Ortes und der Zeit, z.B. *vpisati* ← *pisati* v + PhE, [] 'noter' — v-, *-pisati*.

Die Häufigkeit der Modifikationsbildungen, sowohl der präfigierten wie der abgeleiteten, kann mit der bekannten Tatsache begründet werden, daß die Wortbildungsmorpheme des Modifikationsverbs auch Träger seiner Aspekteigenschaften und somit zugleich auch die grundlegenden grammatisch-kategorialen Verbalmorpheme sind. Beschränkt man sich auf die Präfixe, läßt sich eine Doppelfunktion konstatieren: sie fungieren grammatisch-kategorialaspektanzeigend (bei der Gliederung auf einer imperfektiven Basis) sowie wortbildend, wozu auch das Ausdrücken der Aktionsart gehört.

2 Die Valenz als lexische (dem Wort zugehörige) Fähigkeit des Verbs, rund um sich Rollen der Satzkompositionskomponenten zu organisieren, grammatisch ausgedrückt durch die entsprechenden Fälle, kann auch im Rahmen aller drei Verbgruppen verschieden oder zum Teil verschieden sein, was die Stufe ihrer Bedeutungsdifferenz anzeigt: die veränderte Valenz kann einen der (formalen) Beweise der veränderten Verbbedeutung darstellen.

2.1 Die aus dem Valenzverhältnis des VerbP und VerbB (d.h. des Verbs aus der syntaktischen Basis) resultierenden Eigenschaften können in etwa fünf Gruppen gegliedert werden: das VerbP und das Verbum sind

- (a) links nicht valent, rechts verschieden valent: *izdeževati se = deževati iz sebe do konca*;
- (b) links valent, lediglich VerbB ist auch rechts valent: (*Kdo*) *dojadra = jadra do določenega kraja*;
- (c) links valent, rechts verschieden einfachvalent: *dočakati prihod* ← *čakati do prihoda*; *namazati škornje = mazati (kaj) na škornje*;
- (d) links valent, VerbP ist rechts einfach-, VerbB doppelvalent: *načečkati ime* — *čečkati na (papir) ime*;
- (e) links valent, rechts verschieden doppelvalent: *izčrpati zalogo hrane* — *črpati hrano iz zaloge*; *zaklicati komu kaj* — *klicati za kom kaj*; *odbiti komu zob* — *biti od koga zob stran*; *nasrkati se lepote* — *srkati na sebe lepoto*.

2.2 Für das Valenzverhältnis zwischen dem VerbP und dem entsprechenden nicht präfigierten Verb (Verbum), etwa *napisati* — *pisati*, gilt, daß es sich in zahlreichen Fällen deckt, genauer gesagt, das Verbum hat (auch) die Valenz von VerbP. Zu Änderungen kommt es am häufigsten im Rahmen der links-rechts Valenz; das VerbP verfügt noch über eine zusätzliche (rechte) Valenz, eine Akkusativreaktion, das Verbum ist lediglich links valent: *izbliskati se* — *bliskati*; *obteči stadion* — *teči*; *podleči komu/čemu* — *leči*. Die VerbP können in Hinsicht auf die entsprechenden Verba ihrer Bedeutung nach vollkommen anders sein, deshalb ist es verständlich, daß sie ein eigenständiges Valenzumfeld schaffen können.

2.3 Wir fassen zusammen: Das Präfixmorphem als Wortbildungsmorphem beeinflusst die Bedeutung des gebildeten Verbs, was eine größere oder kleinere Änderung der Valenzfähigkeit des präfigierten Verbs sowohl in Hinsicht auf das aus der syntaktischen Basis bestehende Verb wie auch auf das entsprechende nicht präfigierte Verb zur Folge haben kann.

In Bezug auf das VerbB kann das VerbP valenzärmer sein, da sich (zumindest) ein Valenzverhältnis des VerbB zu einem Präfix des gebildeten Verbs transformiert: *podminirati cesto* — *minirati cesto pod (njo)*; in einigen Fällen bleibt die Anzahl der Satzpropositionskomponenten gleich, verändert wird lediglich ihre Rolle: *prečesati lase* — *česati skozi lase*.

Das aus der syntaktischen Basis bestehende Verb bestimmt in der Regel das sogenannte präpositionale Verbmorphem, das sich prinzipiell im Ausdruck mit dem Präfix des VerbP deckt, anders gesagt: in der syntaktischen Basis des VerbP steht immer ein Verb mit dem präpositionalen Verbmorphem; Ausnahmen bilden lediglich die VerbenP, deren Präfix nur die Phase der Aktionsart anzeigt — den Beginn, das Ende, das Punktuelle (das Einmalige).

Aus der syntaktischen Basis ist (selten) auch die phraseologische Bindung von Verben und Adverbien: *preoblikovati (kaj)* — *oblikovati (kaj) drugače*.

3 Die Präfixe (der Verba) sind in dieser Rolle auch in der deutschen Sprache bekannt. Wegen des langen lebensweltlichen Kontakts der beiden Sprachen bei konstantem größeren oder geringeren Untergeordnetsein des Slowenischen brechen einzelne Eigenheiten des deutschen Sprachsystems

erwartungsgemäß ins Slowenische ein. Auf der Morphem-, besonders auf der Wortbildungsebene ist der Einfluß des Deutschen im Rahmen der kompositionellen Wortbildungsarten intensiv, z.B. vom Typus *angorska volna* : *angoravolna*, aber auch im Rahmen der Verbalpräfixbildungen: ein bestimmter Typus der Verbalpräfixbildungen trat den ganzen Zeitraum der slowenischen Wortbildungsentwicklung von den Freisinger Denkmälern an bis etwa zur Mitte des 19. Jahrhunderts über als »Zusammensetzung« mit einer deadverbativen Konstituente auf, obwohl das Slowenische für das Adverb aus der syntaktischen Basis ein entsprechendes Präfix besitzt, z.B. *pročiti* — *oditi*. Es wurde konstatiert, daß die Adverbialkomponenten solcher »Zusammensetzungen« verschiedene Rollen einnehmen können: sie ersetzen das Präfix, etwa *goribuditi* — *zbuditi*, unterstreichen es, etwa *dolipoložiti* — *položiti*, sind pleonastisch, etwa *dolipasti* — *pasti*, sind zur Gänze Kalkierungen, etwa *dolijemati* — *hujšati* oder stellen eine echte Verbverbindung mit dem Adverb dar, etwa *doli gledati* — *gledati doli*. Zu Aspektänderungen bei Bildungen wie *dolisesti* oder *goribuditi* konnte es in Entsprechung zum Deutschen nicht kommen.

DALJŠANJE AKUTA V SEVEROVZHODNIH SLOVENSКИH NAREČJIH

V severovzhodnih slovenskih narečjih z izgubljenim tonemskim nasprotjem (vzhodnokoroško, severnoštajersko in panonska narečja, ki so zahodno od črte Trate – Lenart – Ptuj – Macelj) sta se stari skrajšani akut na dolžini in novi akut na kračini podaljševala pozneje kot v osrednjih slovenskih narečjih, in sicer v različnem časovnem obdobju, v dvozložnicah drugače kot v trizložnicah, in z različnimi odrazi za *ě*, *ê*, in *ò*. Najmlajše je daljšanje v zahodnih panonskih narečjih, zato se tu lahko razlikujejo odrazi za vse akutirane od cirkumflektiranih samoglasnikov.

In the northeastern Slovene dialects, which have lost distinctive pitch accent (eastern Carinthia, northern Styrian, and the Pannonian dialects, west of a line linking Trate, Lenart, Ptuj and Macelj), the old acute on long vowels and the neo-acute on short vowels lengthened later than in the central Slovene dialects. This occurred at different times both in disyllabic and trisyllabic words, resulting in various reflexes of *ě*, *ê*, and *ò*. The most recent lengthening took place in the western Pannonian dialects; thus the reflexes of all acute vowels differ from circumflexed vowels.

0 Razprava skuša nadaljevati raziskovanje daljšanja starega akuta v slovenščini, in sicer v severnih in severovzhodnih narečjih, v dialektologiji obdelano pri več avtorjih. F. Ramovš je v Relativni kronologiji slovenskih akcentnih pojavov (1950) postavil trditev, da se je v prvotni slovenščini stari akut na dolžini obdržal, kmalu pa se je skrajšal in slej ko prej sovpadel z metatonijskim kratkim akutom. Ta pojav družiti slovenščino s hrvaščino in srbsščino: *bràtrъ, kráva* → *bràtrъ, kráva*. Novoakutirana dolžina, nastala po praslovanski metatoniji, pa se po naravi in intenziteti razlikuje od starega akuta, vseskozi ostane ohranjena, in sicer tudi v zadnjem ali edinem zlogu: *vlásъ, R mn. vrátъ, králъ, kljúčъ*. Novi akut na kračini ostane do onemitve šibkih polglasnikov na koncu besede ohranjen, prav tako je kratek v nezadnjem zlogu *vòlja, kòža, sьná*, torej je tak kot skrajšani stari dolgi akut. Daljšanje starih akutiranih kračin je moralo nastopiti v južnem predelu slovenščine zgodaj (proti koncu 12. stoletja), zato akutirani jat doživi isti razvoj kot stalno dolgi jat in se z njim diftongira v *ej*. Na severnem slovenskem prostoru od Rezije čez Koroško do sredine Slovenskih goric se podaljša pozneje (morda v 16. st.), zato so za akutirani jat drugačni refleksi kot za dolgi jat. V panonskih narečjih od sredine Slovenskih goric na vzhod in na jug pa se akutirani samoglasniki niso podaljšali.

Jakob Rigler (1977: 83–99) je v razpravi K problematiki daljšanja starega akuta opozoril na to, da se skrajšani stari akut v severni slovenščini ni podaljšal v vseh nezadnjih zlogih, ampak samo v predzadnjih. V predpredzadnjem zlogu je lahko ostal kratek, ta se je pozneje podaljšal, lahko pa je preskočil za zlog na desno. J. Rigler omenja, da je stari akut ostal kratek v prekmurskem in prleškem narečju ter v delu Bele krajine. Dodati je potrebno, da je ostal kratek v vzhodnih Slovenskih goricah, torej vzhodno od izoglose, ki na Ramovševi Dialektološki karti slovenskega jezika (1931) loči goričansko od prleškega narečja. Kratek je tudi v vzhodnih in srednjih Halozah, le na zahodu Haloz se je pozneje podaljšal, zato je tu ohranjeno nasprotje med dolgimi in akutiranimi samoglasniki: *ě*, *ê*, *è* in *è*, *ò* in *ò*, *ê* in *é*, *ê* in *ó*. V Riglerjevi razpravi se osvetljujejo akutirani nepredzadnji zlogi predvsem v koroškem narečju.

V pričujoči razpravi se nadaljuje raziskovanje problematike daljšanja starega akuta v Dravski dolini vzhodno od Dravograda do Maribora, v severnih štajerskih narečjih, v zahodnih govorih panonske narečne skupine: v zahodnih goričanskih, prleških in haloških govorih; za zadnje piše Rigler, da nima dovolj podatkov.

1.1 Netonemski govor Ojstrice nad Dravogradom spada k podjunkskemu koroškemu narečju, ne mežiškemu, saj se dolgi nosni ϵ in prav tako tudi dolgi polglasnik razvijeta v a , v mežiškem pa v dolgi ozki e (Karta slovenskih narečij 1983). V tem govoru je uveljavljen naglasni umik v tipu $\acute{z}enà \rightarrow \acute{z}\acute{c}na$, $\acute{kozà} \rightarrow \acute{k}\acute{o}za$, vendar sta novonaglašena e , o kratka ali že tudi podaljšana, prav tako je znan mlajši naglasni umik na polglasnik $m\acute{a}gl\grave{a} \rightarrow m\acute{a}gw\grave{a}$ s kratkim a-jevskim refleksom, najmlajši umik dolgega naglasa $zlat\acute{o} \rightarrow zlat\grave{o}$ je povzročil izginjanje sklanjatvenega mešanega naglasnega tipa. Kratki naglašeni samoglasniki so zaradi poznega naglasnega umika z zadnjega odprtega ali zaprtega zloga možni tudi sredi besede. Stari dolgi akut na predpredzadnjem zlogu je najpogosteje premaknjen za zlog na desno $p\acute{a}lica \rightarrow pal\acute{f}ica$; novonaglašeni samoglasnik je vedno dolg.

Dolgi samoglasniški sestav:

$i:$	$u:$
$i: \acute{o}$	$u: \acute{o}$
$\acute{e}:$	$\acute{o}:$
$e:$	$o:$
$\acute{e}e:$	$\acute{o}o:$
$a:$	$+ \acute{a}r$

Izvor:

$i:$	← $\acute{i}:$, \acute{i} : 'zi:ma, 'li:pa,
$u:$	← $\acute{u}:$, \acute{u} : 'wu:č, k'ru:xa,
$i:\acute{o}$	← $\acute{e}:$, \acute{e} : i : (pred $-la$, $-lo$, $-le$) m'li:əko, 'pi:əč, xo'di:əwo, 'ži:əwa,
$u:\acute{o}$	← \acute{o} : 'bu:əx, 'nu:əč, za'zu:ərlə, 'dozorele,
$\acute{e}:$	← \acute{e} : (delno) be'de:li, 'je:sti 'hrana', ne'de:la,
	← \acute{e} : (delno) 'mę:lem, 'ze:le, 'žę:nška,
$\acute{o}:$	← \acute{o} :, \acute{o} : k'lə:p, 'gə:ba,
	\acute{o} : (delno) 'xə:ja, 'nə:ša, 'nə:sim,
$e:$	← \acute{e} : (delno) de'se:t, g'le:dam, s're:ča,
	← \acute{e} : (delno) 'je:zik, w're:me,
$o:$	← \acute{a} :, \acute{a} : x'ro:st, d'wo:, 'mo:ti, de'wo:li,
$\acute{e}e:$	← \acute{e} : (večinoma) b'rę:za, 'rę:zati,
	← \acute{e} : (večinoma) 'nę:so, 'pę:ko, 'rę:ko,
	← \acute{e} : (delno) 'şę:stra,
	← \acute{e} : (delno) 'dę:şka, 'şę:nce,
$\acute{o}o:$	← \acute{o} : (delno) 'kə:ža, 'rə:ža, je'gə:da,
	← \acute{o} : 'kə:ş,
	← \acute{o} : 'kə:sa, 'bə:ga,
$a:$	← \acute{e} :, \acute{e} : (večinoma) 'pa:tok, 'wa:žem, pok'wa:kpt,
	← \acute{a} : 'wa:s, 'da:n,
	← \acute{a} : 'ma:ša, ŷ'sa:xne,
	← \acute{a} : b'ra:t, na:s,
$\acute{a}r$	← \acute{f} , \acute{f} 'pərst, 'tərt

Kratki naglašeni samoglasniki: *i, u, e/e, o/o, ə, a* so nasledniki izhodiščnih praslavanskih kratkonaglašanih samoglasnikov v zadnjem ali edinem zlogu, kratki pa so lahko tudi umično naglašeni samoglasniki. To kaže na mlajši naglasni umik; kratki polglasnik se razvije v *a*, kratki *i* pa lahko tudi v polglasnik. *'bik, g'rist, 'zidu, 'wisek, 'žiwet; d'rit, ŷm'rit, 'žrit; 'kup, k'rux, o'but, 'dušiti, 'kupwa, na'wučiti, pre'suxo; 'bek, 'det, k'met, m'let, 'nest, p'let, p'rest, 'žet, 'seno; 'koš (poleg 'kpo:š), 'kowo, 'moštu, 'woziti; 'nas 'danes', 'pas, t'kat, 'sane, 'maso; 'məš, 'jət, p'rəšwa, ob'ləčt, 'lədi.*

Refleksii za staroakutirane in dolge cirkumflektirane *i, u, e, o* in *a* so danes enaki. Za akutirani jat sredi besede imamo praviloma širok refleks, ki se diftongira v drseči *ęe*; ta se ohranja celo v danes nenaglašenem *ęe*: v del. *-l*, v besedah *'po:dęey, 'padel 'zo:bęey 'zabela*, le v moškem množinskem opisnem deležniku se pojavlja ozki *e* pred *i* v naslednjem zlogu.

Gre torej za obliko vokalne harmonije, da se naglašeni široki *e* pred zlogom *z i zoži*; ta pojav je znan tudi v kratkem vokalizmu, saj je kratki naglašeni *e* pred naslednjim *i* ozek, sicer pa širok: *k'let̩i, plę'ni:ca*. Ta končni *i* je preprečil tudi diftongizacijo *i* pred *-li*: *xo'di:əle : xo'di:li*. Tvorba opisnega deležnika za vse tri spole v ednini in za oba spola v dvojini in množini kaže, da je naglasni umik v množini potekal pozneje kot v ednini in v dvojini.

1.1.1.1 *'ņęe:so, 'ņęe:swa, 'ņęe:šwo; 'ņęe:swa, 'ņęe:sli; 'nesli, 'ņęe:sle; 'ro:sto, 'ro:stwa, 'ro:stli; g'ri:zo, g'ri:zwa, g'ri:zli; 'mɔ:nzo / 'mɔ:ɥzo, 'mɔ:nzwa / 'mɔ:ɥzwa, 'mɔ:nzli / 'mɔ:ɥzli*

1.1.1.2 *'po:do, 'po:dwa, 'po:dli; po'me:to, po'metwa, po'metli; p'ra:do, p'ra:dwa, p'ra:dli; 'šɔy, š'wa:, š'wɔ, š'li / š'lə, š'le*

1.1.1.3 *o'za:bo, o'za:bwa, o'za:bli; tęe:po, 'tepwa, 'tepli*

1.1.1.4 *'ręe:ko, 'ręe:kwa / 'rekwa, 'rekwo, 'rekli; 'pęe:ko 'pęe:kwa, 'pekli; 'tɔ:ɥko, 'tɔ:ɥkwa, 'tɔ:ɥkli; ob'li:əko, ob'li:əkwa, ob'li:əkli; 'lęe:go, 'legwa, 'legli; 'sa:go, 'sa:gwa, 'sa:gli 'seči; 'wərgo; 'wərgwa, 'wərgli; 'mɔ:ɥ, 'mɔ:wa, 'moli 'mogel'*

1.1.1.5 *ɥ'za:ɥ, ɥ'za:wa, ɥ'za:li; ob'wa:ɥ / ob'ja:ɥ, ob'ja:la, ob'ja:li; za'ča:ɥ, za'ča:wa, za'ča:li; wər'ja:ɥ, wər'ja:wa, wər'ja:li*

1.1.1.6 *'žəry, 'žərwa, 'žərli; 'dəry, 'dərwa, 'dərli; ot'pəry, ot'pərwa, ot'pərli; m'lę:ɥ, m'lęe:wa, dv. ž. sp. m'lęe:li, mn. m. sp. m'lę:li, mn. ž. sp. m'lęe:le; k'wa:ɥ, k'wowa, k'wali; k'lę:ɥ, k'lęe:wa, k'lęe:li, mn. m. sp. k'lę:li, mn. ž. sp. k'lęe:le; ɥ'məry / ɥ'mory, ɥ'mərwa, ɥ'mərli*

1.1.1.7 *'ču:ɥ, 'ču:wa, 'čuli, 'čule; o'bu:ɥ, o'bu:wa, o'buli, o'bule; 'pi:ɥ, 'pi:wa, 'pi:wo, dv. pi:əwa, 'pili, mn. 'pili / 'pəli, 'pile; na'bi:ɥ, na'bi:wa, dv. na'bi:əwa, na'bili, mn. na'bili / na'bəli, na'bile / na'bəle; 'pę:ɥ, 'pęe:wa, 'pęe:wo, dv. 'pęe:wa, 'pęe:li, mn. 'pę:li, 'pęe:le; sk'ri:ɥ, sk'ri:wa, sk'ri:wo, dv. sk'ri:əwa, sk'rili, mn. sk'rili, sk'rile; s'ca:ɥ, s'cowa, s'cali; d'ja:ɥ, d'jowa, d'jali*

1.1.2 *'paxno, 'paxɥwa, pax'no:wo, dv. pax'no:wa, pax'no:li, mn. pax'no:li, pax'no:le; spo'mano, spo'manwa, spoma'no:wo, spoma'no:wa, spoma'no:li, spoma'no:le; 'mi:no, 'mi:nwa, mi'no:wo, mi'no:wa, mi'no:li, mi'no:le; ɥ'takno, ɥ'takɥwa,*

ʊtak'no:wo, ʊtak'no:wa, ʊtak'no:li, ʊtak'no:le; s'ta:no s'ta:nwa, s'ta:nli 'stegniti';
 ʊ'zigno, ʊ'zignwa, ʊ'zignli; 'pɔ:kɔ, 'pɔ:kɔwa, 'pɔ:kɔwo, 'pɔ:kɔli

1.1.3 'wi:dɛɥ, 'wi:dwa, mn. 'wi:dli / wi'dɛ:li; 'zi:wɛɥ, 'zi:wɛ:wa, dv. ž. sp. 'zi:wɛ:li,
 mn. m. sp. 'zi:wɛ:li, mn. ž. sp. 'zi:wɛ:le; 'tɔrɔɥ 'tɔrɔ:wa, dv. ž. sp. 'tɔrɔ:li, mn. m.
 sp. 'tɔrɔ:li, mn. ž. sp. 'tɔrɔ:le; ed. m. sp.: 'ɔ:tɛɥ, 'se:dɛɥ, z'ɔ:ɔ:ɥ, 'le:žɛɥ.

1.1.4 'mi:slo, 'mi:sla, 'mi:sli / mis'li:li; 'ci:ɔpo, 'ci:ɔpla, 'ci:ɔpli; premični naglas:
 'xodo, 'xɔ:dwa, 'xɔ:dwo / xo'di:ɔwo, dv. xo'di:ɔwa, xo'di:ɔli, mn. xo'di:li, xo'di:ɔle;
 'wozo, 'wɔ:zwa, wo'zi:ɔwo, dv. wo'zi:ɔwa, wo'zi:ɔli, mn. wo'zi:li, wo'zi:ɔle; ce'di:ɔɥ /
 ce'di:ɥ, ce'di:ɔwa, ce'di:ɔwo, dv. ce'di:ɔwa, ce'di:ɔli, mn. ce'di:li, ce'di:ɔle; -vi- → -j-:
 p'ra:jo, p'ra:jla, p'ra:jli pres'ta:jo, pres'ta:jla, pres'ta:jli; go'wu:ɔro, go'wu:ɔrwa,
 go'wu:ɔrli; 'ja:zo se, 'jezwa, 'jezli; se je po'su:šo (naglasni umik zaradi predpone)

1.1.5.1 'dɛ:woɥ, 'di:ɔwawa, de'wo:wo, dv. de'wo:wa, de'wo:li, mn. de'wo:li,
 de'wo:le; nepremični naglas: do'bi:ɥloɥ, do'bi:ɥla(w)a, do'bi:ɥla(w)o, do'bi:ɥlali;
 'ko:šloɥ, 'ko:šla(w)a, 'ko:šla(w)o, 'ko:šlali

1.1.5.2 o'ra:ɥ, o'ro:wa, o'ro:li; 'rɛ:zoɥ, 'ri:ɔzawa, re'zo:wo, dv. re'zo:wa, re'zo:li,
 mn. re'zo:li, re'zo:le; 'wa:zoɥ, 'wa:zawa, 'wa:zali, z'wa:zan; s'ko:koɥ, s'ko:kawa,
 s'ko:kawo

1.1.5.3 b'ra:ɥ, b'ro:wa, b'ro:wo, dv. b'ro:wa, b'ro:li, mn. b'rali, b'rale; t'ka:ɥ, t'ko:wa,
 t'kali; s'ja:ɥ, s'jo:wa, s'jali, s'jale; ž'ga:ɥ, ž'go:wa, ž'gali, ž'gale

1.1.6 opse'ku:woɥ, opsek(u)'wo:wa, opsek'wo:li; obre'žu:woɥ, obrež'wo:wa,
 obrež'wo:li; prep'išu:woɥ, prep'iš'wo:wa, prep'iš'wo:li

1.1.7 'biɥ, b'wa / bɔwa, b'wo / bɔwo, b'li / bɔli, b'le / bɔle; 'da:ɥ, 'do:wa, 'do:wo,
 'dali; 'wɛ:dɛɥ, 'wi:ɔdwa, 'wi:ɔdli; 'ji:ɔdo, 'jedwa, 'jedwo, dv. 'jedwa, 'jedli, mn. 'je:dli,
 'jedle; posebnosti: 'ɔ:tɛɥ, 'ɔ:twa, 'otli; po'ma:ɥ, po'mo:wa, po'mo:li.

V oblikah in naglasu opisnega deležnika je opaziti nekaj glasovnih in naglasnih premen: (1) večina kratko naglašanih samoglasnikov je rezultat drugega naglasnega umika s končnice za zlog proti začetku besede; (2) množinska oblika za moški spol ima za jat refleks dolgi ozki *ɛ*: *k'le:li*, *pɛ:li*, *ži'wɛ:li*, (*wi'dɛ:li*); dvojsinska ženska oblika ima na tem mestu refleks za staroakutirani jat: *k'le:li*, *pɛ:li*, *ži'wɛ:li*; lahko je to mlajša oblika, starejša bi bila *klɛlɛ*; (3) naglasni pomik starega akuta v trizložnicah za zlog proti koncu besede se pojavlja najpogosteje že v obliki za edninski srednji spol, praviloma pa v dvojsinskih in množinskih oblikah: *mi'no:wo*, *mi'no:wa*, *mi'no:li*, *mi'no:le*; *xo'di:ɔwo*, *xo'di:ɔwa*, *xo'di:ɔli* (dv.), *xo'di:li*; *xo'di:ɔle*; *de'wo:wo*, *de'wo:wa*, *de'wo:li*, *de'wo:le*; (4) diftongizacija *i* v *i:ɔ* v zlogih: *-ilo*, *-ila*, *-ili*, *-ile* je splošna, le v množinski obliki za moški spol se *i* ne diftongira; (5) množinske oblike so kratke, edninske in dvojsinske pa dolgo naglašene: *čuli*, *čule*; *o'buli*, *pili* / *pɔli*, *d'jali*, *b'rali*, *s'jali*, *dali*; (6) refleks *a* za nosni *ɛ* ne spreminja kvalitete in kvantitete: *o'za:bo*, *o'za:bwa*, *o'za:bli*; *ɥ'za:ɥ*, *ɥ'za:wa*, *ɥ'za:li*; *'wa:zaɥ*, *'wa:zawa*, *'wa:zali*; (7) refleks za nenaglašeni jat je še danes dolg: *'wi:dɛɥ*, *'wɛ:dɛɥ*, *'ɔ:tɛɥ*; (8) glagoli z naglašanim *-no*: - v vrsti 1.1.2 kažejo na analogijo po 1.1.5.1; (9) oblika za ž. sp. v ed. doživi metatonijo: *'xɔ:dwa*, *'wɔ:zwa*; Pri akutiranem jatu se pojavlja praviloma refleks *ɛɛ*, le v položaju pred zlogom z *-i* je refleks ozek (torej *i:ɔ* : *ɛɛ* : *ɛ*:). Novoakutirana *e* in *o* pa imata po dva refleksa: široka *ɛɛ*: *ɔo*: ter ozka *ɛ*: in *o*:

1.2 Na severnem Pohorju, na Ribnici in na Primožu, se pojavljata prav tako za akutirani jat dva refleksa, to je široki *ɛe*: *b'rɛe:za*, *'cɛe:sta*, *'lɛe:to*, *ko'lɛe:no*, *'mɛe:sto*, *ne'wɛe:sta*, *po'vɛe:t*, *rɛe:zat*, *st'rɛe:xa*, ozki *ɛ*: pa pred zlogom z *-i*: *ne'dɛ:la*, *ži'wɛ:li*. Za novoakutirani e poznajo dva refleksa, široki *ɛe*: in ozki *ɛ*: : *'mɛe:čem*, *'nɛe:so*, *'pɛe:ko*, *'rɛe:ko* in *'zɛ:le*, *'žɛ:nin*, *de'tɛ:la*, *le'mɛ:ža*, *ma'tɛ:re*. Za novoakutirani o sta odraza *o*: in *o*: : *'kɔo:ša*, *'kɔo:ža*, *'ɔo:sa*, *'rɔo:ža* in *'nɔ:sim*, *p'rɔ:sim*, *'go:ta*. Tudi za novoakutirani polglasnik sredi besede je refleks široki *ɛe*: *'mɛe:ša*, *'pee:xne*; tak je tudi dolgi polglasnik: *'dɛe:n*, *wɛe:s*, kratki naglašeni polglasnik pa se razvije v *a*: *'pas*, *'nas*. Izhodiščno kratki naglašeni samoglasniki so na severnem Pohorju ostali kratki, *i* je lahko oslabeled do polglasnika, le kratki *a* se je podaljšal v dolgi *a*. Kratko so lahko naglašeni tudi samoglasniki sredi besede zaradi poznega umikanja naglasa na levo: *'cigan*, *p'rimit*, *'dušiti*, *'ludi*, *na b'regu*, *'nesli*, *'goniti*, *'kosti*, *'začɛu*, *'zawɛrt*.

1.3 Na Kapli na Kozjaku, v zadnjem kraju s koroškim vokalnim sistemom, ki meji na duhovsko faro, kjer je izhodiščni samoglasniški sistem štajerski, se tudi pojavljata po dva refleksa za akutirani jat in za novoakutirana *o* in *e*, dolgi in kratki naglas se z zadnjega (ali predzadnjega zloga) umika na levo. Novi naglašeni samoglasniki so večinoma še kratki. V nedoločniških in sedanjiških glagolskih oblikah je največ premen zaradi poznejšega daljšanja akutiranih *ě*, *è* in *ð* ter zaradi dvojnih refleksov zanje. V nedoločniških oblikah tipa *'nest*, *k'ra:st*, *'tepst*, *'pečt*, *'napnt*, *p'la:t*, *'pət* je samoglasnik lahko nastal iz kratkega samoglasnika v zadnjem ali edinem zlogu, lahko pa po naglasnem umiku s končnega naglašenege *-i*. Tak umik je viden tudi v naglasu velelnika v ednini, posplošenege tudi v dvojini in množini. Pri glagolih z nedoločniško pripono *-ni-* se naglas v nedoločniških in sedanjiških oblikah ohranja na korenu: *'pɛ:xniti* *'pɛ:xnem*, *'pɛ:xpla*. Glagoli z jatovsko pripono imajo v nedoločniku naglas umaknjen za zlog na levo: *'sɛe:det se'di:m*, *'ga:ret go'ri:*. Dolgi *a* za umično naglašeni *o* kaže na zgodnji umik naglasa kot *kozà* → *'ka:za*. Nedoločnik *'vədet* *'vi:dim* bi lahko kazal na nepodaljšani stari akut. Pri glagolih z *i*-jevsko pripono je naglas v nedoločniku umaknjen, vendar kratki *a*-jevski refleks kaže na pozen umik. Glagol delati ima v nedoločniku in velelniku refleks akutiranega, v sedanjiku pa cirkumflektiranega jata. Vsi glagoli s priponama *-ova/-eva-* *-uje-* so naglašeni tudi v nedoločniku na *-ú*: *ku'pu:vət ku'pu:jem*.

1.3.1.1 Sičniški razred: *z*, *s*: *'nest*, *'nɛe:sem* *'nɛe:seš* *'nɛe:se*; *'nɛe:sema* *'nɛe:seta* *'nɛe:seta*; *'nɛe:semo* *'nɛe:sete* *'nɛe:sejo*; *'nesi* *'nesima* *'nesita* *'nesimo* *'nesite*; *sn* *'nɛe:so*, *'nɛe:sla*, *'nesli*; *bom* *'nɛe:so*; *bə* *'nɛeso*; *od'nɛe:šen*. Tako še: *'pa:st*, *'po:sem*, *'pasi*, *'po:so*, *'po:sla*, *'po:sli*; *'žee:nem* *'po:st*, *'po:šen*, *'po:ša*. Glagoli, katerih koren se končuje na *-z*, so ta soglasniški sklop olajšali z vmesnim fonemom *i*: *g'ri:zit*, *g'ri:zem*, *g'ri:zi*, *g'ri:zo*, *g'ri:zla*, *g'ri:zli*, *obg'ri:žen*; *'li:əzit*, *'li:əzem*, *'mo:uzit*, *'mo:uzem*, *po'moužen*.

1.3.1.2 Zobniški razred: *t*, *d*: *k'ra:st*, *k'ro:dem*, *k'radi*, *k'ro:do*, *k'ro:dla*, *k'ro:dli*, *uk'ro:den*. Samoglasniška premena: *a:/o:/a* ← *à*, *ā*, *ā-*. Tako še: *p'lest*, *p'lɛe:tem*, *p'leti*, *p'lɛe:to*, *p'lɛe:tla*, *p'letli*, *p'lɛe:tle*, *sp'lɛe:ten*, *ple'teje*; *po'mest*, *po'mɛe:tem*, *po'meti*, *po'mɛe:to*, *po'mɛe:tla*, *po'metli*, *po'mɛe:ten*; *'du*: *'sɛe:st*, *'du*: *'sɛe:dem*, *'sɛe:do*, *'sɛe:dla*, *'sɛe:dli*, *'sɛe:di*, *za'sɛe:den*; *'pa:st*, *'po:dem*, *'padi*, *'po:do*, *'po:dla*, *'po:dli*; *p'rɛe:st*, *p'rɛe:dem*, *p'rɛe:di*, *p'rɛe:do*, *p'rɛe:dla*, *p'rɛe:dli*, *sp'rɛe:deno*; *'ra:st*, *'ro:stem*, *'rasti*, *'ro:sto*, *'ro:sla*, *od'ro:sj*; *'ba:st*, *'ba:de*, *bo'dɛ:č*.

1.3.1.3. Ustničniški razred: *p, b, v*: 'tepst 'tɛ:pem, 'tepi 'tɛ:po, 'tɛ:pla, 'tepli, 'tɛ:pen, te'peje; 'zepst, 'zɛ:be me, o'zɛ:bo, o'zɛ:bla, 'oʒɛ:bli, o'zɛ:bla 'rɔ:ka; p'lɛ:t, p'lɛjem, p'lɛ:, p'lɛy, 'plɛ:la, p'lɛ:li, op'li:ət, p'li:ətva.

1.3.1.4. Mehkonebniški razred: *k, g*: 'pečt, 'pɛ:čem, 'peči, 'pɛ:ko, 'pɛ:kla, 'pekli, 'pɛ:čen, 'pɛ:ka; 'rečt, 'rɛ:čem, 'reči, 'rɛ:ko, 'rɛ:kla, 'rekli, 'rɛ:čen; tako še: 'tečt, 'tɛ:če; 'to:učet, 'to:učem; 'lečt, 'lɛ:žem; st'rəčt, st'ri:əžem; nap'rečt, nap'rɛ:žem; 'sečt, 'sɛ:žem; v'rečt, 'varžem; 'mu:ərm, 'mɔ:go, 'mɔ:glə/mɔ:, 'ma:la. Glagoli tega tipa imajo v nedoločniku še *-ti/-t* kot tipično obrazilo za to obliko. V velelniku se je posplošila sedanjiška osnova: 'varži, 'peči, 'lɛ:ži, 'reči.

1.3.1.5. Nosniški razred: *n, m*: 'na:pnt, 'na:pnem, 'na:pni, 'na:pno, 'na:pŋla, 'na:pŋli, 'na:pjen/na'pe:t; 'žɛ:t, 'žɛjem, 'žɛ:, 'žɛy, 'žɛ:la, 'žɛ:li, po'žɛ:t; u'zɛ:t, u'zɛ:mem, u'zemi, u'zɛy, u'zɛ:la, u'zɛ:li, u'zɛ:t; vər'jɛ:t, vər'je:mem, vər'jemi, vər'jɛy, vər'je:la, vər'je:li; za'jɛ:t, za'je:mem; pər'jɛ:t / p'rəmit, p'rəmlɛm, p'rəmi, p'rəmo, p'rəmla, p'rəmlɛ; k'lɛ:t, 'kamnem, 'kamni / k'lɛjem, k'lɛ:, prek'lɛ:t; 'začnt, 'začnem, 'začno, 'začŋla, 'začŋli/za'čɛy, za'čɛ:la, za'čɛ:li, za'čɛ:to. Nosnik se lahko po analogiji pojavi tudi v nedoločniku. V velelniku se diftong *-ei* monoftongizira v *-e*:

1.3.1.6. Jezičniški razred: *r, l*: um'rət, um'rəjem, um'rə, u'mar, u'marla, u'marli, 'mar-tay; d'rət, 'dɛ:rem, 'deri, 'dar, 'darla, o'dart 'rad se joče; ž'rət, ž'rɛ:m, 'žəri / ž'rə, 'žar, 'žarla, ob'žart; 'apət, 'a:pem, 'apri, ot'par, ot'parla, ot'part; m'lɛ:t, m'lɛjem / mɛ:lem; 'meli, m'lɛy, m'lɛ:la, m'lɛ:li; k'la:t, 'kɔ:lem, 'kali, k'laɪ, k'lo:la, k'la:li, zak'lo:n; t'ka:t, t'kɔ:lem, st'ko:n; p'la:t, 'pɔ:lem, 'pali, p'laɪ, p'lo:la, p'la:li; sp'lo:no; p'ra:t, 'pɛ:rem, p'raɪ, p'ro:la, p'ra:li, p'ra:le; sp'ro:n. Skupina *-ret-* da *-rət-*.

1.3.1.7. Samoglasniški razred: 'pət, 'pi:jem, 'pi:, 'pi:te, 'piy, 'pila, 'pili, s'pit; sk'rət, sk'ri:jem, sk'ri:, sk'ri:te, sk'riy, sk'rila, sk'rili, sk'rit; 'bət, 'bi:jem, 'bi:, 'biy, 'bila, 'bili, z'bit; tako še: g'nət, g'ni:jem; 'lət, 'li:jem; o'but, o'bu:, o'bu:la, o'bu:li, o'but; 'čot, 'ču:jem, 'ču:, 'ču:la, 'ču:li; z'na:t, z'nam, z'no:š, z'no:, z'nama, z'no:ta, z'no:ta, z'namo, z'no:te, z'no:jo, z'naj, z'naɪ, z'no:la, z'na:li; z'no:n; d'ja:t, 'di:əm, 'di:əš, 'de:, 'dɛ:te, d'jaɪ, d'jo:la, d'ja:li, d'jo:n; 'vɛ:t, 'vejem, 've:, 'vey, 'vɛ:la, 'vɛ:li, z'vɛ:to; v'rɛ:t, v'rejem, v'rɛ:, v'rɛy, v'rɛ:la, v'rɛ:li, zav'ri:ət; 'pɛ:t, 'pa:jem, 'pe:, 'pey, 'pɛ:la, 'pe:li, za'pi:ət; š'tɛ:t, š'tejem, š'tɛ:, š'tɛy, š'tɛ:la, š'tɛ:li, zaš'ti:ət; g'rɛ:t, g'rɛjem, g'rɛ:, g'rɛy, g'rɛ:la, g'rɛ:li, zag'ri:ət. Pri velelnikih opazamo monoftongizacijo *-ij*, *-ej* v *i*, *e*:

1.3.2. Nedoločniška pripona *-ni-*, sedanjiška pa *-ne-*: uz'dignt, uz'dignem, uz'digni, uz'digno, uz'digŋla, uz'digŋli, uz'digjen; 'vɛ:dnt, 'vɛ:dne, 'vɛ:dŋ, 'vɛ:dla, 'vɛ:dli; spo'tɛ:knt se, spo'tɛ:knem se, spo'tɛ:kni, spo'tɛ:kno, spo'tɛ:kŋla, spo'tɛ:kŋli, spo'tɛ:kjen; 'pɛ:xnt, 'pɛ:xnem, 'pɛ:xni, 'pɛ:xno, 'pɛ:xŋla, 'pɛ:xŋli, 'pɛ:xjen; 'go:snt, 'go:snem, 'go:sni, 'go:sno, 'go:sŋla, 'go:sŋli, 'go:sjen; s'ti:snt, s'ti:snem, s'ti:sni, s'ti:sno, s'ti:sŋla, s'ti:sŋli, s'ti:sjen; 'pɔ:knt, 'pɔ:knem, 'pɔ:kni, 'pɔ:kno, 'pɔ:kŋla, 'pɔ:kŋli, 'pɔ:kjen; tako še: 'varnit, 'varnem; do'tɛ:knt, do'tɛ:knem; 'gɛ:nit se, 'gɛ:nem se, za'gɛjen; po'čɛ:pnt, po'čɛ:pnem / po'čɛ:nem, po'čɛ:pjen; po'tɛ:gnt, po'tɛ:gmem, po'tɛ:gjen; zak'le:nit, zak'le:nem; ug'rɛ:nit 'udariti', 'spraviti čebele v panj, ug'rɛ:nem; 'zɔ:gnt se, 'zɔ:gmem se, pər'pɔ:gnt, pər'pɔ:gmem, pər'pɔ:gjen; o'tarpnt, o'tarpnem. Pri glagolih te vrste se pojavlja zlogotvorni *n* v položaju za soglasnikom; v opisnem deležniku je *-iy* dal *-o*.

1.3.3 Glagolska vrsta z nedoločniško pripono jat ali *a*, ki je nastal iz jata: 'šęe:det, se'dim, 'šę:di, 'šęe:dou/-o, se'dęę:la, se'dęę:li, za'sę:den; 'vadet, 'vi:dim, 'vi:dou/-o, 'vi:dla, 'vi:dli, 'vi:dy; s'lášat, s'li:šim, us'li:ši, s'li:šau, s'li:šala, s'li:šali, zas'li:šan; 'ga:ret, go'rim, 'gari, 'ga:rou, go'ręę:la, go'ręę:li; 'tarpet, tər'pim, 'tarpi, 'tarpoų, tər'pęę:la, tər'pęę:li, stər'p'ļęe:n, tər'p'ļęe; 'garmet, gər'mi:, je gər'męę:lo; 'ba:let, bo'li:, 'ba:loų, bo'ļęe:la, bo'ļęe:li, bo'ļein, bo'ļeje; 'žavet, ži'vim, 'žavi, 'žavoų, ži'vęę:la, ži'vęę:li, žių'ļęe; 'vi:set, vi'si:, 'vi:si, 'vi:sou, vi'sęę:la, vi'sęę:li; c'vęę:tet, c'veti:, c'veti, c'vęę:toų, c've'tęę:la, cve'tęę:li, otcve'tęę:la r̥o:ža; s'tęę:t, či:əm, s'tęę, s'tęę:la, s'tęę:li; z'dęę:t / s'tęę:t, z'di:se / s'ti:se; k'lęę:čat, kle'čim, k'lęę:či, k'lęę:čau, k'lęę:čala, k'lęę:čali, k'lęę:čaje; 'ļęę:žet, le'žim, 'leži, 'ļęę:žau, le'žo:la, le'žo:li, zale'žo:n, le'žo:je; 'daržet, dər'žim, 'daržau, 'daržala, 'daržali; ręę:žet se, re'žim, 'ręę:ži, 'ręę:žau, 'ręę:žala, 'ręę:žali, 'ręę:žaje; be'žet, be'žim, 'beži, 'bežių, 'bežala, 'bežali; s'mejet se, sme'jim se, s'meji, s'męę:au, sme'jo:la, sme'jo:li, nasme'jo:n; c'vęę:tet, cve'ti:m, c'veti, c'vęę:toų, cve'tęę:la, cve'tęę:li, cve'tęę:je; s'pa:t, s'pim, s'pə, s'paų, s'po:la, s'pa:li, s'po:je, g'rem s'po:t; s'ta:t, sto'jim, s'toį, s'tau, s'to:la, s'ta:li, pos'to:n, s'to:je; 'męę:t, 'mam, 'mo:š, 'mo:, 'mama, 'mo:ta, 'mo:ta, 'mamo, 'mo:te, 'mo:jo, 'męę:, 'męę:te; 'meų, 'męę:la, 'męę:li. Glagoli te glagolske vrste imajo pripono jat, ki je bil v naglašeni oblikah staroakutiran:, redukcija se -el ni dotaknila, ostal je -eų, ki se je premenil v -oų, le v zelo pogosti besedi videti se je jat reduciral: 'vi:dla, 'vi:dli. Problem razvoja jata v opisnem deležniku za moško množino v dolgi ozki e še ni zadovoljivo rešen: tər'pęę:la - tər'pęę:li, tər'pęę:le. Ta dolgi ozki e se razlaga s posebnim položajem jata pred končnim i; ta naj bi vplival na oženje sicer diftongičnega širokega refleksa. Velelnik glagola smejati ima velelniško obrazilo -i: s'meji se, s'męę:te se.

1.3.4 Glagolska vrsta z nedoločniško in sedanjiško pripono -i: 'misłt, 'mislim, 'misli, 'mislo, 'misla / 'misłla, 'misli / 'misłli, z'mišlen; 'madłt, 'mō:dlim, 'madli, 'madlo, 'mō:dla / 'mō:dłla, 'mō:dli / 'mo:dłli, z'mō:dlen; čęę:dit, čęę:dim, čęę:di, čęę:do, čęę:dla, čęę:dli, po'čęę:den 'čistiti'; g'lo:dit, g'lo:dim, g'lo:di, g'lo:do, g'lo:dla, g'lo:dli, pog'lo:deno; 'xadit, 'xō:dim, 'xadi, 'xado, 'xō:dla, 'xō:dli, s'xō:jen; z'vanit, zvo'nim, z'vani, zvo'nių, zvo'nila, zvo'nili, zvo'neje; 'salit, so'lim, 'sali, so'lių, so'lila, so'lili, 'salen; k'lo:tit, k'lo:tim, k'lo:ti, k'lo:to, k'lo:tla, k'lo:tli, sk'lo:ten; b'radit, b'rō:dim, b'radi, b'rado, b'rō:dla, b'rō:dli, zb'rō:ja; 'ganit, 'gō:nim, 'gani, 'gano, 'gō:nla, 'gō:nli, z'gō:jen; 'lamit, 'lō:mim, 'lami, 'lamo, 'lō:mła, 'lō:mli, z'lō:men; 'mačit, 'mō:čim, 'mači, 'mačo, 'mō:čla, 'mō:čli, z'mō:čen; 'nasit, 'nō:sim, 'nasi, 'naso, 'nō:sla, 'nō:sli, 'nō:šen; p'rasit, p'rō:sim, p'rası, p'raso, p'rō:sla, p'rō:sli, p'rō:šen; 'tačit, 'tō:čim, 'tači, 'tačo, 'tō:čla, 'tō:čli, na'tō:čen; 'vazit, 'vō:zim, 'vazi, 'vazo, 'vō:zla, 'vō:zli, z'vō:žen; s'tapit, s'tō:pim, s'tapi, s'tapo, s'tō:pla, s'tō:pli; k'lanit, k'lō:nim, k'lani, k'lano, k'lō:nla, k'lō:nli, pər'k'lō:jen; g'najit, gno'jim, g'noji, gno'jių, gno'jila, gno'jili, zag'nō:jen; 'budit, bu'dim, 'budi, bu'dių, bu'dila, bu'dili, bu'jęę. Zavoljo primarne težnje po naglasnem umiku za zlog proti začetku besede je večina glagolov naglašena na korenu; sled naglasnega umika je v kolikosti in kakovosti drugotno naglašena samoglasnika; sedanjiška spregatev je podobna knjižni; v oblikotvorju pa opažamo: kratki *a* za sekundarno naglašeni *o*, *o*: in *o*: za novoakutirani *o*; ob tem je potrebno opozoriti na metatonijo opisnega deležnika za ženski spol v ednini — 'xō:dla za hodila — in za dvojninsko ter množinsko obliko *sma* 'xō:dla, *sno* 'xō:dli. Končni -il > -o, redukcija

pripone *i*, če ni naglašena: *g'lo:dla*. Deležnik na *-en* pozna jotirane in nejotirane oblike: *po'vɔ:žen*, *'nɔ:šen*, *s'xɔ:jen*, *z'mɔ:čen*; *sk'lo:ten*, *z'lɔ:men*, *pog'lo:den*, *zm'lo:ten* / *zm'lo:čen*; *l' > l*, *n' > j*: *'salen*, *pox'vo:len*, *o'žɛjen*, *pɛrk'loo:jen*.

1.3.5.1 Glagoli s sedanjiško pripono *-a-*: *'dɛ:lat*, *'di:əlam*, *'dɛ:laj*, *'dɛ:laj*, *'di:əlala*, *'di:əlali*, *z'di:əlan*; *g'lɛ:dat*, *g'lɛ:dam*, *g'lɛ: / g'lɛj*, *g'lɛ:day*, *g'lɛ:dala*, *g'lɛ:dali*, *g'lɛ:daje*; *p'lo:čət*, *p'lo:čam*, *p'lo:čaj*, *p'lo:čaj*, *p'lo:čala*, *p'lo:čali*, *p'lo:čan*; *st'ri:əlat*, *st'ri:əlam*, *st'ri:əlay*, *st'ri:əlay*, *st'ri:əlala*, *st'ri:əlali*, *pɛrst'rɛ:len*; tako še: *'vɔ:ndrat*, *'vɔ:ndram*; *'peɥcat*, *'peɥcam*; *'bo:rat*, *'bo:ram*; *o'bu:vət*, *o'bu:vam*; *spo'xɛjat se*, *spo'xɛjam se* 'spočiti se', *pos'ti:əlat*, *pos'ti:əlam*.

1.3.5.2 Glagoli s sedanjiško pripono *-je-*: *'sukat*, *'sučɛm*, *'suči*, *'sukaj*, *'sukala*, *'sukali*, *z'sukan*; *'lɛ:gət se*, *'lɛ:žɛm se*, *'lɛ:ži se*, *z'lɛ:gaj*, *z'lɛ:gala*, *z'lɛ:gali*, *z'lɛ:gan*; *k'licat*, *k'ličɛm*, *k'ličī*, *k'licaɥ*, *k'licala*, *k'licali*, *k'lican*; *'rɛ:zət*, *'ri:əžɛm*, *'reži*, *'rɛ:zaj*, *'ri:əzala*, *'ri:əzali*, *'ri:əzan*; *'rɛ:zɛ'kdor skopi žival'*; *šk'ripət*, *šk'ripɛm*, *šk'ripli*, *šk'ripaj*, *šk'ripala*, *šk'ripali*, *šk'ripaje*; *'a:rat*, *'u:əɾjɛm*, *'u:əɾji*, *'a:raj*, *o'ro:la*, *o'ro:li*, *zo'ro:n*, *o'ro:je*; *post'la:t*, *pos'tɛ:lem*, *pos'teli*, *post'lay*, *post'lo:la*, *post'la:li*, *post'la:le*, *post'lo:n*; *'pa:slat*, *'pɔ:šlɛm*, *'pošli*, *pos'lay*, *pos'lo:la*, *pos'la:li*, *pos'lo:n*; *'jɛ:mat*, *'jɛ:mɛm*, *'jemli*, *'jɛ:maɥ*, *'jɛ:mala*, *'jɛ:mali*, *'jɛ:maje*; *'di:əvat*, *'di:əɥlɛm*, *'di:əɥli*, *'di:əvaj*, *'di:əvala*, *'di:əvali*, *na'di:əvan*; *d'ri:əmat*, *d'ri:əmɛm*, *d'ri:əmli*, *d'ri:əmaj*, *d'ri:əmala*, *d'ri:əmali*, *d'ri:əmaje*.

1.3.5.3 Glagoli s sedanjiško pripono *-e-*: *b'ra:t*, *'bɛ:rem*, *'beri*, *b'raj*, *b'ro:la*, *b'ra:li*, *b'ra:le*, *preb'ro:n*, *b'ro:je*; *g'na:t*, *'žɛ:nɛm*, *'ženi*, *g'naj*, *g'no:la*, *g'na:li*, *g'no:n*; *p'xa:t*, *p'xam*, *p'xo:š*, *p'xə*, *p'xaj*, *p'xo:la*, *p'xa:li*, *p'xa:le*, *p'xo:n*; *ž'ga:t*, *ž'gɛ:m*, *ž'gə*, *ž'gaj*, *ž'go:la*, *ž'ga:li*, *ž'go:n*, *ž'go:je*; *s'ja:t*, *'sejɛm*, *'sej*, *s'jay*, *s'jo:la*, *s'ja:li*, *s'jo:n*, *s'jo:je*; *'vɛ:t*, *'vɛjɛm*, *'vɛ:*, *'vɛɥ*, *'vɛ:la*, *'vɛ:li*, *z'vi:əto*; *'ka:vət*, *'ku:jɛm* / *'ka:vam*, *'ka:vaj*, *'ka:vaj*, *'ka:vala*, *'ka:vali*, *ko'vo:n*, *ko'vo:je*.

1.3.6 Glagolska vrsta z nedoločniško pripono *-ova-*, *-eva-* in s sedanjiško pripono *-uje-*: *ku'pu:vət*, *ku'pu:jɛm*, *ku'puj*, *ku'pu:vaj*, *ku'pu:vala*, *ku'pu:vali*, *ku'pu:vaje*; *poso'ju:vət*, *poso'ju:jɛm*, *poso'juj*, *poso'ju:vaj*, *poso'ju:vala*, *poso'ju:vali*, *poso'ju:vaje*; *sre'ču:vət*, *sre'ču:jɛm*, *sre'čuɥ*, *sre'ču:vaj*, *sre'ču:vala*, *sre'ču:vali*, *sre'ču:vaje*; *zba'ru:vət*, *zba'ru:jɛm*, *zba'ruj*, *zba'ru:vaj*, *zba'ru:vala*, *zba'ru:vali*, *zba'ru:vaje* 'sprāševati'; tako še: *sva'tu:vət*, *sva'tu:jɛm*; *pɛrde'vu:vət* *pɛrde'vu:jɛm* 'predevati'. Pri glagolih te glagolske vrste je posplošen u-jevski del pripone iz sedanjiške osnove tudi v nedoločniški osnovi.

Brezpriponski glagoli so posplošili priponsko spregatev v 2. in 3. osebi dvojine ter v 2. osebi množine. Osebili *-sta*, *-ste* sta ohranjeni le pri glagolu biti. Zanimive so tudi premene korenskih vokalov, zato navajam pregled vseh osebnih in možnih neosebni glagolskih oblik. *'Dat*, *'dam*, *'do:š*, *'do:*, *'dama*, *'do:ta*, *'do:ta*, *'damo*, *'do:te*, *'do:jo*, *'daj*, *'dajte*; *'day*, *'do:la*, *'da:li*, *'do:le*, *'do:n*; *'jɛ:st*, *'ji:əm*, *'ji:əš*, *'ji:ə*, *'ji:əma*, *'ji:əta*, *'ji:əta*, *'ji:əmo*, *'ji:əte*, *'ji:əjo*; *'jɛ:*, *'jɛ:te*, *'ji:ədo*, *'jɛ:dla*, *'jɛ:dli*, *'jɛ:dle*; *z'ji:əden*; *'pojte* *'ji:əst*. Zadnji glagol predstavlja s spremenami korenskega jata pravo bogastvo oblik; gre za staroakutirani, za stalno dolgi jat in za jat v položaju pred končnim *-i*, ki je refleks za jat zožil v ozki *e*. Primer za to je tudi samostalni ženskega spola *'jɛ:sti* s sklanjatvijo

z ničtimi končnicami. Primeri: *Na 'mi:zi je 'jɛ:sti pa 'piti; 'nɛɛ:s 'nimamo no'bɛ:ne 'jɛ:sti; 'kəne 'di:əuli pet'rɔ:lm 'cu:ə k 'jɛ:sti; 'pɛɛ:s c'vi:li, čə'vi:di jɛ:sti; pər 'jɛ:sti se ne gou'ri:; 'kak 'tɛ: 'di:əlaš z 'jɛ:sti.* Potrebno je dodati, da se korenska vokala za nedoločnik in namenilnik razlikujeta: ne 'mu:ərm 'jɛ:st: 'pɔj 'ji:əst; v namenilniku je bil stalno dolgi jat.

Dolgi korenski vokal *o*: ← *a*: je tudi v ohranjenih namenilniških oblikah: *g'rem 'po:st* proti *ne s'mi:əš 'pa:st; g'rem x'co:t: ne s'mi:əš x'ca:t; g'rem s'po:t; ne 'mu:ərm s'pa:t.* Dolgi *a* je nastal po podaljšanju kratkega *a* kot v tipu *b'ra:t.* 'Vɛɛ:det, 'vi:əm, 'vi:əš, 'vi:ə, 'vi:əma, 'vi:əta, 'vi:əta, 'vi:əmo, 'vi:əte, 'vi:əjo; 'vɛ:, 'vɛ:te; sɟ 'vɛɛ:doɟ, 'vi:ədla, 'vi:ədli. 'Bət, sn, sə, je, sma, sta, sta, smo, ste, so; 'nisn / 'čisn, 'nisi / 'čisi, 'ni: / 'či:; 'nisma / 'čisma, 'nista / 'čista, 'nismo / 'čismo, 'niste / 'čiste, 'niso / 'čiso, 'bɔ:di, 'bɔ:dite; 'biɟ, b'la:, b'lɔ, b'lə, b'le; 'bɔm, 'bɔš, bɔ:, 'bɔma, 'bɔta, 'bɔta, 'bɔmo, 'bɔte, 'bɔjo; bə, bə 'biɟ, 'dɛɛ:laɟ.

Tvorjenke iz atematičnih glagolov: *pər'da:t, u'da:t se; na'jɛ:st, po'jɛ:st, pre'jɛ:st, s'nɛɛ:st; z'vɛɛ:det, po'vɛɛ:t 'povedati, dopo'vɛɛ:t, spo'vɛɛ:t, zapo'vɛɛ:t; 'dabit, do'bim; po'zo:bit, po'zo:bim, z'nebit, zne'bim.*

Vprašanje, ali je bil v Dravski dolini, torej v vzhodnem koroškem in severnem štajerskem narečju, nedoločnik dolg ali kratek, naj pomaga osvetliti še pojav, ki je znan v štajerskem duhovskem govoru, namreč: nenaglašeni *a* v nedoločniku in deležniku na *-li* se premenjuje z *e*, čeprav je danes slišati nedoločnik tudi brez končnega *i*: *'dɛɛ:let, 'de:jleli, s'li:ket, s'li:keli, k'lɛ:čet, k'lɛ:čeli;* tudi *o* pred nenaglašenim *i* se lahko premenjuje v *e*: *le'vi:li* ← *lovili*, *de'bi:li* ← *dobili*. Da se je lahko v nedoločniku *a* preglasil v *e*, je moralo biti nedoločniško obrazilo *-ti*. V tem govoru slišimo danes tudi deležnike: *so 'rɛ:kli, 'pɛ:kli, tɛ:kli,* kjer je široki *e* zožen zaradi *i* v naslednjem zlogu.

2.1 V severnem štajerskem narečju (Slemen na Kozjaku) se pojavljata za akutirane *e*, *o* in jat po dva refleksa, ozki in široki diftongični, na Rošpohu pa samo po en refleks, in to *i:e* ter *u:o*.

Kozjaško narečje (Slemen):

<i>i:</i>	<i>u:</i>	
<i>i:j/ɛ:j</i>	<i>u:ɟ/ɔ:ɟ</i>	
<i>ɛ:</i>	<i>ɔ:</i>	
<i>e:</i>	<i>o:</i>	<i>+ ar</i>
<i>ɛɛ:</i>	<i>ɔo:</i>	
<i>a:j a:ɟ</i>		
<i>a:</i>		

Rošpoh:

<i>i:</i>	<i>u:</i>
<i>i:j</i>	<i>u:ɟ</i>
<i>i:ɛ</i>	<i>u:ɔ</i>
<i>ɛ:</i>	<i>ɔ:</i>
<i>a:j a:ɟ</i>	
<i>ǎ:</i>	

Kratki samoglasniki so *e*, *ə*, *a*, *u*. Kratki so terciarno naglašeni tipa *po'nači*, 'vazo, 'seno, k'leti ali pa so refleksi poenoglašanih diftongov: *i:j* → *ɛ:* 'pəla, *a:j* → *a:* 'dala. Kratki *i* je dal ali *ə* ali se je podaljšal v *i:*, kratki *u* se je podaljšal, dolga *i* in *u* sta se diftongirala, ozki *ɛ* zastopa dolge *e*, *e*, *ə* in del \tilde{e}^- široki *e* večino \tilde{e}^- , ozki *ɔ* je refleks za nosni *ɔ* in del \tilde{o} , diftongični *ɛɛ:* zastopa akutirani jat, del akutiranih \tilde{e} , *ɔo:* pa del akutiranih \tilde{o} , *a:j* ← \tilde{e} , *a:ɟ* ← \tilde{o} , *o:* ← \tilde{a} , *a:* ← \tilde{o} . Za novoakutirana *e* in *o* se pojavljata po dva refleksa — širok in ozek, široki kaže vpliv koroščine; ta se ob Dravi že izgublja; v Selnici in Kamnici najdemo za \tilde{e} in \tilde{o} ter \tilde{e} ozka *e:* in *o:*. Na mejnem področju v Rošpohu pa se že slišita dva nova diftonga: *i:e* za akutirani jat, \tilde{e} (pa tudi za \tilde{e}^-) in *u:o* za akutirani *o* in za \tilde{o} kot v zahodnih Slovenskih goricah.

2.2 V severnoštajerskem vzhodnopohorskem govoru so se vsi kratki naglašeni samoglasniki podaljšali.

Framski govor

<i>i:/i:ǰ</i>	<i>u:/u:ǰ</i>
<i>i:ε</i>	<i>u:ɔ</i>
<i>ε:</i>	<i>ɔ:</i>
<i>e:ǰ</i>	<i>o:ǰ</i>
<i>ie:</i>	<i>uo:</i>
	<i>â: + ər</i>
<i>a:</i>	

Diftong *i:ε* je refleks staroakutiranega jata in novoakutiranega *e*, *u:ɔ* je refleks novoakutiranega *o*, *ε:ǰ* zastopa \tilde{e} in \tilde{e} , *o:ǰ* ← \tilde{o} , \tilde{f} , *ie:* ← \tilde{e} , \tilde{t} \tilde{e} \tilde{t} , $\tilde{ɛ}$, *uo:* ← \tilde{o} , \tilde{t} \tilde{o} \tilde{t} , \tilde{a} : ← \tilde{a} , *a:* ← \tilde{a} . Dolgi polglasnik in nosni ϵ sta dala indiferentni $\epsilon:$, nosni φ pa $\varphi:$. Podaljševanje akutiranih samoglasnikov *e*, *o* in *a* v zadnjem/edinem zlogu je potekalo pozneje kot daljšanje v nezadnjem zlogu, nekako v času sekundarnega naglasnega umika.

2.3 V južnopohorskem vokalnem sistemu je novoakutirani jat dal *i*, prav tako tudi novoakutirani *e*, novoakutirani *o* je zastopan z *u*.

Severnoštajerski južnopohorski govor v Oplotnici

Dolgi samoglasniki:

<i>i:</i>	<i>u:</i>
<i>iε</i>	<i>uɔ</i>
<i>ε:</i>	<i>ɔ:</i>
<i>e:</i>	<i>o: + ar</i>
<i>eǰ</i>	<i>oǰ</i>
<i>aǰ</i>	<i>aǰ</i>
<i>a:</i>	

Kratka naglašena samoglasnika sta ϵ in *a*.

Izvor: srednje dolgi *i* je zastopnik staroakutiranega jata, novoakutiranega etimološkega *e*, kratko naglašene *i*, sekundarno naglašene *i* in tujega *i*: *b'ri:za*, *'ci:sta*, *'di:lo*, *ko'li:no*, *ne'vi:sta*, *'pi:na*, *po'li:no*, *'ri:bre*, *'ri:zat*, *st'ri:xa*, *'mi:dŋce*, *'pi:ka*, *'pi:ko*, *'pi:čne*, *'ri:ko*, *'si:dŋ*, *'zi:le*, *'zi:nin*, *'mi:š*, *'ni:nč*, *'ni:t*, *'ri:t*, *ti:č*, *'ki:slo*, *'mi:rno*, *'ni:kdar*, *'ši:rok*, *'vi:det*, *'ži:vot*; *'či:nki*, *dar'vi:*; *'fi:rtux*, *f'li:saj se*, *k'ri:stus*, *'li:dər*.

Srednje dolgi *u* je refleks za novoakutirani *o*, za kratko naglašeni *u*, za kasneje naglašeni *u* in za tuji *u*: *'xu:ja*, *'nu:ret* *'vinograd*, *'nu:sim*, *p'ru:sim*, *'ru:ža*, *š'ku:da*, *'vu:la*, *z'lu:ženo*; *f'ku:p*, *k'ru:x*, *'tu:*; *'ju:žna*, *'xu:do*, *'ku:rjek*, *'ku:rla sp*, *po'su:šeno*, *to'žu:vat*, *'tu:ršca*, *'u:žge se*, *z'ru:šla*, *'cu:k*, *'fu:reš*, *p'ru:x*, *t'ru:glā*.

Dvoglasnik *ie* kaže to posebnost, da večina naglašaja prvi del diftonga in je *e* ozek; sliši pa se tudi naglas na drugi mori diftonga, tedaj je *e* širok. Ta fonem je naslednik sekundarno naglašene *e*, kasneje naglašene *e*, novoakutiranega *e* v zadnjem besednem zlogu in sekundarno naglašene *e* polglasnika: *'čielo*, *'riekla*, *s'piekla*, *'tieta*, *'žiena*; *'mieso*, *'niebo*, *'sieno*; *k'miet*, *'niest*, *p'liet*, *ž'riem*; *'čiebər*, *'mieglā*, *s'tiebər*.

V fonemu *uo* naglašajo prvi del diftonga, drugi pa je ozek. Nastal je iz sekundarno naglašene *o*, iz novoakutiranega *o* v zadnjem besednem zlogu in iz tujega *o*: *'duobro*, *'kuonec*, *'kuoza*, *'nuoga*, *ot'ruoka*, *'uoča*, *'uosa*, *'vuoda*; *k'ruop*, *'kuoš*, *'puot*, *st'ruok*, *š'kuof*; *k'ruof*, *ž'luofi*.

Srednje dolgi ozki *e* je refleks za dolgi cirkumflektirani polglasnik, za novoakutirani polglasnik v nezadnjem besednem zlogu, za stalno dolgi in za staroakutirani nosni *ɛ*: 'dɛ:n, 'x'mɛ:ɥ 'mah', 'lɛ:n, 'vɛ:s; 'dɛ:xne, 'mɛ:ša, 'pɛ:sji, prɛ'mɛ:kne, 'vɛ:ne se; g'le:dɑm, i'mɛ:na, 'je:tre, 'pɛ:st, 'pɛ:tek, 'p'le:šem, po'vɛ:žem, p'rɛ:dem, 'ze:be, 'dɛ:tela, pok'le:knat; 'bɛ:š, 'žɛ:ɣpɑ:m, š'tɛ:pix.

Srednje dolgi ozki *o* zastopa praslovanski stalno dolgi in staroakutirani nosni *o*, kasneje naglašeni *o* in tuji *o*: 'gɔ:bec, go'lɔ:p, 'gɔ:ša, k'lɔ:p, 'kɔ:pat se, 'mɔ:š, 'ɔ:zek, ot'rɔ:bi, 'rɔ:p, 'sɔ:t, 'dɔ:ga, 'gɔ:ba, 'kɔ:ča, 'rɔ:ka, tɔ:ča, 'gɔ:dit 'godrnjati', 'xɔ:dla je, 'pɔ:znam, s'kɔ:čla; pɔ:šta.

Srednje dolgi široki *e* je mlajša tvorba, nastala kot položajna varianta po monofonizaciji *aj* v zaprtem zlogu ali na koncu besede: 'be:ta 'bajta', 'ce:t 'cajt', 'e:dova 'mo:ka, 'ne:šo sp 'najšo', na'ze:, pɛrd're:sala, 're:ni 'rajni', s're:ca, 'še:ba, š'pe:s, ž'le:f.

Srednje dolgi široki *o* je nastal iz dolgega *a*: dɛr'žɔ:la, d'vo:., fst'ro:šla, g'ro:t, g'lo:va, x'ro:st, ko'vo:č, k'ro:l, k'ro:va, Lo'ko:ja, 'mo:liga, pe'lo:., p'lo:vɑt, p'ro:x, p'ro:vi, s'ko:la, s'ro:m, s'to:ra, 'to:kole, t'ro:va, zaž'go:li.

Diftong *ej* z ozkim *e*-jem je nastal iz dolgega *i*: doma'čejni, 'gejva 'iva', gov'rej, 'xejša, ko'jejnec, kme'tejja, 'mejsliš, 'pejše, s'pej, spus'tej, ži'vej, v'ejje 'na tuje'.

Diftong *ou* z ozkim *o*-jem je nastal iz dolgega *u*: kou'pit, ko'žouxat, 'loukna, p'louvat, pos'kousi, poustit, 'soux, 'toʊ, 'toʊlila, 'coukɛr, pouš'paj.

Fonem *aj* je nastal iz stalno dolgega *jata* in iz dolgega cirkumflektiranega etimološkega *e*: 'čajš 'hočeš', g'rajx, 'lajskva, m'lajnko, 'najnki, s'majx, z'vajzda; čre'vajsa, dre'vajsa, ko'lajse, pajč.

Diftong *au* je naslednik dolgega cirkumflektiranega etimološkega *o*, nastal pa je tudi iz dvoglasnika *-ou-* v zaprtem ali končnem zlogu: 'baʊk, 'daʊ 'kdo', 'gaʊt, 'kaʊs, 'kaʊža, 'paʊt, po'vaʊdɔ, 'taʊ 'to'; bo'raʊ 'nemasten', 'daʊgo, 'paʊ, 'paʊx, 'paʊsko.

Srednje dolgi *a* je refleks za kratko naglašeni *a*, za kasneje naglašeni *a*, v določenih položajih pa tudi za etimološki *a*; zlasti v diftongu *au*, *aj*: b'la:, b'ra:t, 'ka:t, k'la:t, 'na:s, 'pa:st, 'ra:t, s'ta:r, š'la:; 'na:sam 'noter', 'na:šla, 'za:čnem, 'za:jga; 'a:ta, b'ra:da, 'ja:goda, 'la:ket, 'la:s, 'fa:na, 'pa:soš, ž'la:k, k'raʊ, p'raʊ, 'majnik.

Med dolgo naglašene vokalne foneme štejemo tudi refleks za vokalični *r*, ki ga je tod slišati kot *ar*: 'barcno, bres'karbɔ, 'darve, f'targat, 'parvi, po'darli, v'mar, 'žar. Ker kaže oplotniški govor težnjo po daljšanju kratkih naglašanih vokalnih fonemov, se je število dolgonaglašanih fonemov povečalo in kratki naglašeni vokali so se najprej izgubili; v mlajši dobi pa se je zaradi zasekanosti govora začel proces monofonizacije diftongov in tako sta nastala kratka naglašena *ɔ* in *a*; polglasnik je nastal iz diftonga *ej*, *a* iz diftongov *aj*, *au*, v soseščini zvočnikov in pred nezvočniškimi zaporniki: 'dɛrɪga, Go'rɛca, p'rɛča, p'rɛdejo; b'rɛtof; 'rɛba:, do'bɛla, 'vɛle, gos'tɔlna, ka'dɔlo, 'mɛli 'baʊk.pok'lɔcala, 'pɛla, ve'lɛko; de'vɛca, 'vɛdla, 'vɛno; dek'lɛnše, 'xɛn, les'nɛnka, ma'šɛna, 'nɛn, 'nɛnč, pla'nɛna, posmɛrt'nɛna, sed'mɛna, brada'jɛca, čre'pɛja, 'šɛjek; 'xɛt, 'xɛtro, 'kɛkla, 'pɛka, pra'sɛca, 'sɛta, š'pɛčke, 'Žɛče, 'Žɛto; pog'rap, s'rada, s'radi; 'lapi, 'latala, 'late, 'bali, 'cala, 'dalam, k'lat, 'mala, m'lala, 'pala, pon'dalek, s'mala, st'ralat, ži'vala; c'vati, s'vača, s'vat, 'vadla, 'vaš, v'lakli so; le'nani 'part, le'san, m'lančniga, 'sanca, z'manli; 'čam, na'jam se, prev'zamali, po'čamčit 'počenčiti', zam'lamta 'mɔ:ka, 'apca 'ovca', be'sade, k'rampa 'šepa', 'lapa, 'lat, 'tapčem.

Če hočemo severnoštajersko narečje razmejiti od južnoštajerskega, ga pozno daljšanje in posebni odrazi za akutirane samoglasnike *ě, è* in *ò* najočitneje ločujejo. Tako moramo k severnoštajerskemu narečju šteti poleg kozjaškega, pohorskega in zgornjesavinjskega tudi severni del srednjesavinjskega narečja. Pri tem je potrebno še raziskati govore na južnem Pohorju (Kebelj), kjer so v trizložnicah ohranjeni posebni refleksi za akutirani jat: *'di:elät, 'dalam* ← *'da:ɟlam, 'di:laɟ, 'di:elali*. Diftong *i:e* je tudi refleks za umično naglašeni *e*, zato je možno, da se je akutirani jat v trizložnicah podaljšal pozneje kot v dvožložnicah tipa *nèsel* → *'ni:so, dĕ, läl* → *'di:laɟ*, torej v času sekundarnega naglasnega umika.

3 V panonskih narečjih se akutirani samoglasniki niso podaljšali: v prekmurščini, v vzhodnem goričanskem narečju, v vzhodnem in srednjem prleškem narečju ter v vzhodnem in srednjem haloškem narečju. Za akutirani jat se povsod pojavlja kratki ozki *e*, za novoakutirani *o* kratki ozki *o*, za novoakutirani *e* se pojavlja kratki široki *e*, v srednjih Halozah tudi ozki *e*; sekundarno naglašena *e* in *o* sta kratka in široka.

V panonsko narečno skupino spada tudi haloško narečje. J. Rigler ga v svoji razpravi o daljšanju akuta ni obdelal, ker ni imel narečnih podatkov. Z osvetlitvijo naglasnih in fonoloških razmer v Halozah naj bo ta razprava nadaljevanje Riglerjevega dela. V zahodnih govorih panonske narečne skupine so se vsi akutirani samoglasniki podaljšali, ohranili pa so posebno kvaliteto.

3.1 Zahodno goričansko narečje ima za akutirani jat in *è* refleks *i:e*, za akutirani *o* refleks *u:o*, ki je tudi odraz za *ó* in umično naglašeni *o*, akutirana *i* in *u* se ne diftongirata, široki *ie:/e*: je odraz akutiranega nosnega *ɛ* kot tudi umično naglašeni *e* in *polglasnika*, akutirani *a* je zaokrožen, cirkumflektirani pa ne.

Metava

<i>i:</i>	<i>ü:</i>	<i>u:</i>
<i>i:ɟ</i>	<i>ü:ɟ</i>	<i>u:ɟ</i>
<i>i:ɛ</i>		<i>u:ɔ</i>
<i>ɛ:</i>		<i>ɔ:</i>
<i>ie:/e:</i>		<i>+ar</i>
<i>e:ɟ</i>	<i>o:ɟ</i>	
	<i>â:</i>	
	<i>a:</i>	

Izvor: *i:* ← *î*; *i:ɟ* ← *î*; *ü:* ← *û*; *ü:ɟ* ← *û*; *u:* ← *ŭ*; *u:ɟ* ← *ŭ*; *i:ɛ* ← *ě*, *è*; *u:ɔ* ← *ò*, *ó*; *ɔ:* ← *ê*, *ð*, *ê*; *ɛ:* ← *ê*; *ie:/e:* ← *ě*, *ě*; *e:ɟ* ← *ě*; *o:ɟ* ← *ô*; *â:* ← *â*; *a:* ← *â*; *ar* ← *ɹ*.

3.2 Prleški govori imajo danes praviloma enoglasniški dolgi in kratki vokalni sistem. Zahodni prleški govori so izgubili kolikostno nasprotje, imajo le dolge naglašene samoglasnike, pojavljata pa se dva nova diftonga, in sicer *i:e* za akutirani jat in za akutirani *è*, *u:o* za akutirani *ò* ter za umično naglašeni *o*.

Sestrže

<i>i:</i>	<i>ü:</i>	<i>u:</i>
<i>i:e</i>		<i>u:o</i>
<i>ɛ:</i>		<i>ɔ:</i>
<i>â:</i>	<i>â:</i>	<i>+ɹ</i>
<i>a:</i>		

Izvor: $i: \leftarrow \hat{i}, \acute{i}$; $\ddot{u}: \leftarrow \hat{u}, \acute{u}$ (izginja); $u: \leftarrow \hat{u}, \acute{u}$; $i:e \leftarrow \acute{e}, \grave{e}$; $u:o \leftarrow \grave{o}, \acute{o}$; $e: \leftarrow \acute{e}, \grave{e}$, \acute{e}, \acute{e} ; $\acute{o}: \leftarrow \acute{o}, \acute{o}$; $\acute{a}: \leftarrow \acute{a}$; $a: \leftarrow \acute{a}$; $\acute{\gamma}: \leftarrow \acute{\gamma}$; $\acute{a}: \leftarrow \acute{a}, \acute{a}$.

Nenaglašeni samoglasniki: $i\ u\ e\ o\ \acute{a}\ \acute{\gamma}$.

3.3.1 Naglasne razmere v Halozah

Na vzhodu in deloma v osredju je ohranjena še opozicija med visoko (cirkumfleks) in nizko intonacijo (akut). Nizka intonacija je možna le na kratko naglašnem zlogu, v katerem je samoglasnik refleks starega ali novega akuta ali pa akuta na sekundarno naglašnem zlogu: *se je jelo, f kóšah, méša, góba, vóla, zélje, kóza, téta; rézati, délati, glóboke, kmétovje, široki, cvílila, zéleni; oponášati, mošničnata kožóla*. Tod je znan tudi naglasni umik na predpono: *zébrali so se, rástava, vúletje, prínas, pójznan, záčimba, je ópo*. Naglasni umik na polglasnik tipa *mægl* je izveden povsod, ohranjen pa je naglasni tip *okô*, pa tudi *samâ*. V pregibanju je živ mešani naglasni tip *svêť svetâ, kôst kostí, mesô mesâ*.

V zahodnem delu Haloz se je tonemsko nasprotje izgubilo, kratki naglašeni samoglasniki so se podaljšali, kratka sta ostala le zelo široki *e/ä* – *peče* in rahlo zaokroženi *â* – *b'rât*. To zahodno področje gravitira tudi proti srednještajerskemu rogaškemu narečju, v katerem se je kvantitetna opozicija izgubila.

3.3.2 Samoglasniški sestavi

3.3.2.1 Na vzhodu poznajo enoglasniški samoglasniški sestav dolgih naglašnih, kratkih naglašnih in nenaglašnih samoglasnikov.

$i:$	$\ddot{u}:$	$u:$	i	\ddot{u}	u
$e:$	$o:$	$\acute{\gamma}$	e	o	$\acute{\gamma}$
$e:$	$a:$	$\acute{\gamma}$	e	\acute{a}	$\acute{\gamma}$

$i: \leftarrow i: 'zi:ma, 'pi:šen; \ddot{u}: \leftarrow u: 'rü:ha, 'lü:č; u: \leftarrow i: 'vu:k, 'gu:č; e: \leftarrow e: 'de:n, v'e:s; \acute{e}: \leftarrow m'le:ko, 'le:s, 'le:ta; o: \leftarrow o: 'nô:č, 'mô:č, le'pô:; \acute{\gamma}: \leftarrow \acute{\gamma}: k'lô:p, ot'rô:bi; e: \leftarrow e: 'pe:t, 'ze:be\ me, e: 'le:t; a: \leftarrow a: d'va:, b'ra:da; \acute{\gamma}: \leftarrow \acute{\gamma}: č'f:f, sm'f't$. Dolgi polglasnik in dolgi jat sta v različnem razvoju dala enak refleks -e- (pri jatu domnevamo, da prek diftonga *ei* kot v prleščini), *e* in *e pa široki e:*.

Kratki naglašeni vokali so nastali iz starih akutiranih, novoakutiranih in sekundarno naglašnih. Akutirani jat (*bréza*) in kratki polglasnik tipa *pés* in *stébrj* zastopa ozki *e*, druge e-jevske vokale: $\acute{e}, \acute{e}, \acute{e}, \acute{e}$ pa široki *e: zélje, nésla, méša, détela*. Kratki *â* je rahlo zaokrožen.

3.3.2.2 V osredju prevladuje enoglasniško-dvoglasniški samoglasniški sestav, v njem se diftongirajo tudi $i:j$ v $i:j$, $\ddot{u}:j$ in $u:u$.

$i:j$	$\ddot{u}:j$	$u:u$
$e:j$	$o:u$	$\acute{\gamma}$
$\acute{a}:u$		
\acute{a}		

Kratki samoglasniki:

i	\ddot{u}	u	$\acute{\gamma}$
e	o	$\acute{\gamma}$	$\acute{\gamma}$
e			
\acute{a}			

Dolgi so po izvoru cirkumflekturni, kratki akutirani.

i: \leftarrow *i*: - 'li:st, s'vi:ja, 'zi:ma, 'zi:jt; \ddot{u} : \leftarrow *u*: - k'lü:č, 'lū:č, 'lū:jpin, o'lū:jpek; *u*: \leftarrow *ɤ*: - 'pu:š, 'vu:uk, 'tu:učen; -oɤ \leftarrow o: - (ob n, m): 'nu:uxet, 'nu:usnica, z'vu:un; ϵ : \leftarrow ϵ : - 'pɛ:t, 'pɛ:tek, p'lɛ:šen, 'zɛ:be; \leftarrow *e*: - 'lɛ:t, 'mɛ:t, 'pɛ:č; \leftarrow o: - 'vɛ:s, (de:jn), na'tɛ:še; *e*: \leftarrow \acute{e} : - z've:jzda, s've:jča, g're:jx, s'me:jx, 'be:jli; o: \leftarrow o: - 'bo:uk, 'do:ubili, le'po:u; \leftarrow ϕ : - 'bo:u, k'l'o:up, d'ro:uk, 'ro:up, 'go:ubec; - a:(+n) - gi'bo:unce, pi'jo:unec, b'ro:unit; a:(+m) - f x'ro:umi, s'ro:um 'sram'; /ã:u/ \leftarrow a: - (Velika Varnica: lobã:uja, mos'tã:uči, te'sã:uti); \acute{a} : \leftarrow a: g'rã:t, p'rã:x, d'vã:, h'rã:st, ko'vã:č, r'rã:va.

Kratki vokalizem: *i* \leftarrow *í* (staroakutirani) - 'lipa, 'riba, 'xiša, ftiči; *i* (tit) - 'nit, ftič, 'miš, 'nič, 'sit; p'rinas; *i* nenaglašeni - p'rišli, 'lū:jkjica; *u* nenaglašeni - 'enemi, 'župniki, lid'je: 'sporadično (-of) - 'li:jkič; \ddot{u} \leftarrow *u* (staroakutirani) - 'vūxa, k'rūxa; *u* \leftarrow *ɤ* 'buha, 'pun; ϵ \leftarrow \acute{e} , \acute{e} , v'zemen, 'pɛs, 'mɛgla; \acute{e} - 'zɛlje, 'pɛrje; \leftarrow akutirani \acute{e} ne'vešta, st'rɛxa, p'ɛona, 'lɛto, ko'lɛno; *e* \leftarrow *aj* - 'pečvina, 'šeba; \acute{e} - \acute{e} 'meša; 'zet, za'četi, p'pɛti, \acute{e} - 'nesla, 'rekla, 'žena; ϕ \leftarrow ϕ - 'goba, 'koča, 'toča; δ - 'voła, 'xoja, š'kođa, p'rosin, δ - 'kožo, 'koza, 'osa; \acute{a} \leftarrow *á* b'rãt; *n* in *m* ožita o v u: 'nu:uga, 'nu:uč, 'mu:uč, g'nu:j, 'nušja, 'nusin, 'kunec. Tudi v osredju je ohranjeno nepodaljšanje vseh akutov, vendar se kratki vokali začenjajo daljšati, bolj ko gremo proti zahodu. Za jat je refleks *e*:*i*, za δ in ϕ pa o:u, nosni \acute{e} , \acute{e} , \acute{e} so dali ϵ :. Vpliv bednjanskega narečja se gotovo kaže v diftongizaciji a v o:u/ã:u: te'sã:uti, gi'bo:unce. Vsak a je rahlo zaokrožen. Kratki vokali imajo enak izvor kot na vzhodu.

3.3.2.3 V zahodnem delu Haloz (Žetale) so se akutirani samoglasniki začeli daljšati, pojavita se dva nova dvoglasnika, ki sicer nista tipična za panonsko narečno skupino, razvila pa sta se: *i*:*e* iz kratkih akutiranih \acute{e} , \acute{e} , *u*:*o* pa iz novoakutiranega o, akutiranega nosnega ϕ ter umično naglašene o. Kratka sta danes le še \acute{a} in \acute{a} , odraza za umično naglašeni e, za akutirani ϵ in za novoakutirani e v edinem zlogu ter za kratki in umično naglašeni a: 'pãče, te'lãta, 'zãt, k'mãt; b'rãt, 'nãs, 'zãcnemo.

Dolgi samoglasniški sestav

<i>i</i> :	\ddot{u} :	<i>u</i> :
<i>i</i> : <i>e</i>		<i>u</i> : <i>o</i>
ϵ :		ϕ :
<i>e</i> :		<i>o</i> :
	a:u	+ɤ
	a:	

Izvor:*i*: iz *i*: 'zi:ma, s'vi:ja, 'li:st, 'pi:šem; akutiranega *i* 'li:pa, 'ri:ba, 'xi:ša, fti:či; kratkega *i* 'ni:t, 'si:t, 'mi:š; umično naglašene *i* 'ši:rok, 'ci:gan, 'pi:sala; \ddot{u} : iz *u*: 'lū:č, o'lū:pkī, 'vū:nešji, 'čū:ti; akutiranega *u* 'kū:pa, k'rū:xa; kratkega *u* k'rū:x, f'kū:p, 'tū:; umično naglašene *u* 'kū:pti, 'tū:lila; *u*: iz *ɤ*: 'pu:nen, 'tu:čen; akutiranega *ɤ* 'vu:na, 'du:ga; kratkega *ɤ* 'pu:x, 'du:k; *i*:*e* iz akutiranega \acute{e} b'ri:eza, 'ci:esta, ne'vi:esta, 'li:eto; kratkega polglasnika 'pi:es, 'vi:es, na'ti:eše; akutiranega polglasnika pre'mi:ekne, 'pi:exne, 'gi:ene; umično naglašene ϕ s'ti:ebɤ, 'mi:egla, 'pi:eklo; *u*:*o* iz novoakutiranega o 'vu:ola, 'xu:oja, 'nu:oša, 'nu:osin; akutiranega ϕ 'ku:oča, 'tu:oča, 'vu:ogɤ; umično naglašene *o* 'ku:ozã, 'u:osa, 'ku:onec; ϵ : iz dolgega polglasnika 'vɛ:s, 'dɛ:n, 'lɛ:n; dolgega nosnega ϵ 'pɛ:t, 'i'mɛ:, 'vɛ:žen; etimološkega e 'lɛ:t, 'pɛ:č, 'mɛ:t; o: iz dolgega nosnega ϕ go'lɔ:p, 'gɔ:bec, 'mɔ:š; e: iz dolgega jata po monoftongizaciji iz a:j

z've:zda, s've:ča, g're:x, 'le:te; o: iz dolgega a g'ro:t, p'ro:x, k'ro:l; a:u iz dolgega o 'na:uč, 'ma:uč, me'sa:u, le'pa:u; a: iz diftonga a:u 'ra:maje 'romanje'; v sklopu aj 'fa:jn, Žeta'la:jnke; r: iz samoglasniškega r s'mr:t, 'žr: 'ob'r:f.

LITERATURA

- Fran RAMOVŠ 1950: Relativna kronologija slovenskih akcentskih pojavov. *SR* III. 16–23.
 Jakob RIGLER 1977: K problematiki daljšanja starega akuta. *SR* XXV. 83–99.
 Jože TOPORIŠIČ 1988: Tvorbeni model slovenskega knjižnega naglasa. *SR* XXXVI. 133–180.
 Zinka ZORKO 1976: Koroški govori na severnem Pohorju zahodno od Ruš do Vuzenice: Magistrska naloga. 115 strani.
 — — 1982: Oplotniški govor. *Zbornik občine Slovenska Bistrica*. 293–310.
 — — 1985: Koroški govori Dravskega obmejnega hribovja od Ojstrice do Duha na Ostrem vrhu: Doktorska disertacija. Ljubljana.
 — — 1988/89: Narečna podoba mariborskega predmestja. *JiS* XXXIV. 170–78.
 — — 1989: Framski govor. *Znanstvena revija* (Maribor). 133–145.

SUMMARY

The paper presents material that proves that the shortened old acute on long vowels and the neo-acute on short vowels in the northern dialect area between Dravograd and Lenart lengthened later than in the central Slovene dialects and that the acute in trisyllabic words lengthened differently than in disyllabic words. In the eastern Carinthian dialect the acute in the first syllable of trisyllabic words shifted to the right and the new vowel is long. In the eastern Carinthian and northern Styrian dialect in disyllabic words there are two reflexes for the old- and neo-acute- stressed *e* and *o*: for jat diphthongal *ɛ*: and in the syllable before *i* narrow *ɛ*:, for neo-acute stressed *o* and *e* are found *ɔ:/ɔ:*, *ɛ:/ɛ:*. In southern Pohorje (Kebelj) there are two reflexes for the acute-stressed jat: *i:e* in trisyllabic words and *i:* in disyllabic words: *'di:elati – 'da:jlam – 'di:laɥ – 'da:jlala – 'di:elati*. (In this dialect the reflex for the *e* with retracted stress is *i:e – 'ži:ena*.) The acute in trisyllables thus did not lengthen at the same time as in disyllables. The two reflexes each of the neo-acute stress *e* and *o* in the Drava Valley can be explained by lengthening at different times or by the narrow reflex due to more recent influence of the Styrian dialect (after all, the Styrian provincial border ran near Dravograd from the thirteenth century on). The eastern Carinthian dialects in the Drava Valley west of Fale and Činzata and the northern Styrian dialects are united by a tendency toward a third accent retraction on long and short circumflexes, especially in the infinitive and in nominal declensions corresponding to the mixed type in the standard language. After the loss of pitch oppositions the long vowels that were previously acute-stressed largely retained their place of stress. In the Pannonian dialect group acute vowels are normally not lengthened and are short today. West of a line linking Trate, Lenart, Ptuj and Macelj, the acute-stressed vowels are lengthened but have different reflexes today than the old circumflex. Rigler's sketch (*SR* 1977: 98) should be amended in the following way: the eastern border of the lengthened acute should be corrected; the northern part of the Central Savinja dialect is characterized by the late lengthening; and the accentual situation in Haloze should be added whereby in the east (Veliki Vrh) there is also low intonation, in the central area (Leskovec) there are short vowels for previously acute-stressed vowels, and in the western area (Žetale) the acute vowels are lengthened and have *é, ê, ò, ò̀, ò̂*, the *e* that has received stress by retraction and the old acute-stressed *a* have special short reflexes.

SPREMEMBE NEKATERIH DVOJINSKIH OBLIK IN ZVEZ
V SLOVENŠČINI IN RUŠČINI

V prispevku se primerjajo nekateri pojavi, povezani z izginjanjem dvojine v slovenščini in ruščini. Opozarja se na nekatere paralele (zgodnje izginjanje svobodne dvojine in dvojine os. zaimkov 1. in 2. os., zgodnejša pluralizacija *a*-jevskih samostalnikov ž. sp.) v obeh jezikih in na nekatere razlike: radikalnejše oblikovno izginotje proste dvojine v slovenščini, zgodnja izginitev sindetične dvojine v ruščini, izenačevanje dvojnjskih glagolskih končnic in nastanek novih oblik im. osebnih zaimkov 1. in 2. os. v slovenščini.

The paper compares certain phenomena connected with the loss of the dual in Slovene and Russian. Certain parallels are pointed out (the early loss of the free dual and the dual in the first and second persons, the early pluralization of *a*-stem nouns) as well as certain differences: the more radical morphological disappearance of the free dual in Slovene, the early loss of the syndetic dual in Russian, the leveling of dual verbal desinences and the rise of new forms of the first- and second-person pronouns in Slovene.

V pričujočem sestavku bom primerjala nekatere pojave, povezane z izginjanjem oz. spreminjanjem dvojine v slovenščini in ruščini. Opirala se bom zlasti na ugotovitve Tesnière in Belića za slovenščino, Iordanskega za ruščino, sama pa sem analizirala več odlomkov iz slovenskih besedil 16. st., ki ponujajo za zgodovino dvojine v slovenščini zelo dragoceno gradivo.

Slovnična kategorija dvojine je po mnenju A. Belića (1932), ki je vprašanju dvojine v slovanskih jezikih posvetil monografijo, med vsemi indoevropskimi jeziki najbolj ohranjena v slovanskih jezikih. V slovenščini obstaja dvojina kot živa slovnična kategorija še danes, čeprav ne več v taki obliki, kakršna se domneva za praslovanščino, prav tako pa je njena raba v knjižnem jeziku predpisana v večjem obsegu, kot je živa v narečjih ali splošnem pogovornem jeziku (Tesnière 1925: 424–5, Jakopin 1966). V ruščini so nekateri tipi dvojine verjetno začeli izginjati še pred pojavitvijo pisnih spomenikov v 11. st., nekateri tipi pa so dobro ohranjeni še v spomenikih 12. st., v 13. in 14. st. pa dvojina kot slovnična kategorija intenzivno razpada (Iordanski: 16).¹ V sodobni ruščini dvojine ni več, pač pa so se ohranili razmeroma močni sledovi njenih oblik, njeno izginotje pa je povzročilo nekatere dokaj globoke spremembe v ruskem morfološkosintaktičnem sistemu. Primerjava nekaterih pojavov, povezanih z izginjanjem oz. spreminjanjem te kategorije v ruščini in slovenščini nam lahko približa lastnosti te zanimive kategorije.

¹Sodbe o stanju dvojine v 11. in 12. st. v vzh. sl., dobljene na podlagi raziskovanja pisnih spomenikov, je seveda treba sprejemati z določeno mero previdnosti, saj so prvi spomeniki pisani predvsem v cerkveni slovanščini vzhodnoslovanske redakcije. Vendar se zdi, da so ugotovitve Iordanskega, ki upošteva za prvo obdobje staroruska hagiografska dela (*Skazanie o Borisu in Glebu* ter *Žitie Feodosija Pečerskega*) in letopise (npr. Nestorjevo kroniko), vendarle relevantne. V izdaji dela pisem na brezovem lubju iz Novgoroda (Janin, Zaliznjak 1986), ki v času, ko je Iordanski pisal svojo študijo, še niso bila znana, jezik v njih pa je zelo blizu govornemu, so (sicer zelo maloštevilni) primeri, v katerih nastopa oz. bi morala nastopati dvojina, v skladu z ugotovitvami Iordanskega.

Belić je dvojino delil na dva osnovna tipa: prosti in vezani. Prosta dvojina se uporablja pri samostalnikih, ki pomenijo predmete, sestavljene iz dveh delov. Sem sodijo zlasti imena za parne organe, npr. stosl. *ročě, nožě, oči, uši* (vse v dv.). Vezana dvojina je zveza samostalnika s števnikom *dva* in se uporablja za katerakoli dva predmeta (npr. *dva brata, dve sestri* itd.). Belić dalje omenja še dva tipa dvojine, ki pa izhajata iz gornjih dveh in sta z njima povezana, in sicer sindetični in anaforični. Sindetična dvojina se nanaša na dve osebi ali predmeta, povezana z *in* (npr. *Marko in Peter gresta*), za podtip take dvojine šteje tudi osebna zaimka za 1. in 2. os., saj *midva* pomeni *jaz in še nekdo*, *vidva* pa *ti in še nekdo*. Anaforična dvojina se uporablja pri besedah, ki se nanašajo na že omenjeno oz. splošno znano nominalno skupino v dvojini (*Živela sta* (sindet. dv.) *bratec in sestrica*. *Nekoč sta šla* (anaf. dv.) *v gozd...*, *zagledal ju* (anaf. dv.) *je...* itd.). V stari cerkveni slovanščini so bile v rabi vse omenjene vrste dvojine.

Zgodovini dvojine v ruščini je posvetil posebno študijo Iordanski (1960). Upošteva Belićevo razdelitev dvojine na različne tipe je ugotovil, da je v stari ruščini (oz. vzhodni slovanščini) najprej (še v predpisnem obdobju) začela razpadati prosta in sindetična dvojina, kasneje pa je podlegla še vezana in anaforična dvojina. Proces intenzivnega spreminjanja kategorije števila se da opazovati v spomenikih 13. in 14. st.

Razlog, zakaj prosta dvojina začne izgubljati dvojinjski pomen in ponavadi dobi množinskega, je po Belićevem mnenju treba videti v rahlem pomenskem premiku teh samostalnikov. V pomenu dvojinjskega samostalnika tipa stosl. *ročě, oči, uši* je poudarjena sestavljenost enote iz dveh delov. Vendar lahko sčasoma pride v ospredje pomen »del človekovega telesa« in tedaj postane dvojina nepomembna. Besedna zveza *Petrovi roki* oz. *Petrove roke* pomeni bolj ali manj eno in isto, saj je jasno, da ima vsak človek dve roki (Belić: 20 sl.). Po takem pomenskem premiku se lahko začne prosta dvojina nadomeščati z množino.

Proces izginjanja proste dvojine lahko poteka na različne načine. Ena pot je, da so stare dvojinjske oblike izpodrinjene od množinskih (prim. sle. *ušesa me bolijo*), druga pot pa je, da stare dvojinjske oblike dobijo pomen množine (prim. rus. *uši boljat*). Če sta prej obstajali dvojinjska in množinska oblika, po tem procesu dvojinjska staro množinsko izpodrine (rus. dv. *roga* izpodrine množino *rozi*). V ruščini je pri nekaterih samostalnikih deloval prvi, pri drugih pa drugi način, medtem ko je v slovenščini prevladoval prvi način. Stare dvojinjske oblike *ručě, nožě*, ki se uporabljajo v staroruskih spomenikih, in sicer tudi v odvisnih sklonih, so se v 13. st. začele intenzivno nadomeščati z množinskimi *ruky, nogy* (danes *ruki, nogi*). Po mnenju Iordanskega so te oblike vplivale tudi na zvezo *dvě rucě*, kjer so se uveljavile oblike im. mn., ki pa so kasneje doživele akcentne spremembe, tako da so danes dojete kot rod. ed., ki nastopa tudi v zvezi s *tri, četyre* (*dve, tri, četyre ruki*) (Iordanski: 42 sl.).²

Stara dvojinjska samostalnika *oči, uši* sta ostala v ruščini v taki obliki še danes, vendar imata množinski pomen in množinsko sklanjatev z *i*-jevskimi končnicami. *Oči*

²V vzhsl. csl. spomenikih so se dvojinjske oblike teh samostalnikov, kot tudi dvojina nasploh, uporabljale veliko dlje, kodificirale so jo tudi csl. slovnice iz 16. in 17. st.

velja danes za cerkvenoslovanizem, saj ga je spodrinil sam. *glaza*, ki se je pojavil v 16. st. Oba samostalnika sta imela še v 14. in 15. st. dvojske končnice v odvisnih sklonih, od 16. st. se začnejo pojavljati množinske končnice (*uŕei, oŕei, oŕehŕ*). Najbolj trdoživa dvojska oblika je orod. *oŕima*, to je edina oblika, ki jo je našel Unbegaun v dokumentih 16. st. Ob njej se pojavlja pridevnik v dvojski in množinski obliki: *dobrymi svojimi oŕima oz. predŕ oŕima našima* (Unbegaun: 223), četudi ima ta samostalnik v 16. st. gotovo pomen množine in gre pri pridevnikovi dvojski obliki gotovo za nekako samodejno ujemanje, ki je med samostalnikom in pridevniškimi prilastkom najmočnejše.³

Stare dvojske oblike sr. sp. z množinskim pomenom so tudi *koleni, pleŕi*, m. sp. pa *boka, roga*. Te so nekaj časa soobstajale z množinskimi oblikami *rozi, boci*, oboje so imele pomen množine (npr. *roga okovany* iz 16. st.), končno pa so dvojske oblike izrinile množinske. Ta nova množina parnih predmetov na *-a* je v ruŕčini sovplivala na ŕirjenje končnice *-a* v im. mn. sam. m. sp. (npr. *berega, lesa, doma, veŕera* itd., prim. Gorškova, Haburgaev: 209–10). Množinski pomen parnih samostalnikov tipa *roga* je sovplival tudi na zveze tipa *dva brata*, ki so tudi dobile pomen množine.

V sodobni slovenŕčini imamo za razliko od ruŕčine na mestu nekdanje proste dvojske vselej oblike, ki so po pomenu in obliki množinske: *roke, noge, uŕesa, kolena, rogovi, starŕi* itd. Edini samostalnik z nekdanjo dvojsko obliko, vendar seveda z množinskim pomenom je *oŕi*.⁴

Pretežno takŕno stanje najdemo ŕe v besedilih iz 16. st.: *inu ŕo je Iesuŕu pred nuge metalu* (Dalm., Mt. XV.); *ŕo v nje teleŕi bily dvozhizhi* (Dalm., Gen. XXV.); *Njegovi Starifhi ŕo odgovorili* (Dalm., Janez IX.); (gl. tudi zglede pri Beliću: 73–4). Edina oblika, ki je po obliki stara dvojska, je beseda *oŕi*, v besedilih protestantov rabljena v množini (ŕ. sp.): *ozhy ŕo ŕe odperle* (Dalm., Mt. IX.). Zanimivo je, da je pri tej besedi tako kot v ruŕčini zelo trdoživ orod. dvojske, ki se pojavlja v besedilih 16. st. ob množini. Pridevnik se ob dvojski obliki samostalnika vŕasih pojavlja v dvojski, vŕasih pa v množini, vendar gre v vseh primerih gotovo le ŕe za oblikovni relik: *s' videzhimi ozhima* (Dalm., Mt. XIII.); *pred Boshjima ozhima* (Dalm., G. Predg. VII.) (prim. tudi Ramovŕ: 77).⁵

Sklepati se da torej, da je tudi v slovenŕčini, kot v ruŕčini prosta dvojska zaŕela med razliĝnimi tipi dvojske najprej izginjati. Vendar je v slovenŕčini prevladovalo zgodnje

³*Oŕima* je ŕe danes živo v nekaterih ukrajinskih in beloruskih nareĝjih (Iordanski: 49).

⁴Ob *starŕi* se sicer uporablja tudi *starŕa*, ob dvojski pa dvojska (prim. SSKJ). Tu na moŕno rabo dvojske najbrŕ vpliva dejstvo, da gre za dve osebi, predstava o dveh osebah pa je za dvojsko v slovenŕčini pomembna. V zvezi s ŕtevnikom *dva* se pri takih samostalnikih uporablja dvojska, torej z *dvema (obema) rokama, dve (obe) oŕesi* itd. Prim. v besedilih 16. st. *dvej roki; dveje okej* (Dalm., Marko IX.) ali pa v zgodbi o Suzani, kjer se govori o dveh starcih: *le ta dva Starifha* (Dalm., Ester, 207 sl.). Morda je do podobne oblike kot rusko *roga, boka, rukava* priŕlo tudi v slovenskih nareĝjih pri besedi *rokava* (Rigler 1985: 339).

⁵V Dalmatinovi Bibliji najdemo v Visoki pesmi (II.) obliko *oŕesa* v zvezi *Vinŕke tertje ŕo ozheŕa dobile*, torej podobno pomensko razlikovanje kot danes. V Briŕinskih spomenikih najdemo orod. *pred bosima ozima* (Briŕ. sp. II. 27, 75, 86), *pred Tu(o)ima osima* (III. 55), za katere lahko domnevamo, da izraŕajo ŕe dvojsko (Beliĝ: 76).

nadomeščanje dvojskih oblik z množinskimi, medtem ko je v ruščini precej starih dvojskih oblik dobilo pomen množine. Na ta način se je v slovenščini, kot kaže, zgodaj pretrgala zveza med prosto in vezano dvojino, tako da je bil tudi vpliv izgube proste dvojine na vezano dvojino najbrž manjši (prim. tudi Belić: 55 oz. 69).

Naslednji tip dvojine, ki je začel v ruščini zgodaj izginjati, je po ugotovitvah Iordanskega sindetična dvojina: *i se vlezosa poslanii Svjatopolkomz Snovidz Izečevičb i Dymitrz i počasta prostirati koverz i prosterša jasta Vasilka* (Nestorjeva kronika, Iordanski: 180). V njenem okviru zgodaj izgine im. os. zaimkov 1. in 2. os. Pri os. zaimkih je najprej nadomeščen z množinskim zaimkom im. zaimka za 2. os.: *vy ubo nbsbnaja člověka esta* (B. in Gl., Iordanski: 17); *vy vedaeta* (Pismo na brezovem lubju, Janin, Zaliznjak: 66). Pri teh zgledih je zanimivo, da ima glagol obliko dvojine, osebni zaimek pa množine. To kaže (precej podobnih zgledov najdemo tudi v slovenskih besedilih 16. st.) na določeno samostojnost glagola pri izražanju osebe (predvsem 1. in 2.), oz. da pri izražanju osebe pri glagolu ni mogoče vedno govoriti zgolj o preslikavanju z osebnega zaimka na glagol (prim. tudi Gorškova, Haburgaev: 312). Večkrat pa množinskemu zaimku seveda sledi kar glagol v množini. Zgleda za im. dv. 2. os. (domnevano *va*) Iordanski ni mogel najti, čeprav ga nekatere historične slovnice navajajo, včasih z vprašajem. Dalj časa se najde po spomenikih im. 1. os. dv. *vě*. Iordanski meni, da je treba to pripisati ujemanju os. zaimka in glagolske končnice: *vě poslevě, vě esvě* itd. Ta zveza pogosto nastopa v prepisih letopisov v 14. st., v 15. st. pa najdemo bodisi zaimek v množ. in glagol v dvojini bodisi obe obliki v množini (*my poslevě, my vědaemz*). Im. os. zaimka 3. os. (*ona rekosta*) se po besedah Iordanskega ohranja po spomenikih dalj časa kot pri 1. in 2. os., tu gre seveda za anaforično dvojino, ki se je tako kot vezana dvojina (tipa *tura mja dva metala*) obdržala dalj časa. Iordanski omenja, da se je prav konstrukcija m. sp. z ujemanjem v končnici *-a* ohranila razmeroma dolgo (Iordanski: 200).

Kot kaže, v stari ruščini ni prišlo do analogične izenačitve končnic osebnih zaimkov in glagola vseh treh oseb v enem značilnem vokalu. Osebne glagolske končnice so bile: *-vě, -ta, -ta* ob osebnih zaimkih: *vě* oz. *my, vy, ona, oně*.⁶ *My* in *vy* sta seveda pritegnila glagol v množino, to pa je spet moralo sovplivati tudi na dvojino v 3. os.

Zadnja stopnja pri izgubi dvojine v vzhodnoslovanskih jezikih je bila izguba vezane dvojine. Ta se je dogajala v času, ko so se začeli vzhodnoslovanski jeziki razvijati samostojno, pa tudi v sami ruščini razvoj po narečjih ni bil enak. Za osrednja ruska narečja velja, da se je v vezani konstrukciji najprej začela uporabljati množina pri *a*-jevskih sam. ž. sp. (Iordanski: 91). Tako se je začela uporabljati po števnih 2, 3, 4 ista oblika, namreč im. mn., npr. 2, 3, 4 *gory*. Pri *o*-jevskih samostalnikih m. sp. pa je, nasprotno, stara dvojska oblika dobila pomen množine in se nato začela uporabljati tudi ob števnikih 3 in 4 (*dva, tri, četyre brata*). O množinskem pomenu zveze samostalnika z 2 pričajo, npr., primeri iz oporok 14. st., kjer najdemo pridevnike v množini: *dva kovša zoloty, moi dva žerebja*. Šele po daljšem razvoju in akcentskih spremembah je prišlo v delu narečij in v knjižni ruščini do današnjega stanja, v katerem so tako oblike ž. sp. kot oblike m. sp. ob 2, 3, 4 osmišljene kot rod. ed.

⁶Določeni premiki v tej smeri so se zgodili sporadično in pozno v csl. besedilih, v csl. slovnica 16. in 17. st. so bili kodificirani pod jsl. vplivom (gl. op. 8).

Iordanski omenja med možnimi vzroki za to, da je prišlo do izgube dvojine pri *a*-jevskih sam. ž. sp. prej kot pri *o*-jevskih m. sp., križanja in analogije med trdimi in mehkim končnicami dvojine in množine (-*ě* in -*i* proti -*y* in -*ě*) (Iordanski: 83).

Zanimivo paralelo z izgubljanjem dvojskih zaimkov v 1. in 2. os. v staroruskih spomenikih vidimo v slovenskih besedilih 16. st. Tu sploh ne najdemo več starega imenovalnika dvojskega zaimka za ti dve osebi, ampak namesto njega nastopata množinska zaimka *mi* in *vi*. Tudi tu ob teh dveh zaimkih lahko nastopa glagol bodisi v dvojini bodisi v množini: *my hozheva...vy neveſta* (Dalm., Marko X.); *my ieimo* (o Adamu in Evi, Trubar, Neweklowsky: 3); prim. tudi zglede pri Tesnière (266) in Beliću (81). Zdi se, da je glagolska dvojina v 3. os. bolje ohranjena kot v 1. in 2. os., in sicer bodisi da je v subjektu vezana zveza tipa *dva brata* bodisi zveza dveh samostalnikov tipa *Adam in Eva* bodisi da se nanaša anaforično na že omenjen dvojski subjekt, pri čemer ni nujno, da je osebni zaimek (*ona*) uporabljen: ...*inu kadar sta sposnala de sta naga, sta ...splella ...sta sturilla* (Trub. Kat. 1550, Neweklowsky: 3).

V zgodbi o Adamu in Evi, npr., v Trubarjevem Katekizmu 1550 in v Dalmatinovi Bibliji 1584, je takrat, ko se o Adamu in Evi pripoveduje v 3. os., pretežno uporabljena dvojina, v 1. in 2. os., ko Adam in Eva govorita o sebi ali sta nagovorjena, pa množina (*my ieimo, my lohki ne umeryemo; my ...ieimo; Vy neumerjete.*). V besedilih 16. st. so primeri kršitve glagolske dvojine tudi v 3. os., in sicer v vseh treh tipih: vezani, sindetični in anaforični (Tesnière: 406; Belić: 88; Derganc 1988: 244),⁷ vendar prevladujejo dvojske konstrukcije.

Opaziti je mogoče razliko med stavki, kjer je subjekt m. sp., in tistimi, v katerih je ž. sp. Stavki, kjer je subjekt ž. sp., so odprtejši za pluralizacijo, npr.: *V ti isti* (namreč hiši) *so bile dve dejkli* (Trubarjevo pismo, Rupel: 125; prim. tudi Tesnière: 420). Poleg tega pa se ti stavki razlikujejo po končnicah osebnih glagolskih oblik: oblike za m. sp. imajo v vseh treh osebah končnico -*a*, za ž. sp. pa -*e*. Prim. pripoved o dveh Lotovih hčerah: ...*dajve naju Ozhetu Vina pyti, inu leshive per njemu, de od naju Ozheta Seme ohranive. Taku ſte one...dale Vina pyti...my zheve njemu...pyti dati...de...feme ohranive. Taku ſte one...dale pyti...Taku ſte obadvej Lotove Hzhere ...pozhele* (Dalm., Gen. XIX.). Lep zgled za razliko med ž. in m. sp. pri glagolski končnici imamo v zgodbi o Suzani (Dalm., Ester, 207), kjer nastopata dve dekli in dva starca: *Inu te Dekle ſte ſturile...ſte Vert ſaklenile...ſte vunkaj ſhle...inu teh Mosh neſte one vidile: Sakaj ona ſta ſe bila ſkrila. Kadar ſte vshe te Dekle bile vunkaj odſhle, ſta ta dva Starifha naprej priſhla.*

Očitno je tudi v slovenščini še pred 16. st. im. os. zaimkov za 1. in 2. os. dvojine izginil in bil nadomeščen z množino, kar je ponujalo možnost za uporabo glagolske množine in popolno pluralizacijo takih stavkov. Jezik besedil 16. st. pa kaže tudi na izenačitev dvojskih glagolskih končnic v vseh treh osebah: -*a* za m. in -*e* za ž. sp.

⁷Še nekaj zgledov za kršitev glagolske dvojine v 3. os. iz Dalmatinove Biblije: *Taku ſo tudi sdaj v'Novim Teſtamentu le dva Sacramenta, od GOSPVDA Boga gori poſtaulena* (Gm.predg., XII.) — *ta dva ſhtuka od S. Karſta inu S. Obhayla ſapopadeo v'ſebi* (Gm. Predg., XVIII.) — *Nebu inu Semla prejdeo* (Marko XIII.).

Tako stanje najdemo predpisano v Bohoričevi slovnici.⁸ Ločevanje dvojskih glagolskih končnic po spolu danes obstaja v nekaterih narečjih, ni ga pa v knjižnem jeziku, kjer se uporablja za oba spola končnica *-a* (prim. tudi Tesnière: 409 sl.). Zdi se, da je ključni pojav za ohranitev dela dvojskih konstrukcij v slovenščini pojav novega imenovalnika dvojskih osebnih zaimkov, ki je nastal iz besedne zveze *mi dva, vi dva*. Take oblike srečamo tako v besedilih 16. st. kot tudi v Bohoričevi slovnici, uporabljane kot fakultativne variante ob *mi, vi*. Množinskima zaimkoma dodan element dvojskosti je nekako potegnil množinska zaimka nazaj v dvojsko paradigmo tako pomensko kot oblikovno, saj taki obliki sledi glagol v dvojnini. V Trubarjevi *Eni dolgi predgovori* je, npr., v zgodbi o Adamu in Evi (22. pogl.) ob teh oblikah uporabljena dvojnina: *Vidua nemata leifti; Midua leiua; vidua nekar ne vmerieta*. Tako nastane ob možnosti za pluralizacijo pronominalno-verbalne zveze za 1. in 2. os. tudi možnost za dvojsko paradigmo m. sp., v kateri se v končnici — *a* ujemajo osebni zaimki in glagoli vseh treh oseb (kar sicer ni značilno niti za zaimke niti za glagole), z njimi se ujemajo tudi ostale besedne vrste: števniki *dva*, samostalniki, pridevniki, deležniki, pridevniški zaimki:

midva greva, sva šla, sva vesela
vidva gresta sta šla, sta vesela
ta dva mlada brata (ona) gresta, sta šla, sta vesela itd.

Dvojske oblike in zveze tega tipa sodijo med najtrdnješe in najbolj razširjene na slovenskem ozemlju, zaradi tega Tesnière piše, da je značaj dvojine v slovenščini pronominalno-verbalne narave (317, 421–3), čeprav je v starejših obdobjih kazalo, kot da bo glagolska dvojnina hitro izginila (405–8). Zdi se, kot da se je proces izginjanja dvojine v slovenščini začel in napredoval podobno kot v drugih slovanskih jezikih, vendar se je na neki točki ustavil in se celo obrnil tako, da so se zgoraj omenjene dvojske zveze utrdile in izpodrinile že pojavljajoče se množinske. Belić sicer meni, da je pronominalno-verbalna dvojnina le en del dvojine, nič bolj pomemben kot nominalna dvojnina; le obe skupaj uravnoteženo predstavljata dvojnino. Vendar ne mislijo vsi jezikoslovci tako: Stolz, npr., meni, da je pronomen za dvojnino ključnega pomena, še starejše je o tem vprašanju podobno mnenje Humboldta (400). Vsekakor se zdi, da je bila za ohranitev zgoraj navedenih oblik in zvez ključnega pomena pritegnitev osebnih zaimkov 1. in 2. os. nazaj v dvojsko paradigmo in vzpostavitev paradigme z značilno končnico *-a* (na pomen končnice *-a* opozarjata tudi Belić: 80 in Jakopin: 100). Manj jasna razmerja med refleksi nekdanjih *a*-jevskih dualnih končnic *-ě* in *-i* na eni strani ter pluralnim *-e* na drugi so najbrž (podobno kot to za ruščino domneva Jordanski) pripomogla k večji odprtosti do pluralizacije v stavkih, kjer je osebek ž. sp. S tem v zvezi je zanimivo mnenje Toporišiča (1984: 16), da je oblika deležnika na *-e*, ki se

⁸Podobno ločevanje dvojskih glagolov po spolu ima v svoji slovnici Smotricki, ki ga je, kot kaže, posnel po južnoslovanskih csl. slovnicih in besedilih. Isačenkova (1977: 115) domneva, da je to posnel po Bohoričevi slovnici, je manj verjetna (prim. Derganc 1986). Mareš (206) meni, da težnja po ločevanju glagola v dvojnini po spolu (ki ga pozna tudi luž. srbsčina) izvira iz kongruenčnega značaja 3. os. V lužiški srbsčini se to ločevanje ni razširilo na 1. os.

uporablja v pogovorni slovenščini za ž. sp. (*sva hodile* proti knjižno *sva hodili*) dvojska. Tu sovpadata dvojska in množinska oblika (*smo hodile*). Tako stanje srečamo tudi v besedilih 16. st. Vendar po mnenju Tesnière fonetični razlogi pri pluralizaciji niso pglavitni (Tesnière: 111 sl). Razlogi zanjo so splošne narave, manj jasna končniška razmerja le niso vplivala zaviralno. Pogostejša pluralizacija dvojine ž. sp. v različnih stopnjah je značilna tako za starejša besedila kot za sodobno stanje (prim. Tesnière: 88, 419 sl., Jakopin 1966).

Belić je v svoji študiji poudarjal pomen sindetične dvojine za ohranitev dvojine v slovenščini. Ta naj bi bila glavna opora dvojine in naj bi že pred 16. st. preprečila njeno nadaljnje izginjanje, ki se je začelo tako kot v drugih slovanskih jezikih z izgubo proste dvojine. Belić meni, da je tedaj, ko je izguba proste dvojine v slovenščini začela vplivati na to, da je tudi zveza z *dva brata* začela dobivati množinski pomen, zveza *Peter in Marko govorita*, ki s tem procesom ni bila prizadeta, preko *midva govoriva* in *vidva govorita* pritegnila v ta krog *dva brata govorita*, in tako rešila zvezo *dva brata*. Ta Belićeva domneva je pravzaprav težko dokazljiva iz gradiva. Besedila 16. st., kot že omenjeno, kažejo le na šibkost dvojine v 1. in 2. os. ter hkrati na proces vračanja teh dveh oseb v dvojsko paradigmo. Tudi ni mogoče zaslediti več kršitev v vezani dvojski kot v sindetični, sicer pa Belić meni, da so se ti procesi dogodili še pred 16. st. Pomen sindetične dvojine je morda v tem, da ni začela zgodaj izginjati, kot je to za ruščino ugotovil Iordanski. Morda je Belić mislil tudi na tisto pomensko predstavo, ki družji zveze dveh oseb tako v osebnih zaimkih 1. in 2. os. kot v zvezi *P. + M.* (prim. Belić: 80).

O nastanku zaimkov *midva, vidva* je najenostavnejša in najverjetnejša domneva, da sta nastala neposredno iz *mi + dva* (Belić: 77 sl.; Ramovš: 85; Rigler 1985: 344; drugače in malo verjetno Tesnière: 266 sl.). Zgradba novih dvojskih zaimkov *midva, vidva* sicer ni nenavadna: Stolz meni, da je aglutinacija števnik *dva* morfosemantično in jezikovnozgodovinsko nadvse transparenten proces, ki se ga da opazovati v več jezikih, podobna konstrukcija obstaja v litovščini (Stolz 1988: 479). Zgradba teh dveh zaimkov je v prid njunemu ohranjanju, saj sta daljša od množinskih osebnih zaimkov, sestavljena iz *mn. + dva*, kar se ujema s tem, da je dvojska markirana nasproti množini (podobno ima v lužiški srbsščini veliko dvojskih oblik en segment več kot množinske in kažejo zgradbo *pl+ -j*, ki se dojema kot značilna dvojska končnica, Mareš: 206-7; Stolz: 481). Zdi se torej, da je vzpostavitev z jasno končnico označene pronominalno-verbalne paradigme (za m. sp.), ki se v končnici ujema tudi z vsemi drugimi nominalnimi besednimi vrstami, pomembno dejstvo, ki je sodelovalo pri ustavitvi procesa propadanja dvojine v velikem (a ne vsem) delu slovenskih narečij.⁹

Naj strnem: ob opazovanju nekaterih sprememb v dvojskih konstrukcijah v ruščini in slovenščini se pokaže, da je dvojska začela v obeh jezikih šibeti. Najprej je začela izginjati prosta dvojska, pri čemer je v slovenščini prosta dvojska bila večinoma radikalno izpodrinjena od množinskih oblik, medtem ko je v ruščini ostalo nekaj starih dvojskih oblik, ki so dobile pomen množine. V obeh jezikih so zgodaj začele izginjati tudi oblike im. 1. in 2. os. zaimkov. V ruščini je hkrati začela izginjati tudi sindetična

⁹Tudi v lužiški srbsščini so tako osebni zaimki kot glagolske osebne oblike v dvojski označene s posebno končnico *-j*, prim. tudi Lötsch 1965.

dvojina v 3. os., medtem ko se za slovenščino tega ne bi dalo trditi. V ruščini nato proces napreduje in zajame tudi vezano (tu najprej pri ž. sp.) in anaforično dvojino. Izguba dvojine ni minila brez precej globokih sledov v morfosintaktičnem sistemu ruščine. Poleg že omenjenih oblikovnih sledi Gorškova in Haburgaev (163) opozarjata, da je zaradi izgube dvojine prišlo do rahljanja vezi med paradigmami ednine in množine, nova skladenjska zveza 2, 3, 4 *brata* pa je tudi pripomogla k temu, da je števnik v ruščini sintaktično bolj samosvoja besedna vrsta kot v slovenščini (Suprun: 198 sl.), kjer se 2, 3, 4 obnašajo podobno kot pridevniki.

V slovenščini je, kot se zdi, izginjanje dvojine sicer tudi napredovalo (ponekod do konca, Tesnièreova študija kaže različne stopnje, ki jih je ta proces dosegel po narečjih), vendar se je na večini ozemlja proces v nekem trenutku ustavil in se celo obrnil tako, da se je dvojina uveljavila tam, kjer kaže v starejših besedilih že znake šibkosti (Tesnière: 406). Zdi se, da je mogoče že v besedilih 16. st. odkriti pomemben dejavnik, ki je pripomogel k temu preokretu: to je pritegnitev že množinskega im. osebnih zaimkov za 1. in 2. os. nazaj v dvojino z zvezami tipa *mi dva*, *vi dva*. S tem je bilo omogočeno (po predhodni izenačitvi končnic osebnih glagolskih oblik) zaznamovanje vseh ujemajočih se dvojninskih oblik m. sp. s končnico *-a* (ki veljajo za m. sp. ali za zvezo dveh oseb, ene m. in ene ž. sp.). To dejstvo je verjetno sovplivalo pri ohranitvi nekaterih dvojninskih konstrukcij v slovenščini, vendar, kot poudarja Belić, dvojina v slovenščini nima več takega značaja, kot se domneva za praslovanščino. Ni več proste dvojine, izginile so tudi mnoge dvojninske oblike odvisnih samostalniških in pridevniških sklonov (manj pa osebnih zaimkov, predvsem za 1. in 2. os.), šibi dvojina za ž. sp. Danes je dvojina postala zlasti pomembno sredstvo za označevanje dveh oseb v konstrukcijah tipa *midva greva*, *vidva gresta*, *Janko in Metka /dva brata/ onadva gresta* itd. (prim. tudi Lencek 1982).

LITERATURA

- A. BELIĆ, 1932: *O dvojini u slovenskim jezicima*. Beograd.
- A. BOHORIC, 1584: *Arcticæ horulæ succisivæ*. Ljubljana: Mladinska knjiga & R. Trofenik, 1970 (Monumenta litterarum Slovenicarum 7).
- Brižinski spomeniki*. Izdala SAZU. Ljubljana: Slovenska knjiga, 1992 (Monumenta slovenica III).
- J. DALMATIN, 1584: *Biblia*. München: R. Trofenik & Mladinska knjiga, 1968 (Geschichte, Kultur und Geistesleben der Slowenen III).
- A. DERGANČ, 1986: O morebitnem vplivu Bohoričeve slovnice na cerkvenoslovensko slovnico Meletija Smotrickega. 16. stoletje v slovenskem jeziku, književnosti, in kulturi. Ljubljana (Obdobja 6). 319–27.
- 1988: On the History of Dual in Slovene and Russian. *Wiener slavistischer Almanach*, 22. 237–247.
- K. V. GORŠKOVA, G. A. HABURGAEV, 1981: *Istoričeskaja grammatika russkogo jazyka*. Moskva.
- W. HUMBOLDT: *Über den Dualis*. Abhandlungen der historisch-philologischen Klasse der königlichen Akademie der Wissenschaften in Berlin aus dem Jahre 1827. Berlin, 1830. V članku je citiran ruski prevod: V. Gumbol'dt, *Jazyk i filosofija kul'tury*, Moskva, 1985.
- A. M. IORDANSKI, 1960: *Istorija dvojtvennogo čisla v russkom jazyke*. Vladimir.

- A. V. ISAČENKO, 1977: Vplivanje slovenskoga jezika na razrabotku istorii ruskoga jezika v 16 i 17 vekah. *Nahtigalov zbornik: Ob stoletnici rojstva*. Ljubljana. 109–19.
- F. JAKOPIN, 1966: Slovenska dvojina in jezikovne plasti. *Jezik in slovstvo* IV. 98–104.
- V. L. JANIN, A. A. ZALIZNJAK, 1986: *Novgorodskie gramoty na bereste*. Moskva.
- R. LENCEK, 1982: On Poetic Functions of the Grammatical Category of Dual. *South Slavic and Balcan Linguistics*. Amsterdam. 193–214.
- R. LÖTSCH, 1965: *Die spezifischen Neuerungen der sorbischen Dualflexion*. Bautzen–Budyšin.
- V. MAREŠ, 1977: Duál slovinského a lužickosrbického slovesa, *Nahtigalov zbornik: Ob stoletnici rojstva*. Ljubljana. 201–215.
- V. NARTNIK: K obravnavi dvojine v povojnih slovenskih slovnica. Ljubljana, 1988 (Obdobja 8). 375–85.
- G. NEWKLOWSKY, 1984: *Trubarjev katekizem 1550*. Ljubljana.
- F. RAMOVŠ, 1952: *Morfologija slovenskega jezika*. Ljubljana.
- J. RIGLER, 1968: *Začetki slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana.
- 1985: Ramovševa morfologija slovenskega jezika. *SR XXXIII*. 335–349.
- M. RUPEL, 1934: *Slovenski protestantski pisci*. Ljubljana.
- T. STOLZ, 1988: Markierheitshierarchie und Merkmalhaftigkeit in Numerussystemen: über den Dual. *Z. Phon. Sprachwiss. Kommunik. forsch. (ZPSK)* XLI/4. 476–87.
- A. E. SUPRUN, 1969: *Slavjanskije čislitel'nye*. Minsk.
- L. TESNIÈRE, 1925 a: *Les formes du duel en slovène*. Pariz.
- 1925 b: *Atlas linguistique pour servir à l'étude du duel en slovène*. Pariz.
- J. TOPORIŠIČ, 1984: *Slovenska slovnica*. Ljubljana.
- P. TRUBAR: *Ena dolga predgovor k novemu testamentu*. Reprint: Ljubljana: CZ, 1986.
- B. UNBEGAUN, 1935: *La langue russe au XVIe siècle (1500–1550)*. I: La flexion des noms. Pariz.

РЕЗЮМЕ

Изучение некоторых изменений в конструкциях двойственного числа в русском и словенском языках показывает, что двойственное число в обоих языках начало отмирать. Сначала исчезло свободное двойственное число, причем в словенском языке свободное двойственное число в большинстве случаев было радикально вытеснено формами множественного числа, между тем как в русском языке сохранилось несколько старых двойственных форм, получивших значение множественного числа. В обоих языках рано стали исчезать и формы им.п. для 1 и 2 лиц личных местоимений. В русском языке одновременно стало утрачиваться и синдетическое двойственное число для 3 л., чего нельзя сказать о словенском языке. В русском языке этот процесс продвигается вперед, захватывая и формы связанного (начиная с форм ж.р.) и анафорического двойственного числа. Утрата двойственного числа не прошла без довольно глубоких следов в морфосинтаксической системе русского языка. Кроме морфологических следов (например формы мн.ч. *рога, бока*, сочетание *два, три, четыре брата*) исчезновение двойственного числа повлекло за собой и ослабевание связей между парадигмами ед. и мн. ч., а новое синтаксическое сочетание *два, три, четыре брата* способствовало тому, что сейчас имя числительное является в русском языке более самостоятельной частью речи, чем в словенском языке, в котором числительные *dva, tri, štiri* ведут себя как имена прилагательные.

Похоже, что в словенском языке отмирание двойственного числа тоже прогрессирует (кое-где оно доведено до конца; труд Теньера свидетельствует о разных уровнях этого процесса в диалектах), однако на большей части территории процесс в определенный момент остановился и даже повернулся вспять, так что двойственное число вновь

утвердилось там, где в более ранних текстах уже проявлялись признаки его непоследовательного употребления. Очевидно уже в текстах XVI в. можно выявить важный фактор, способствовавший этому повороту: это возвращение личных местоимений 1 и 2 л. множественного числа в категорию двойственного числа благодаря сочетаниям типа *mi dva*, *vi dva*. Таким образом стало возможным (после предварительного унифицирования окончаний личных форм глагола) обозначение всех сочетающихся форм двойственного числа м.р. помощью окончания *-a* (относящихся к лицам мужского пола или к двум лицам, одно из которых мужского, а другое женского пола). Этот факт вероятно оказал влияние на сохранение некоторых конструкций двойственного числа в словенском языке, хотя в словенском языке оно уже не имеет такого значения, какое, по-видимому, имело в праславянском языке. Не существует более свободного двойственного числа, исчезли также многие формы двойственного числа косвенных падежей имен существительных и имен прилагательных (в меньшей степени личных местоимений, особенно для 1 и 2 л.), непоследовательно употребляется двойственное число для ж. рода. В настоящее время двойственное число имеет большое значение как средство для обозначения двух лиц в конструкциях типа *midva greva*, *vidva gresta*, *Janko in Metka / dva brata / onadva gresta* и т. д.

NAVODILA AVTORJEM

Prispevki za Slavistično revijo so v slovenščini, izjemoma tudi v drugih slovanskih in svetovnih jezikih. Avtor odda prispevek enemu od glavnih urednikov v dveh izvodih na 80-gramskem papirju; na listu naj bo 30 vrstic. Dolžina razprave naj ne presega ene in pol avtorske pole (25 strani, tj. 45.000 znakov), ocene 12 strani (24.000 znakov), poročila 4 strani (8.000 znakov). Rokopis je po možnosti še na PC-jevi ali atarijevi disketi, zapisan v formatu ASCII, v sili tudi v katerem koli od popularnih urejevalnikov besedila, mogoče pa ga je poslati tudi po elektronski pošti na naslov miran.hladnik@uni-lj.si. Besedilo naj ne bo razlomljeno v strani in besede ne deljene. Navodila za tipkanje vezajev, pomišljajev, narekovajev, naglašanih, nestandardnih znamenj ipd. dobi avtor pri tehničnem uredniku. — Sinopsis naj ne bo daljši od 8 vrstic. Slovenski povzetek, ne daljši od dveh strani, podaja rezultate razprave; uredniku se sporoči želeni jezik za prevod. V neslovenščini napisane razprave imajo povzetek v slovenščini. — Avtor naj priloži številko svojega žiroračuna, naslov in občino stalnega bivališča, svojo enotno matično številko, ime inštitucije, na kateri dela, in naslov, kamor naj pridejo korekture. Če rokopis ni sprejet, glavni urednik avtorja pisмено obvesti. Ob izidu dobi avtor 20 separatov svoje razprave oziroma 10 primerkov ocene.

Avtorju se stavijo še naslednje tehnične zahteve: Korekture svojega prispevka opravi v treh dneh. Pri tem in pri prečkovanju tujih pisav se drži Slovenskega pravopisa 1990. — Slikovni material priloži na posebnih listih, vsako sliko s svojo številko, v rokopisu pa mora biti označeno, kam katera sodi; podnapisi k slikam so že v rokopisu razprave. — Ponazarjalni zgledi se podčrtavajo; polkrepki tisk je rezerviran za podnaslove in je označen z dvojno podčrtavo. Posebni znaki naj bodo označeni z barvnim svinčnikom, ob robu pa razločno izrisani. — Daljši navedki (nad 5 vrstic) naj bodo odstavčno ločeni od drugega besedila (navednice tedaj niso potrebne). Izpusti so v navedku označeni s tremi pikami v poševnem ali oglatem oklepaju; na začetku in na koncu citata so tropičja nepotrebna. — Besedilo opombe naj bo v članku takoj za mestom, ki ga pojasnjuje, vendar odstavčno ločeno od drugega besedila, ali pa na koncu v enem kosu. Zaporedna številka opombe stoji stično za ločili, ki sledijo temu mestu. — Literatura se navaja na kratek način v oklepaju v tekočem besedilu in v opombah, v daljši obliki pa v seznamu literature ali v seznamu navedenk na koncu razprave. Med besedilom se sklicujemo na dela takole: (Breznik 1934: 213), v seznamu navedenk pa navedek razvežemo:

Anton BREZNIK 1934: *Slovenska slovnica za srednje šole*. Celje: Mohorjeva družba.

V seznamu literature je letnica neposredno pred navedbo strani. Članek v reviji se navaja takole:

Janko KOS: Problem časa v slovenski liriki. *Slavistična revija* XXXIX/1 (1991). 1–14.

V opombah so enote bibliografske navedbe ločene med seboj z vejicami:

¹Anton BREZNIK, *Slovenska slovnica za srednje šole* (Celje: Mohorjeva družba, 1934), 16–18.

Na koncu vsake bibliografske enote je pika. Naslovi samostojnih izdaj so ležeče postavljeni. Zbirka se nahaja v oklepaju tik pred navedbo strani, založba se pri knjigah starejšega datuma opušča, prav tako tudi krajšava str. za stran. Naslovi v stroki znane periodike so okrajšani, tako je lahko tudi avtorjevo ime. Pri zaporednem navajanju več del enega avtorja v seznamu literature ali navedenk namesto imena in priimka napravimo dva pomišljaja. Kadar na isto leto pride več del istega avtorja, letnici na desni stično dodajamo male črke slovenske abecede: 1944a, 1944b. Bibliografske navedbe naj bodo enotne.

V OCENO SMO PREJELI

- France ŽAGAR: *Šolske besedilne vrste*. Maribor: Obzorja, 1992. 270 str.
- Miklošičev zbornik: *Mednarodni simpozij v Ljubljani od 26. do 28. junija 1991*. Ur. Jože Toporišič idr. Ljubljana: SAZU, Univerza v Ljubljani; Maribor: Univerza v Mariboru, 1992 (Obdobja, 13). 638 str.
- Jožef KOŠIČ: *Življenje Slovencev med Muro in Rabo: Izbor del*. Ur. Marija Bajzek, izbor Vilko Novak in Stjepan Lukač. Budimpešta, 1992. 191 str.
- Vodnik po arhivskem gradivu za zgodovino Slovencev in drugih narodov nekdanje Jugoslavije v Centralnem državnem arhivu v Rimu: 1918–1947. Ur. France M. Dolinar idr. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 1992 (Publikacije Arhiva Republike Slovenije: Vodniki, 2). 565 str.
- Milan DOLGAN: *Sestrski jeziki: Doživljanje in učenje slovanskih jezikov*. Ljubljana: samozaložba, 1993. 206 str.
- Password: *English Dictionary for Speakers of Slovenian*. Ur. Branko Madžarevič. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1993 (Slovarji DZS. Kermerman semi-bilingual dictionaries). 868 str.
- Han STEENWIJK, *The Slovene Dialect of Resia: San Giorgio*. Amsterdam; Atlanta, Georgia: Rodopi, 1992 (Studies in Slavic and general linguistics, 18). 352 str.
- Europa Orientalis: Studi e ricerche sui paesi e le culture dell'est Europeo* (Salerno) XI/1 (1992). 297 str.
- Studia Slavica Savariensia: Časopis za jezikoslovje in literarne vede* (Szombathely) I/2 (1992). 128 str.